M. Fabi Quintiliani institutionis oratoriae libri duodecim

Ferdinand Otto Meister

Dei
Sub Numine
Viget

BIBLIOTHECA
SCRIPTORUM GRAECORUM ET ROMANORUM
EDITA CURANTE
CAROLO SCHENKL.

M. FABI QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

EDIDIT

FERDINANDUS MEISTER.

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT G. FREYTAG

PRAGAE
SUMPTUS FECIT F. TEMPSKY

MDCCCLXXXVII.

M. FABI QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

EDIDIT

FERDINANDUS MEISTER.

VOL. II.

LIBER VII—XII.

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT G. FREYTAG

PRAGAE
SUMPTUS FECIT F. TEMPSKY

MDCCCLXXXVII.

PRAEFATIO.

In altero hoc volumine editionis meae saepius quam in priore codices Parisinos, praecipue Parisinum 2 laudavi iisque lectiones iam dudum in textum receptas, quae non solum mihi, sed etiam aliis verae atque genuinae esse viderentur, tribui, cum adhuc aut aliis codicibus tribuerentur, aut etiam coniecturae haberentur.

Praeterea autem viri doctissimi et humanissimi **Becher, Kiderlin, Woelfflin,** imprimis **Schenkl** benevolentissime me consilio suo adiuverunt, quibus maximas ago gratias: etenim non paucis locis et quae ab aliis rectius scripta essent me docuerunt et quae ipsi invenerant liberaliter mecum communicaverunt atque ut in meum usum converterem permiserunt. coniecturas, praecipue ad librum X. et XII. pertinentes, quae mihi afferebantur, cum hic liber iam typis exscriptus erat, sub finem in Addendis p. 362 363 adieci.

In indicibus contexendis opera priorum editorum, imprimis R. Stephani, Gesneri, Spaldingii usus sum, maxime tamen Halmium secutus sum, quippe qui, ut in recensendo textu cum totius operis, tum septimi et duodecimi libri plane singulari et admirabili acumine ingenii versatus est et plurimos locos, de quibus antea desperatum erat, rectissime restituit, ita hanc quoque partem maxima sollertia et diligentia amplexus sit.

Scripsi Vratislaviae m Decembri a. 1886.

Ferdinandus Meister.

LIBER SEPTIMUS.

Prooemium.

De dispositione.

De inventione, ut arbitror, satis dictum est: neque 1
enim ea demum, quae ad docendum pertinent, executi
sumus, verum etiam motus animorum tractavimus. sed ut
opera extruentibus satis non est saxa atque materiam et
cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis eis col-
locandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo
quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat
atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem
digestas atque in*ter* se commissas devinxerit. nec immerito 2
secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil
valeat. neque enim quamquam fusis omnibus membris
statua sit nisi collocetur, et si quam in corporibus nostris
aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet
habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. et artus etiam
leviter loco moti perdunt quo viguerunt usum, et turbati
exercitus sibi ipsi sunt impedimento. nec mihi videntur 3
errare qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo
confuso peritura sint omnia. sic oratio carens hac virtute
tumultuetur necesse est et sine rectore fluitet nec cohaereat
sibi, multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis
locis errans, nec initio nec fine proposito casum potius
quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat divisioni, quae 4
quidem, si certa aliqua vi*a* tradi in omnes materias ullo

---

12 inter *edd. vet.*, in *libri* — 18 *fort.* eum quo — 27 via *Regius*, ui *libri*.

modo posset, non tam paucis contigisset. sed cum infinitae
litium formae fuerint futuraeque sint et tot saeculis nulla
reperta sit causa, quae esset tota alteri similis, sapiat oportet
actor et vigilet et inveniat et iudicet et consilium a se ipso
petat. neque infitias eo quaedam esse, quae demonstrari
possint, eaque non omittam.

1 I. Sit igitur, ut supra significavi, divisio rerum plu-
rium in singulas, partitio singularum in partes discretio,
ordo recta quaedam collocatio prioribus sequentia adnectens,
2 dispositio utilis rerum ac partium in locos distributio. sed
meminerimus, ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari,
nec eandem semper primam quaestionem ex utraque parte
tractandam. cuius rei, ut cetera exempla praeteream, De-
mosthenes quoque atque Aeschines possunt esse documento,
in iudicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cum accu-
sator a iure, quo videbatur potentior, coeperit, patronus
omnia paene ante ius posuerit, quibus iudicem quaestioni
3 legum praepararet. aliud enim al*ii* docere prius expedit,
alioqui semper petitoris arbitrio diceretur: denique in accu-
satione mutua, cum se uterque defendat, priusquam adver-
sarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse
diversum. igitur, quid ipse sim secutus, quod partim prae-
ceptis partim usurpatum ratione cognoveram, promam nec
umquam dissimulavi.

4 Erat mihi curae in controversiis forensibus nosse
omnia, quae in causa versarentur: nam in schola certa sunt
et pauca et ante declamationem exponuntur, quae themata
Graeci vocant, Cicero proposita. cum haec in conspectu
quodam modo collocaveram, non minus pro adversa parte
5 quam pro mea cogitabam. et primum, quod non difficile
dictu est, sed tamen ante omnia intuendum, constituebam,
quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo.
cogitabam, quid primum petitor diceret. id aut confessum
6 erat aut controversum. si confessum, non poterat ibi esse
quaestio. transibam ergo ad responsum partis alterius, idem
intuebar: nonnumquam etiam, quod inde obtinebatur, con-
fessum erat. ubi primum coeperat non convenire, quaestio
7 oriebatur. id tale est: ‘occidisti hominem’: ‘occidi’. convenit,

---

18 alii *ed. Leid.*, ali* **A**, alio **G** — 19 accusatione mutua cum se *Regius*, accusationem (accusatione **G**) ut uacum (uacuum **G A** *corr.*) se **A G** — 34 confessum non *Regius*, non conf. *libri*.

transeo. rationem reddere debet reus, quare occiderit. 'ad-
ulterum', inquit, 'cum adultera occidere licet'. legem esse
certum est. tertium iam aliquid videndum est, in quo pugna
consistat. 'non fuerunt adulteri': 'fuerunt': quaestio: de
facto ambigitur, coniectura est. interim et *hoc* tertium con- 8
fessum est, adulteros fuisse, 'sed tibi', inquit accusator, 'illos
non licuit occidere: exul enim eras' aut 'ignominiosus'. de
iure quaeritur. at si protinus dicenti 'occidisti' respondeatur
'non occidi', statim pugna est.

Si explorandum est, ubi controversia incipiat, et con-
siderari debet, qu*id* primam quaestionem faci*a*t. intentio 9
simplex: 'occidit Saturninum Rabirius', coniuncta: 'lege de
sicariis commisit L. Varenus: nam et C. Varenum occi-
dendum et Cn. Varenum vulnerandum et Salarium item
occidendum c*ura*vit.' nam sic diversae propositiones erunt.
quod idem de petitionibus dictum sit. verum ex coniuncta
propositione plures esse quaestiones ac status possunt, si
aliud negat reus, aliud defendit, aliud a iure actionis ex-
cludit. in quo genere est agenti dispiciendum, qu*o* qu*id*que
loco diluat.

Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, 10
qui sine dubio Ciceronem secutus instat tamen huic parti
vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum,
summo firmissimum, imbecilliora medio, quia et initio
movendus sit iudex et summo impellendus. at pro reo 11
plerumque gravissimum quidque primum movendum est, ne
illud spectans iudex reliquorum defensioni sit aversior.
interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa
erunt, gravissimi defensio difficilior, ut detracta prius accu-
satoribus fide adgrediamur ultimum, iam iudicibus omnia
esse vana credentibus. opus erit tamen praefatione, qua et
ratio reddatur dilati criminis et promittatur defensio, ne id,
quod non statim diluemus, timere videamur. ante actae 12
vitae crimina plerumque prima purganda sunt, ut id, de
quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat.

12 Cic. p. Var. fr. 6 H.

5 et hoc *Halm*, et ego **G**. . . go **A** — 11 quid . . . faciat *Happel Anal. crit. ad libb. VII VIII IX., Hal. 1810 p. 2*, quae—facit **A G** — 15 curavit *Gesner*, cadit **G**. ca . . . **A** — 19 quo quidque *G. Meyer*, quid quoque **A G** — 34 purganda *Regius* (**A**), pugnanda **G**.

sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non
quid frequentissime, sed quid tum expediret intuitus.

13 Cum simplex intentio erit, videndum est unum aliquid
respondeamus an plura. si unum, in re quaestionem instituamus *an* in scripto: si *in* re, negandum sit quod obicitur
an tuendum: si in scripto, in qua specie iuris pugna sit,
14 et in ea de verbis an de voluntate quaeratur. id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quae sit lex quae litem faciat,
hoc est, qua iudicium sit constitutum. nam quaedam in
scholasticis ponuntur ad coniungendam modo actae rei
seriem, ut puta: 'expositum qui agnoverit, solutis alimentis
recipiat: minus dicto audientem filium liceat abdicare. qui
expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinquae:
15 ille deducere vult filiam pauperis educatoris.' lex de expositis ad adfectum pertinet: iudicium pendet ex lege abdicationis. nec tamen semper ex una lege quaestio est, ut
in antinomia. his spectatis apparebit circa quod pugna sit.

16 Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio: 'si occidisset, recte fecisset, sed non occidit.' ubi vero multa contra
unam propositionem dicimus, cogitandum est primum quidquid dici potest, tum ex his quo quidque loco dici expediat
aestimandum. in quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo ante quodque de argumentis probationum
loco concessi, posse aliquando nos incipere a firmioribus.
17 nam vis quaestionum *sem*per crescere debet et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt eiusdem generis
18 sive diversi. iuris autem quaestiones solent esse nonnumquam
ex aliis atque aliis conflictionibus, facti semper idem spectant:
in utroque genere similis ordo est. sed prius de dissimilibus,
ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet,
ideo quod quasdam quaestiones exsecuti donare solemus et
concedere: neque enim transire ad alias possumus nisi
19 omissis prioribus. quod ipsum ita fieri oportet, non ut damnasse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine
eis vincere. procurator alicuius pecuniam petit ex faenore
hereditario: potest incidere quaestio, an huic esse pro-
20 curator*i* liceat. finge nos, postquam tractavimus eam,
remittere vel etiam convinci: quaeretur, an ei, cuius nomine

5 an *ed. Camp.*, iam *libri* — si in re *Regius*, si iure *libri* —
23 quodque **T** *m. 2*, quod **A G** — 25 semper crescere *ed. Gryph.*, percrescere *libri* — 36 procuratori *Halm*, procurator **A**, procuratorem **G**.

litigatur, procuratorem habendi sit ius? discedamus hinc
quoque: recipit materia quaestionem, an ille, cuius nomine
agitur, heres sit faeneratoris, an ex asse heres. haec quoque 21
concessa sint: quaeretur, an debeatur. contra nemo tam
*d*emens fuerit, ut cum id, quod firmissimum duxerit se
habere, *tractaverit*, remittat illud et ad leviora transcendat.
huic in schola simile est: 'non abdicabis adoptatum: ut
hunc quoque, non virum fortem: ut et fortem, non qui-
cumque voluntati tuae non paruerit: ut in alia omnia sub-
iectus sit, non propter op*t*ionem: ut propter op*t*ionem, non
propter talem op*t*ionem.' haec iuris quaestionum differentia 22
est. in factis autem ad idem tendentia sunt plura, ex quibus
aliqua citra summam quaestionem remitti solent, ut, si is,
cum quo furti agitur, dicat: 'proba te habuisse, proba per-
didisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude.' priora
enim remitti possunt, ultimum non potest.

Solebam et hoc facere [praecipere], ut *vel* ab ultima 23
specie (nam ea fere est, quae continet causam) retrorsum
quaererem usque ad primam generalem quaestionem, vel a
genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis.
ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. 24
primum, id est genus, 'an regnandum?' *tum* 'an in civitate
aliena? an Romae? an laturi sint Romani talem regem?'
similiter in controversiis. optet enim vir fortis alienam
uxorem. ultima species est, an optare possit alienam uxorem?
generale est, an quidquid optarit, accipere debeat? deinde,
an ex privato? an nuptias? an maritum habentis? sed hoc 25
non, quem ad modum dicitur, ita et quaeritur. primum
enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc:
'non debes alienam uxorem optare', ideoque divisionem
perdit festinatio. non oportet igitur offerentibus se contentum
esse, *sed* quaer*ere* aliquid quod ultra sit 'ne viduam quidem':
adhuc plus e*st* 'nihil ex privato': ultimum retrorsum, quod
idem a capite primum est, 'nihil iniquum'. itaque propositione 26
*di*visa, quod est facillimum, cogitemus, si fieri potest, quid
naturale sit primum responderi. id si, tamquam res agatur

2 materia cod. Vall , natura **A G** — 5 demens *edd. vett.*, uehemens *libri* — 6 tractaverit *addidi* — 10, 11 optionem *ter corr. Obrecht*, opinionem *libri* — ut pr. opt. *om.* **A G** *et alii* — 17 praecipere *inclusi* — ut vel *edd. vett.*, ut **A G** — 22 tum *add. Christ* — 32 sed q. a. q. *Spalding*, quaere aliquidem **A G**, quod *habet* **T** *m. 2* — 33 plus est *Halm*, plus se **G**, plus si **A** — 35 divisa *Claussen*, uisa *libri.*

et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri voluerimus,
27 occurret. si id non contigerit, seponamus id, quod primum se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: quid si hoc non esset? id iterum et tertium et dum nihil sit reliqui. itaque inferiora quoque scrutabimur, quae tractata faciliorem
28 nobis iudicem in summa quaestione facient. non dissimile huic est et illud praeceptum, ut a communibus ad propria veniamus: fere enim communia generalia sunt. commune e*st*: 'tyrannum occidit', proprium [tyrannum occidit] 'mulier occidit, uxor occidit'.

29 Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario conveniret, si modo id pro me erat, nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia: 'dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redemptionem eius legati obvium habuerunt
30 patrem revertentem ab hostibus. is legatis dixit: sero itis. excusserunt illi patrem et aurum in sinu eius invenerunt: ipsi perseverarunt ire quo intenderant, invenerunt ducem cruci fixum, cuius vox fuit: cavete proditorem. reus est pater.' quid convenit? 'proditio nobis praedicta est et praedicta a duce': quaerimus proditorem. 'te isse ad hostes fateris et isse cla*m* et ab his incolumem redisse, aurum
31 rettulisse et aurum occultum habuisse.' nam, quod fecit, id nonnumquam potentius fit propositione: quae si animos occupavit, prope aures ipsae defensioni praecluduntur. in totum autem congregatio criminum accusantem adiuvat, separatio defendentem.

Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in tota facere materia, *ut* propositis extra quae nihil esset omnibus, deinde ceteris remotis, solum id superesse*t*, quod credi
32 volebam, ut in praevaricationum criminibus: 'ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit aut interveniente aliqua potestate aut vi aut corrupto iudicio aut difficultate probationis aut praevaricatione. nocentem fuisse confiteris: nulla potestas obs*ti*tit, nulla vis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest nisi ut praevaricatio fuerit?'

---

1 ipsis **a**, ipsi **A G** — 2 occurret *Halm*, occurrit **A G** — 8 commune est *Regius*, commune **A G** — 9 tyrannum occidit *inclusi*, proprium tyr. occ. *om.* **A** — 22 clam et *Regius*, claret **A G** — 29 ut *add. Regius* — 30 superesset *Regius*, superesse *libri* — 35 obstitit *edd. vett*, obsistit *libri*.

si omnia amoliri non poteram, plura amoliebar. ‘hominem 33
occisum esse constat, non in solitudine, ut a latronibus
suspicer, non praedae gratia, quia inspoliatus est, non here-
ditatis spe, quia pauper fuit: odium igitur in causa, cum
sis inimicus’. quae res autem faciliorem divisioni viam prae- 34
stat, eadem inventioni quoque: excutere quidquid dici potest
et velut reiectione facta ad optimum pervenire. ‘accusatur
Milo, quod Clodium occiderit’. aut fecit aut non. optimum
erat negare, sed non potest: occidit ergo. aut iure aut in-
iuria. utique iure: aut voluntate aut necessitate, nam igno-
rantia praetendi non potest. voluntas anceps est, sed quia 35
ita homines putant, attingenda defensio, ut id pro re publica
fuerit. necessitate? subita igitur pugna, non praeparata:
alter igitur insidiatus est. uter? profecto Clodius. videsne,
ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem. adhuc: 36
aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium aut non.
tutius, si noluit: fecerunt ergo servi Milonis neque iubente
neque sciente Milone. at haec tam timida defensio detrahit
auctoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. adicietur: 37
quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.
hoc eo est utilius, quod saepe nihil placet et aliquid dicen-
dum est. intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod
optimum est, aut id quod minime malum. propositione ali-
quando adversarii utendum et esse nonnumquam communem
eam, suo loco dictum est.

Multis milibus versuum scio apud quosdam esse quae-
situm, quo modo inveniremus, utra pars deberet prior
dicere, quod in foro vel atrocitate formularum vel modo
petitionum vel novissime sorte diiudicatur. in schola quaeri 38
nihil attinet, cum in declamationibus isdem narrare et con-
tradictiones solvere tam ab actore quam a possessore con-
cessum sit. sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem
potest, ut in illa: ‘qui tres liberos habebat, oratorem, philo-
sophum, medicum, testamento quattuor partes fecit et
singulas singulis dedit, unam eius esse voluit, qui esset
utilissimus civitati.’ contendunt: quis primus dicat incertum 39
est, propositio tamen certa: ab eo enim, cuius personam
tuebimur, incipiendum erit. et haec quidem de dividendo
in universum praecipi possunt.

20 p. Mil. 10, 29

40 At quo modo inveniemus etiam illas occultiores quae-
stiones? scilicet quo modo sententias, verba, figuras, colores:
ingenio, cura, exercitatione. non tamen fere *que*mquam nisi im-
prudentem fugerint, si, ut dixi, naturam sequi ducem velit.
41 sed plerique eloquentiae famam adfectantes contenti sunt
locis speciosis modo vel nihil ad probationem conferentibus:
alii nihil *ultra ea*, quae in oculos incurrunt, exquirendum
putant. quod quo facilius appareat, unam de schola contro-
versiam, non ita sane difficil*e*m aut novam, proponam in
42 exemplum. 'qui reo proditionis patri non adfuerit, exheres
sit: proditionis damnatus cum advocato exulet. reo pro-
ditionis patri disertus filius adfuit, rusticus non adfuit:
damnatus abiit cum advocato in exilium. rusticus cum for-
titer fecisset, praemii nomine impetravit restitutionem patris
et fratris. pater reversus intestatus decessit: petit rusticus
43 partem bonorum, orator totum vindicat sibi.' hic illi elo-
quentes, quibusque nos circa lites raras sollicitiores ridiculi
videmur, invadent personas favorabiles. actio pro rustico
contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore
contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra
44 eum, qui fratri nihil dare ex paternis velit. quae omnia
sunt in materia et multum iuvant, victoriam tamen non
trahunt. in hac quaerentur sententiae, si fieri poterit, prae-
cipites vel obscurae (nam ea nunc virtus est), et pulchre
fuerit cum materia tumultu et clamore transactum. illi vero,
quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est,
45 haec velut innatantia videbunt: excusatum esse rusticum,
quod non interfuerit iudicio nihil collaturus patri: sed ne
disertum quidem habere, quod imputet reo, cum is damnatus
sit: dignum esse hereditate restitutorem: avarum, impium,
ingratum qui dividere nolit cum fratre eoque sic merito:
quaestionem quoque illam primam scripti et voluntatis, qua
46 non expugnata non sit sequentibus locus. at qui naturam
sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusti-
cum: 'pater intestatus duos nos filios reliquit, partem iure
gentium peto'. quis tam imperitus, quis tam procul a litteris,
47 quin sic incipiat, etiam si nescierit, quid sit propositio? hanc
communem omnium legem leviter adornabit ut iustam. nempe

3 quemquam *Halm*, cumquam **G**, umquam **A** — 7 ultra ea quae *Haupt et Madvig*, uitare aquae **G**, uitare quae **A** — 9 difficilem *Gertz*, difficillimam *libri*.

sequetur ut quaeramus, quid huic tam aequae postulationi
respondeatur: at id manifestum est. 'lex est, quae iubet ex-
heredem esse eum, qui patri proditionis reo non adfuerit:
tu autem non adfuisti'. hanc propositionem necessaria sequi-
tur legis laudatio et eius, qui non adfuerit, vituperatio.
adhuc versamur in confessis, redeamus ad petitorem: num- 48
quid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes:
'si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atqui et
legem esse et hoc, quod ea puniat, a rustico factum extra
dubitationem est.' quid ergo dicimus? 'rusticus *sum.*' si lex
era*t*, omnes complectitur, nihil proderit: quaeramus ergo, 49
num infirmari in aliquam partem lex possit. quid aliud
(saepius dicam) natura permittit quam ut, cum verba contra
sint, de voluntate quaeratur? generalis igitur quaestio, verbis
an voluntate sit standum. sed hoc in commune de iure
omni disputandum semper nec umquam satis iudicatum est.
quaerendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid
inveniri possit, quod scripto adversetur. 'ergo quisquis non 50
adfuerit, exheres erit? quisquis sine exceptione?' iam se
illa vel ultro offerent argumenta: 'et infans?' filius enim est
et non adfuit: 'et qui aberat et qui militabat et qui in
legatione erat?' iam multum acti est: potest aliquis non
adfuisse et heres esse. transeat nunc idem ille, qui *hoc* 51
cogitavit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo ad disertum:
'ut ista concedam, tu nec infans es, nec afuisti, nec
militasti.' num aliud occurrit quam illud 'sed rusti-
cus sum'? contra quod palam est dici: 'ut agere non 52
potueris, adsidere potuisti,' et verum est. quare redeundum
rustico ad animum legum latoris: 'impietatem punire voluit,
ego autem impius non sum.' contra quod disertus: 'tu impie 53
fecisti, inqu*am*, cum exheredationem meruisti, licet te postea
vel paenitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit.'
praeterea 'propter te damnatus est pater, videbaris enim
de causa pronuntiasse.' ad haec rusticus: 'tu vero in causa
damnationis fuisti, multos offenderas, inimicitias domui con-

24 p. Mur. 12, 26

6 redeamus *nos*, redeat animus *libri* — 10 rusticus sum, si lex erat *nos*, rusticum (rusticus **A**) eram, si lexeram **A G** — 23 hoc *add. Christ* — 24 tibicinis *Regius*, tibicini *libri* — 26 nec in legatione fuisti *add. edd. vett.* — 27 dici *Christ*, dicit *libri* — 31 inquam *ed. Camp.*, inquit *libri*.

traxeras.' haec coniecturalia: illud quoque, quod coloris
loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam
domum periculo subiceret. haec prima quaestione scripti
54 et voluntatis continentur. intendamus ultra animum videa-
musque, an aliquid inveniri praeterea possit. quo id modo
fiet? sedulo imitor quaerentem, ut quaerere doceam, et
omisso speciosiore stili genere ad utilitatem me submitto
discentium.

Omnes adhuc quaestiones ex persona petitoris ipsius
d*u*ximus: cur non aliquid circa patrem quaerimus? dictum
55 *enim* est: '*q*ui*s*quis non adfuerit, exheres erit.' cur non
conamur et sic quaerere 'n*um* cuicumque quis non adfuerit?'
facimus hoc saepe in iis controversiis, in quibus petuntur
in vincula qui parentes suos non alunt, ut eam, quae testi-
monium in filium peregrin*ita*tis reum dixit, eum, qui filium
56 lenoni vendidit. in hoc, de quo loquimur, patre quid adpre-
hendi potest? damnatus est. numquid igitur lex ad absolutos
tantum patres pertinet? dura prima fronte quaestio. non
desperemus: credibile est, hoc voluisse legum latorem, ne
auxilia liberorum innocentibus deessent. sed hoc dicere
rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem
57 fatetur. dat aliud argumentum controversiae: 'damnatus
proditionis cum advocato exulet.' vix videtur posse fieri,
ut poena filio in eodem patre, et si adfuerit et si non ad-
fuerit, constituta sit: praeterea lex ad exules nulla pertinet.
non ergo credibile est de advocato damnati scriptum: an
58 possint enim bona esse ulla exulis? *rus*tic*us* in utramque
partem dubium facit: disertus et verbis inhaerebit, in quibus
nulla exceptio est, et propter hoc ipsum poenam esse con-
stitutam eis, qui non adfuerint, ne periculo exilii deterreantur
advocatione, et rusticum innocenti non adfuisse dicet. illud
protinus non indignum quod adnotetur, posse ex uno statu
duas generales quaestiones fieri, an quisquis? an cuicumque?
59 haec ex duabus personis quaesita sunt. ex tertia autem,
quae est adversarii, nulla oriri quaestio potest, quia nulla
fit ei de sua parte controversia. nondum tamen cura deficiat:
ista enim omnia dici possent etiam *non* restituto patre. nec

10 duximus *Regius*, diximus *libri* — 11 enim *Halm*, non *libri* (**A** non est *in ras.*) — quisquis *Spalding*, cui quis *libri* — 12 num *ed. Ald.*, non **A G** — cuicumque quis *Obrecht* (**A**), cumque **G** — 15 peregrinitatis *ed. Ald.*, peregrinantis **A G** — 27 rusticus *Regius*, scolastica **A G** — 37 non *add. edd. cett.*

statim eo tendamus, quod occurrit ultro, a rustico restitutum.
qui subtiliter quaeret, aliquid spectabit ultra: nam, ut genus
species sequitur, ita speciem genus praecedit. fingamus ergo 60
ab alio restitutum: ratiocinativa seu collectiva quaestio
orietur, an restitutio pro sublatione iudicii sit et proinde
valeat, ac si iudicium non fuisset? ubi temptabit rusticus
dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse se suorum resti-
tutionem uno praemio nisi patre proinde, ac si accusatus
non esset, revocato, quae res advocati quoque poenam,
tamquam is non adfuisset, remiserit. tum venimus ad id, 61
quod primum occurrebat, a rustico esse restitutum patrem.
ubi rursus ratiocinamur, an restitut*or* accipi debeat pro ad-
vocato, quando id praestiterit, quod advocatus petiit, nec
improbum sit pro simili accipi, quod plus est. reliqua iam 62
ae*qui*tatis, utrius iustius sit desiderium. id ipsum adhuc
dividitur: etiam si uterque totum sibi vindicaret, nunc utique,
cum alter semissem, alter universa fratre excluso. sed his
tractatis etiam habet magnum momentum apud iudices
patris memoria, cum praesertim de bonis eius quaeratur.
erit ergo coniectura, qua mente pater intestatus decesserit:
sed ea pertinet ad qualitatem *et* alterius status instrumen-
tum est. plerumque autem in fine causarum de aequitate 63
tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. aliquando
tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut, si in iure minus
fiduciae erit, aequitate iudicem praeparemus.

Nihil habui amplius, quod in universum praeciperem. 64
nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas
ut persequi ad ultimam speciem, id est ad singulas lites
controversiasque non possum, ita in generalibus scribere
licet, ut, quae in quemque statum frequentissime incidant,
tradam. et quia natura prima quaestio est, factumne sit,
ab hoc ordiar.

De coniectura.

II. Coniectura omnis aut de re aut de animo est. 1
utriusque tria tempora, praeteritum, praesens, futurum. de
re et generales quaestiones sunt et definitae, id est, et quae
non continentur personis et quae continentur. de animo 2

2 qui *Spalding* (**A**), quid **G** — 3 species *Regius* (**a**), speciae **A G** — 12 restitutor *edd. vett.*, restitutus **A G** — 15 aequitatis *Regius*, aetatis **A**, aetatis est **G** — 21 et *add. Gesner* — 37 personis ... continentur *exc. Cass.*, *om.* **A G** *et alii.*

quaeri non potest, nisi ubi persona est et de facto
constat. ergo, cum de re agitur, aut quid factum sit,
in dubium venit, aut quid fiat, aut quid sit futurum, ut in
generalibus 'an atomorum concursu mundus sit effectus,
an providentia regatur, an sit aliquando casurus:' in definitis
'an parricidium commiserit Roscius, an regnum adfectet
3 Manlius, an recte Verrem sit accusaturus Q. Caecilius.' in
iudiciis praeteritum tempus maxime valet, nemo enim accu-
sat nisi quae facta sunt: nam quae fiant et quae futura
sint, ex praeteritis colliguntur. quaeritur et unde quid ortum?
ut 'pestilentia ira deum an intemperie caeli an corruptis
aquis an noxio terrae halitu.' et quae causa fac*ti*? ut 'quare
ad Troiam quinquaginta reges navigaverint, iure iurando
adacti an exemplo moti an gratificantes Atridis?' quae
4 duo genera non multum inter se distant. ea vero, quae
sunt praesentis temporis, si non argumentis, quae necesse
est praecessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent
coniectura, ut si apud Lacedaemonios quaeratur 'an Athenis
muri fiant.' *est* et illud, quod potest videri extra haec po-
situm, coniecturae genus, cum de aliquo homine quaeritur,
qui*s* sit, ut est quaesitum contra Urbiniae heredes, '*is* qui
tamquam filius petebat bona, Figulus esset an Sosipater.'
5 nam et substantia eius sub oculos venit, ut non possit
quaeri, an sit, quo modo an ultra oceanum, nec quid sit
nec quale sit, sed quis sit? verum hoc quoque genus litis
ex praeterito pendet. 'an hic sit ex Urbinia natus *Cl*usi*n*ius
Figulus.' fuerunt autem tales etiam nostris temporibus con-
troversiae atque aliquae in meum quoque patrocinium in-
6 ciderunt. animi coniectura non dubie in omnia tempora
cadit: 'qua mente Ligarius in Africa fuerit? qua mente
Pyrrhus foedus petat? quo modo laturus sit Caesar, si
Ptolomaeus Pompeium occiderit?'

Quaeritur per coniecturam et qualita*s* circa modum,
speciem, numerum: 'an sol maior quam terra, luna globosa
7 an plana an acuta, unus mundus an plures.' itemque extra
naturales quaestiones: 'maius bellum Troianum an Pelopon-
nesium, qualis clipeus Achillis, an unus Hercules.'

---

12 facti *edd. vett.*, facit **A G** — 19 est *Spalding*, sed *libri* — 21 quis *Regius*, quid **A G** — is qui *Spalding*, si qui **A**, si quis **G** — 26 Clusinius *Philander*, dusimius **A G** — 33 qualitas *Regius*, qualitatem **A G**.

In iis autem, quae accusatione ac defensione constant,
unum est genus, in quo quaeritur et de facto et de auctore:
quod interim coniunctam quaestionem habet, *cum* utrumque
pariter negatur, interim separat*a*m, cum et factum sit necne,
et si de facto constet, a quo factum sit ambigitur. ipsum 8
quoque factum aliquando simplicem quaestionem habet, an
homo perierit, aliquando duplicem, veneno an cruditate
perierit. alterum est genus de facto tantum, cum, si id
certum sit, non potest de auctore dubitari: tertium de
auctore tantum, cum factum constat, sed a quo sit factum
in controversiam venit. et hoc, quod tertio loco posui, non 9
est simplex. aut enim reus fecisse tantum modo se negat
aut alium fecisse dicit. sed ne in alterum quidem trans-
ferendi criminis una forma est. interdum enim substituitur
mutua accusatio, quam Graeci *ἀντικατηγορίαν* vocant,
nostrorum quidam c o n c e r t a t i v a m: interdum in aliquam
personam, quae extra discrimen iudicii est, transfertur, et
alias certam, alias incertam: et cum certam, aut in extrariam
aut in ipsius, qui per*i*it, voluntatem. in quibus similis atque 10
in *ἀντικατηγορίᾳ* personarum, causarum, ceterorum com-
paratio est, ut Cicero pro Vareno in familiam Ancharianam,
pro Scauro circa mortem Bostaris in matrem avertens
crimen facit. est etiam illud huic contrarium comparationis 11
genus, in quo uterque a se factum esse dicit, et illud, in
quo non personae inter se, sed res ipsae colliduntur, id est
non uter fecerit, sed utrum factum sit. cum de facto et de
auctore constat, de animo quaeri potest.

Nunc de singulis. cum pariter negatur, hoc modo:
'adulterium non commisi, tyrannidem non adfectavi.' in
caedis ac veneficii causis frequens est illa divisio: 'non est
factum, et si factum est, ego non feci.' sed cum dicimus 12
'proba hominem occisum,' accusatoris tantum partes sunt,
a reo nihil dici contra praeter aliquas fortasse suspiciones
potest, quas spargere quam maxime varie oportebit, quia,
si unum aliquid adfirmaris, probandum est aut causa peri-
clitandum. nam cum inter id, quod ab adversario, et id, quod
a nobis propositum est, quaeritur, videtur utique alterum
verum: ita everso quo defendimur reliquum est quo

---

3 cum *Halm*, et *libri* — 4 separatam *Regius*, separatum **A G** — 19 periit *Badius*, perit **S**, petit **A G** — 28 pariter utrumque n *Regius*.

13 premimur, *ut* cum quaerimus de ambiguis signis cruditatis
et veneni, nihil tertium est, ideoque utraque pars quod
proposuit tuetur. interim autem ex re quaeritur 'veneficium
fuerit an cruditas', cum aliqua ex ipsa citra personam
14 quoque argumenta ducuntur. refert enim, convivium prae-
cesserit an tristitia, labor an *o*tium, vigilia an quies. aetas
quoque eius, qui periit, discrimen facit: interest subito
defecerit an longiore valetudine consumptus sit. liberior
adhuc in utramque partem disputatio, si tantum subita
15 mors in quaestionem venit. interim ex persona probatio rei
petitur, ut propterea credibile sit venenum fuisse, quia
credibile est ab hoc factum veneficium vel contra. cum
vero de re*o* et de facto quaeritur, naturalis ordo est, ut
prius factum esse accusator probet, deinde a reo factum.
si tamen plures in persona probationes habuerit, convert*et*
16 hunc ordinem. defensor autem semper prius negabit esse
factum, quia, si in hac parte vicerit, reliqua non necesse
habet dicere: victo superest ut tueri se possit.

Illic quoque, ubi de facto tantum controversia est,
quod si probetur, non possit de auctore dubitari, similiter
argumenta et ex persona et ex re ducuntur, sed in unam
17 facti quaestionem, sicut in illa controversia (utendum est
enim [et] his exemplis, quae sunt discentibus magis fami-
liaria): 'abdicatus medicinae studuit. cum pater eius aegro-
taret, desperantibus de eo ceteris medicis adhibitus sana-
turum se dixit, si is potionem a se datam bibisset. pater
acceptae potionis epota parte dixit venenum sibi datum,
filius quod reliquum erat exhausit: pater decessit, ille par-
18 ricidii reus est.' manifestum, quis potionem dederit: quae
si veneni fuit, nulla quaestio de auctore, tamen an venenum
fuerit, ex argumentis a persona ductis colligetur.

Superest tertium, in quo factum esse constat aliquid,
a quo sit factum quaeritur. cuius rei supervacuum est
ponere exemplum, cum plurima sint huius modi iudicia, ut
hominem occisum esse manifestum sit vel sacrilegium com-
missum, is autem, qui arguitur fecisse, neget. ex hoc
nascitur *ἀντικατηγορία*: utique enim factum esse convenit,
19 quod duo invicem obiciunt. in quo quidem genere causarum

1 ut *ed. Leid.*, at *libri* — 6 labor an otium *Regius*, laborantium *libri* — 13 reo *edd. vett.*, re **A G** — 15 convertet *Badius*, conuertit **A G** — 23 et *inclusit Wolff*.

admonet Celsus, fieri id in foro non posse, quod neminem
ignorare arbitror: de uno enim reo consilium cogitur, *et*
etiam si qui sunt, qui invicem accusent, alterum iudicium
praeferre necesse est. Apollodorus quoque *ἀντικατηγορίαν* 20
duas esse controversias dixit, et sunt re vera secundum
forense ius duae lites. potest tamen hoc genus in cognitionem venire senatus aut principis. sed in iudicio quoque nihil
interest actionum, utrum simul de utroque pronuntietur, an
sententia de uno fer*a*tur. quo in genere semper prior debebit 21
esse defensio, primum quia natura potior est salus nostra
quam adversarii pernicies, deinde quod plus habebimus in
accusatione auctoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit, postremum, quod ita demum duplex causa erit.
nam qui dicit 'ego non occidi', habet reliquam partem ut
dicat 'tu occidisti': *at qui dicit 'tu occcidisti'*, supervacuum
habet postea dicere 'ego non occidi'.

Hae porro actiones constant comparatione: ipsa com- 22
paratio non una via ducitur. aut enim totam causam nostram
cum tota adversarii · causa componimus aut singula argumenta cum singulis. qu*o*rum utrum sit faciendum, non potest
nisi ex ipsius litis utilitate cognosci, ut Cicero singula pro
Vareno comparat in primo crimine: † est enim superior
enim persona alieni cum persona matris temere compararetur. quare optimum est, si fieri poterit, ut singula vincantur a singulis: sed si quando in partibus laborabimus,
universitate pugnandum est. et sive invicem accusant, sive 23
crimen reus citra accusationem in adversarium vertit, ut
Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset, sive
in ipsos, quos sua manu perisse dicemus, factum deflectitur,
non aliter quam in iis, quae mutuam accusationem habent,
utriusque partis argumenta inter se comparantur. id autem 24
genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis saepe
tractatur, sed etiam in foro. nam id est in causa Naevi
Arpiniani solum quaesitum, praecipitata esset ab eo uxor
an se ipsa sua sponte iecisset. cuius actionem et quidem
solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum *me* fecisse
ductum iuvenali cupiditate gloriae fateor. nam ceterae,
quae sub nomine meo feruntur, neglegentia excipientium

2, 3 et etiamsi *Christ*, etiam et si **A G** — 9 sententia si de uno feratur *Regius*, si *exp. Zumpt*, etiamsi d. u. fertur *libri* — 15 at . . . occidisti *add. Regius* — 20 quorum *edd. vett*, quarum **A G** — 35 quidem *Spalding* (**A**), quaedam **G** — 36 me *add. Regius*.

in quaestum notariorum corruptae minimam partem mei
habent.

25 Est et alia duplex coniectura huic anticategoriae
diversa, de praemiis, ut in illa controversia: 'tyrannus
suspicatus a medico suo datum sibi venenum torsit eum,
et cum is dedisse se pernegaret, arcessit alterum medicum:
ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum, et
dedit potionem ei, qua epota tyrannus decessit.' de praemio
duo medici contendunt. nam ut illic factum in adversarium
transferentium, ita hic sibi vindicantium personae, causae,
facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur.
26 illud quoque, etiam si non est *ἀντικατηγορία,* simili tamen
ratione tractatur, in quo citra accusationem quaeritur, utrum
factum sit. utraque enim pars suam expositionem habet
atque eam tuetur, ut in lite Urbiniana petitor dicit, 'Clusinium
Figulum filium Urbiniae acie victa, in qua steterat,
fugisse, iactatumque casibus variis, retentum etiam a rege
tandem in Italiam ac patriam suam Mar*ru*cinos venisse atque
ibi agnosci': Pollio contra, 'servisse eum Pisauri dominis
duobus, medicinam factitasse, manu missum alienae se familiae
venali immiscuisse, a se rogantem, ut ei serviret, emptum.'
27 nonne tota lis constat duarum causarum comparatione et
coniectura duplici atque diversa? quae autem accusantium
ac defendentium, eadem petentium et infitiantium ratio est.

Ducitur coniectura primum a praeteritis: in his sunt
personae, causae, consilia. nam is ordo est, ut facere
voluerit, potuerit, fecerit. ideoque intuendum ante omnia,
28 *qualis sit, de quo agitur.* accusatoris autem est efficere,
ut, si quid obiecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini,
de quo iudicium est, quam maxime conveniat. nam si reum
caedis impudicum vel adulterum vocet, laedat quidem infamia,
minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si audacem,
29 petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. patrono, si
fieri poterit, id agendum est, ut obiecta vel neget vel defendat
vel minuat: proximum est, ut a praesenti quaestione separet.
sunt enim pleraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando
contraria, ut si reus furti prodigus dicatur aut neglegens:
neque enim videtur in eundem et contemptus pecuniae et
30 cupiditas cadere. si deerunt haec remedia, ad illa declinandum
est, non de hoc quaeri, nec eum, qui aliqua

18 Marrucinos *Bonnell,* Marginos *libri* — 21 ei *Gesner* (A), eis *rell.*

peccaverit, utique commisisse omnia, et hanc fiduciam fuisse
accusatoribus falsa obiciendi, quod laesum et vulneratum
reum speraver*int* hac invidia opprimi posse. alii a proposi- 31
tione accusatoris contraqu*e e*am loci oriuntur. saepe a per-
sona prior d*u*cit argumenta defensor et interim generaliter,
incredibile esse a filio patrem occisum, ab imperatore pro-
ditam hostibus patriam. facile respondetur, vel quod omnia
scelera in malos cadant ideoque saepe deprehensa sint, vel
quod in*iq*uum sit, crimina ipsa atrocitate defendi. interim 32
proprie, quod est varium. nam dignitas et tuetur reum et
nonnumquam ipsa in argumentum facti convertitur, tamquam
inde fuerit spes impunitatis: proinde paupertas, humilitas,
opes, ut cuique ingeni*i* vis est, in diversum trahuntur. probi 33
vero mores et ante actae vitae integritas numquam non
plurimum profuerint. si nihil obicietur, patronus quidem in
hoc vehementer incumbet, accusator autem ad praesentem
quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem adligabit
dicens, neminem non aliquando coepisse peccare, nec pro
n*a*enia ducendum scelus primum. haec in respondendo. sic 34
autem praeparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse
potius obicere quam non potuisse credatur. eoque satius
est, omni se ante actae vitae abstinere convicio quam levibus
aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides
ceteris detrahitur: et qui nihil obicit, omisisse credi potest
maledicta tamquam supervacua: qui vana congerit, con-
fitetur unum in ante actis argumentum, in quibus vinci
quam tacere maluerit. cetera, quae a personis duci solent, 35
in argumentorum locis exposuimus.

Proxima est ex causis probatio, in quibus haec
maxime spectantur: ira, odium, metus, cupiditas, spes: nam
reliqua in horum species cadunt. quorum si quid in reum
conveniet, accusatoris est efficere, *ut* ad quidquid faciendum
causae valere videantur, easque, quas in argumentum sumet,
augere: si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas 36
fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur
fecerit, si fecit, aut etiam dignius esse odio scelus, quod
non habuerit causam. patronus vero, quotiens poterit,

---

3 speraverint *Gesner*, sperauere *libri* — hac *Regius*, haec *fere libri* — 4 contraque eam *Halm*, contraque *Gesner*, contra qua **G**, c. quam **A** — 5 ducit *Obrecht*, dicit *libri* — 9 iniquum *nos*, ingenuum **A**, ingenium **G** — 13 ingenii *Spalding*, ingenio *libri* — 19 naenia *Haupt*, encenia **A G** — 26 unum *Spalding*, uanum *libri*, validum *Gertz* — 32 ut *add. Spalding.*

instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine
causa. quod Cicero vehementissime *in* multis orationibus
tractat, praecipue tamen pro Vareno, qui omnibus aliis
37 premebatur: nam et damnatus est: at si proponitur cur
factum sit, aut falsam causam aut levem aut ignotam reo
dicet. possunt autem esse aliquae interim ignotae, 'an
heredem habuerit, an accusaturus fuerit eum, a quo dicetur
occisus'. si alia defecerint, non utique spectandas esse
causas: nam quem posse reperiri, qui non metuat, oderit,
38 speret? plurimos tamen haec salva innocentia facere. neque
illud est omittendum, non omnes causas in omnibus personis
valere: nam ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit
idem in Curio Fabricioque momentum.
39 De causa prius an de persona dicendum sit, quaeritur,
varieque est ab oratoribus factum, a Cicerone etiam prae-
latae frequenter causae. mihi, si neutro litis condicio prae-
ponderet, secundum naturam videtur incipere a persona.
nam hoc magis generale est rectiorque divisio, an ullum
40 crimen credibile, an hoc. potest tamen id ipsum, sicut
pler*a*que, vertere utilitas. nec tantum causae voluntatis sunt
quaerendae, sed interim et erroris, ut ebrietas, ignorantia.
nam ut haec in qualitate crimen elevant, ita in coniectura
41 premunt. et persona quidem nescio an umquam, utique in
vero actu rei, possit incidere, de qua neutra pars dicat: de
causis frequenter quaeri nihil attinet, ut in adulteriis, ut
in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habent.
42 Post haec intuenda videntur et c o n s i l i a, quae late
patent: an credibile sit reum sperasse id a se scelus effici
posse? an ignorari, cum fecisset? an, etiam si ignoratum
non esset, absolvi vel poena levi transigi vel tardiore vel
ex qua minus incommodi consecuturus, quam ex facto gaudii
43 videretur? an etiam tanti putaverit poenam subire? post
haec, an alio tempore et aliter facere vel facilius vel
securius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone enumerans
plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi
potuerit. praeterea, cur potissimum illo loco, illo tempore,

---

34 c. 14 sqq.

---

2 in *add. Regius* — 3 qui *Regius* (**A**), quiin **G** — 5 reo *Regius* (**A**), pro reo **G** — 20 pleraque *Regius*, plerumque **A G** — 28 sperasse *Spalding* (**A G**), sperare *alii.*

illo modo sit adgressus, qui et ipse diligentissime tractatur
pro eodem locus, an, etiam si nulla ratione ductus est, 44
impetu raptus sit et absque sententia (nam vulgo dicitur
scelera non habere consilium), an etiam consuetudine pec-
candi sit ablatus.

Excussa prima parte 'an voluerit,' sequitur 'an potu-
erit.' hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco cluso,
frequenti, tempore vel diurno, cum testes plures, vel nocturno,
cum maior difficultas. inspiciuntur itaque difficultates occa- 45
sionesque, *quae* sunt plurimae ideoque exemplis non egent.
hic sequens locus talis est, ut, si fieri non potuit, sublata
sit lis, si potuit, sequatur quaestio an fecerit. sed haec
etiam ad animi coniecturam pertinent: nam et ex his col-
ligitur, an speraverit. ideo spectari debent et instrumenta,
ut Clodi ac Milonis comitatus.

Quaestio 'an fecerit' incipit a secundo tempore, id 46
est praesenti ac deinde coniuncto, quorum sunt sonus,
clamor, gemitus: insequentis latitatio, metus, similia. his
accedunt signa, de quibus tractatum est, verba etiam et
facta, quaeque antecesserunt quaeque insecuta sunt. haec 47
aut nostra sunt aut aliena. sed verba nobis magis nocent
et minus prosunt nostra quam aliena, magis prosunt et minus
nocent aliena quam nostra. facta autem interim magis pro-
sunt nostra, interim aliena, ut si quid, quod pro nobis sit,
adversarius fecit: semper vero magis nocent nostra quam
aliena. est et illa in verbis differentia, quod aut aperta 48
sunt aut dubia. seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in
utrumque sint necesse dubia: tamen nostra saepe nobis
nocent, ut in illa controversia: 'interrogatus filius, ubi esset
pater, dixit: ubicumque est, vivit: at ille in puteo mortuus
est inventus'. aliena, quae sunt dubia, numquam possunt 49
nocere nisi aut incerto auctore aut mortuo. 'nocte audita
vox est, cavete tyrannicidam,' et 'interrogatus, cuius veneno
moreretur, respondit: non expedit tibi scire.' nam si est
qui possit interrogari, solvet ambiguitatem. cum autem dicta 50
factaque nostra defendi solo animo possunt, aliena varie
refutantur.

De uno quidem maximo genere coniecturalium con-
troversiarum locuti videmur, *sed* in omnes aliquid ex his

---

10 quae *add. Halm* — 22 et minus *Bonnell*, aut minus magis *libri* — 33 tyrannicidam **a**, tyrannidem **A** (?) **G** — 39 sed *Spalding*, et *libri*.

cadit. nam furti, depositi, creditae pecuniae et a facultatibus
argumenta veniunt, 'an fuerit quod deponeretur,' et a per-
sonis, 'an ullum deposuisse apud hunc vel huic credidisse
credibile sit, an petitorem calumniari, an reum infitiatorem
51 esse vel furem.' sed etiam in furti reo sicut in caedis quae-
ritur de facto et de auctore. crediti et depositi duae quae-
stiones, sed numquam iunctae, an datum sit, an redditum.
habent aliquid proprii adulterii causae, quod plerumque
duorum discrimen est et de utriusque vita dicendum, quam-
quam et id quaeritur, an utrumque pariter defendi oporteat.
cuius rei consilium nascetur ex causa: nam si adiuvabit
52 pars altera, coniungam, si nocebit, separabo. ne quis autem
mihi putet temere excidisse, quod plerumque duorum crimen
esse adulterium, non semper dixerim: potest accusari sola
mulier incerti adulterii: 'munera domi inventa sunt, pecunia,
cuius auctor non extat, codicilli dubium ad quem scripti.'
53 in falso quoque ratio similis: aut enim plures in culpam
vocantur aut unus. et scriptor quidem semper tueri signa-
torem necesse habet, signator scriptorem non semper, nam
et decipi potuit. is autem, qui hos adhibuisse et cui id
factum dicitur, et scriptorem et signatores defendet. idem
argumentorum loci in causis proditionis et adfectatae
tyrannidis.

54 Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum
potest nocere, quod omnia, quae in themate non sunt, pro
nobis ducimus. adulterium obicis: 'quis testis? quis index?'
proditionem: 'quod pretium? quis conscius?' venenum: 'ubi
emi? a quo? quando? quanti? per quem dedi?' pro reo
55 tyrannidis adfectatae: 'ubi sunt arma? quos contraxi satellites?'
neque haec nego esse dicenda et ipsis utendum pro parte
suscepta: nam et in foro aliqua, *qua*ndo adversarius probare
non poterit, desiderabo. sed in foro tantam illam facilitatem
olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non ali-
56 quid ex his aut plura ponantur. huic simile est, quod in
epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices
accommodant, nisi quod magis concesseris ea, quae non
sint posita, desiderare quam *a*dicere.

De animo quo modo quaeratur, satis dictum est, cum
ita diviserimus, an voluerit, an potuerit, an fecerit. nam

27 proditionem *add. Spalding* — 31 aliqua, quando *Spalding*, aliquando *libri* — 37 adicere *Leid.*, dicere **A G**.

qua via tractatur an voluerit, eadem quo animo fecerit: id
enim est, an male facere voluerit. ordo quoque rerum aut 57
adfert aut detrahit fidem: multo scilicet magis res, prout
ponuntur, congruunt aut repugnant. sed haec nisi in ipso
complexu causarum non deprehenduntur. quaerendum tamen
semper, quid cuique conectatur et quid consentiat.

De finitione.

III. Sequitur coniecturam finitio. nam qui non potest 1
dicere nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id
fecisse quod obiciatur. itaque pluribus legibus *in* i*s*dem
quibus coniectura versatur, defensionis tantum genere mutato,
ut in furtis, depositis, adulteriis. nam quem ad modum
dicimus, 'non feci furtum, non accepi depositum, non commisi adulterium,' ita 'non est hoc furtum, non est hoc in*f*itiatio, non est hoc adulterium.' interim a qualitate ad 2
finitionem descenditur, ut in actionibus dementiae, malae
tractationis, rei publicae laesae: in quibus si recte facta
esse quae obiciuntur, dici non potest, illud succurrit: 'non
est *hoc dementem esse,* male tractare, rem publicam
laedere.' finitio igitur *est* rei propositae propria et dilucida
et breviter comprehensa verbis enuntiatio. constat maxime, 3
sicut est dictum, genere, specie, differentibus, propriis: ut
si finias equum (noto enim maxime utar exemplo), genus
est animal, species mortale, differentia inrationale (nam et
homo mortale erat), proprium hinniens. haec adhibetur
orationi pluribus causis. nam tum est certum de nomine, 4
sed quaeritur quae res ei subicienda sit, tum res est manifesta, sed de nomine non constat. *cum de* nomine constat,
de re dubium est, interim coniectura est, ut si quaeratur,
quid sit deus. nam qui neget, deum esse spiritum omnibus 5
partibus immixtum, non hoc dicat, falsam esse divinae illius
naturae appellationem, sicut Epicurus, qui humanam ei
formam locumque inter mundos dedit. nomine uterque uno
utitur, utrum sit in re coniectat. interim qualitas tractatur, 6
ut 'quid sit rhetorice, vis persuadendi an bene dicendi

4 ponuntur *add. Spalding* — 10 in isdem *Halm,* iisdem in *Spalding,* iisdem *Regius*, idem *libri* — 14 infitiatio *nos,* initiatio **A G** — 19 hoc dementem esse *add. Regius* — verbis laedere **A** *in ras.* — 20 est *add. Regius* — 21 comprensa **a**, compressa **A G** — 28 sed de nomine non constat *Regius, fortasse e libris* — quando de n. c. *Obrecht* (cum *Halm*), et quod nomine constat **A G** — 30 qui *Spalding,* qui id **G**, quid **A**.

scientia.' quod genus est in iudiciis frequentissimum. sic
enim quaeritur 'an deprehensus in lupanari cum aliena
uxore adulter sit?' quia non de appellatione, sed de vi facti
7 eius ambigitur, an omnino peccaverit. nam si peccavit, non
potest esse aliud quam adulter. diversum est genus, cum
controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto,
nec versatur in iudiciis nisi propter verba, quae litem
faciunt: 'an qui se interficit homicida sit? an qui tyrannum
in mortem compulit tyrannicida? an carmina magorum
veneficium?' res enim manifesta est sciturque non idem
esse occidere se quod alium, non idem occidere tyrannum
quod compellere ad mortem, non idem carmina ac morti-
feram potionem, quaeritur tamen, an eodem nomine appel-
landa sint.

8 Quamquam autem dissentire vix audeo a Cicerone,
qui multos secutus auctores dicit, finitionem esse de eodem
et de altero, semper *enim* neganti aliquod esse nomen di-
cendum quod sit potius: tamem e*qui*dem tres habeo velut
9 species. nam interim convenit s*ol*um quaerere, an hoc sit?
ut '*a*n adulterium in lupanari.' cum hoc negamus, non
necesse est dicere, quid id vocetur, quia totum crimen in-
fitiamur. interim quaeritur, 'hoc an hoc? furtum an sacri-
legium?' non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia
necesse est dicere, quid sit aliud: quo in loco utrumque
10 finiendum est. interim quaeritur in rebus specie diversis,
an et hoc et hoc eodem modo sit appellandum, cum res
utraque habet suum nomen, ut amatorium, venenum. in
omnibus autem huius generis litibus quaeritur 'an etiam
hoc,' quia nomen, de quo ambigitur, utique in alia re cer-
tum est. 'sacrilegium est rem sacram de templo subripere:
an et privatam? adulterium cum aliena uxore domi coire:
an et in lupanari? tyrannicidium occidere tyrannum: an et
11 in mortem compellere?' ideoque *συλλογισμός*, de quo postea
dicam, velut infirmior est finitio, quia in hac quaeritur, an
idem sit huius rei nomen quod alterius, illo, an proinde
12 habenda sit haec atque illa. est et talis *finit*ionum diversitas,

---

15 Top. c. 22 et c. 23

---

17 enim *add. Regius* — 18 equidem *Christ,* eandem **A G** — 19 solum *Zumpt,* suum **A G** — 20 an *Zumpt,* in **A G** — 24 necesse *add. edd. vett.* — est *Spalding,* sit **A G** — 36 finitionum *Regius,* diuisionum **A G**.

ut qui idem sentient, non isdem verbis comprehendant, ut
'rhetorice *est* bene dicendi scientia', et eadem 'bene inveniendi'
et 'bene enuntiandi' et 'dicendi secundum virtutem orationis'
et 'dicendi quod sit officii.' atque providendum, ut, si sensu
non pugnant, comprehensione dissentiant. sed de his dispu- 13
tatur, non litigatur. opus est aliquando finitione obscurioribus
et ignotioribus verbis, quid sit 'clarigatio, erctum citum,'
interim notis nomine verbis, quid sit 'penus,' quid 'litus'.

Quae varietas effecit, ut eam quidam coniecturae,
quidam qualitati, quidam legitimis quaestionibus subicerent.
quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis haec et ad 14
morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus
potius arguta verborum cavillatrix quam in oratoris officio
multum adlatura momenti. licet enim valeat in sermone
tantum, ut constrictum vinculis suis eum, qui responsurus
est, vel tacere vel etiam invitum id, quod sit contra, cogat
fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. persua- 15
dendum enim iudici est, qui etiam si verbis devinctus est,
tamen, nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. agenti vero
quae tanta est huius praecisae comprehensionis necessitas?
an, si non dixero, 'homo est animal mortale rationale,' non
potero, expositis tot corporis animique proprietatibus, latius
oratione ducta vel a dis eum vel a mutis discernere? quid 16
quod nec uno modo definitur res eadem (ut facit Cicero:
quid est enim vulgo? universos.) et latiore varioque
tractatu, ut omnes oratores plerumque fecerunt. rarissime
enim apud eos reperitur illa ex consuetudine philosophorum
ducta servitus [est certe servitus] ad certa se verba ad-
stringendi, idque faciendum in libris Ciceronis de Oratore
vetat M. Antonius. nam est etiam periculosum, cum, si uno 17
verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur, optimaque
est media illa via, qua utitur Cicero pro Caecina, ut res
proponatur, verba non periclitentur. etenim, recipera-
tores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum

24 p. Mur. 35, 73 — 29 2, 25 108 sqq. — 32 p. Caec. 15, 42

1 qui idem *Spalding,* quidem **A G** — 2 est *add. ed. Camp.* — 7 erctum citum *Halm,* erctus citus **A**, ercet ut **G** — 8 verbis *edd. vett.*: uidebis **A G** — 9 effecit *Regius,* efficit **A G** — 13 arguta *Zumpt,* argumenta **A G** — 16 tacere *Regius,* cacere **A**, carcere **G** — 18 devinctus *Regius,* deuictus **A G** — 26 rarissime *Spalding* (**A**), rarissima **G** — 28 est certa servitus *inclusit Halm* — certe **a**, certa **A** (?) **G**,

vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae
periculo mortis iniecto formidine animum perter-
18 ritum loco saepe et certo statu demovet. aut, cum fini-
tionem praecedit probatio, ut in Philippicis Cicero Servium
Sulpicium occisum ab Antonio colligit et in clausula demum
ita finit: is enim profecto mortem attulit, qui causa
mortis fuit. non negaverim tamen haec quoque, ut expediet
causae, esse facienda, et si quando firme comprehendi poterit
brevi complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum
etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis.

19 Eius certus ordo est: 'quid sit? an hoc sit?' et in
hoc fere labor maior est, ut finitionem confirmes, quam ut
in rem finitionem adplices. in eo 'quid sit' duplex opus est:
nam et nostra confirmanda est et adversae partis destruenda
20 finitio. ideoque in schola, ubi nobis ipsi fingimus contra-
dictionem, duos ponere debemus fines, quales utrimque esse
optimi poterunt. at in foro providendum, num forte super-
vacua et nihil ad causam pertinens an ambigua an contraria
an communis sit finitio, quorum nihil accidere nisi agentis
21 culpa potest. ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in
animo constituerimus, quid velimus efficere: sic enim accom-
modari ad voluntatem verba poterunt. atque ut a notissimo
exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus: 'qui privatam
22 pecuniam de templo subripuit, sacrilegii reus est.' culpa
manifesta est: quaestio, an huic crimini nomen, quod est
in lege, conveniat. ergo ambigitur, an hoc sacrilegium sit.
accusator, quia de templo subrepta sit pecunia, utitur hoc
nomine: reus, quia privatam subripuerit, negat esse sacri-
legium, sed furtum fatetur. actor ergo ita finiet: 'sacrilegium
est subripere aliquid *de sacro. reus: 'sacrilegium est subri-*
23 *pere aliquid* sacri.' uterque finitionem alterius impugnat. ea
duobus generibus evertitur, si aut falsa est aut parum
plena. nam illud tertium nisi stultis non accidit, ut nihil
ad quaestionem pertineat, *ut* si dicas, equus est animal:
24 nam est equus animal, sed inrationale. quod autem
commune cum alio est, desinet esse proprium. hic reus

6 Phil. 9, 3, 7

25 est *post* quaestio *delevimus* — 26 an **a**, in **A G** — 30 de sacro ... aliquid *add. edd. vett.* — 31 pertineat ut *nos,* pert. falsa est *libri* — 34 equus est **a**, *om.* **A**, equus **G** — animal *nos,* animal rationale *libri.*

falsam dicit esse finitionem accusatoris, accusator autem non potest dicere falsam rei, nam est sacrilegium subripere aliquid sacri, sed dicit parum plenam, adiciendum enim 'aut ex sacro'. maximus autem usus in adprobando refellendoque 25 fine propriorum ac differentium nonnumquam etiam etymologiae. quae tamen omnia, sicut in ceteris, confirmat aequitas, nonnumquam et coniectura mentis. etymologia maxime rara est: quid enim est aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. circa propria ac 26 differentia magna subtilitas, ut cum quaeritur, 'an addictus, quem lex servire, donec solverit, iubet, servus sit?' altera pars finit ita: 'servus est, qui est iure in servitute,' altera: 'qui in servitute est eo iure quo servus,' aut, ut antiqui dixerunt 'qui servitutem servit'. quae finitio, etiam si distat aliquo, nisi tamen propriis et differentibus adiuvatur, inanis est. dicet enim adversarius, servire eum servitutem aut eo 27 iure *esse* quo servum. videamus ergo propria et differentia, quae libro quinto leviter in transitu attigeram. servus, cum manu mittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate ingenuus: servus invito domino libertatem non consequetur, *addictus solvendo citra voluntatem domini consequetur*: ad servum nulla lex pertinet, addictus legem habet: propria liberi, quod nemo habet nisi liber, praenomen, nomen, cognomen, tribum: habet haec addictus.

Excusso 'quid sit', prope peracta est quaestio 'an hoc 28 sit': id enim agimus, ut sit causae nostrae conveniens finitio. potentissima est autem in ea qualitas, 'an amor insania'. huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finition*i*s, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus, de quorum argumentorum natura dictum est. breviter autem pro Caecina Cicero initia, 29 causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: quid igitur fugiebant? propter metum: quid metuebant? vim videlicet. potestis igitur principia negare, cum extrema concedatis? sed similitudine quoque usus est: quae vis in bello appellatur, ea in otio non appel-

8 Cic. Phil. 8, 1, 3 — 29 Top. 23, 88 — 32 c. 15, 44 — 37 ib. 15, 43

18 esse *add. Spalding* — 22 addictus ... consequetur *add. Regius* — 30 finitionis *Badius*, finitiones **A G**.

30 labitur? sed etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut
si quaeratur, amatorium venenum sit necne, quia venenum
amatorium non sit.

Illud alterum genus quo sit manifestius adulescentibus
meis (meos enim semper adulescentes putabo), hic quoque
31 fictae controversiae utar exemplo. iuvenes, qui convivere
solebant, constituerunt ut in litore cenarent: unius, qui
cenae defuerat, nomen tumulo, qu*em* extruxerant, inscrip-
serunt. pater eius, a transmarina peregrinatione cum ad
litus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. dicuntur ii
32 causa mortis fuisse: hic finitio est accusatoris: 'per quem
factum est ut quis perir*et*, causa mortis est', re*i*: 'qui
fecit quid sciens, per quod perire homini necesse est'. remota
finitione accusatori sat est dicere: 'causa mortis fuistis, per
vos enim *f*actum est ut homo periret: qui, nisi vos illud
33 fecissetis, viveret'. contra: 'non statim, per quem factum
est ut quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis,
iudex rei capitalis. nec undecumque causa fluxit, ibi culpa
est: ut si quis profectionem suaserit aut amicum a*r*cess*i*erit
trans mare et is naufragio perierit, ad cenam invitarit et is
34 cruditate illic contracta decesserit. nec fuerit in causa mortis
solum adulescentium factum, sed credulitas senis, in dolore
ferendo infirmitas: denique, si fortior fuisset aut prudentior,
viveret. nec mala mente fecerunt, et ille potuit vel ex loco
tumuli vel ex opere tumultuario suspicari non esse monu-
mentum. qui ergo puniri debent, in quibus omnia *ab*sunt
homicidae praeter manum?'

35 Est interim certa finitio, de qua inter utramque partem
convenit, ut Cicero dicit: maiestas est in imperii atque
in nominis populi Romani dignitate. quaeritur tamen,
an maiestas minuta sit, ut in causa Corneli quaesitum est.
36 sed hic etiam si videri potest finitiva, tamen, quia de finitione
non ambigitur, iudicatio est qualitatis atque ad eum potius
statum reducenda, ad cuius forte quidem venimus mentionem,
sed erat ordine proximus locus.

---

29 Partitt. oratt. 30, 105

---

2 an *ante* amatorium *del. Spalding* — 8 quem *edd. vett.*, quod **A G** — 12 periret *Spalding*, perierit **A G** — rei *Halm*, reum **A G** — 15 factum *ed. Gryph*, actum **A G** — qui *Spalding*, quia *libri* — 19 arcessierit *Spalding*, accerserit **A**, accesserit **G** — 26 absunt *Teuffel in Ann. phil. et paed. 89,172*, sunt *libri* — 32 etiamsi *Christ*, etiam similis **A G**.

De qualitate.

IV. Est autem qualitas alia de summo genere atque 1
ea quidem non simplex. nam et qualis sit cuiusque rei
natura et quae forma, quaeritur: an immortalis anima? an
humana specie deus? et de magnitudine ac numero: quantus
sol? an unus mundus? quae omnia coniectura quidem col-
liguntur, quaestionem tamen habent in eo, qualia sint. haec 2
et in suasoriis aliquando tractari solet, ut, si Caesar deli-
beret an Britanniam impugnet, quae sit Oceani natura, an
Britannia insula (nam tum ignorabatur), quanta in ea terra.
quo numero militum adgredienda, in consilium ferendum
sit. eidem qualitati succedunt facienda ac non facienda, ad-
petenda vitanda: quae in suasorias quidem maxime cadunt,
sed in controversiis quoque sunt frequentia, hac sola diffe-
rentia, quod illic de futuris, hic de factis agitur. item de- 3
monstrativae partis omnia sunt in hoc statu: factum esse
constat, quale sit factum quaeritur. lis est omnis aut de
praemio aut de poena aut de quantitate *eo*rum. genus causae
aut simplex aut comparativum: illic quid aequum, hic quid
aequius aut quid aequissimum sit excutitur. cum de poena
iudicium est, a parte eius, qui causam dicit, aut defensio
est criminis aut imminutio aut excusatio aut, ut quidam
putant, deprecatio.

Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum, 4
quod obicitur, dicimus honestum esse. abdicatur aliquis,
quod invito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit:
tuemur quod fecimus. hanc partem vocant Hermagorei *κατ᾽
ἀντίληψιν,* ad intellectum id nomen referentes: Latine ad
verbum translatam non invenio, absoluta appellatur. *est*
enim de re sola quaestio, iusta sit ea necne. iustum omne 5
continetur natura vel constitutione: natura, quod fit secun-
dum cuiusque rei dignitatem. hinc sunt pietas, fides, con-
tinentia et talia. adiciunt et id, quod sit p*ar*. verum id non 6
t*e*mere intuendum est: nam et vis contra vim et tali*o* nihil
habent adversum eum, qui prior fecit, iniust*i*, et non,
quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod antecessit.
illa utrimque iusta, eadem lex, eadem condicio, ac forsitan

---

6 an *Regius*, et an **A G** — 8 solet *Spalding*, solent *libri* — 18 eorum *Halm*, egrum **G**, agitur **A** — 29 est enim *nos*, sed enim **A G** — 33 par. verum *Regius*, pūsum **A** (*m. 2. in ras.*) **G** — 34 temere *edd. vett.*, timere **A G** — talio *Pseudo-Turnebus*, talia **A G** — 35 iniusti *Gesner*, iniuste **A G.**

ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia. con-
stitutio est in lege, more, iudicato, pacto.
7 Alterum est defensionis genus, in quo factum per se
improbabile adsumptis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant
κατ' ἀντίθεσιν. Latini hoc quoque non ad verbum trans-
8 ferunt, adsumptiva enim dicitur causa. in quo genere
fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est
defensio Orestis, *H*orati, Milonis. *ἀντέγκλημα* dicitur, quia
omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui vindi-
9 catur: 'occisus est sed latro, excaecatus sed raptor.' est et
illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in qua
neque factum ipsum per se, ut in absoluta quaestione, de-
fenditur, neque ex contrario facto, sed *ex* aliqua utilitate
aut rei publicae aut hominum multorum aut etiam ipsius
adversarii, nonnumquam et nostra, si modo id erit, quod
facere nostra causa fas sit: quod sub extrario accusatore
et legibus agente prodesse numquam potest, in domesticis
10 disceptationibus potest. nam et filiis pater in iudicio abdi-
cationis et maritus uxori, si malae tractationis accusabitur,
et patri filius, si dementiae causa erit, non inverecunde
dicet multum sua interfuisse. in quo tamen incommoda
11 vitantis melior quam commoda petentis est causa. quibus
similia etiam in vera rerum quaestione tractantur. nam
quae in scholis abdicatorum, haec in foro exheredatorum
a parentibus et bona apud cen*tumviros* repetentium ratio
est: quae illic malae tractationis, hic rei uxoriae, cum
quaeritur, utrius culpa divortium factum sit: quae illic
12 dementiae, hic petendi curatoris. subiacet utilitati etiam illa
defensio, si peius aliquid futurum fuit. nam in comparatione
malorum boni locum obtinet levius, ut si Mancinus foedus
Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum
esset, fuerit exercitus. hoc genus *ἀντίστασις* Graece nomi-
natur, comparativum nostri vocant.
13 Haec circa defensionem facti: quae si neque per se
ipsa nec adhibitis auxiliis dabitur, proximum est in alium
transferre crimen, si possumus. ideoque etiam in *e*os,
qui *citra* scriptum sunt, status visa est cadere translatio.

5 latini **M** *et Regius,* latine **A G** — 8 Horatii *Spalding,* oratio *libri* — 13 ex *Regius,* in *libri* — 25 centumviros *Cuiacius,* con **G**, coñs **A** — 30 mancinus **a**, manus **A G** — 36 eos *nos,* os **G**, hos **A** — 37 citra *Christ,* etiam **A G**.

interdum ergo culpa in hominem relegatur, ut si Ti. Gracchus
reus foederis Numantini, cuius metu leges populares tulisse
in tribunatu videretur, missum se ab imperatore suo diceret.
interim derivatur in rem, ut si is, qui testamento quid 14
iussus non fecerit, dicat per leges id fieri non potuisse. hoc
μετάστασιν dicunt.

Hinc quoque exclusis excusatio superest. ea est aut
ignorantiae, ut si quis fugitivo stigmata scripserit eoque
ingenuo iudicato neget, se liberum esse eum scisse: aut
necessitatis, ut cum miles ad commeatus diem non adfuit
et dicit se fluminibus interclusum aut valetudine. fortuna 15
quoque saepe substituitur culpae. nonnumquam male fecisse
nos, sed bono animo dicimus. utriusque rei multa et manifesta
exempla sunt: idcirco non est eorum necessaria expositio.

Si omnia, quae supra scripta sunt, deerunt, videndum
an imminui culpa possit. hic est ille, qui a quibusdam
fieri solet, status quantitatis. sed ea cum sit aut poenae aut 16
honoris, ex qualitate facti constituitur, eoque nobis sub hoc
esse statu videtur sicut eius quoque, quae ad numerum refertur a Graecis. nam et *πηλικότητα* et *ποσότητα* dicunt, nos
utrumque appellatione una complectimur.

Ultima est deprecatio, quod genus causae plerique 17
negarunt in iudicium umquam venire. quin Cicero quoque
pro Q. Ligario idem testari videtur, cum dicit: causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: ignoscite, iudices: erravit, lapsus est, non
putavit, si umquam posthac, et cetera. in senatu vero 18
et apud populum et apud principem et ubicumque iuris
clementia est, habet locum deprecatio. in qua plurimum
valent ex ipso, qui reus est, haec tria: vita praecedens,
si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter
victuri et in aliquo usu futuri: praeterea, si vel aliis incommodis vel praesenti periculo vel paenitentia videatur
satis poenarum dedisse: extra nobilitas, dignitas, propinqui,
amici. in eo tamen, qui cognoscit, plurimum ponendum. 19

---

24 p. Lig. 10, 30

---

1 si Ti. *Claussen*, sit **A G** — 3 videretur *Halm*, uidentur **A G** — 20 *πηλικότητα Capperonnier*, *ΠΗΝΚΟΤΗΤΑ* **A**, *ΤΙΗΚΟΤΝΙ* **G** — 29 iuris **T** *m.* 2, si iuris **A G** — 31 praecedens *Christ*, praecedes **A G**.

si laus eum misericordis potius quam reprehensio dissoluti consecutura est. verum et in iudiciis etiam si non toto genere causae, tamen ex parte magna hic locus saepe tractatur. nam et divisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscendum fuisse, idque in causis dubiis saepe praevaluit, et epilogi
20 omnes in eadem fere materia versari solent. sed nonnumquam etiam rei totius hic summa constituta. *an* vero si exheredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, propterea quod is meretricem amaverit, non omnis hic erit quaestio, an huic delicto pater debuerit ignoscere et centumviri tribuere debeant veniam? sed etiam in formulis, cum poenariae sunt actiones, ita causam partimur, an commissa sit poena, an exigi debeat. id autem, quod illi viderunt, verum est, reum a iudicibus hoc defensionis modo liberari non posse.

21 De praemiis autem quaeruntur duo: an ullo sit dignus qui petit, an tanto: ex duobus, uter dignior, ex pluribus, quis dignissimus. quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. et intuebimur non rem tantum, sive adleganda sive comparanda erit, sed personam quoque: nam et multum interest, tyrannum iuvenis occiderit an senex,
22 vir an femina, alienus an coniunctus: et locum multipliciter, in civitate tyrannis adsueta an libera semper, in arce an domi: et quo modo factum sit, ferro an veneno, et quo tempore, bello an pace, cum depositurus esset eam potestatem an cum aliquid novi sceleris ausurus. habent
23 in meritis gratiam periculum quoque et difficultas: similiter liberalitas a quo profecta sit, refert. nam in paupere gratior quam in divite, dante beneficium quam reddente, patre quam orbo. item in quam rem dederit et quo tempore et quo animo, id est, num in aliquam spem suam: similiter alia. et ideo qualitas maxime oratoris recipit operam, quia in utramque partem plurimum est ingenio loci, nec usquam tantum adfectus valent. *n*am coniectura
24 extrinsecus quoque adductas frequenter probationes habet et argumenta ex materia sumit: quale quidque videatur, eloquentia*e* est opus: hic regnat, hic imperat, hic sola vincit.

7 an *Zumpt*, iam **A** — 30 quam orbo *Regius* (**A**), quia a morbo **G** — 34 valent nam *Regius*, valenti iam **A G** — 37 eloquentiae *ed. Gryph.*, eloquentia **A G**.

Huic parti subiungit Verginius causas abdicationis,
dementiae, malae tractationis, orbarum nuptias indicentium.
nam et fere sic accidit, inventique sunt, qui has materias
officiorum vocarent. sed alios quoque nonnumquam leges
hae recipiunt status: nam et coniectura est aliquando in 25
plerisque horum, cum se vel non fecisse vel bona mente
fecisse contendunt. cuius generis exempla sunt multa. et
quid sit dementia ac mala tractatio finitur. nam † iuris leges
plerumque quaestiones praecurrere solent, et ex quibus
causae non fiat status, quod tamen facto defendi non poterit, 26
iure nitetur: et quot et quibus causis abdicare non liceat,
et in quae crimina malae tractationis actio *non* detur, et cui
accusare dementiae non permittatur.

Abdicationum formae sunt duae: altera criminis 27
perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter, altera velut pen-
dentis et adhuc in condicione positi, quales sunt, in quibus
abdicatur filius, quia non pareat patri. illa semper asperam
abdicantis actionem habet, immutabile est enim quod factum
est, haec ex parte blandam et suadenti similem, mavult enim
pater corrigere quam abdicare: at pro filiis in utroque genere
submissam et ad satis faciendum compositam. a quo dissen- 28
suros scio, qui libenter patr*e*s figura laedunt: quod non
ausim dicere numquam esse faciendum, potest enim materia
incidere, quae hoc exigat, certe vi*ta*ndum est, quotiens
aliter agi potest: sed de figuris alio libro tracta*b*imus. non 29
dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malae tracta-
tionis: nam et ipsae habent eandem in accusationibus mode-
rationem. dementiae quoque iudicia aut propter id quod
factum est, aut propter id quod adhuc fieri vel non fieri
potest instituuntur. et actor in eo, quod factum est, liberum 30
habet impetum, sic tamen, ut factum accuset, ipsius patris
tamquam valetudine lapsi misereatur: in eo vero, cuius
libera mutatio est, diu roget et suadeat et novissime de-
mentiam rationi queratur obstare, non mores: quos quanto
magis in praeteritum laudaverit, tanto facilius probabit
morbo esse mutatos. reus, quotiens causa patietur, debebit 31

---

8 nam . . . solent **A G**, nam i. quaestiones pl. l. pr. s. *Regius* — 9 et . . . status **A G**, et e. q. causis n. f. statutum *Regius*, sed e. q. c. n. f. constitutio *Spalding* — 12 non *add. Obrecht* — 20 corrigere **a**, *om.* **A G** — quam **A**, *om.* **G** — 22 patres *Gesner*, patris **A G** — 24 vitandum *Obrecht*, uidendum **A G** — 25 tractabimus *Regius*, tractauimus **A G** — 26 tractationis (*del.* actionis) *Spalding* — 27 ipsae *Regius* (**A**), ipsam **G**.

esse in defensione moderatus, quia fere ira et concitatio furori
sunt similia. omnibus his commune est, quod rei non semper
defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter utuntur.
est enim domestica disceptatio, in qua et semel pecasse et
per errorem et levius, quam obiciatur, absolutioni nonnum-
quam sufficit.

32 Sed alia quoque multa controversiarum genera in quali-
tatem cadunt. iniuriarum: quamquam enim reus aliquando
fecisse negat, plerumque tamen haec actio facto atque animo
33 continetur. de accusatore constituendo, quae iudicia divi-
nationes vocantur: in quo genere Cicero quidem, qui
mandantibus sociis Verrem deferebat, hac usus est divisione:
spectandum, a quo maxime agi velint ii, quorum de ultione
34 quaeritur, a quo minime velit is, qui accusatur. frequentissim*ae*
tamen hae sunt quaestiones, uter maiores causas habeat,
uter plus industriae aut virium sit adlaturus ad accusandum,
35 uter id fide meliore facturus. tutelae praeterea: in quo
iudicio solet quaeri, an alia de re quam de calculis cognosci
oporteat, an fidem praestare debeat tantum, non etiam con-
silium et eventum. cui simile est male gestae procura-
tionis, quae in foro negotiorum gestorum: nam et mandati
36 actio est. praeter haec finguntur in scholis et *in*scripti maleficii,
in quibus aut hoc quaeritur, an *in*scriptum sit, aut hoc, an
maleficium sit, raro utrumque. male gestae legationis
apud Graecos et veris causis frequens, ubi iuris loco quaeri
solet, an omnino aliter agere, quam mandatum sit, liceat,
et quo usque sit legatus, quoniam aliae *in nuntiando aliae*
in renuntiando sunt, ut in Heio, qui testimonium in Verrem
dixerat post perlatam legationem. plurimum tamen est in
37 eo, quale sit factum. rei publicae laesae. hic moventur
quidem illae iuris cavillationes: 'quid sit rem publicam
laedere?' et 'laeserit an non profuerit', et 'ab ipso an propter
ipsum laesa sit': in facto tamen plurimum est. ingrati
quoque: in quo genere quaeritur, an is, cum quo agitur,
acceperit beneficium. quod raro negandum est: ingratus est
38 enim qui negat. quantum acceperit? an reddiderit? an protinus,
qui non reddidit, ingratus sit? an potuerit reddere? an id,

3 defensione **G**, defensio **A** — 5 absolutioni *Regius* (**A**), absolutio **G** — 12 deferebat *Halm*, defendebant **A G** — 13 a **a**, *om.* **A G** — 14 frequentissimae *Obrecht*, frequentissime **A G** — 22 inscripti ... inscriptum *Capperonnier*, scripti ... scriptum *libri* — 27 in nuntiando aliae *add. Spalding* — 30 hic Goth., hinc **A G**.

quod exigebatur, debuerit? quo animo *datum* sit? sim-
pliciores illae iniusti repudii, sub qua lege controversiae
illud proprium habent, quod a *pa*rte accusantis defensio
est, *a* defendentis accusatio. praeterea, cum quis rationem 39
mortis in senatu reddit, ubi una quaestio est iuris, an is
demum prohibendus sit, qui mori vult, ut se legum actioni-
bus subtrahat, cetera qualitatis. finguntur et testamenta, in
quibus de sola *qualitate* quaeratur, ut in controversia, quam
supra exposui, in qua de parte patrimonii quarta, quam
pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus,
medicus, orator. quod idem accidit, si orbae nuptias indicant
pares gradu et si inter propinquos de idoneo quaeratur.
sed mihi nec omnes persequi materias in animo est, fingi 40
enim adhuc possunt, nec omnes earum quaestiones, quia
positionibus mutantur. hoc tamen admiror, Flavum, cuius
apud me summa est auctoritas, cum artem scholae tantum
componeret, tam anguste materiam qualitatis terminasse.
Quantitas quoque, ut dixi, etiam si non semper, 41
plerumque tamen eidem subiacet, seu modi est seu numeri.
sed modus aliquando constat aestimatione facti, quanta sit
culpa quantumve beneficium, aliquando iure, cum id in con-
troversiam venit, qua quis lege puniendus vel honorandus
sit: stuprator decem milia dare debeat, quae poena huic 42
crimini constituta est, an, quia se stupratus suspendit, capite
puniri tamquam causa mortis. quo in genere falluntur qui
ita dicunt, tamquam inter duas leges quaeratur: nam de
decem milibus nulla controversia est, quae non petuntur.
iudicium redditur, an reus causa sit mortis. in coniecturam 43
quoque eadem species cadet, cum, perpetuo an quinquennali
sit exilio multandus, in controversiam venerit: nam an
prudens caedem commiserit quaeritur. illa quoque, quae ex 44
numero ducitur, pendet ex iure 'an T*hras*y*bu*lo triginta
praemia debeantur', et 'cum duo fures pecuniam abstulerint,
separatim quadruplum quisque an duplum debeat'. sed hic
quoque factum aestimatur et tamen ius ipsum pendet ex
qualitate.

---

1 datum *add. G. Meyer* — 3 a parte *ed. Camp.*, aperte **A G** — 4 a *Spalding*, et *libri* — 5 senatu *Regius*, senatū **A G** — 8 qualitate *add. Christ* — 15 tamen *Spalding* (**M**), tantum **A G** — 29 cadet *Spalding* (**M**), cadit **A G** — 30 nam an *Spalding*, nam **G**, an **A** *m. 2 in ras.* — 32 Thrasybulo *edd. vett.*, transilo **A G**.

De iuridiciali qualitate.

1 V. Qui neque fecisse se negabit neque aliud esse, quod
fecerit, dicet neque factum defendet, necesse est in suo
2 iure consistat, in quo plerumque actionis est quaestio. ea
non semper, ut quidam putaverunt, iudicium antecedit, qualia
sunt praetorum curiosa consilia, cum de iure accusatoris
ambigitur, sed in ipsis iudiciis frequentissime versatur. est
*aut*em duplex eius disceptationis condicio, quod aut intentio
aut praescriptio habet controversiam. ac fuerunt qui prae-
scriptionis statum facerent, tamquam ea non isdem omnibus
3 quibus ceterae leges quaestionibus contineretur. cum ex
praescriptione lis pendet, de ipsa re qu*ae*ri non est necesse.
ignominioso *patri* filius praescribit: de eo *s*olo iudicatio est,
an liceat. quotiens tamen poterimus, efficiendum est ut de
re quoque iudex bene sentiat: sic enim iuri nostro libentius
indulgebit, ut in sponsionibus, quae ex interdictis fiunt,
etiam si non proprietatis est quaestio, sed tantum posses-
sionis, tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum
4 possedisse docere oportebit. sed frequentius etiam quaeritur
de intentione: ‘vir fortis optet quod volet’. nego illi dandum
quidquid optaverit: non habeo praescriptionem, sed tamen
voluntate contra verba praescriptionis modo utor. in utroque
autem genere status idem sunt.

5 Porro lex omnis aut tribuit aut adimit, aut punit aut
iubet, aut vetat aut permittit. litem habet aut propter se
ipsam aut propter alteram: quaestio *est* aut in scripto aut
6 in voluntate. scriptum aut apertum est aut obscurum aut
ambiguum. quod de legibus dico, idem accipi volo de testa-
mentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem
de voce. et quoniam quattuor eius generis quaestiones vel
status fecimus, singulos percurram.

Scriptum et voluntas.

1 VI. Scripti et voluntatis frequentissima inter consultos quaestio est, et pars magna controversi iuris hinc

4, 5 ea non semper *Spalding* (**A** *sed* per *m.* 2 *in ras.*), ta n. s. est **G** — 8 autem *Spalding*, enim **A G** — 12 re quaeri *edd. vett.*, requiri **A G** — 13 patri *add. Regius* — solo *Regius*, colo **A**, loco **G** — 19 docere **a**, *om.* **A G** — 24 adimit aut honorat aut p. *Gertz* — 26 quaestio est *Regius*, quaestionem *libri* — 27 scriptum *Spalding*, inscriptum **G**, * scriptum **A** — 31 fecimus *Spalding* (**a**), facimus **A G**.

pendet: quo minus id accidere in scholis mirum est, *u*bi
etiam ex industria fingitur. eius genus unum est, in quo et
de scripto et de voluntate quaeritur. id tum accidit, cum 2
est in lege aliqua obscuritas. in ea uterque suam inter-
pretationem confirmat, adversarii subvertit, ut hic: 'fur
quadruplum solvat: duo subripuerunt pariter decem milia:
petuntur ab utroque quadragena, illi postulant ut vicena
conferant'. nam et actor dicit, hoc esse quadruplum, quod
petat, et rei hoc, quod offerant: voluntas quoque utrimque
defenditur. aut cum de altero intellectu certum est, de altero 3
dubium: 'ex meretrice natus ne contionetur: quae filium
habebat, prostare coepit: prohibetur adulescens contione.'
nam de eius filio, quae ante partum meretrix fuit, certum
est: an eadem huius causa sit dubium est, qui*a* ex hac
natus est, et haec meretrix est. solet et illud quaeri, quo 4
referatur quod scriptum est: 'bis de eadem re ne sit actio':
id est, hoc 'bis' ad actorem an ad actionem. haec ex iure
obscuro.

Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum vi-
derunt, hunc statum plani et voluntatis appellarunt. in
hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. e*t* contra 5
scriptum tribus generibus occurritur. unum est, in quo ipso
patet, semper id servari non posse: 'liberi parentes alant
aut vinciantur': non enim adligabitur infans. hic erit ad alia
transitus et divisio: 'n*um* quisquis non aluerit? n*um* hic?
propter hoc?' *secundum* tale genus controversiarum, in quo 6
nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed
de eo tantum, de quo lis est, quaerendum *est*. 'peregrinus,
si murum ascenderit, capite puniatur. cum hostes murum
ascendissent, peregrinus eos depulit: petitur ad supplicium.'
non erunt hic separatae quaestiones, 'an quisquis, an hic', 7
quia nullum potest adferri argumentum contra scriptum
vehementius eo, quod in lite est, sed hoc tantum, an ne
servandae quidem civitatis causa. ergo aequitate et volun-
tate pugnandum. fieri tamen potest, ut ex aliis legibus
exempla ducamus, per quae appareat semper stari scripto

---

1 ubi *edd. vett.*, ibi **A G** — 4 in ea *Gertz*, in ea aut *libri* — 13, 14 fuit c. e. *edd. vett.*, est c. f. **A G** — 14 quia *edd. vett.*, qui **A**, quae **G** — 17 ad *post* an *om.* **A G** *et alii* — 19 qui *add. Regius* (**M**) — 21 et *nos*, sed *libri* — 24 hic] hinc *Badius* — 25 num *bis Regius*, non **A G** — 26 secundum *Christ*, quidam *libri* — 28 est *Halm*, sit *libri*.

8 non posse, ut Cicero pro Caecina fecit. tertium, cum in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus, aliud legum latorem voluisse, ut in hac controversia: 'qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, adligetur: cum anulo ferreo inventum magistratus adligavit', hic quia est verbum in lege 'deprehensus', satis etiam significatum videtur non contineri lege nisi noxium ferrum.

9 Sed ut qui voluntate nitetur scriptum, quotiens poterit, infirmare debebit, ita qui scriptum tuebitur adiuvare se etiam voluntate tentabit. in testamentis et illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit, ut in iudicio Curiano,
10 in quo nota L. Crassi et Scaevolae fuit contentio. substitutus heres erat, si postumus ante tutelae annos decessisset: non est natus: propinqui bona sibi vindicabant. quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non nato filio heres
11 esset qui mortuo? sed hoc non scripserat. *id* quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum quod appareret scriptorem noluisse. qui sestertium nummum quinque milia legaverat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertiis nummis 'argenti pondo' posuit, 'quinque milia' manserunt. apparuit tamen 'quinque pondo' dari voluisse, quia ille in argento leg*a*ti modus et inauditus erat
12 et incredibilis. sub hoc statu generales sunt quaestiones, scripto an voluntate standum sit, quae fuerit scribentis voluntas: tractatus omnes qualitatis aut coniecturae, de quibus satis dictum arbitror.

Leges contrariae.

1 VII. Proximum est de legibus contrariis dicere, quia inter omnes artium scriptores constitit, in antinomia duos esse scripti et voluntatis status, neque immerito, quia, cum lex legi obstat utrimque contra scriptum dicitur et quaestio est de voluntate in utraque: id ambigitur, an utique
2 illa lege sit utendum. omnibus autem manifestum est numquam esse legem legi contrariam iure ipso, quia, si diversum ius *e*sset, alterum altero abrogaretur, sed eas casu collidi et eventu.

---

1 cf. c. 14 sqq. — 11 cf. Cic. de Orat. 39, 180

---

16 id *edd. vett.*, hic **AG** — 22 legati *Spalding*, legiti **AG** — 31 obstat *nos*, ostet **A G**, obstet *vett.* — 35 ius esset *Regius*, iusisset **A**, iussisset **G**.

Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio
tyrannicidae et viri fortis comparentur, utrique data quod
velit petendi potestate: hic meritorum, temporis, praemii
collatio est: aut secum ipsae, ut duorum fortium, duorum 3
tyrannicidarum, *duarum* raptarum, in quibus non potest
esse alia quaestio quam temporis, utra prior sit, aut quali-
tatis, utra iustior sit petitio. diversae quoque leges confligunt
aut similes aut *impares*. diversae, quibus etiam citra adversam 4
legem contradici possit, ut in hac controversia: 'magistratus
ab arce ne discedat * *': vel alia nulla obstante quaeri
potest: 'vir fortis an quidquid optarit accipere debeat'. et
in *legem* magistratus multa dicentur, quibus scriptum ex-
pugnatur, si incendium in arce fuerit, si in hostes *d*ecur-
rendum. similes, contra quas nihil opponi potest nisi lex 5
altera: 'tyrannicidae imago in gymnasio *ponatur': contra
'mulieris imago in gymnasio* ne ponatur. mulier tyrannum
occidit'. nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest
nec tyrannicidae ullo alio casu submoveri. impares sunt, 6
cum alteri multa opponi possunt, alteri nihil nisi quod in
lite est, ut cum vir fortis impunitatem desertoris petit. nam
contra legem viri fortis, ut supra ostendi, multa dicuntur,
adversus desertores scripta non potest nisi optione subverti.

Item aut confessum est ex utraque parte ius aut 7
dubium. si confessum est, haec fere quaeruntur: utra lex
potentior? ad deos pertineat an ad homines? rem publicam
an privatos? de honore an de poena? de magnis rebus an
de parvis? permittat an vetet an imperet? solet tractari et 8
utra sit antiquior, sed velut potentissimum, utra minus per-
dat, ut in desertore et viro forti, quod illo non occiso lex
tota tollatur, occiso sit reliqua viro forti alia optio. plurimum
tamen est in hoc, utrum fieri sit melius atque aequius: de
quo nihil praecipi nisi proposita materia potest. si dubium, 9
aut alteri aut invicem utrique de iure fit controversia, ut
in re tali: 'patri in filium, patrono in libertum manus iniectio
sit, liberti heredem sequantur: liberti filium quidam fecit

5 duarum *add. Regius* — 6 aut ... iustior *Regius* (**A**), an q. u. iustorum **G** — 8 impares *add. Christ* — diversae *Regius*, duae **A G** — 10 *lacunam sic explet Christ*: vir fortis optet quod volet: impunitatem magistratus petit — 12 legem *add. Halm* — 13 hostes **M S**, nostris **A G** — decurrendum *Obrecht*, rec. **A G** — 14 similes *add. Regius* (**A**) — 15 ponatur ... gymnasio *add. Regius* — 23 ius *edd. vett.*, ius est **A**, iurē **G**.

heredem: invicem petitur manus iniectio': et pater *dicit sibi ius in filium esse et patronus* negat, ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit.

10 Duplices leges sicut duae colliduntur, ut 'nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum civis'. quod de legibus, idem de senatus consultis *sit* dictum: quae si aut inter se pugnent aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

Collectio.

1 VIII. Syllogismus habet aliquid simile scripto et
voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur, sed
hoc interest, quod illic dicitur contra scriptum, hic supra
scriptum: illic qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique
quod scriptum est, hic, ne aliud quam scriptum est. ei
nonnulla etiam cum finitione coni*un*ctio: nam saepe, si finitio
2 infirma est, in syllogismum delabitur. sit enim lex: 'venefica
capite puniatur. saepe se verberanti marito uxor amatorium
dedit, eundem repudiavit: per propinquos rogata ut rediret
non est reversa: suspendit se maritus. mulier veneficii rea
est.' fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse:
id erit finitio. quod si parum valebit, fiet syllogismus, ad
quem velut remissa priore contentione veniemus: an proinde
puniri debeat, ac si virum veneno necasset?
3 Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id,
quod incertum est: quod quoniam ratione colligitur, ratiocinativus dicitur. in has autem fere species venit: an quod
semel ius est, idem et saepius? 'incesti damnata et praecipitata de saxo vixit: repetitur.' an quod in uno, et in
pluribus? 'qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo prae-
4 mia petit.' an quod ante, et postea? 'raptor profugit, rapta
nupsit, reverso illo petit optionem.' an quod in toto, idem
in parte? 'aratrum accipere pignori non licet, vomerem
accepit.' an quod in parte, idem in toto? 'lanas evehere
5 Tarento non licet, oves *e*vexit.' in his syllogismus et scripto
nititur: nam satis cautum esse dicit. 'postulo ut praecipitetur
incesta, lex est', et 'rapta optionem petit,' et 'in ove lanae

---

1 dicit ... patronus *add. Halm* — 6 sit *add. Halm* — 15 coniunctio *Regius*, coniectio **A G** — 17 se verberanti *Halm e Julio Victore*, seueranti *fere libri* — marito uxor *e Julio Victore addidi* — 28 repetitur ad poenam *Julius Victor* — 34 evexit *Halm*, uexit *libri* — 36 incesta **T** *m. 2*, ingeste **A G** — rapta **a**, rapto **A G** — in oue **T** *m. 2*, **a**, innoue **G**, in boue **A**.

sunt', similiter alia. sed quia responderi potest: 'non est 6
scriptum, ut bis praecipitetur damnata, ut quando*cum*que
rapta optet, ut tyrannicida duo praemia accipiat, nihil de
vomere cautum, nihil de ovibus', ex eo, quod manifestum
est, colligitur quod dubium est. maioris pugnae est ex scripto
ducere, quod scriptum non est: an quia hoc, et hoc: 'qui
patrem occiderit, culleo insuatur: matrem occidit. ex domo
in ius educere ne liceat: ex tabernaculo eduxit'. in hoc 7
genere haec quaeruntur: an, quotiens propria lex non est,
simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum
est, simile sit? simile autem et maius est et par et minus.
in ill*o* priore, an satis lege cautum sit? an, etsi parum
cautum est, et hoc sit utendum? in utroque de voluntate
legum latoris. sed de aequo tractatus potentissimi.

Amphibolia id est ambiguitas.

IX. Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo 1
ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum,
quod non plura significet: genera admodum pauca. aut enim
vocibus accidit singulis aut coniunctis.

Singula adferunt errorem, cum pluribus rebus aut 2
hominibus eadem appellatio est (*ὁμωνυμία* dicitur), ut gallus,
avem an gentem an nomen an fortunam corporis significet
incertum est, et Aiax, Telamonius an Oïlei filius. verba
quoque quaedam diversos intellectus habent, ut cerno.
quae ambiguitas plurimis modis accidit. unde fere lites, 3
praecipue ex testamentis, cum de libertate aut etiam here-
ditate contendunt ii, quibus idem nomen est, aut quid sit
legatum quaeritur. alterum est, in quo alia integro verbo 4
significatio est, alia diviso, ut ingenua et armamentum
et Corvinum, ineptae sane cavillationis, ex qua tamen
Graeci controversias ducunt: inde enim *αὐλητρίς* illa vulgata,
cum quaeritur, utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina,
si ceciderit, debeat publicari. tertia est ex compositis, ut 5
si quis corpus suum in culto loco poni iubeat, circaque
monumentum multum agri ab heredibus in tutelam cinerum,

---

1 alia *Regius*, alias **A G** — 2 bis **a** *et Regius*, uis **A G** — quando-cumque *Badius*, quandoque **A** — 8 ex tabernaculo *Gesner* (**A**), extra tabernacula **G** — 12 illo *ed. Basil. 1529*, illa **A G** — 16 amphibologiae **A G** *hic et semper*, amphiboliae *exc. Cass.* — 29 diuiso **a**, diuisio **A G**.

ut solent, leget, si litis occasio cultum *locum dixerit an*
6 *incultum*. sic apud Graecos contendunt *Λέων* et *Παντaλέων*,
cum scriptura dubia est, bona omnia Leonti an bona Panta-
leonti relicta sint.

In coniunctis plus ambiguitatis est. fit autem per
casus, ut

aio te, Aeacida, Romanos vincere posse.

7 per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat,
ac frequentissime, cum quidem medium est, cum utrimque
possit trahi, ut de Troilo Vergilius

lora tenens tamen.

hic utrum teneat tamen lora, an, quamvis teneat, tamen
8 trahatur, quaeri potest. unde controversia illa: 'testamento
quidam iussit poni statuam auream hastam tenentem.' quae-
ritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse
aurea in statua alterius materiae? fit per fluxum idem
magis:

quinquaginta ubi erant centum inde occidit
Achilles.

9 saepe, utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit,
dubium est, unde et controversia: 'heres meus uxori meae
dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.' uter
eligat quaeritur.

Verum id, quod ex his primum est, mutatione casuum,
sequens divisione verborum aut translatione emendatur,
10 tertium adiectione. accusativi geminatione facta amphibolia
solvitur ablativo, ut illud

'Lachetem audivi percussisse Demean'

fiat 'a Lachete percussum Demean.' sed ablativo ipsi, ut in
primo diximus, inest naturalis amphibolia.

caelo decurrit aperto: utrum per apertum caelum, an
11 cum apertum esset. divisio respiratione et mora constat: 'sta-
tuam', deinde 'auream hastam', vel 'statuam auream', deinde
'hastam'. adiectio talis est: 'argentum, quod elegerit ipse', ut
heres intellegatur, vel 'ipsa', ut uxor. adiectione facta amphibolia,

---

7 Enni Ann. 181 M. cf. Cic. de div. 2, 56, 116 — 11 Aen. 1, 477
18 versus Graecus apud Aristot. soph. elench. 1, 4 — 27 Com. incert.
p. 115 R. — 29 Verg. Aen. 5, 212, *ubi legitur* pelago decurrit aperto.

---

1 litis *Crusius*, litus **A G** — locum d. an inc. *add. Zumpt* —
14 hastam tenentem **M S**, hastantem **A G** — 21 dubium *nos*, in dubium
A G — 30 aperto **a T** *m. 2*, apertum **A G**.

qualis *est* '*h*unc flentes illos deprehendimus', detractione sol-
vetur. pluribus verbis emendandum, ubi et id, quod quo 12
referatur dubium est, *eo* ips*o* est ambiguum. 'heres meus
dare illi damnas esto omnia sua.' in quod genus incidit Cicero
loquens de C. Fanni*o*: is soceri instituto, quem, quia
cooptatus in augurum collegium non erat, non ad-
modum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam
sibi minorem natu generum praetulisset. nam sibi et
ad socerum referri et ad Fannium potest. productio quoque 13
in scripto et correptio in dubio relicta causa est ambiguitatis,
ut in hoc cato. aliu*d* enim ostendit brevis secunda syllaba
casu nominativo, *aliud eadem syllaba producta casu dativo
aut ablativo.* plurimae praeterea sunt aliae species, quas per-
sequi nihil necesse est.

Nec refert, quo modo sit facta amphibolia aut quo 14
resolvatur. duas enim res significari manifestum est et, quod
ad scriptum vocemve pertinet, in utramque partem par est.
ideoque frustra praecipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad
nostram partem conemur vertere. nam, si id fieri potest,
amphibolia non est. amphiboliae autem omnis erit in his 15
quaestio: aliquando, uter sit secundum naturam magis sermo,
semper, utrum sit aequius, utrum is, qui scripsit ac dixit,
voluerit. quarum in utramque partem satis ex his, quae de
coniectura et qualitate diximus, praeceptum est.

De praedictorum statuum cognatione.

X. Est autem quaedam inter hos status cognatio. nam 1
et in finitione, quae sit voluntas nominis, quaeritur, *e*t in
syllogismo, qui secundus a finitione status est, qu*ia* spectatur,
quid voluerit scriptor, et contrarias leges duos esse scripti
et voluntatis status apparet. rursus et finitio quodam modo
est amphibolia, cum in duas partes diducatur intellectus
nominis. scriptum et voluntas habet in verbis i*ur*is quae- 2
stionem, quod idem antinomia petitur. ideoque omnia haec

4 Brut. 26, 101

1 est *Halm,* sit *libri* — hunc *Spalding,* nunc **A G** — 3 eo ipso *Gertz,* ipse **A G** — 5 Fannio *ed. Ald.*, fannie **G** — 11 aliud *Regius,* alium **A G** — 12, 13 aliud . . . ablativo *add. Regius* — 15 refert **a**, refer **A G** — 27 et *edd. vett*, ut **A G** — 28 quia *Bonnell,* quae **A G** — 29 contrarias *Spalding* (**A**), contrariis **G** — 32 iuris *Spalding,* iocis **G**, ocis **A**.

quidam scriptum et voluntatem esse dixerunt, alii in scripto
et voluntate amphiboliam esse, quae facit quaestionem. sed
distincta sunt: aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum.
3 igitur finitio in natura ipsa nominis quaestionem habet gene-
ralem et quae esse etiam citra complexum causae possit:
scriptum et voluntas de eo disputat iure, quod est in lege,
syllogismus de eo, quod non est. amphiboliae lis in diversum
4 trahit, legum contrariarum ex diverso pugna est. neque im-
merito et recepta est a doctissimis haec differentia et apud
plurimos ac prudentissimos durat.

Et de hoc quidem genere dispositionis, etiam si non
5 omnia, tradi tamen aliqua potuerunt. sunt alia, quae nisi
proposita, de qua dicendum est, materia viam docendi non
praebeant. non enim causa *tantum* universa in quaestiones
ac locos di*du*cenda est, sed hae ipsae partes habent rursus
ordinem suum. nam et in prooemio primum est aliquid et
secundum ac deinceps, et quaestio omnis ac locus habet
6 suam dispositionem, ut theses etiam simplices. *ni*si forte
satis erit dividendi peritus, qui controversiam in haec di*du*-
xerit, an omne praemium viro forti dandum sit, an ex privato,
an nuptiae, an eius, quae nupta sit, an hae: deinde, cum
fuerit de prima quaestione dicendum, passim et ut quidque
in mentem veniet, miscuerit, non primum in ea scierit esse
7 tractandum, verbis legis standum sit an voluntate: huius
ipsius particulae aliquod initium fecerit, deinde proxima
subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus,
eius digiti, illorum quoque articuli. hoc est, quod scriptor
8 demonstrare non possit nisi certa definitaque materia. sed
quid una faciet aut altera, quin immo centum ac mille in
re *in*finita? praeceptoris est in alio atque alio genere cotidie
ostendere, quis ordo sit rerum et quae copulatio, ut paulatim
fiat usus et ad similia transitus: tradi enim omnia, quae ars
9 efficit, non possunt. nam quis pictor omnia, quae in rerum
natura sunt, adumbrare didicit? sed percepta semel imitandi
ratione adsimulabit quidquid acceperit, quis non faber va-
sculum aliquod, quale numquam viderat, fecit?

10 Quaedam vero non docentium sunt, sed discentium.
nam medic*us*, quid in quoque valetudinis genere faciendum

---

14 tantum *add. Halm* — 15 diducenda *Regius*, dicenda **A G** — 18 nisi *Obrecht*, si *libri* — 19 diduxerit *Regius*, dixerit *libri* — 26 struxerit **a**, struxit **A G** — 29, 30 in re infinita *Rollin*, in re finita quae materia in se finita **G**, *idemque fere* **A** — 38 medicus *edd. vett.*, medici **A G**.

sit, quid quibusque signis providendum, docebit: vim sentiendi
pulsus venarum, coloris modos, spiritus meatum, caloris
distantiam, quae sui cuiusque sunt ingenii, non dabit. quare
plurima pet*a*mus a nobis et cum causis deliberemus cogite-
musque, homines ante invenisse artem quam docuisse. illa 11
enim est potentissima quaeque vere dicitur oeconomica totius
causae dispositio, quae nullo modo constitui nisi velut in re
praesente potest: ubi adsumendum prooemium, ubi omitten-
dum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi
ab initiis incipiendum, ubi more Homerico *a* mediis vel
ultimis: ubi omnino non exponendum: quando a nostris, 12
quando ab adversariorum propositionibus incipiamus, quando
a firmissimis probationibus, quando a levioribus: qua in
causa proponendae prooemiis quaestiones, qua praeparatione
praemuniendae: quid iudicis animus accipere possit statim
dictum, quo paulatim deducendus: singulis an universis
opponenda refutatio: reservandi perorationi an per totam
actionem diffundendi adfectus: de iure prius an de aequitate
dicendum: ante acta crimina an, de quibus iudicium est,
prius obicere vel diluere conveniat: si multiplices causae 13
erunt, quis ordo faciendus, quae testimonia tabulaeve cuius-
que generis in actione recitandae, quae reservandae. haec est
velut imperatoria virtus copias suas parti*m* ad casus proe-
liorum retinentis, partim per castella tuenda custodiendasve
urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique
ac terra dividenti*s*. sed haec in oratione praestabit, cui 14
omnia adfuerint, natura, doctrina, studium. quare nemo ex-
pectet, ut alieno tantum labore sit disertus: vigilandum,
*attend*endum, enitendum, pallendum est, facienda sua cuique
vis, suus usus, sua ratio, non respiciendum ad haec, sed in
promptu habenda, nec tamquam tradita sed tamquam innata.
nam via demonstrari potest, velocitas sua cuique est: verum 15
ars satis praestat, si copias eloquentiae ponit in medio,
nostrum est uti eis scire. neque enim *p*artium est demum 16
dispositio, sed in his ipsis primus aliquis sensus et secundus
et tertius: qui non modo ut sint ordine collocati, laborandum
est, sed ut inter se vincti atque ita cohaerentes ne commis-
sura perluceat: corpus sit, non membra. quod ita continget, 17

2 caloris **a**, coloris **A G** — 4 petamus *Regius*, petimus **A G** — 10 a *Regius*, e **A G** — 23 partim *Madvig*, parti **A G** — 24 partim **a**, partis **A G** — 29 attendendum *Halm*, dicendum **A**, dicat iterum **G** — 34 neque *Spalding* (**A**), reque **G** — partium *Regius*, artium *libri*.

si et quid *cui*que conveniat viderimus et verba verbis adplica*ri*mus non pugnantia, sed quae invicem complectantur. ita res non diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus copula*tae* tenebun*tur*, ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. verum longius fortasse progredior fallente transitu et a dispositione ad elocutionis praecepta labor, quae proximus liber inchoabit.

---

1 cuique *Spalding*, quoque **A G** — et *Halm*, et ut **A G** — 2 adplicarimus *Halm*, adplicamus **A G** — 4 collidentur **a**, collidantur **A G** — 5 copulatae tenebuntur *Halm*, scopula tenebunt **G**, se copula tenebunt **A**.

LIBER OCTAVUS.

Prooemium.

His fere, quae in proximos quinque libros collata 1
sunt, ratio inveniendi atque inventa disponendi continetur,
quam ut per omnes numeros penitus cognoscere ad summam
scientiae necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius
tradi magis convenit. aut enim difficultate institutionis tam 2
numerosae atque perplexae deterreri solent, aut eo tempore,
quo praecipue alenda ingenia atque indulgentia quadam
enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur, aut,
si haec sola didicerunt, satis se ad eloquentiam instructos
arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges
adligati conatum omnem reformidant. unde existimant acci- 3
disse ut, qui diligentissimi artium scriptores extiterint, ab
eloquentia longissime *a*fuerint. via tamen opus est incipienti-
bus, sed ea plana et cum ad ingrediendum tum ad demon-
strandum expedita. eligat itaque peritus ille praeceptor ex
omnibus optima et tradat ea demum in praesentia, quae
placet, remota refutandi cetera mora: sequentur enim discipuli
quo duxeris. mox cum robore dicendi crescet etiam eruditio. 4
idem primo solum iter credant esse, in quod inducentur,
mox illud cognituri etiam optimum. sunt autem neque ob-
scura neque ad percipiendum difficilia, quae scriptores di-
versis opinionibus pertinaciter tuendis involverunt. itaque in 5
toto artis huiusce tractatu difficilius est iudicare, quid doceas,
quam, cum iudicaris, docere, praecipueque in duabus his

---

8 numerosae *Regius*, innumerosae **A G** — 14 extiterint **a**, existerint **A G** — 15 afuerint *Halm*, fuerint *libri* — 20 quo duxeris **a**, quod uexeris **A G** — discendi **T**.

partibus perquam sunt pauca, circa quae si is qui instituitur
non repugnaverit, pronum ad cetera habiturus est cursum.
6 Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut
ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam et utilem et
artem et virtutem esse: materiam eius res omnes, de quibus
dicendum esset: eas in tribus fere generibus, demonstrativo,
deliberativo, iudicialique reperiri: orationem porro omnem
constare rebus et verbis: in rebus intuendam inventionem,
in verbis elocutionem, in utroque collocationem, quae me-
7 moria complecteretur, actio commendaret. oratoris officium
docendi, movendi, delectandi partibus contineri, ex quibus
ad docendum expositio et argumentatio, ad movendum
adfectus pertinerent, quos per omnem quidem causam, *sed*
maxime tamen in ingressu ac fine dominari. nam delectationem,
quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elo-
8 cutione partes habere. quaestiones alias infinitas, alias finitas,
quae personis, temporibus, locis continerentur. in omni porro
materia tria esse quaerenda, an sit, quid sit, quale sit. his
adiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare.
in ea, quae ab ipso, de quo diceremus, quae post eum acta
essent, intuendum. hoc opus tractatu honestorum utiliumque
9 constare. suasoriis accedere tertiam partem ex coniectura,
possetne fieri et an esset futurum, de quo deliberaretur.
hic praecipue diximus spectandum, quis, apud quem, quid
diceret. iudicialium causarum alias in singulis, alias in
pluribus controversiis consistere, et in quibusdam intentionem
modo *statum facere, modo depulsionem*: depulsionem porro
omnem infitiatione duplici, factumne et an hoc factum
10 esset, praeterea defensione ac *transl*atione constare. quae-
stionem aut ex scripto esse aut ex facto: *facto* de rerum
fide, proprietate, qualitate, scripto de verborum vi aut
voluntate, in quibus vis tum causarum, tum actionum inspici
soleat, quae aut scripti et voluntatis aut ratiocinativa aut
11 ambiguitatis aut legum contrariarum specie continentur. in
omni porro causa iudiciali quinque esse partes, quarum
exordio conciliari audientem, narratione *doceri*, *probatione*

---

9 utroque *Halm*, utraque *libri* — 13 sed *edd. vett.*, et **A G** — 23 deliberaretur **S a**, liberaretur **A G** — 27 statum ... depulsionem *add. Happel, verborum ordinem restituit Schuetz Opusc. philol. p. 316* — 29 translatione *Badius*, latratione **G** — 30 facto *add. Spalding* — 33, 34 quae ... continentur *Spalding*, quaeque ... continetur **A G**. — 36 doceri probatione *nos cum Spaldingio.*

proposita confirmari, refutatione *contra dicta dissolvi, per-*
oratione aut memoriam refici aut animos moveri. his argu-
mentandi et adficiendi locos et quibus generibus concitari, 12
placari, resolvi iudices oporteret, adiecimus. accessit ratio
divisionis. credere modo qui discet velit. materia quidem
varia est, et in qua multa etiam sine doctrina praestare
debeat per se ipsa natura, ut haec, de quibus dixi, non tam
inventa a praeceptoribus quam, cum fierent, observata esse
videantur.

De virtute elocutionis.

Plus exigunt laboris et curae quae sequuntur. hinc 13
enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis,
ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. nam et M.
Antonius, cuius supra mentionem habuimus, cum a se
disertos visos esse multos ait, eloquentem neminem,
diserto satis putat dicere quae oporteat, ornate autem dicere
proprium esse eloquentis. quae virtus si usque ad eum in 14
nullo reperta est, ac ne in ipso quidem aut L. Crasso,
certum est et in his et in prioribus eam desideratam, quia
difficillima fuit. et M. Tullius inventionem quidem ac dispo-
sitionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris, ideo-
que praecipue circa praecepta partis huius laboravit. quod 15
eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine
palam declaratur. eloqui enim [hoc] est omnia, quae mente
conceperis, promere atque ad audientes perferre, sine quo
supervacua sunt priora et similia gladio condito atque intra
vaginam suam haerenti. hoc itaque maxime docetur, hoc 16
nullus nisi arte adsequi potest, hic studium plurimum ad-
hibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic omnis
aetas consumitur: hoc maxime orator oratore praestantior,
hoc genera ipsa dicendi aliis alia potiora. neque enim Asiani 17
aut quocumque alio genere corrupti res non viderunt aut
eas non collocaverunt, neque, quos aridos vocamus, stulti
aut in causis caeci fuerunt, sed his iudicium in eloquendo

---

14 Cic. de Orat 1, 21, 94 — 20 Orat. 14, 44

---

1 contra dicta *add. Halm* — dissolvi peroratione *add. ed. Ald.* — 4 adiecimus *edd. vett.*, adiciemus **A G** — 5 materia quidem varia est *Halm*, certa (tetram **G**) quaedam uaria (uel uia *in margine* **A** *m. 2*) est **A G** — 16 diserto *Spalding* (**A**), disertos **G** — 17 eloquentis *nos* eloquentissimi *libri* — 24 hoc *inclusit Gesner.*

ac modus, illis vires défuerunt, ut appareat in hoc et vitium
et virtutem esse dicendi.
18 Non ideo tamen sola est agenda cura verborum.
occurram enim necesse est et, velut in vestibulo protinus
adprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui
omissa rerum, qui nervi sunt in causis, diligentia quodam
inani circa voces studio senescunt, idque faciunt gratia
decoris, qui est in dicendo mea quidem opinione pulcher-
19 rimus, sed cum sequitur, non cum adfectatur. corpora sana
et integri sanguinis et exercitatione firmata ex isdem his
speciem accipiunt, ex quibus vires, namque et colorata et
adstricta et lacertis expressa sunt: sed eadem si quis volsa
atque fucata muliebriter comat, foedissima sint ipso formae
20 labore. et cultus concessus atque magnificus addit hominibus,
ut Graeco versu testatum est, auctoritatem: at muliebris et
luxuriosus non corpus exornat, sed detegit mentem. similiter
illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas
effeminat, quae illo verborum habitu vestiantur. curam ergo
21 verborum, rerum volo esse sollicitudinem. nam plerumque
optima rebus cohaerent et cernuntur suo lumine: at nos
quaerimus illa, tamquam lateant semper seque subducant.
ita numquam putamus circa id esse, de quo dicendum est,
22 sed ex aliis locis petimus et inventis vim adferimus. maiore
animo adgredienda eloquentia est, quae si toto corpore
valet, ungues polire et capillum reponere non existimabit
ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut in hac diligentia deterior
23 etiam fiat oratio: primum, quia sunt optima minime arcessita
et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. nam
illa, quae curam fatentur et ficta atque composita videri
etiam volunt, nec gratiam consequuntur et fidem amittunt
propter id, quod sensus obumbrant et, velut laeto gramine
24 sata, strangulant. nam et quod recte dici potest circumimus
amore verborum, et quod satis dictum est repetimus, et
quod uno verbo patet, pluribus oneramus et pleraque signi-
ficare melius putamus quam dicere. quid quod nihil iam
proprium placet, dum parum creditur disertum, quod et
25 alius dixisset? a corruptissimo quoque poetarum figuras

---

6 quodam **M T** *m. 2*, quadam **A**, quaedam **G** — 8 pulcherrimus *Spalding* (**A**), pulcherrimum **G** — 12 sed **T** *m. 2*, et **A G** — 13 sint *ed. Leid.* (**A**), *om.* **G** — 31 nec **T** *m. 2*, ne **A G**.

seu translationes mutuamur, tum demum ingeniosi scilicet,
si ad intellegendos nos opus sit ingenio. atqu*i* satis aperte
Cicero praeceperat, in dicendo vitium vel maximum
esse a vulgari genere orationis atque a consuetudine
communis sensus abhorrere. sed ille durus atque in- 26
eruditus: nos melius, quibus sordet omne, quod natura
dictavit, qui non ornamenta quaerimus, sed lenocinia, quasi
vero sit ulla verborum nisi rei cohaerentium virtus: quae
ut propria sint et dilucida et ornata et apte collocentur, si
tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus
est. atqui plerosque videas haerentes circa singula et dum 27
inveniunt et dum inventa ponderant ac dimetiuntur. quod
si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda
tamen haec infelicitas erat, quae et cursum dicendi refrenat
et calorem cogitationis extinguit mora et diff*id*entia. miser 28
enim et, ut sic dicam, pauper orator est, qui nullum verbum
aequo animo perdere potest. sed ne perdet quidem, qui
rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa
et idonea copiosam sibi verborum supellectilem compara*r*it
et huic adhibuerit artem collocandi, deinde haec omnia
exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint
et ante oculos: namque ei, qui id fecerit, si*mul* res cum 29
suis nominibus occurrent. sed opus est studio praecedente
et adquisita facultate et quasi reposita. namque ista quae-
rendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus, ad-
hibenda est, non dum dicimus. alioqui sicut qui patrimonium
non pararunt, sub diem quaerunt, ita in oratione, qui non
satis *instructus erit,* labora*b*it: si*n* praeparata dicendi vis 30
fuerit, erunt in officio, non ut ad requisita respondere, sed ut
semper sensibus inhaerere videantur atque eos ut umbra
corpus sequi. s*ed* in hac ipsa cura est aliquid satis: nam 31
cum Latina, significantia, ornata, cum apte sunt collocata,
quid amplius laboremus? quibusdam tamen nullus est finis

---

3 de Orat. 1 3, 12

---

2 atqui *Badius*, atque **A G** — 5 ille *nos*, ille et **A G** — 8 ulla *Regius* (**A**), illa **G** — 11 atqui *Rollin* (**A**), atque **G** — 15 diffidentia *Badius*, differentia *libri* — 19 compararit *edd. vett.*, comparauit **A G** — 22 simul *Halm*, sic **A G** — 23 occurrent **a**, occurrerent **A G** — 26 sicut qui **T** *m. 2*, si qui **A G** — 28 instructus erit *addidi* — laborabit *nos*, laborauit **A G** — sin *Pseudo-Turnebus*, si *libri* — 29 ad **T** *m. 2*, *om.* **A G** *exp. Zumpt* — 31 sequi sed *Halm*, sequis **G**, sequitur **A**.

calumniandi se et cum singulis paene syllabis commoriendi,
qui etiam, cum optima sunt reperta, quaerunt aliquid, quod
sit magis antiquum, remotum, inopinatum, nec intellegunt
32 iacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. sit igitur
cura elocutionis quam maxima, dum sciamus tamen nihil
verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum
gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia,
quae sensum animi nostri optime promunt atque in animis
33 iudicum quod nos volumus efficiunt. ea debent praestare
sine dubio et admirabilem et iucundam orationem, verum
admirabilem non sic, quo modo prodigia miramur, et iucun-
dam non deformi voluptate, sed cum laude ac dignitate
coniuncta.

1 I. Igitur quam Graeci φράσιν vocant, Latine dicimus
elocutionem. ea spectatur verbis aut singulis aut con-
iunctis. in singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua,
ornata, ad id, quod efficere volumus, accommodata: in con-
2 iunctis, ut emendata, ut *apte* collocata, ut figurata. sed ea,
quae de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt
dicenda, in libro primo, cum de grammatice loqueremur,
exsecuti sumus. verum illic tantum ne vitiosa essent prae-
cepimus: hic non alienum est admonere, ut sint quam mi-
nime peregrina et externa. multos enim, quibus loquendi
ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris
quam Latine, quo modo et illa Attica anus Theophrastum,
hominem alioqui disertissimum, adnotata unius adfectatione
verbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interro-
3 gata respondit quam quod nimium Attice loqueretur. et in
Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius
quandam Patavinitatem. quare, si fieri potest, et verba
omnia et vox huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana
plane videatur, non civitate donata.

De perspicuitate.

1 II. Perspicuitas in verbis praecipuam habet pro-
prietatem, sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur.
primus enim intellectus est sua cuiusque rei appellatio, qua
2 non semper utemur. nam et obscena vitabimus et sordida
et humilia. sunt autem humilia infra dignitatem rerum aut

---

1 commoriendi g, commorandi AG — 18 apte *add. Christ* —
24 invenias *Regius*, inueniam *libri*.

ordinis. in quo vitio cavendo non mediocriter errare quidam
solent, qui omnia, quae sunt in usu, etiam si causae neces-
sitas postulet, reformidant: ut ille, qui in actione Hibericas
herbas, se solo nequiquam intellegente, dicebat, nisi in-
ridens hanc vanitatem Cassius Severus spartum dicere
eum velle indicasset. nec video, quare clarus orator duratos 3
muria pisces nitidius esse crediderit quam ipsum id, quod
vi*ta*bat. in hac autem proprietatis specie, quae nominibus
ipsis cuiusque rei utitur, nulla virtus est, at, quod ei con-
trarium est, vitium. id apud nos improprium, *ἄκυρον* apud
Graecos vocatur, quale est tantum sperare dolorem, aut 4
quod in oratione Dolabellae emendatum a Cicerone ad-
notavi, mortem ferre, aut qualia nunc laudantur a quibus-
dam, quorum est, de cruce verba ceciderunt. non tamen
quidquid non erit proprium, protinus et improprii vitio
laborabit, quia primum omnium multa sunt et Graece et
Latine non denominata. nam et qui iaculum emittit iaculari 5
dicitur, qui pilam aut sudem, appellatione privatim sibi
adsignata caret: et ut lapidare quid sit manifestum est,
ita glaebarum testarumque iactus non habet nomen. unde
abusio, quae *κατάχρησις* dicitur, necessaria. translatio quoque, 6
in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis
rebus accommodat. quare proprietas non ad nomen, sed ad
vim significandi refertur, nec auditu, sed intellectu perpen-
denda est. secundo modo dicitur proprium inter plura, 7
quae sunt eiusdem nominis, id, unde cetera ducta sunt, ut
vertex est contorta in se aqua vel quidquid aliud similiter
vertitur, inde propter flexum capillorum pars summa
capitis, ex hoc id, quod in montibus eminentissimum. recte
dixeris haec omnia vertices, proprie tamen unde initium est.
sic soleae et turdi pisces et cetera. tertius est huic di- 8
versus modus, cum res communis pluribus in uno aliquo
habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie 'naenia'
et tabernaculum ducis 'augurale'. item, quod commune est
et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut
'urbem' Romam accipimus et 'venales' novicios et 'Corinthia'
aera, cum sint urbes aliae quoque et venalia multa et tam
aurum et argentum quam aes Corinthium. sed ne in his

11 Verg. Aen. 4, 419

2 in *Regius*, sine **A G** — 8 vitabat *ed. Ald.*, uidebat *libri* — 26 id *Regius* (**A G**), et *cett.*

9 quidem virtus oratoris inspicitur. at illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius, ut Cato dixit, C. Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse, ut Vergilius deductum carmen, et Horatius acrem tibiam Hannibalemque dirum.
10 in quo modo illud quoque est a quibusdam traditum proprii genus ex adpositis (epitheta dicuntur), ut dulcis musti et cum dentibus albis. de quo genere alio loco dicendum est. etiam quae bene translata sunt, propria dici solent.
11 interim autem, quae sunt in quoque praecipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes cunctator est appellatus. possunt videri verba, quae plus significant quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis, intellectum enim adiuvant: ego tamen libentius emphasim rettulerim ad ornatum orationis, quia non ut intellegatur efficit, sed ut plus intellegatur.

12 At obscuritas fit verbis iam ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum et vetustissima foedera et exoletos scrutatus auctores id ipsum petat ex his, quae inde contraxerit, quod non intelleguntur. hinc enim aliqui famam eruditionis adfectant, ut quaedam soli scire videantur.
13 fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria vel artium propria, ut 'atabulus ventus' et 'navis stlataria' et in*ula* Cosan*a*. quae vel vitanda apud iudicem ignarum significationum earum vel interpretanda sunt, sicut in his, quae homonyma vocantur, ut 'taurus' animal sit an mons an signum in caelo an nomen hominis an radix arboris, nisi distinctum non intellegetur.

14 Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis et plures modi. quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec traiecti*one* *ultra* modum hyperbat*i* finis eius differatur. quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu

saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras.

4 Suet. Caes. 53 — 6 Ecl. 6, 5 — 6 Carm. 1, 12, 1: 3, 6, 36 — 8 Georg. 1, 295 — Aen. 11, 681

18 iam *Halm*, etiam *libri* — 23 regionibus *Regius*, religionibus *libri* — 25 stlataria *Haupt*, sacraria G — inula Cosana *Schenkl*, in malocosanum G — 32 traiectione ultra m. hyperbati *Zumpt*, traiectio modum (domum G) hyperbato A G — 35 *hunc versum non esse Vergili* (*Aen. 1,109*) *docet Schoell in Mus. Rhen. XLI p. 23.*

etiam interiectione, qua et oratores et historici frequenter 15
utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri
solet intellectus, nisi quod interponitur breve est. nam Vergilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset,

nec vanos horret strepitus,

compluribus insertis alia figura quinto demum versu redit,

tum, si qua sonum procul arma dederunt,
stare loco nescit.

vitanda in primis ambiguitas, non haec solum, de cuius 16
genere supra dictum est, quae incertum intellectum facit,
ut 'Chremetem audivi percussisse Demean', sed illa quoque,
quae, etiam si turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit, ut si quis dicat 'visum a se hominem librum scribentem'. nam etiam si librum ab homine scribi patet, male tamen composuerit feceritque ambiguum, quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui, 17
dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris circumeunt omnia copiosa loquacitate, quod dicere nolunt ipsa: deinde illam seriem cum alia simili iungentes miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, extendunt. in hoc malum a quibusdam etiam laboratur: neque 18
id novum vitium est, cum iam apud Titum Livium inveniam, fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quae dicerent iuberet, Graeco verbo utens σκότισον. unde illa scilicet egregia laudatio: 'tanto melior: ne ego quidem intellexi'. alii brevitatem aemulati necessaria quoque orationi 19
subtrahunt verba et, velut satis sit scire ipsos, quid dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant *referre*. at ego vitiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio intellegit. quidam, emutatis in perversum dicendi figuris, idem vitium consequuntur. pessima vero sunt ἀδιανόητα, 20
hoc est, quae verbis aperta occultos sensus habent, ut cum *dictus* est caecus secundum vitam stare, et qui suos artus morsu lacerasse fingitur in scholis, supra se cubasse.
ingeniosa haec et fortia et ex ancipiti diserta creduntur, 21

5 Georg. 3, 79—83 — 23 fr. 78 Hertz.

3 solet *ed. Basil. 1529*, solent **A G** — 6 redit tum *Badius*, redditum **A G** — 19 et *ante* quod *expunximus cum edd. vett.* — 20 ipsa *Christ*, ipsam **A G** — 29 referre *addidimus* — 33, 34 cum dictus *Spalding*, cum ductus **A**, conductus **G**.

pervasitque iam multos ista persuasio, ut id demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt haec: quae cum intellexerunt, acumine suo delectantur et gaudent, non quasi audierint, sed quasi invenerint.

22 Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit neque superfluat: ita sermo et doctis probabilis et planus imperitis erit. haec eloquendi observatio: nam rerum perspicuitas quo modo praestanda sit, diximus in praeceptis
23 narrationis. similis autem ratio est in omnibus. nam si neque pauciora, quam oportet, neque plura neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida et neglegenter quoque audientibus aperta: quod et ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat et tenebris orationis inferat quoddam intellegentiae suae lumen, sed multis eum frequenter cogitationibus avocari, nisi tam clara fuerint, quae dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol in oculos,
24 etiam si in eam non intendatur, incurrat. quare non, ut intellegere possit, sed, ne omnino possit non intellegere, curandum. propter quod etiam repetimus saepe, quae non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus: quae causa utique nostra culpa dicta obscurius: ad planiora et communia magis verba d*e*scend*a*mus, cum id ipsum optime fiat, qu*ando* nos aliquid non optime fecisse simulamus.

De ornatu.

1 III. Venio nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus quam in ceteris dicendi partibus sibi indulget orator. nam emendate quidem ac lucide dicentium tenue praemium est, magisque ut vitiis carere quam ut aliquam magnam virtutem
2 adeptus esse videaris. inventio cum imperitis saepe communis, dispositio modicae doctrinae credi potest: si quae sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint, denique omnia haec ad utilitatem causarum solam referenda sunt. cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse,

---

1 pervasitque *Badius*, persuasitque **A G** — iam *post* id *del. Spalding* — 24 nostra *nos cum edd. vett.*, nostra id **A G** — 25 descendamus *Christ*, discendimus **A G** — 26 quando *Spalding*, quod **A G** — 31 ut *post* quam *add. Francius* (**A**).

qui dicit, et in ceteris iudicium doctorum, in hoc vero
etiam popularem laudem petit, nec fortibus modo, sed etiam
fulgentibus armis proeliatur. *an* in causa C. Corneli Cicero 3
consecutus esset docendo iudicem tantum et utiliter demum
ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus ad-
mirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu
confiteretur? sublimitas profecto et magnificentia et nitor et
auctoritas expressit illum fragorem. nec tam insolita laus 4
esset prosecuta dicentem, si usitata et ceteris similis fuisset
oratio. atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse
quid facerent nec sponte iudicioque plausisse, sed velut
mente captos et quo essent in loco ignaros erupisse in hunc
voluptatis adfectum.

Sed ne causae quidem parum conferat idem hic 5
orationis ornatus. nam qui libenter audiunt, et magis atten-
dunt et facilius credunt, plerumque ipsa delectatione capiun-
tur, nonnumquam admiratione auferuntur. nam et ferrum
adfert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos
confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor
timeretur. recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis 6
quadam in epistula scribit: nam eloquentiam, quae ad-
mirationem non habet, nullam iudico. eandem Aristo-
teles quoque petendam maxime putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) viri*lis* et fortis et
sanctus sit nec effeminatam levitatem et fuco ementi*t*um
colorem a*m*et, sanguine et viribus niteat. hoc autem adeo 7
verum est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtu-
tibus vitia, etiam qui vitiis utuntur virtutum tamen iis
nomen imponant. quare nemo ex corruptis dicat, me inimi-
cum esse culte dicentibus: non hanc esse virtutem nego,
sed illis eam non tribuo. an ego fundum cultiorem putem, 8
in quo mihi quis ostenderit lilia et violas et anemonas,
fontes surgentes, quam ubi plena messis aut graves fructu
vites erunt? sterilem platanum tonsasque myrtos quam
maritam ulmum et uberes oleas praeoptaverim? habeant
illa divites licet: quid essent, si aliud nihil haberent? nul- 9

20 ex libro incerto fr. 3 H. — 22 Arist. Rhet. 3, 2

3 an *add. Spalding* — 24 virilis et *ed. Ald.*, uiri sed **A G** — 25 ementitum *Obrecht*, eminentium **A G** — 26 colorem amet *Regius*, colore manet **A G** — 28 virtutum *Spalding* (**a**), uirtutem **A G** — 31 eam *edd. vett.*, etiam **A G**.

lusne ergo etiam frugiferis adhibendus est decor? quis
negat? nam et in ordinem certaque intervalla redigam
meas arbores. quid illo quincunce speciosius, qui, in quam-
cumque partem spectaveris, rectus est? sed protinus in id
10 quoque prodest, ut terrae sucum aequaliter trahat. surgentia
in altum cacumina oleae ferro coercebo: in orbem se for-
mosius fundet et protinus fructum ramis pluribus feret.
decentior equus, cuius adstricta ilia, sed idem velocior.
pulcher adspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio ex-
11 pressit, item certamini paratior. numquam vera species ab
utilitate dividitur.

Sed hoc quidem discernere modici iudicii est: illud
observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus *pro*
materiae genere decet variatus. atque ut a prima divisione
ordiar, non idem demonstrativis et deliberativis et iudicia-
libus causis conveniet. namque illud genus ostentationi
compositum solam petit audientium voluptatem, ideoque
omnes dicendi artes aperit ornatumque orationis exponit,
12 ut quod non insidietur nec ad victoriam, sed ad solum
finem laudis et gloriae tendat. quare quidquid erit sen-
tentiis populare, verbis nitidum, figuris iucundum, trans-
lationibus magnificum, compositione elaboratum, velut in-
13 stitor quidam eloquentiae intuendum et paene pertractandum
dabit: nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur. at
ubi res agitur et vera dimicatio est, ultimus sit famae
locus. praeterea ne decet quidem, ubi maxima rerum
momenta versantur, de verbis esse sollicitum. neque hoc
14 eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed u*t*i pressior et
severior e*t* minus confessus, praecipue materia*e* accommo-
datus. nam et *in* suadendo sublimius aliquid senatus, con-
citatius populus, et in iudiciis publicae capitalesque causae
poscunt accuratius dicendi genus. a*t* privatum consilium
causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum purus
sermo et dissimilis curae magis decuerit. an non pudeat
certam creditam periodis postulare aut circa stillicidia adfici
aut in mancipii redhibitione sudare? sed ad propositum.

---

5 surgentia **T** *m. 2*, fugientia **A G** — 13 ornatus *Regius* (**a**). oratus **A**, orator **G** — pro *add. Regius* — 14 decet **T** *m. 2*, decidit **A G** — 16 ostentationi *Regius*, ostentationis **A G** — 26 decet *Spalding*, debet **A G** — 28 uti *ed. Ald.*, ubi **A G** — 29 et *Obrecht*, eo **A G** — materiae *Burman*, materia **A G** — 30 in *add. Gesner* — 32 at *Regius*, ad **A G**.

Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas 15
aut in singulis verbis est aut in pluribus positus, quid
separata, quid iuncta exigant, consideremus. quamquam
enim rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, or-
natum translatis verbis magis egere, sciamus nihil ornatum
esse, quod sit improprium. sed cum idem frequentissime 16
plura significent, quod συνωνυμία vocatur, iam sunt aliis
alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, vocaliora.
nam ut syllabae e litteris melius sonantibus clariores sunt,
ita verba e syllabis magis vocalia, et quo plus quo*d*que
spiritus habet, auditu pulchrius. et quod facit syllabarum,
idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii
iunctum melius sonet. diversus tamen usus: nam rebus 17
atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient.
in universum quidem optima simplicium creduntur, quae
aut maxime exclamant aut sono sunt iucundissima. et
honesta quidem turpibus potiora semper nec sordidis um-
quam in oratione erudita locus. clara illa atque sublimia 18
plerumque materiae modo discernenda sunt: quod alibi
magnificum, tumidum alibi, et quae humilia circa res magnas,
apta circa minores videntur. ut autem in oratione nitida
notabile humilius verbum et velut macula, ita a sermone
tenui sublime nitidumque discordat fitque corruptum, quia
in plano tumet. quaedam non tam ratione quam sensu 19
iudicantur, ut illud

caesa iungebant foedere porca

fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset porco, vile
erat. in quibusdam ratio manifesta est. risimus, et merito,
nuper poetam, qui dixerat

praetextam in cista mures rosere camilli.

at Vergili miramur illud 20

saepe exiguus mus.

nam epitheton [exiguus aptum] proprium effecit, ne plus
expectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula
ipsa unius syllabae non usitata addidit gratiam. imitatus
est itaque utrumque Horatius:

nascetur ridiculus mus.

---

26 Aen. 8, 641 — 32 Georg. 1, 181 — 37 Art. poet. 139

---

3 iuncta **a**. iniuncta **A G** — 10 quodque *Spalding*, quoque **A G** — 33 exiguus aptum *inclusit Christ.*

21 nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnumquam est. vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas adfert. an cum dicit in Pisonem Cicero 'cum tibi tota cognatio serraco advehatur', incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptu*m* hominis, quem destructum volebat, 22 auxisse? et alibi: caput opponis cum eo co*rus*cans. unde interim gra*tus* *fit* iocis deco*r*, qualis est ille apud M. Tullium 'pusio, qui cum maiore sorore cubitabat', et 'F*la*vius, qui cornicum oculos confixit', et pro Milone illud 'heus tu Rufio', et 'Erucius Antoniaster'. id tamen in declamatoribus est notabilius laudarique me puero solebat 'da patri panem', et in eodem 'etiam 23 canem pascis'. res quidem praecipue in scholis anceps *et* frequenter causa risus, nunc utique, cum haec exercitatio procul a veritate seiuncta laboret incredibili verborum fastidio ac sibi magnam partem sermonis absciderit.

24 Cum sint autem verba propria, ficta, translata, propriis dignitatem dat antiquitas. namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerit usurus, eoque ornamento acerrimi iudicii P. Vergilius unice 25 est usus. olli enim et quianam et m*oer*us et pone et po*rr*icerent adspergunt illam, quae etiam in picturis est gra*t*issima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. sed utendum modo nec ex ultimis tenebris repetenda. satis est vetus quaeso: quid necesse est qua*i*so dicere? oppido quam*quam* usi sunt paulum tempore nostro superiores, vereor ut iam nos ferat quisquam: certe antegerio, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. 26 *a*erumna quid opus est, tamquam parum sit, si dicatur qu*e*o, horridum? reor tolerabile, autumo tragicum, prolem dice*re* *inusitatum* e*st*, prosapia insulsum. quid multa?

3 fr. 10 H. — 8 p. Cael. 15, 36 — 9 p. Mur. 11, 25 — 10 p. Mil. 22, 60 — p. Vareno fr. 8 H. — 26 Trag. inc. fr. LXXXIX R.

5 contemtum *edd. vett.*, contentu **A G** — 6 coruscans *G. Freund*, conificans *libri* — 7 gratus fit iocis decor *Christ*, grati idiotis de quo **A G** — 9 Flavius *Regius*, fabius **A G** — 13 et *Christ*, sed *libri* — 21 moerus *Ribbeck*, mus **A G** — 22 porricerent *Haupt*, pollicerent **A G** — 23 gratissima *Regius*, grauissima **A G** — 25 quaiso *Gertz*, quaeso *libri* — 26 quamquam *Gertz*, quam **A G** — 29 aerumna *Madvig*, erumnas **A G** — si a. *om.* **A G** — 30 queo *Madvig*, quod **A G** — 31 dicere inusitatum est *Halm*, dicendi in versu (in versu *Zumpt*) ius est *Madvig*, dicendi uersū ei **A G** — prosapia *Zumpt*, prosapiam **A G**.

totus prope mutatus est sermo. quaedam tamen adhuc 27
vetera vetustate ipsa gratius nitent, quaedam et necessario
interim sumuntur, *ut* nuncupare et fari: multa alia etiam
audentius inseri possunt, sed ita demum, si non appareat
adfectatio, in qua*m* mirifice Vergilius:

Corinthiorum amator iste verborum, 28
iste iste rhetor, *i*amque quatenus totus
Thucydides, tyrannus Atticae febris —
tau Gallicum, *min* et sp*h*in et male illi sit:
ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis 29
dicto notatum est: Germanum Cimber occidit. nec
minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

odiosa cura: nam et cuilibet facilis et hoc pessima, quod 30
eius studiosus non verba rebus aptabit, sed res extrinsecus
arcesset, quibus haec verba conveniant.

Fingere, ut primo libro dixi, Graecis magis concessum
est, qui sonis etiam quibusdam et adfectibus non dubitaverunt
nomina aptare, non alia libertate quam *qua* illi primi homines
rebus appellationes dederunt. nostri aut in iungendo aut in 31
derivando paulum aliquid ausi vix in hoc satis recipiuntur.
nam memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Sene-
cam etiam praefationibus esse tractatum, an gradus eli-
minat in tragoedia dici oportuisset. at veteres ne expec-
torat quidem timuerunt, et sane eiusdem not*ae* est ex-
animat. in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud 32
Ciceronem beatitas et beatitudo: quae dura quidem
sentit esse, verum tamen usu putat posse molliri. nec a
verbis modo, sed ab nominibus quoque derivata sunt quae-
dam, ut a Cicerone sullaturit, ab Asinio fimbriatum et

---

6 Catal. 2 — 12 Phil. 11, 6, 14 — 25 Trag. inc. fr. CXXIX R. — 26 expectorat] Enni Fab. v. 237 M. — 29 de nat. deor. 1, 34, 95 — 32 ad Att. 9, 10, 6

---

3 ut nuncupare *Zumpt,* enuncupare **A G** — 4 audentius *Badius,* audientibus *libri* — 5 quam *Obrecht,* qua **A G** — 7 iste . . . totus *om. libri, additur in Catalectis* — iamque *Bücheler,* namque *libri* — 8 tyrannus *Catalecta,* brittannus **A**, brittanus **G** — 9 min et sphin *Bücheler,* enim et spin **A G** — 17 eius *Gesner,* rei **A G** — 21 qua *add. Regius* — 22 aut *Spalding* (**A G**), autem *alii* — 27 notae *Regius,* nocte **A G** — 28 at *post* exanimat *exp. Christ* — 32 et *ante* ab *exp. Halm.*

33 figulatum. multa ex Graeco formata nova ac plurima a *V*ergi*ni*o Flavo, quorum dura quaedam admodum videntur, ut queens et essentia: quae cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus
34 ideoque paupertate sermonis laboramus. quaedam tamen perdurant. nam et quae vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, et quaedam sunt in usu perquam recentia, ut Messala primus reatum, *mun*erarium Augustus primus dixerunt. 'piraticam' quoque ut 'musicam' et 'fabricam' dici adhuc *ve*tabant mei praeceptores. 'favorem' et 'urbanum' Cicero nova credit. nam et in epistula ad Brutum eum, inquit, amorem et eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium ad-
35 vocabo: et ad Appium Pulchrum: te, hominem non solum sapientem, verum etiam, ut nunc loquimur, urbanum. idem putat a Terentio primum dictum esse obsequium, Caecilius a Sisenna albent*e* caelo. cervicem videtur Hortensius primus dixisse: nam veteres pluraliter appellabant. audendum itaque: neque enim accedo Celso,
36 qui ab oratore verba fingi vetat. nam cum sint eorum alia, ut dicit Cicero, nativa, id est, quae significata sunt primo sensu, alia reperta, quae ex his facta sunt: ut iam nobis ponere al*ia,* qua*m* qu*ae* illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit, at derivare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desiit
37 licere? sed si quid periculosius finxisse videbimur, quibusdam remediis praemuniendum est: 'ut ita dicam, si licet dicere, quodam modo, permittite mihi sic uti.' quod idem etiam in iis, quae licentius translata erunt, proder*i*t, nihilque non tuto dici potest, in quo non falli iudicium nostrum sollicitudine ipsa manifestum erit. qua de re Graecum illud elegantissimum est, quo praecipitur *προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ*.

38 Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. itaque de singulis verbis satis dictum, quae, ut alio loco

---

11 ex libro incerto fr. 4 H. — 13 ad Fam. 3, 8, 3 — 16 Lael. 24, 89 — 20 Parttitt. orat. 5, 16 — 31 Aristot. Rhet. 3, 7, 9

---

2 Verginio *Spalding*. sergio **A G** — 3 queens *Halm*, quae ens **A G** — 7 primus **T** *m. 2*, prius **A G** — 8 munerarium *Regius*, numerarium **A** — 9 vetabant *Halm*, dubitabant **G**, *om.* **A** — 16 albente *Spalding*, albenti *libri* — 19 fingi *Regius* (**a**), iungi **A G** — 22 alia quam quae *ed. Gryph.*, aliqua quod **A G** — 28 proderit **T**, proderunt **A G**

ostendi, per se nullam virtutem habent. sed ne inornata
sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum
est, dignitatem, excepto si obscena nudis nominibus enun-
tientur. quod viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec 39
sit vox ulla natura turpis, et si qua est rei deformitas, alia
quoque appellatione quacumque ad intellectum eundem
nihilo minus perveniat. ergo Romani pudoris more contentus,
ut iam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

Iam hinc igitur ad rationem sermonis coniuncti 40
transeamus. cuius ornatus in haec duo prima dividitur,
quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. nam
primum est, ut li*qu*eat, augere quid velimus an minuere,
concitate dicere an moderate, laete an severe, abundanter
an presse, aspere an leniter, magnifice an subtiliter, graviter
an urbane. tum, quo translation*um* genere, quibus figuris, 41
qualibus sententiis, quo modo, qua postremo collocatione
id, quod intendimus, efficere possimus.

Ceterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea,
quae sunt huic laudi contraria, attingam: nam prima virtus
est vitio carere. igitur ante omnia ne speremus ornatam 42
orationem fore, quae probabilis non erit. probabile autem
Cicero id genus dicit, quod non nimis est comptum: non
quia comi expolirique non debeat (nam et haec ornatus
pars est), sed quia vitium est ubique quod nimium est. ita- 43
que vult esse auctoritatem in verbis, sententias vel graves
vel aptas opinionibus hominum ac moribus. his enim salvis
licet adsumere ea, quibus inlustrem fieri orationem putat,
delecta, translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicata
et idem significantia atque *ab ipsa actione atque* imitatione
rerum non abhorrentia.

Sed quoniam vitia prius demonstrare adgressi sumus, 44
ab hoc initium sit, quod *κακέμφατον* vocatur: sive mala
consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est,
ut ductare exercitus et patrare bella apud Sallustium
dicta sancte et antique ridentibus, si dis placet (quam

---

22 Partitt. orat. 6, 19 — 34 Cat. 17, 7, Iug. 38, 1 — Iug. 21, 2

---

2 sunt quidem] quae sunt quidem **A G** — 4 uitanda **T** *m. 2*, uitandum **A G** — 5 sit **a**, sic **A G** — 12 liqueat *edd. vett.*, liceat *libri* — 15 translationum *Halm*, translationem **A G** — 17 possimus *edd. vett.*, possit **A G**, possumus **M** — 22 comptum *Halm e Cicerone*, dictum **A G** — 28 delecta *Gesner e Cicerone*, delectat **A G** — duplicata *Cicero*, duplicia *libri* — 29 ab . . . atque *add. ed. Gryph.* — 32 ab *Halm*, uel **A G**.

45 culpam non scribentium quidem iudico sed legentium, tamen vitandam, quatenus verba honesta moribus perdidimus et vincentibus iam vitiis cedendum est), sive iunctura deformiter sonat, ut, si 'cum hominibus notis loqui' nos dicimus, nisi hoc ipsum 'hominibus' medium sit, in praefanda videmur incidere, quia ultima prioris syllabae littera, quae exprimi nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit aut continuata cum insequente in naturam
46 eius corrumpitur. aliae *quo*que coniunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi libenter est in eo vitio, quod vitandum dicimus, commorantis. sed divisio quoque adfert eandem iniuriam pudori, ut si 'intercapedinis' nominativo casu quis
47 utatur. nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique obscene intellegere, nisi caveris, cupiunt (ut apud Ovidium quaeque latent meliora putat) et ex verbis, quae longissime ab obscenitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. siquidem Celsus *κακέμφατον* apud Vergilium putat:

incipiunt agitata tumescere:

quod si recipias, nihil loqui tutum est:

48 Deformitati proximum est humilitatis vitium (*ταπείνωσιν* vocant), qua rei magnitudo vel dignitas minuitur, ut

saxea ést verruca in súmmo montis vértice.

cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. itaque nec parricidam 'nequam' dixeris hominem nec deditum forte meretrici 'nefarium', quia alterum parum,
49 alterum nimium est. proinde quaedam hebes, sordida, ieiuna, tristis, ingrata, vilis oratio est. quae vitia facillime fient manifesta contrariis virtutibus. nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, iucundo, accurato diversum est.

50 Vita*nda* et *μείωσις,* cum sermoni deest aliquid, quo minus plenus sit, quamquam id obscurae potius quam in-

---

15 Metam. 1, 502 — 19 Georg. 1, 357 — 23 Trag. inc. fr. LXXV R.

---

2 vitandam *ed. Ald.*, uitanda **A G** — 3 iam *Spalding*, etiam **A G** — 4 nisi *ed. Camp.*, nos **A G** — 8 non *post* aut *del. Regius* — naturam *Regius*, natura **A G** — 9 aliae quoque *Spalding*, aliaeque **A G** — 12 intercapedinis *Regius*, intercapedines **A G** — 23 saxea *Anecd. Paris.*, exea **A G** — 28 hebes *Badius*, habet **A G** — 33 vitanda *ed. Ald.*, uitari *libri.*

ornatae orationis est vitium. sed hoc quoque, cum a
prudentibus fit, schema dici solet, sicut *ταυτολογία,* id est
eiusdem verbi aut sermonis iteratio. haec enim, quamquam 51
non magno opere a summis auctoribus vitata, interim vitium
videri potest, in quod saepe incidit etiam Cicero securus
tam parvae observationis, sicut hoc loco: non solum igitur
illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit. interim
mutato nomine *ἐπανάληψις* dicitur, atque est et ipsum inter
schemata, quorum exempla illo loco quaerenda, quo virtutes
erunt.

Peior hac *ὁμοείδεια,* quae nulla varietatis gratia levat 52
taedium atque est tota coloris unius, qua maxime deprehen-
ditur carens arte oratio, eaque et in sententiis et in figuris
et in compositione longe non animis solum, sed etiam auribus
est ingratissima. vitanda *μακρολογία,* id est longior quam 53
oportet sermo, ut apud T. Livium: legati non impetrata
pace retro domum, unde venerant, abierunt. sed
huic vicina *περίφρασις* virtus habetur. est et *πλεονασμός*
vitium, cum supervacuis verbis oratio oneratur: ego oculis
meis vidi, satis enim 'vidi'. emendavit hoc etiam urbane 54
in Hirtio Cicero, *cum* is ap*ud ips*um declamans filium a
matre decem mensibus in utero latum esse dixisset,
quid? aliae, inquit, in pe*r*ula solent ferre? nonnum-
quam tamen illud genus, cuius exemplum priore loco posui,
adfirmationis gratia adhibetur:

vocemque his auribus hausi.

at vitium erit, quotiens otiosum fuerit et supererit, non cum 55
adicietur. est etiam, quae *περιεργία* vocatur, supervacua, ut
sic dixerim, operositas, ut a diligenti curiosus et a religione
superstitio distat. atque, ut semel finiam, verbum omne,
quod neque intellectum adiuvat neque ornatum, vitiosum
dici potest.

Κακόζηλον, id est mala adfectatio, per omne dicendi 56
genus peccat: nam et tumida et *p*usilla et praedulcia et

---

6 p. Cluent. 35, 96 — 16 fr. 62 ed. Hertz — 26 Aen. 4, 359

---

4 uitata *Regius* (**A**), uitatata **G** — 8 mutato **a**, mutatio **A G** — 12 qua **a**, quam **A G** — 13 oratio *Anecd. Paris.*, oratoria **A G** — 21 cum is apud ipsum *Volkmann*, cui sapasī cum **A**. cusapastium **G** — 23 perula *Pusseratius*, penula *libri* — 28 cum *post* vocatur *del. Regius* — 29 et a *Anecd. Paris. et edd. vett.*, et **A G** — 34 pusilla *Anecd. Paris. et Julius Victor,* silla **A G**.

abundantia et arcessita et exultantia sub idem nomen
cadunt. denique cacozelon vocatur quidquid est ultra virtutem,
quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur, om-
nium in eloquentia vitiorum pessimum: nam cetera parum
57 vitantur, hoc petitur. est autem totum in elocutione. nam
rerum vitia sunt stultum, commune, contrarium, supervacuum:
corrupta oratio in verbis maxime impropriis redundantibus,
comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium
58 aut ambiguarum puerili captatione consistit. est autem omne
cacozelon utique falsum, etiam si non omne falsum cacozelon
est: * * dicitur aliter, quam se natura habet et quam oportet et
quam sat est. totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot
ornatur. sed de hac parte et in alio nobis opere plenius
dictum est et in hoc saepe tractatur et adhuc spargetur
omnibus locis. loquentes enim de ornatu subinde, quae
sint vitanda similia virtutibus vitia, dicemus.

59 Sunt inornata et haec: quod male dispositum est, id
ἀνοικονόμητον, quod male figuratum, id *ἀσχημάτιστον,* quod
male collocatum, id *κακοσύνθετον* vocant. sed de dispositione
diximus, de figuris et compositione dicemus. *Σαρδισμός* quo-
que appellatur quaedam mixta ex varia ratione linguarum
60 oratio, ut si Atticis, Dorica, Ionica, Aeolica etiam dicta con-
fundas. cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia
humilibus, vetera novis, poetica vulgaribus misceat — id
enim tale monstrum, quale Horatius in prima parte libri de
arte poetica fingit:

Humano capiti cervicem pictor equinam
iungere si velit —

et cetera ex diversis naturis subiciat.

61 Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus est.
eius primi sunt gradus in eo quod velis exprimendo, tertius,
qui haec nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. ita-
que *ἐνάργειαν,* cuius in praeceptis narrationis feci mentionem,
quia plus est evidentia vel, ut alii dicunt, repraesentatio
quam perspicuitas, et illud patet, hoc se quodam modo
62 ostendit, inter ornamenta ponamus. magna virtus res, de

---

27 Art. poet. 1

---

9 puerili **a**, pueri **A**, puri **G** — 10 *κακόζηλον* cacozelon vero est, quod dicitur *Julius Victor* — 11 *lacunam significavit Halm* — 17 inornata *Regius*, in ornatu **A G** — 18 *ἀσχημάτιστον Halm*, *ΑΣΧΜΑΤΟΝ* **G** — 20 Sardismos *Anecd. Paris.*, *ΣΟΡΑΙΣΜΟΣ* **A**.

quibus loquimur, clare atque, ut cerni videantur, enuntiare.
non enim satis efficit neque, ut debet, plane dominatur
oratio, si usque ad aures valet, atque ea sibi iudex, de qui-
bus cognoscit, narrari credit, non exprimi et oculis mentis
ostendi. sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equi- 63
dem in omnes eam particulas *se*cabo, quarum ambitiose a
quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attin-
gam. est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodam
modo verbis depingitur:

constitit in digitos extemplo arrectus uterque

et cetera, quae nobis illam pugilum congredientium *f*aciem
ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus.
plurimum in hoc genere sicut in ceteris eminet Cicero. an 64
quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest,
ut non, cum illa in Verrem legit: stetit soleatus praetor
populi Romani cum pallio purpureo tunicaque
talari muliercula nixus in litore, non solum ipsos
intueri videatur et locum et habitum, sed quaedam etiam
ex iis, quae dicta non sunt, sibi ipse adstruat? ego certe 65
mihi cernere videor et vultum et oculos et deformes utrius-
que blanditias et eorum, qui aderant, tacitam aversationem
ac timidam verecundiam. interim ex pluribus efficitur illa, 66
quam conamur exprimere, facies, ut est apud eundem (nam-
que ad omnium ornandi virtutum exemplum vel unus suf-
ficit) in descriptione convivii luxuriosi: videbar videre
alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex
vino vacillantes, quosdam hesterna ex potatione
oscitantes. humus erat immunda, lutulenta vino,
coronis languidulis et spinis cooperta piscium. quid 67
plus videret qui intrasset? sic urbium captarum crescit
miseratio. sine dubio enim qui dicit expugnatam esse civi-
tatem, complectitur omnia, quaecumque talis fortuna recipit,
sed in adfectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. at 68
si aperias haec, quae verbo uno inclusa erant, apparebunt
effusae per domus ac templa flammae et ruentium tectorum
fragor et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum
fuga incerta, alii extremo complexu suorum haerentes et

---

10 Aen. 5, 426 — 15 5, 33, 86 — 25 p. Gallio fr. 1 H.

---

6 secabo *Regius*, locabo **A G** — 11 faciem *ed. Gryph.*, aciem **A G** — 36 *fort.* sonus quidam dissonus — 37 alii in *edd. vett.* — haerentes *nos*, cohaerentes *libri.*

infantium feminarumque ploratus et male usque in illum
69 diem servati fato senes: tum illa profanorum sacrorumque
direptio, efferentium praedas repetentiumque discursus et
acti ante suum quisque praedonem catenati et conata retinere
infantem suum mater et, sicubi maius lucrum est, pugna
inter victores. licet enim haec omnia, ut dixi, complectatur
70 'eversio', minus est tamen totum dicere quam omnia. consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint veri similia,
et licebit etiam falso adfingere quidquid fieri solet. contingit
eadem claritas etiam ex accidentibus:

mihi frigidus horror
membra quatit gelidusque coit formidine sanguis.

et

trepidae matres pressere ad pectora natos.

71 atque huius summae iudicio quidem meo virtutis facillima
est via: naturam intueamur, hanc sequamur. omnis eloquentia circa opera vitae est, ad se refert quisque quae
audit et id facillime accipiunt animi, quod agnoscunt.

72 Praeclare vero ad inferendam rebus lucem repertae
sunt similitudines: quarum aliae sunt, quae probationis
gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad exprimendam
rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium:

inde lupi ceu
raptores atra in nebula

et

avi similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.

73 quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, quod
similitudinis gratia adscivimus, aut obscurum sit aut ignotum:
debet enim quod inlustrandae alterius rei gratia adsumitur,
ipsum esse clarius eo, quod inluminat. quare poetis quidem
permittamus sane eius modi exempla:

qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit aut Delum maternam invisit, Apollo.

74 non idem oratorem decebit, ut occultis aperta demonstret.
sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis
genus ornat orationem facitque sublimem, floridam, iucundam,
mirabilem. nam quo quaeque longius petita est, hoc plus
75 adfert novitatis atque inexpectata magis est. illa vulgaria

11 Aen. 3, 29 — 14 ib. 7, 518 — 23 ib. 2, 355 — 26 ib. 4, 254 — 33 ib. 4, 143, 144

videntur et utilia tantum ad conciliandam fidem: 'ut terram
cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri',
et 'ut medici abalienata morbis membra praecidant, ita
turpes ac perniciosos, etiam si nobis sanguine cohaereant,
amputandos'. iam sublimius illud pro Archia: saxa atque
solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
cantu flectuntur atque consistunt et cetera. quod qui- 76
dem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia cor-
ruptum est: nam et falsis utuntur, nec illa iis, quibus
similia videri volunt, adplicant. quorum utrumque in his
est, quae me iuvene ubique cantari solebant: magnorum
fluminum navigabiles fontes sunt, et generosioris
arboris statim planta cum fructu est. in omni autem 77
parabole aut praecedit similitudo, res sequitur, aut praecedit
res et similitudo sequitur. sed interim libera et separata
est, interim, quod longe optimum est, cum re, cuius est
imago, conectitur, collatione invicem respondente, quod
facit redditio contraria, quae antapodosis dicitur. praecedit 78
similitudo illa, cuius modo feci mentionem:

inde lupi ceu
raptores atra in nebula.

sequitur in primo Georgicon post longam de bellis civilibus
atque externis conquestionem:

ut, cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

sed hae sunt sine antapodosi. redditio autem illa rem utram- 79
que, quam comparat, velut subicit oculis et pariter ostendit.
cuius praeclara apud Vergilium multa reperio exempla, sed
oratoriis potius utendum est. dicit Cicero pro Murena: ut
aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui
citharoedi fieri non potuerint: sic *apud* nos videmus,
qui oratores evadere non potuerint, eos ad
iuris studium devenire. illud pro eodem iam paene 80
poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad
ornatum accommodatius: nam ut tempestates saepe
certo aliquo caeli signo commoventur, saepe im-

---

5 c. 8, 19 — 20 Aen. 2, 355 — 24 Georg. 1, 512 sqq. — 30 c. 13, 29 — 36 ib. 17, 36

---

11 cantari *Regius* (A), cantare B — 32 apud *add. Cobet.*

proviso nulla ex certa ratione obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intellegas, quo signo commota sit, saepe ita obscura est, ut sine causa excitata videatur. 81 sunt et illae breves: *vagi per silvas ritu ferarum*, et illud Ciceronis in Clodium: *quo ex iudicio velut ex incendio nudus effugit.* quibus similia possunt cuicumque etiam ex cotidiano sermone succurrere.

Huic subiacet virtus non solum aperte ponendi rem 82 ante oculos, sed circumcise atque velociter. ac merito laudatur brevitas integra, sed ea minus praestat, quotiens nihil dicit, nisi quod necesse est (*βραχυλογίαν* vocant, quae reddetur inter schemata), est vero pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale Sallusti est: *Mithridates corpore ingenti, perinde armatus.* hoc male imitantes sequitur obscuritas.

83 Vicina praedictae, sed amplior virtus est *ἔμφασις*, altiorem praebens intellectum quam quem verba per se ipsa declarant. eius duae sunt species: altera, quae plus significat quam dicit, altera, quae etiam id, quod non dicit. 84 prior est et apud Homerum, cum Menelaus Graios in equum '*descendisse*' ait, nam verbo uno magnitudinem eius ostendit, et apud Vergilium: *demissum lapsi per funem*: nam sic quoque altitudo demonstrata est. idem Cyclopa cum iacuisse dixit *per antrum*, prodigiosum illud corpus spatio 85 loci mensus est. sequens positum in voce aut omnino subpressa aut etiam abscisa. subprimitur vox, ut fecit pro Ligario Cicero: *quod si in tanta fortuna bonitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, obtines: intellego, quid loquar.* tacuit enim illud, quod nihilo minus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem eum impellant. absciditur per *ἀποσιώπησιν*, quae 86 quoniam est figura, reddetur suo loco. est in vulgaribus quoque verbis emphasis: 'virum esse oportet', et 'homo est ille', et 'vivendum est': adeo similis est arti plerumque natura.

---

6 fr. 1, 6 H. — 14 Hist. fr. 2, 47 Dietsch — 21 Od. 11, 523 — 23 Aen. 2, 262 — 25 ib. 3, 631 — 28 c. 5, 15

---

11 breuitas A, uelocitas B.

Non tamen satis eloquenti ea, de quibus dicat, clare
atque evidenter ostendere, sed sunt multi ac varii excolendae
orationis modi. nam ipsa illa ἀφέλεια simplex et inadfectata 87
habet quendam purum, qualis etiam in feminis amatur, or-
natum, et sunt quaedam velut e tenui diligentia circa pro-
prietatem significationemque munditiae. alia copia locuples,
alia floribus laeta. virium non unum genus: nam quidquid 88
in suo genere satis effectum est, valet. praecipua tamen
eius opera δείνωσις in exaggeranda indignitate et in ceteris
altitudo quaedam, φαντασία in concipiendis visionibus, ἐξεργασία
in efficiendo velut opere proposito, cui adicitur ἐπεξεργασία,
repetitio probationis eiusdem et cumulus ex abundanti,
ἐνέργεια confinis his (est enim ab agendo dicta) et cuius 89
propria sit virtus, non esse, quae dicuntur, otiosa. est et
amarum quiddam, quod fere in contumelia est positum,
quale Cassi: *quid facies, cum in bona tua invasero,
hoc est, cum te docuero nescire maledicere?* et acre,
ut illud Crassi: *ego te consulem putem, cum tu me
non putes senatorem?* sed vis oratoris omnis in augendo
minuendoque consistit. utrique parti totidem modi, ex qui-
bus praecipuos attingemus: reliqui similes erunt: sunt autem 90
positi in rebus et verbis. sed quae sit rerum inventio ac
ratio, tractavimus: nunc, quid elocutio attollat aut deprimat,
dicendum.

IV. Prima est igitur amplificandi vel minuendi species 1
in ipso rei nomine, ut cum eum, qui sit caesus, 'occisum',
eum, qui sit improbus, 'latronem', contraque eum, qui pulsa-
vit, 'attigisse', qui vulneravit, 'laesisse' dicimus. utriusque
pariter exemplum est pro M. Caelio: *si vidua libere,
proterva petulanter, dives effuse, libidinosa mere-
tricio more viveret, adulterum ego putarem, si qui
hanc paulo liberius salutasset?* nam et impudicam 2
meretricem vocavit et eum, cui longus cum illa fuerat usus,
liberius salutasse. hoc genus increscit ac fit manifestius,
si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri
sumus, conferantur, ut Cicero in Verrem: *non enim furem,
sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem
pudicitiae, non sacrilegum, sed hostem sacrorum*

29 c. 16, 38 — 36 1, 3, 9

1 eloquenti *nos*, eloquentia A — qui . . . laesisse *om.* A Bg.

vel si non magister equitum. sed alius divideret haec et 9
circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam
cucurrit et ad summum non pervenit nisu, sed impetu.

Verum ut haec amplificatio in superiora tendit, ita,
quae fit per comparationem, incrementum ex minoribus
petit. augendo enim, quod est infra, necesse est extollat id,
quod superpositum est, ut idem atque in eodem loco: si
hoc tibi inter cenam et in illis immanibus poculis 10
tuis accidisset, quis non turpe duceret? in coetu
vero populi Romani. et in Catilinam: servi mehercule
mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt
omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.
interim proposito velut simili exemplo efficiendum est, ut 11
sit maius id, quod a nobis exaggerandum est, ut idem pro
Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam a secundis
heredibus pro abortu pecuniam accepisse: quanto est, in-
quit, Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio
dignus? si quidem illa, cum suo corpori vim attu-
lisset, se ipsa cruciavit, hic autem idem illud effecit
per alieni corporis vim atque cruciatum. nec putet 12
quisquam hoc, quamquam est simile illi ex argumentis loco,
quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. illic enim
probatio petitur, hic amplificatio, sicut in Oppianico non id
agitur hac comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius.
est tamen quamquam diversarum rerum quaedam vicinia:
repetam itaque hic quoque idem, quo sum illic usus exem-
plum, sed non in eundem usum. nam hoc mihi ostendendum 13
est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes
partibus comparari, sicut hoc loco: an vero vir amplis-
simus P. Scipio pontifex maximus Ti. Gracchum
mediocriter labefactantem statum rei publicae
privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede
atque incendio vastare cupientem nos consules per-
feremus? hic et Catilina Graccho et status rei publicae 14
orbi terrarum et mediocris labefactatio caedi et incendiis et
vastationi et privatus consulibus comparatur: quae si quis
dilatare velit, plenos singula locos habent.

Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, 15
viderimus an satis proprio verbo significaverim. nec sum
in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat.

---

7 Phil. 2, 25, 63 — 10 1, 7, 17 — 16 c. 11, 32 — 29 Cat. 1, 1, 3

hoc sum tamen secutus, quod haec amplificatio alibi posita est, alibi valet: ut aliud crescat, aliud augetur, inde ad id,
16 quod extolli volumus, ratione ducitur. obiecturus Antonio Cicero merum et vomitum 'tu', inquit, 'istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate'. quid fauces et latera ad ebrietatem? minime sunt otiosa: nam respicientes ad haec possumus aestimare, quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. ergo, si ex alio colligitur aliud, nec improprium nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa
17 inter status quoque habeamus. sic et ex insequentibus amplificatio ducitur, si quidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum adferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, vomendi, et cibus non recens, ut accidere interim solet,. redderetur, sed usque in posterum
18 diem redundaret. idem hoc praestant quae antecesserunt: nam cum Aeolus a Iunone rogatus

cavum conversa cuspide montem
impulit in latus, et venti velut agmine facto
qua data porta ruunt:

19 apparet, quanta sit futura tempestas. quid? cum res atrocissimas quasque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consulto, quo graviora videantur quae secutura sunt, ut a Cicerone factum est, cum illa diceret: levia sunt haec in hoc reo. metum virgarum navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum est: alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit:
20 usitatum est. nonne usus est ratio*cinatio*ne, qua colligerent audientes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata haec viderentur humana atque usitata? sic quoque solet ex alio aliud augeri, cum Hannibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis, et fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit maior C. Caesaris gloria.
21 illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. non putant

---

4 Phil. 2, 25, 63 — 19 Aen. 1, 81: 82, 83 — 25 Verr. 5, 44, 117

---

9 concoquere *Spalding*, conquere **B**, quod coquere **A** — 21 qua data porta *om.* **A B** — 29 ratiocinatione *Regius*, ratione *libri* — 36 videtur *Regius* (**a**), uideretur **A B**.

indignum Troiani principes, Graios Troianosque propter Helenae speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere: quaenam igitur illa forma credenda est? non enim hoc dicit Paris, qui rapuit, non aliquis iuvenis aut unus e vulgo, sed senes et prudentissimi et Priamo adsidentes. verum et 22 ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrimarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat, et audit haec et eam filiam appellans iuxta se locat et excusat etiam atque sibi esse malorum causam negat. nec mihi videtur in symposio Plato, cum Alcibiaden 23 confitentem de se, quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet, haec tradidisse, sed, ut Socratis invictam continentiam ostenderet, quae corrumpi speciosissimi hominis tam obvia voluntate non posset. quin ex instrumento quoque 24 heroum illorum magnitudo aestimanda nobis datur [*huc* pertinet clipeus Aiacis et pelias Achillis]. qua virtute egregie est usus in Cyclope Vergilius. nam quod illud corpus mente concipiam, cuius

trunca manum pinus regit?

quid? cum vix loricam duo multiplicem conixi umeris 25 ferunt, quantus Demoleos, qui indutus ea cursu palantes Troas agebat? quid? M. Tullius de M. Antoni luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo: conchyliatis Cn. Pompei peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres? conchyliata peristromata et Cn. Pompei terunt servi et *in* cellis: nihil dici potest ultra, et necesse est tamen infinito plus in domino cogitare. est hoc simile illi, quod emphasis dicitur: sed illa ex verbo, 26 hoc ex re coniecturam facit tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

Potest adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium. nam, etiam si non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam adlevantur: quid enim tuus ille, Tubero, destrictus 27 in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille

---

1 Hom. Il. 3, 156 sqq. — 11 p. 218[b]—219[d] Steph. — 17 Hom. Il. 7, 219, 16, 140 — 20 Aen. 3, 659 — 21, 22, 23 ib. 5, 264 sqq. — 25 Phil. 2, 27, 67 — 35 Cic. p. Lig. 3, 9

---

10 atque sibi *Regius,* sibi atque *libri* — 16 huc *Obrecht,* hoc **B**, huc...Achillis *inclusimus* — 27 terunt **B**, *ceteri* **A** — in *add. Spalding.*

mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? simile est hoc figurae, quam συναθροισμόν vocant, sed illic plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. haec etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus: aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.

28 Eadem fere est ratio minuendi: nam totidem sunt ascendentibus quot descendentibus gradus. ideoque uno ero exemplo contentus eius loci, quo Cicero de oratione Rulli haec dicit: pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege agraria voluisse dicere suspicabantur. quod si ad intellectum referas, minutio est, si ad obscuritatem, incrementum.

29 Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque, nam et haec in utramque partem valet, sed quia excedit hoc nomen in tropos, differenda est. quos continuo subiungerem, nisi esset a ceteris separata ratio dicendi [quae constat non propriis, sed translatis]. demus ergo breviter hoc desiderio iam paene publico, ne omittamus eum, quem plerique praecipuum ac paene solum putant orationis ornatum.

De generibus sententiarum.

1 V. Sententiam veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu cotidiano quasdam reliquias habet: nam et iuraturi ex animi nostri sententia et gratulantes ex sententia dicimus. non raro tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua
2 dicerent: nam sensus corporis videbantur. sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus vocaremus, lumina autem praecipueque in clausulis posita sententias, quae minus crebrae apud antiquos nostris temporibus modo carent. ideoque mihi et de generibus earum et de usu arbitror pauca dicenda.

---

6 Verr. 5, 45, 118 — 12 de leg. agr. 2, 5, 13

---

18 excedit **Bn**, excidit **A Bg** — 20 quae ... translatis *inclusit Halm* — 33 crebrae *nos*, crebra **A B**.

Antiquissimae sunt, quae proprie, quamvis omnibus 3
idem nomen sit, sententiae vocantur, quas Graeci γνώμας appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. est autem haec vox universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata, ut nihil est tam populare quam bonitas: interim ad personam, quale est Afri Domiti: princeps, qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. hanc quidam partem enthyme- 4
matis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt, et est aliquando, non tamen semper. illud verius, esse eam aliquando simplicem, ut ea, quae supra dixi, aliquando ratione subiecta: nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur: nonnumquam duplicem: obsequium amicos, veritas odium parit. sunt 5
etiam qui decem genera fecerint, sed eo modo, quo fieri vel plura possunt: per interrogationem, per comparationem, infitiationem, similitudinem, admirationem et cetera huius modi, per omnes enim figuras tractari potest. illud notabile ex diversis:

mors misera non est, aditus ad mortem est miser.

ac rectae quidem sunt tales: 6

tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.

sed maiorem vim accipiunt et mutatione figurae, ut

usque adeone mori miserum est?

acrius hoc enim quam per se 'mors misera non est', et translatione a communi ad proprium. nam, cum sit rectum 'nocere facile est, prodesse difficile', vehementius apud Ovidium Medea dicit:

serváre potui: pérdere an possím, rogas?

vertit ad personam Cicero: nihil habet, Caesar, nec 7
fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. ita quae erant rerum, propria fecit hominis. in hoc genere custodiendum est et id, quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae (quales frequenter ab iis dicuntur, qui haec

---

6 Cic. p. Lig. 12, 37 — 13 Sall. Iug. 10, 7 — 16 Ter. Andr. 1, 1, 41 — 24 Syri sent. 628 R. — 26 Aen. 12, 646 — 27 Trag. inc. fr. CIX R. — 31 Medea fr. I R. — 32 p. Lig. 12, 38

καθολικά vocant et, quidquid pro causa videtur, quasi indubitatum pronuntiant) et ne passim et a quocumque
8 dicantur. magis enim decet eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. quis enim ferat puerum aut adulescentulum aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo et quodam modo praecipiat?

9 Enthymema quoque est omne, quod mente concepimus, proprie tamen dicitur quae est sententia ex contrariis, propterea quod eminere inter ceteras videtur, ut Homerus 'poeta', 'urbs' Roma. de hoc in argumentis satis
10 dictum est. non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio? non quia sit ratio dissimilis, sed quia iam per alia, ut id iniustum appareret,
11 effectum erat. et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio quam extrema quasi insultatio. est enim epiphonema rei narratae vel probatae summa acclamatio:

tantae molis erat Romanam condere gentem!

facere enim probus adulescens periculose quam
12 perpeti turpiter maluit. est et quod appellatur a novis *νόημα*, qua voce omnis intellectus accipi potest, sed hoc nomine donarunt ea, quae non dicunt, verum intellegi volunt, ut in eum, quem saepius a ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset: eras dignus ut haberes integram manum: sic enim
13 auditur ut depugnares. vocatur aliquid et clausula: quae si est, quod conclusionem dicimus, et recta et quibusdam in partibus necessaria est: quare prius de vestro facto fateamini necesse est, quam Ligari culpam ullam reprehendatis. sed nunc aliud volunt, ut omnis locus,
14 omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. inde minuti corruptique sensiculi et extra rem petiti: neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse, quam necesse est multae sint clausulae.

15 Iam haec magis nova sententiarum genera: ex inopinato, ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, cum loricatus in

12 ib. 4, 10 — 19 Aen. 1, 33 — 20 Cic p. Mil. 4, 9 — 29 p. Lig. 1, 2

28 recta *Obrecht*, rectae **Bg**, et r. *om.* **A**

foro ambularet, praetendebat id se metu facere: quis tibi
sic timere permisit? et insigniter Africanus apud Neronem
de morte matris: rogant te, Caesar, Galliae tuae, ut
felicitatem tuam fortiter feras. sunt et alio relata, ut 16
Afer Domitius, cum Cloatillam defenderet, cui obiectum
crimen, quod virum, qui inter rebellantes fuerat, sepelisset,
remiserat Claudius, in epilogo filios eius adloquens 'matrem
tamen', inquit, 'pueri sepelitote'. et aliunde petita, id 17
est in alium locum ex alio translata. pro Spatale Crispus,
quam *qui* heredem amator instituerat decessit, cum haberet
annos duodeviginti: 'hominem divinum, qui sibi indulsit'.
facit quasdam sententias sola geminatio, qualis est Senecae 18
in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre,
cum se periclitatum videri vellet: salvum me esse adhuc
nec credo nec gaudeo. melior, cum ex contrariis valet:
'habeo quem fugiam, quem sequar non habeo'. 'quid
quod miser, cum loqui non posset, tacere non
poterat?' ea vero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione 19
clarescit. Trachalus contra Spatalen: placet hoc ergo,
leges, diligentissimae pudoris custodes, decimas
uxoribus dari, quartas meretricibus?

Sed horum quidem generum et bonae dici possunt et
malae: [illae] semper vitiosae a verbo: patres conscripti: 20
sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis
patrum. peius adhuc, quo magis falsum est et longius
petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo
feci mentionem: ad digitum pugnavi. est etiam generis 21
eiusdem, nescio an vitiosissimum, quotiens verborum ambi-
guitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur. clarum
actorem iuvenis audivi, cum lecta in capite cuiusdam ossa
sententiae gratia tenenda matri dedisset: infelicissima
femina, nondum extulisti filium et iam ossa legisti.
ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quae 22
excussae risum habent, inventae facie ingenii blandiuntur.
de eo, qui naufragus et ante agrorum sterilitate vexatus in
scholis fingitur se suspendisse: quem neque terra recipit
nec mare, pendeat. huic simile in illo, de quo supra 23

16 Cic. ad. Att. 8, 7, 2 — ex or. Cic. in Pisonem, ut videtur, cf. Hieronymus ep. 59 ad Oceanum

10 qui *add. Regius* — 23 illae *inclusimus* — 30 actorem *Spalding* actorum **A**, auctorem *rell.*

dixi, cui pater sua membra laceranti venenum dedit: qui
haec edit, debet hoc bibere. et in luxuriosum, qui
ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur: necte laqueum, habes
quod faucibus tuis irascaris: sume venenum, decet
24 luxuriosum bibendo mori. alia vana, *ut* suadentis pur-
puratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant:
Alexandrum sepelio: hoc quisquam spectabit a
tecto? quasi vero id sit in re tota indignissimum. alia
nimia, ut de Germanis dicentem quendam audivi: caput
nescio ubi impositum, et de viro forti: bella umbone
25 propellit. sed finis non erit, si singulas corruptorum per-
sequar formas: illud potius, quod est magis necessarium.

Duae sunt diversae opiniones, aliorum sententias solas
paene spectantium, aliorum omnino damnantium, quorum
26 mihi neutrum admodum placet. densitas earum obstat in-
vicem, ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil ad
iustam magnitudinem adulescere potest, quod loco, in quem
crescat, caret. nec pictura, in qua nihil circumlitum est,
eminet. ideoque artifices etiam, cum plura in unam tabulam
opera contulerunt, spatiis distingunt, ne umbrae in corpora
27 cadant. facit res eadem concisam quoque orationem: sub-
sistit enim omnis sententia, ideoque post eam utique aliud
est initium. unde soluta fere oratio et e singulis non mem-
bris, sed frustis collata structura caret, cum illa rotunda
28 et undique circumcisa insistere invicem nequeant. praeter
hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clar*us*, multis tamen
ac variis velut maculis conspergitur. porro, ut adfer*u*nt
lumen clavus et purpurae in loco insertae, ita certe neminem
29 deceat intertexta pluribus notis vestis. quare licet haec et
nitere et aliquatenus extare videantur, tamen et lumina
illa non flammae, sed scintillis inter fumum emicantibus
similia dixeris (quae ne apparent quidem, ubi tota lucet
oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni) et, quae crebris
parvisque conatibus se attollunt, inaequalia tantum et velut
confragosa nec admirationem consequuntur eminentium et
30 planorum gratiam perdunt. hoc quoque accedit, quod solas
captanti sententias multas dicere necesse est leves, frigidas,
ineptas: non enim potest esse dilectus, ubi numero laboratur.

---

5 ut *add. Regius* — 14 sectantium *maluit Spalding* — 16 arborum **B**, ramorum **A**, arvorum *edd. vett.* — 26 clarus *Regius*, claris *libri* — 27 adferunt *Spalding*, adfert **A**, adferent **B**.

itaque videas et divisionem pro sententia poni et argumentum,
sit tantum in clausula *nec* male pronuntietur. 'occidisti uxorem 31
ipse adulter; non ferrem te, etiam si repudiasses' divisio est.
'vis scire, venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud
bibisset' argumentum est. nec multas plerique sententias
dicunt, sed omnia tamquam sententias. huic quibusdam 32
contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc
in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum et humile
et sine conatu. ita, dum timent ne aliquando cadant, semper
iacent. quod enim tantum in sententia bona crimen est?
non causae prodest? non iudicem movet? non dicentem
commendat? *at* est quoddam genus, quo veteres non ute- 33
bantur. ad quam usque nos vocatis vetustatem? nam si
illam extremam, multa Demosthenes, quae ante eum nemo.
quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex
Catone Gracchisque mutandum? sed ante hos simplicior
adhuc ratio loquendi fuit. ego vero haec lumina orationis 34
velut oculos quosdam esse eloquentiae credo. sed neque
oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra officium
suum perdant, et, si necesse sit, veterem illum horrorem
dicendi malim quam istam novam licentiam. sed patet
media quaedam via, sicut in cultu victuque accessit aliquis
citra reprehensionem nitor. quare, sicut possumus, adiciamus
virtutibus. prius tamen sit vitiis carere, ne, dum volumus
esse meliores veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam partem dixeram esse 35
de tropis, quos modos clarissimi nostrorum auctores vocant.
horum tradere praecepta et grammatici solent. sed a me,
cum de illorum officio loquerer, dilata pars haec est, quia
de ornatu orationis gravior videbatur locus et maiori operi
reservandus.

De tropis.

VI. Tropus est verbi vel sermonis a propria signifi- 1
catione in aliam cum virtute mutatio. circa quem inexpli-
cabilis et grammaticis inter ipsos et philosophis pugna est,
quae sint genera, quae species, qui numerus, quis cuique
subiciatur. nos omissis, quae nihil ad instruendum oratorem 2

---

2 si tantum **A** — cl. nec male *Halm*, cl. et male **B**, clausulae calce **A** — 12 at est *Badius*, est **B**, sed **A** — 13 ad quam *Regius*, et ad quam **B**, et quam **A b** — 26 proximam **B**, primam **A b**.

pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum
receptos exsequemur, haec modo in his adnotasse contenti,
quosdam gratia significationis, quosdam decoris adsumi, et
esse alios in verbis propriis, alios in translatis, vertique
formas non verborum modo, sed et sensuum et compositionis.
3 quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt
tropos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. neque
illud ignoro, in isdem fere, qui significandi gratia adhibentur,
esse et ornatum, sed non idem accidet contra, eruntque
quidam tantum ad speciem accommodati.

4 Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est
tum longe pulcherrimus, translatione dico, quae μεταφορά
Graece vocatur. quae quidem cum ita est ab ipsa nobis
concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea
frequenter utantur, tum ita iucunda atque nitida, ut in
oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat.
5 neque enim vulgaris esse neque humilis nec insuavis recte
modo adscita potest. copiam quoque sermonis auget per-
mutando aut mutuando quae non habet, quodque est diffi-
cillimum, praestat ne ulli rei nomen deesse videatur. trans-
fertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium
est, in eum, in quo aut proprium deest aut translatum pro-
6 prio melius est. id facimus, aut quia necesse est aut quia
significantius est aut, ut dixi, quia decentius. ubi nihil
horum praestabit, quod transferetur improprium erit. neces-
sitate rustici 'gemmam' in vitibus (quid enim dicerent aliud?)
et 'sitire segetes' et 'fructus laborare', necessitate nos
'durum hominem' aut 'asperum': non enim proprium erat
7 quod daremus his adfectibus nomen. iam 'incensum ira' et
'inflammatum cupiditate' et 'lapsum errore' significandi
gratia: nihil enim horum suis verbis quam his arcessitis
magis proprium erit. illa ad ornatum, 'lumen orationis' et
'generis claritatem' et 'contionum procellas' et 'eloquentiae
fulmina', ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriae
8 eius vocat et alio loco segetem ac materiem. quaedam
etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur:

hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
sit genitali arvo et sulcos oblimet inertes.

34, 35 c. 13, 34 et 35 — 37 Verg. Georg. 3, 135, 136

---

17 recte *edd.*, ac recte B, ac recto A — 18 permutando *Regius* (A), permittendo B — 19 mutuari B.

in totum autem metaphora brevior est similitudo, eoque
distat, quod illa comparatur rei, quam volumus exprimere,
haec pro ipsa re dicitur. comparatio est, cum dico fecisse 9
quid hominem 'ut leonem', translatio, cum dico de homine
'leo est'. huius vis omnis quadruplex maxime videtur: cum
in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore

gubernator magna contorsit equum vi

aut ut Livius Scipionem a Catone adlatrari solitum refert.
inanima pro aliis generis eiusdem sumuntur, ut

classique immittit habenas, 10

aut pro rebus animalibus inanima:

ferró*n* an fato moérus Argivom óccidit?

aut contra:

sedet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

praecipueque ex his oritur mira sublimitas, quae audaci et 11
proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu
carentibus actum quendam et animos damus, qualis est

pontem indignatus Araxes

et illa Ciceronis: quid enim tuus ille, Tubero, de- 12
strictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius
latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum
tuorum? duplicatur interim haec virtus, ut apud Vergilium:

ferrumque armare veneno,

nam et 'veneno armare' et 'ferrum armare' translatio est.
secantur haec in plures *species*, ut a rationali ad rationale 13
et *it*em de inrationalibus, et haec invicem, quibus similis
ratio est et a toto et a partibus. sed iam non pueris prae-
cipimus, ut accepto genere species intellegere non possint.

Ut modicus autem atque opportunus eius usus inlustrat 14
orationem, ita frequens et obscurat et taedio complet, con-
tinuus vero in allegoriam et aenigmata exit. sunt etiam
quaedam et humiles translationes, ut id, de quo modo dixi,
saxea est verruca, et sordidae. non enim, si Cicero recte 15
sentinam rei publicae dixit, foeditatem hominum signi-
ficans, idcirco probem illud quoque veteris oratoris: per-

7 Enni Ann. 97 M. — 8 Liv. 38, 54, 1 — 10 Aen. 6, 1 — 12 Trag. inc. fr. XXXV R. — 14 Aen. 2, 307 — 19 ib. 8, 728 — 20 p. Lig. 3, 9 — 24 Aen. 9, 773 — 34 Trag. inc. fr. LXXV R. — 34 in Cat. 1, 5, 12

12 ferron *Bücheler*, ferro *libri* — an **B**, non **A** — 26 species add. *Daniel* — 27 item *Halm*, idem *libri*.

secuisti rei publicae vomicas. optimeque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio, qualis est (nam ipsis eius utar exemplis): *castratam morte Africani*
16 *rem publicam, et stercus curiae Glauciam*: ne nimio maior aut, quod saepius accidit, minor, ne dissimilis. quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit haec vitia esse. sed copia quoque modum egressa vitiosa est,
17 praecipue in eadem specie. sunt et durae, id est a longinqua similitudine ductae, ut

capitis nives

et

Iuppiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

in illo vero plurimum erroris, quod ea, quae poetis, qui et omnia ad voluptatem referunt et plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur, permissa sunt, convenire quidam
18 etiam prosae putant. at ego in agendo nec 'pastorem populi' auctore Homero dixerim, nec volucres '*per aëra nare*', licet hoc Vergilius in apibus ac Daedalo speciosissime sit usus. metaphora enim aut vacantem locum occupare debet aut, si in alienum venit, plus valere eo, quod expellet.

19 Quod aliquanto etiam magis de *synecdoche* dicam. nam translatio permovendis animis plerumque et signandis rebus ac sub oculos subiciendis reperta est: haec variare sermonem potest, ut ex uno plures intellegamus, parte totum, specie genus, praecedentibus sequentia, vel omnia
20 haec contra, liberior poetis quam oratoribus. nam prosa, ut 'mucronem' pro gladio et 'tectum' pro domo recipiet, ita non 'puppem' pro navi nec 'abietem' pro tabellis, et rursus, ut pro gladio 'ferrum', ita non pro equo 'quadripedem'. maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. nam et Livius saepe sic dicit: *Romanus proelio victor*, cum Romanos vicisse significat, et contra Cicero ad Brutum *populo*, inquit, *imposuimus et oratores*
21 *visi sumus*, cum de se tantum loqueretur. quod genus non orationis modo ornatus, sed etiam cotidiani sermonis

---

1 de Orat. 3, 41, 164 — 10 Hor. Carm. 4, 13, 12 — 12 versus Furi Bibaculi cf. Hor. Sat. 2, 5, 41 — 17 Georg. 4, 59: Aen. 6, 16 et 19 — 31 2, 27 — 32 ex libro epistularum incerto fr. 5 H.

---

17 per aëra nare *Halm secundum Burmannum*: sperae sanare **G**. pennis remigare **A** — 21 aliquanto *Regius*, aliquando *libri* — etiam] pentiã **A G**.

usus recipit. quidam synecdochen vocant et cum id in con-
textu sermonis, quod tacetur, accipimus: verbum enim ex
verbis intellegi, quod inter vitia ellipsis vocatur:

Arcades ad portas ruere.

mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo red*d*etur. 22
aliud etiam intellegitur ex ali*o*:

aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,

unde apparet noctem adpropinquare. id nescio an oratori
conveniat nisi in argumentando, cum rei signum est: sed
hoc ab elocutionis ratione distat.

Nec procul ab hoc genere discedit metonymia, quae 23
est nominis *p*ro nomine positio, cuius vis est, pro eo, quod
dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere — sed, ut ait
Cicero, hypallagen rhetores dicunt. haec inventas ab in-
ventore et subiectas res ab obtinentibus significat, ut

Cererem corruptam undis,

et

receptus
terra Neptunus classes aquilonibus arcet.

quod fit retrorsum durius. refert autem, in quantum hic 24
tropus oratorem sequatur. nam ut 'Vulcanum' pro igne
vulgo audimus et 'vario Marte pugnatum' eruditus est
sermo et 'Venerem' quam coitum dixisse magis decet, ita
'Liberum et Cererem' pro vino et pane licentius, quam ut
fori severitas ferat. sicut ex eo, quod continetur, usus
recipit 'bene moratas urbes' et 'poculum epotum' et
'saeculum felix': at id, quod contra est, raro audeat quis 25
nisi poeta:

iam proximus ardet Ucalegon.

nisi forte hoc potius est, a possessore quod possidetur, ut
'hominem devorari', cuius patrimonium consumatur: quo
modo fiunt innumerabiles species. huius enim sunt generis, 26
cum 'ab Hannibale caesa apud Cannas sexaginta milia'
dicimus, et carmina Vergili 'Vergilium', 'venisse' commeatus,
qui adferantur, 'sacrilegium deprehensum', non sacrilegum,

4 Aen. 11, 142 — 7 Ecl. 2, 66 — 14 Orat. 27, 93 — 16 Aen. 1, 177 — 18 Hor. Art. poet. 63 — 29 Aen. 2, 311

1 et id cum *Spalding* — 5 reddetur *Regius*, redentur **A G** — 6 ex alio *edd. vett.*, ex alia **A**, alia **B** — 12 nominis pro *ed. Ald.*, non ministro **A G** — 20 hic *Wolff* (**A**), dicit **G** — 22 audimus *Francius*, audiuimus **A G** — 25 continet id quod *add. Badius post* quod — 35 sacrilegum **a**, sacrilegium non **G**, sacrilegium *** **A**.

27 'armorum scientiam habere', non artis. illud quoque et poetis et oratoribus frequens, quo id, quod efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. nam et carminum auctores

pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,

et

pallentesque habitant morbi tristisque senectus,

et orator 'praecipitem iram, hilarem adulescentiam, segne otium' dicet.

28 Est etiam huic tropo quaedam cum synecdoche vicinia. nam cum dico 'vultus hominis' pro vultu, dico pluraliter, quod singulare est, sed non id ago, ut unum ex multis intellegatur (nam id est manifestum), sed nomen *im*mut*o*: et cum aurata tecta 'aurea', pusillum a vero discedo, quia non est *nisi* pars auratura. quae singula persequi minutioris est curae etiam non oratorem instruentibus.

29 Antonomasia, quae aliquid pro nomine ponit, poetis quoque modo frequentissima, et per epitheton, quod detracto eo, cui adponitur, valet pro nomine 'Tydides, Pelides', et ex iis, quae *in* quoque sunt praecipua:

divum pater atque hominum rex.

et ex factis, quibus persona signatur:

thalamo quae fixa reliquit
impius.

30 oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. nam ut 'Tydiden' et 'Peliden' non dixerint, ita dixerint 'impi*os* et parricida*s*' * *. 'eversorem' quoque 'Karthaginis et Numantiae' pro Scipione et 'Romanae eloquentiae principem' pro Cicerone posuisse non dubitem. ipse certe usus est hac libertate: non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: neutrum enim nomen est positum et utrumque intellegitur.

31 Onomatopoeia quidem, id est fictio nominis, Graecis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. et sunt

---

4 Hor. Carm. 1, 4, 13 — 6 Aen. 6, 275 — 20 ib. 1, 65 — 22 ib. 4, 495 — 29 Cic. p. Mur. 29, 60

---

2 id quod *Spalding* (**A G**). cum qui **S** — 12 immuto *edd. vett.*, multa **A G** — 13 a uero Goth., ab eo **G**, ab ea **A** — 14 nisi *add. Badius* — 17 quoque *edd.*, utroque *libri* — quod *Spalding* (**A G**), quia *alii* — 19 in *add. ed. Jens.* — 26 impios et parricidas *Spalding*, impius et parricida **A G**. *lacunam significavit Halm, probabiliter Schenkl*: 'impurissimos parricidas' pro Antonio et Dolabella *coll. Cic. Phil. 13, 19, 42* — 28 potuisse **T** — dubitem *Francius* (**A**), ducite **G**.

plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt
aptantes adfectibus vocem: nam 'mugitus' et 'sibilus' et
'murmur' inde venerunt. deinde, tamquam consum*ma*ta sint 32
omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa cotidie ab
antiquis ficta moriantur. vix illa, quae πεποιημένα vocant,
quae ex vocibus in usum receptis quocumque modo decli-
nantur, nobis permittimus, qualia sunt 'sullaturit' et 'pro-
scripturit', atque 'laureati postes' pro illo 'lauru coronati'
ex eadem fictione sunt. sed hoc feliciter evaluit. adi*a*no*e*ta vi*x* 33
ferimus in Graecis † ocoeludituino bono eo dure etiam iungere
arquit*en*entem et *di*videre septentriones videmur.

Eo magis necessaria κατάχρησις, quam recte dicimus 34
abusionem, quae non habentibus nomen suum accommodat,
quod in proximo est, sic:

equum divina Palladis arte
aedificant,

et apud tragicos 'Aegialeo pare*n*tat pater'. mille sunt 35
haec: 'acetabula' quidquid habe*n*t et 'p*yx*ides' cuiuscumque
materiae sunt et 'parricida' matris quoque aut fratris inter-
fector. discernendumque est *ab* hoc totum translationis
genus, quod abusio est, ubi nomen defuit, translatio, ubi
aliud fuit. nam poetae solent abusive etiam in his rebus,
quibus nomina sua sunt, vicinis potius uti, quod rarum in
prosa est. illa quoque quidam καταχρήσεις volunt esse, cum 36
pro temeritate 'virtus' aut pro luxuria 'liberalitas' dicitur.
a quibus equidem dissentio: namque in his non verbum pro
verbo ponitur, sed res pro re. neque enim quisquam putat
luxuriam et liberalitatem idem significare, verum id, quod
fit, alius luxuriam esse dicit, alius liberalitatem, quamvis
neutri dubium sit haec esse diversa.

Superest ex his, quae aliter significant, μετάληψις, id 37
est transumptio, quae ex alio tropo in alium velut viam

---

7 Cic. ad Att. 9, 10, 6 — 15 Aen. 2, 15 — 17 Trag. inc. fr. LXXIX R., ut videtur ex Medo Pacuvi.

---

3 consummata *Badius*, consumpta *libri* — 8 postes a, potes A G — 9 adianoeta vix ferimus in Graecis *Haupt*, adoinoia et uio eo ferimus in Graecis A G — 10 obidius G *post* Graecis, ολόβιος *suspicatur Schenkl* — ocoeludituino bono eo A G, ολοβουκόλος vix novimus *Schenkl* — 11 arquitenentem *Haupt*, arqui tollentem A G — dividere *Obrecht*, uidere A G — 14, 15 sic . . . arte *Badius*, si caecum ogra putant A G — 17 parentat *Gertz*, paret at *libri* — 18 habent *Gallaeus*, habet A G — pyxides *Regius*, pisides A, pissides G — 20 ab *add. Gertz* — istud *post* translationis *del. Spalding* — 26 equidem *Halm*, haec quidem G, *ego* quid*em* A.

praestat, *tropus* et rarissimus et *maxime* improprius, Graecis tamen frequentior, qu*i* Centaurum *C*hiro*nem* Ἥσσονα et insulas ὀξείας θοάς dicunt. nos quis ferat, si Verrem 'suem'
38 aut Aelium Catum 'doctum' nominemus? est enim haec in metalepsi natura, ut inter id, quod transfertur, et i*d*, quo transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed praebens transitum: quem tropum magis adfectamus, ut habere videamur, quam ullo in loco desideramus. nam id eius frequentissimum exemplum est 'cano canto', '*canto*
39 dico', ita 'cano dico': interest medium illud 'canto'. nec diutius in eo morandum: *nihil enim* usus admodum video ni*si*, ut dixi, †in comoedis.

40 Cetera iam non significandi gratia, sed ad ornandam *vel* augendam orationem adsumuntur. ornat enim ἐπίθετον, quod recte dicimus adpositum, a nonnullis sequens dicitur. eo poetae et frequentius et liberius utuntur. namque illis satis est convenire id verbo, cui adponitur, itaque et 'dentes albos' et 'umida vina' in his non *r*eprehendemus: apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. tum autem efficitur, cum sine illo id, quod dicitur, minus est, qualia sunt:
41 'o scelus abominandum, o deformem libidinem'. exornatur autem res tota maxime translationibus: cupiditas effrenata et insanae substructiones. et solet fieri aliis adiunctis epitheton tropus, ut apud Vergilium turpis egestas et tristis senectus. verumtamen talis est ratio huiusce virtutis, ut sine adpositis nuda sit et velut incompta oratio,
42 oneretur tamen multis. nam fit longa et impedita, u*bi con*-*g*estio*r*ibus eam iungas similem agmini totidem lixas habenti

---

3 Hom. Od. 15, 299 — 18 Verg Aen. 11, 681 — Georg. 3, 364 — 22 Cic. in Cat. 1, 10, 25 — 23 p. Mil. 20, 53 — 24 Aen. 6, 276 — 25 ib. 275

---

1 tropus *add. ed. Ald.*, pr. eius usus est in homonymis, set rar. *Christ* — maxime improprius *edd. vett.*, improbissimus **A B** — 2 qui Centaurum *Regius*, qua scient aurum **A G** — Chironem *nos*, qui hirori est **A G** — *Ἥσσονα nos,* hoccona **A G** — 3 insulas oxias thoas *Anecd. Paris.*, insulam (insula **G**) *ΕΜΨΙΑΣΘΟΑΣ* **A G** — 4 catum *add. Anecd. Paris.* — 5, 6 et id quo transfertur *Eckstein ex Anecd. Paris.*, *in quo* in *pro* id, *om. codd* — 9 canto *add. Christ* — 10 canto **a**, cano **A G** — 11. 12 nihil . . . nisi *Regius*, innisi usus a. u. nihil **A G** — 12 in homonymis *Christ* — 13 ornandam vel *nos*, ornandam̄n **A G** — 17 illis *Regius* (*Anecd. Paris.*), illi **A G** — 18 reprehendemus *ed. Camp.*, depr. **A**[1] **G** — 20 id *add. Anecd. Paris.* — 23 insanae *edd. vett*, insanatae **A G** — 24 tropus **S**, tropis **A G** — 27, 28 ubi congestioribus *Haupt*, uti questionibus **A G**.

quot milites, cui et numerus est duplex nec duplum virium. quamquam non singula modo, sed etiam plura verba adponi solent, ut

coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

sed hoc quo*cum*que modo: duo vero uni adposita ne versum 43
quidem decuerint. sunt autem, quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. nec est semper, sed cum idem adpositum, si a proprio diviseris, per se significat et facit antonomasian. nam si dicas 'ille qui Karthaginem et Numantiam evertit', erit antonomasia, si adieceris 'Scipio', erit adpositum: non potest ergo *non* esse iunctum.

Ἀλληγορία, quam inversionem interpretantur, *a*ut 44
aliud verbis, aliud sensu ostendit, aut etiam interim contrarium. prius fit genus plerumque continuatis translationibus, ut

O navis, referent in mare te novi
fluctus: o quid agis? fortiter occupa
portum,

totusque ille Horati locus, quo navem pro re publica, fluctus et tempestates pro bellis civilibus, portum pro pace atque concordia dicit. tale Lucreti 45

avia Pieridum peragro loca,

et Vergili

sed nos immensum spatio confecimus aequor,
et iam tempus equum fumantia solvere colla.

sine translatione vero in Bucolicis: 46

certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteris iam fracta cacumina fagi,
omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.

---

4 ib. 3, 475 — 16 Hor. Carm. 1, 14, 1 — 22 Lucret. 4, 1 — 24 Georg. 2, 541 — 27 Ecl. 9, 7

---

4 dignate] dignitate **A G** — 5 quocumque *Spalding*, quoque **A G** — 7 nec *Spalding*, necesse *libri* — 8 diui*seris* (diuider** *m. 1*) **A**, uideret **G** — 9 carth. et num. *Anecd. Paris.*, num. carth. **A G** — 10 *et* 11 erit *Anecd. Paris.*, *om.* **A G** — si *om. Anecd. Paris.*, si a *om.* **A G** — 11 non *add. Regius* — 12 quam . . . interpretantur **T** *m. 2*, quod . . interpretatur **A G** — aut *Spalding*, ut **A G** — 17 occupa **a**, accipe **A** (?) **G** — 20 fluctus et **a** *et Spalding*, fluctu **A G** — 24 spacio **T** *m. 2*, spaci **G**, spa*ciis* **A** — 25 quem fumantiae **G**, *equum* fumantia * **A** — 27 quidem **A**[1] **G** — 28 dimittere **A G** — 29 iam *om.* **A G**.

47 hoc enim loco praeter nomen cetera propriis decisa sunt
verbis, verum non pastor Menalcas, sed Vergilius est in-
tellegendus. habet usum talis allegoriae frequenter oratio,
sed raro totius, plerumque apertis permixta est. tota apud
Ciceronem talis est: hoc miror, hoc queror, quem-
quam hominem ita pessumdare alterum velle, ut
48 etiam navem perforet, in qua ipse naviget. illud
commixtum frequentissimum: equidem ceteras tempe-
states et procellas in illis dumtaxat fluctibus con-
tionum semper Miloni putavi esse subeundas. nisi
adiecisset 'dumtaxat fluctibus contionum' esset allegoria:
nunc eam miscuit. quo in genere et species ex arcessitis
49 verbis venit et intellectus ex propriis. illud vero longe
speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est
gratia, similitudinis, allegoriae, translationis: quod fretum,
quem euripum tot motus, tantas, tam varias habere
creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas
perturbationes et quantos aestus habet ratio comi-
tiorum? dies intermissus unus aut nox interposita
saepe et perturbat omnia et totam opinionem parva
50 nonnumquam commutat aura rumoris. nam id quoque
in primis est custodiendum, ut, quo ex genere coeperis
translationis, hoc desinas. multi autem, cum initium a
tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt, quae est
51 inconsequentia rerum foedissima. ceterum allegoria parvis
quoque ingeniis et cotidiano sermoni frequentissime servit.
nam illa in agendis causis iam detrita 'pedem conferre' et
'iugulum petere' et 'sanguinem mittere' inde sunt, nec
offendunt tamen: est enim grata in eloquendo novitas et
emutatio, et magis inopinata delectant. ideoque iam in his
amisimus modum et gratiam rei nimia captatione consum-
52 psimus. est *et* in exemplis allegoria, si non praedicta ratione
ponantur. nam ut 'Dionysium Corinthi esse', quo Graeci
omnes utuntur, ita plurima similia dici possunt. *sed* allegoria,
quae est obscurior, aenigma dicitur, vitium meo quidem
iudicio, si quidem dicere dilucide virtus, quo tamen et
poetae utuntur:

8 p. Mil. 2, 5 — 15 p. Mur. 17, 35

3 frequenter *edd. vett.*, frequentior **A G** — 19 nox **a**. nos **A G** — 20 parua **S**, paruo **A G** — 23, 24 a tempestate **T** *m 2*, tempestatem **A G** — 31 nimia **a**, nimiam **A G** — 32 et *add. Spalding* — 34 sed *Spalding*, haec *libri*.

dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
tris pateat caeli spatium non amplius ulnas?

et oratores nonnumquam, ut Caelius quadrantariam 53
Clytemestram, et in triclinio coam, in cubiculo
nolam. namque et nunc quidem solvuntur et tum erant
notiora, cum dicerentur, aenigmata sunt tamen: n*am* et
cetera, si quis interpretetur, intellegas.

In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, ironia 54
est: inlusionem vocant. quae aut pronuntiatione intellegitur
aut persona aut rei natura: nam si qua earum verbis dis-
sentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. quamquam in 55
plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quoqu*e* dicatur,
quia quod dicitur alibi verum est. et laudis *ad*simulatione
detrahere et vituperationis laudare concessum est: quod
C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et dili-
gens, subsortitionem eius in codice non haberet. et
contra: oratores visi sumus et populo imposuimus.
aliquando cum inrisu quodam contraria dicuntur iis, quae 56
intellegi volunt, quale est in Clodium: integritas tua te
purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita ante acta
servavit. praeter haec usus est allegoriae, ut tristia dica- 57
mus m*iti*oribus verbis, *urbanitatis* gratia aut quaedam con-
trariis significemus *aut* * * * *u*t ext*a* c*o*cta numera-
*b*imus. haec si quis ignorat quibus Graeci nominibus appellent,
σαρκασμόν, ἀστεϊσμόν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici sciat. sunt 58
etiam qui haec non species allegoriae, sed ipsa tropos
dicant, acri quidem ratione, quod illa obscurior sit, in his
omnibus aperte appareat quid velimus. cui acc*e*dit hoc
quoque, quod genus, cum dividitur in species, nihil habet
proprium, ut arbor pinus et olea et cupressus, et ipsius per
se nulla proprietas, allegoria vero habet aliquid proprium.

---

1 Verg. Ecl. 3, 104 — 14 Cic. p. Cluent. 33, 91 — 17 Cic. ep. ad Brutum ex libro incerto fr. 5 H. — 19 c. 7, 1 H.

---

4 cubiculo **MS**, cubilo **AG** — 6 non] nam *Christ* — 12 quoque *Zumpt*, quoquo **AG** — 13 adsimulatione *Spalding*, autem simulatione **AG** — 22 mitioribus *nos*, melioribus *libri* — urbanitatis *Gesner*, aut bonae rei *libri* — 23 aut *Halm*, aliud *libri* — *lacuna (secundum Halmium) ex Charisio sic fere explenda est*: aut vulgare proverbium cum aliqua diversitate usurpemus. — ut exta cocta numerabimus *Freund in Ann. philol. 1835, XIII, 291.* textum spectaco et enumerauimus (anum. **G**) **AG** — 28 accedit *Regius*, accidit **AG** — 29 diuiditur **M**, diuinatur **AG**.

quod quo modo fieri potest, nisi ipsa species est? sed
59 utentium nihil refert. adicitur his *μυκτηρισμός*, dissimulatus
quidam, sed non latens derisus.

Pluribus autem verbis cum id, quod uno aut paucio-
ribus certe dici potest, explicatur, *περίφρασιν* vocant, cir-
cuitum quendam eloquendi, qui nonnumquam necessitatem
habet, quotiens dictu deformia operit, ut Sallustius 'ad
60 requisita naturae', interim ornatum petit solum, qui est
apud poetas frequentissimus:

tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono divum gratissima serpit.

61 et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. quid-
quid enim significari brevius potest et cum ornatu latius
ostenditur, *περίφρασις* est, cui nomen Latine datum est
non sane aptum orationis virtuti circumlocutio. verum
hoc ut, cum decorem habet, periphrasis, ita, cum in vitium
incidit, *περισσολογία* dicitur: obstat enim quidquid non
adiuvat.

62 Hyperbaton quoque, id est verbi transgressionem,
quoniam frequenter ratio comp*osi*tionis et decor poscit, non
immerito inter virtutes habemus. fit enim frequentissime
aspera et dura et dissoluta et hians oratio, si ad necessi-
tatem ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur,
63 ita proximis, etiam si vinciri non potest, adligetur. differenda
igitur quaedam et praesumenda, atque ut in structuris
lapidum impolitor*um*, loco quo convenit quodque ponendum.
non enim recidere ea nec polire possumus, quo coagmentata
se magis iungant, sed utendum iis, qualia sunt, eligendaeque
64 sedes. nec aliud potest sermonem facere numerosum quam
opportuna ordinis permutatio, neque alio *in* ceris Platonis
inventa sunt quattuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo
operum in Piraeum se descendisse significat, plurimis modis
scripta *quam* quo eum qu*i* maxime *pl*aceret experiretur.

---

7 in Hist. libris — 10 Aen. 2, 268 — 30 Polit. 1 in.

---

1 quod quo *Regius* (**a**) — 2 utentium *Spalding* (**A**) — *μυκτηρισμός Regius*, misteriis **A**, ministeriis **G** — 7 operit **S a**, operi **A G** — ad requisita **a**, areliqua sita **G** (*lectionem libri* **A** *ignoramus*) — 16 cum decorem **S**, decere **A G** — 20 compositionis *Daniel*, comparationis *libri* — 21 fit **T** *m. 2*, sit **A G** — 23 quodque **S a**, quoque **A G** — 26 impolitorum *Valla*, inpolitor **A G** — quodque **a**, quoque **A G** — 30 in *nos adiecimus praeeunte Halmio* — 33 quam quo eum qui maxime placeret *Haupt*, quod eum quoque maxime faceret *libri*.

verum id cum in duobus verbis fit, ἀναστροφή dicitur, reversio 65
quaedam, qualia sunt vulgo 'mecum, secum', apud oratores
et historicos 'quibus de rebus'. at cum decoris gratia
traicitur longius verbum, proprie hyperbati tenet nomen:
animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem
in duas divisam esse partes. nam 'in duas partes divisam
esse' rectum erat, sed durum et incomptum. poetae quidem 66
etiam verborum divisione faciunt transgressionem:

Hyperboreo septem subiecta trioni,

quod oratio nequaquam recipit. atqui est propter quod dici
tropus possit, quia componendus est e duobus intellectus.
alioqui, ubi nihil ex significatione mutatum est et structura 67
sola variatur, figura potius verborum dici potest, sicut multi
existimarunt. longis autem hyperbatis et confusis quae vitia
accidunt, suo loco diximus.

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui.
est haec decens veri superiectio: virtus eius ex diverso par,
augendi atque minuendi. fit pluribus modis: aut enim plus 68
facto dicimus, ut vomens frustis esculentis gremium
suum et totum tribunal implevit, et

geminique minantur in caelum scopuli,

aut res per similitudinem attollimus:

credas innare revulsas Cycladas, 69

aut per comparationem, ut

fulminis ocior alis,

aut signis quasi quibusdam:

illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,

vel translatione, ut ipsum illud 'volaret'. crescit interim 70
hyperbole alia insuper addita, ut Cicero in Antonium dicit:
quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae
si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius,
vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus
in locis positas tam cito absorbere potuisse. exqui- 71

5 Cic. p. Cluent. 1, 1 — 9 Verg. Georg. 3, 381 — 19 Cic. Phil. 2, 25, 63 — 21 Aen. 1, 162 — 23 ib. 8, 691 — 25 ib. 5, 319 — 27 ib. 7, 808 — 31 2, 27, 67

4 traicitur *Spalding*, trahitur **A G** — 10 recipit *nos*, recipiet *libri* — atqui est *Spalding*, ad id qui est **G**, ad id qui*dem* **A** — 11 possit *Spalding*, sit *libri* — 15 accidant *Regius* — 17 decens veri *Spalding*, decensuris **G**, demensuris **A**.

sitam vero figuram huius rei deprehendisse apud principem lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνους. is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Coo dicuntur habitasse, non igni nec ventis nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse, ut illa minora, hoc
72 par esset. quod imitatus Cicero illa composuit in Verrem: versabatur in Sicilia longo intervallo alter non Dionysius ille nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos), sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in isdem versata locis dicitur. non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus quam istum
73 in eodem freto fuisse arbitror. nec pauciora sunt genera minuendi:

vix ossibus haerent.

et quod Cicero*nis* est in quodam ioculari libello:

fundum Vetto vocat, quem possit mittere funda:
ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

sed huius quoque rei servetur mensura quaedam. quamvis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum nec alia via magis in cacozelian itur.
74 piget referre plurima hinc orta vitia, cum praesertim minime sint ignota et obscura. monere satis est mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. quo magis intuendum est, quo usque deceat extollere, quod nobis non creditur. pervenit haec res frequentissime ad risum: qui si captatus
75 est, urbanitatis, sin aliter, stultitiae nomen adsequitur. est autem in usu vulgo quoque et inter ineruditos et apud rusticos, videlicet quia natura est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita nec quisquam vero contentus est:
76 sed ignoscitur, quia non adfirmamus. tum est hyperbole virtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest, meliusque ultra quam citra stat oratio. sed de hoc satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptae eloquentiae reddebamus, tractavimus.

---

7 5, 56, 145 — 15 Verg. Ecl. 3, 103

---

7 alter *add. Zumpt ex Cicerone* — 16 Ciceronis *Spalding*, Cicero **A B** — 26 captatus **B**, *aptus **A** — 27 si **A** — 29 vel *om.* **A**.

LIBER NONUS.

Quo differant figurae a tropis.

I. Cum sit proximo libro de tropis dictum, sequitur 1
pertinens ad figuras, quae *σχήματα* Graece vocantur, locus
ipsa rei natura coniunctus superiori. nam plerique has tropos
esse existimaverunt, quia, sive ex hoc duxerint nomen, 2
quod sint formati quodam modo, sive ex eo, quod vertant
orationem, unde et motus dicuntur, fatendum erit esse
utrumque eorum etiam in figuris. usus quoque est idem:
nam et vim rebus adiciunt et gratiam praestant. nec desunt
qui tropis figurarum nomen imponant, quorum est C. Artorius
Proculus. quin adeo similitudo manifesta est, ut ea discernere 3
non sit in promptu. nam quo modo quaedam in his species
plane distant, manente tamen generaliter illa societate, quod
utraque res de recta et simplici ratione cum aliqua dicendi
virtute deflectitur: ita quaedam perquam tenui limite dividuntur,
ut cum ironia tam inter figuras sententiae quam
inter tropos reperiatur, *περίφρασιν* autem et *ὑπερβατόν* et
ὀνοματοποιίαν clari quoque auctores figuras verborum potius
quam tropos dixerint.

Quo magis signanda est utriusque rei differentia. est 4
igitur tropus sermo a naturali et principali significatione
translatus ad aliam ornandae orationis gratia, vel, ut plerique
grammatici finiunt, dictio ab eo loco, in quo propria est,
translata in eum, in quo propria non est: figura, sicut
nomine ipso patet, conformatio quaedam orationis remota
a communi et primum se offerente ratione. quare in tropis 5
ponuntur verba alia pro aliis, ut in *μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντο-*

---

15 ratione **B**, translatione **A b**.

νομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, plerum-
que ὑπερβολῇ: namque et rebus fit et verbis. ὀνοματοποιία
fictio est nominis: ergo hoc quoque pro aliis ponitur, qui-
6 bus usuri fuimus, si illud non fingeremus. περίφρασις etiam si
frequenter et id ipsum, in cuius locum adsumitur, nomen
complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. ἐπίθετον,
quoniam plerumque antonomasiae pars est, coniunctione
eius fit tropus. in hyperbato commutatio est ordinis, ideoque
multi tropis hoc genus eximunt: transfert tamen verbum
7 aut partem eius a suo loco in alienum. horum nihil in
figuras cadit: nam et propriis verbis et ordine collocatis
figura fieri potest. quo modo autem ironia alia sit tropi,
alia schematos, suo loco reddam: nomen enim fateor esse
commune et scio, quam multiplicem habeant quamque
scrupulosam disputationem, sed ea non pertinet ad praesens
meum propositum. nihil enim refert, quo modo appelletur
utrumlibet eorum, si quid orationi prosit apparet: nec
8 mutatur vocabulis vis rerum. et sicut homines, si aliud
acceperunt, quam quod habuerant, nomen, idem sunt tamen,
ita haec, de quibus loquimur, sive tropi sive figurae
dicuntur, idem efficient. non enim nominibus prosunt, sed
effectibus, ut statum coniecturalem an infitialem an facti an
de substantia nominemus, nihil interest, dum idem quaeri
9 sciamus. optimum ergo in his sequi maxime recepta et rem
ipsam, quocumque appellabitur modo, intellegere. illud
tamen notandum, coire frequenter in eadem sententia et
τρόπον et figuram: tam enim translatis verbis quam propriis
figuratur oratio.

10 Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et
quae vis nominis eius et quot genera et quae quamque
multae sint species. quare primum intuendum est, quid
accipere debeamus figuram. nam duobus modis dicitur: uno
qualiscumque forma sententiae, sicut in corporibus, quibus,
quoquo modo sunt composita, utique habitus est aliquis:
11 altero, quo proprie schema dicitur, in sensu vel sermone
aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio,
sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. itaque cum in
eosdem casus aut tempora aut numeros aut etiam pedes

7 a. pars est **A b**, habet ant. partem **B** — 14 et] haec **A B** — 21 dicuntur **B**, dicentur **N** — 30, 31 quamque m. **A** *m. 2 in ras.*, quam multaeque **B**.

continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit, prae-
cipere solemus variandas figuras esse vitandae similitudinis
gratia. in quo ita loquimur, tamquam omnis sermo habeat 12
figuram, itemque eadem figura dicitur 'cursitare' qua 'lecti-
tare', id est eadem ratione declinari. quare illo intellectu
priore et communi nihil non figuratum est. quo si contenti
sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Caecilio
credimus, incomprehensibilia partis huius praecepta existi-
mavit. sed si habitus quidam et quasi gestus sic appellandi 13
sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit
a simplici atque in promptu posito dicendi modo poetice
vel oratorie mutatum. sic enim verum erit, aliam esse
orationem *ἀσχημάτιστον*, id est carentem figuris, quod vitium
non inter minima est, aliam *ἐσχηματισμένην*, id est figuratam.
verum id ipsum anguste Zoilus terminavit, qui id solum 14
putaverit schema, quo aliud simulatur dici quam dicitur,
quod sane vulgo quoque sic accipi scio, unde et figuratae
controversiae quaedam, de quibus post paulo dicam, vocantur.
ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi.

Genus eius unum quidam putaverunt, in hoc ipso 15
diversas opiniones secuti. nam hi, quia verborum mutatio
sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixe-
runt, illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in
sensibus. quarum utraque manifesta cavillatio est. nam et 16
eadem dici solent aliter atque aliter manetque sensus elo-
cutione mutata, et figura sententiae plures habere verborum
figuras potest. illa est enim posita in concipienda cogitatione,
haec in enuntianda, sed frequentissime coeunt, ut in hoc:
iam, iam, Dolabella, neque me tui neque tuorum
liberum —: nam oratio a iudice aversa in sententia, 'iam
iam' et 'liberum' in verbis sunt schemata.

Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est, duas 17
eius esse partes, *διανοίας*, id est mentis vel sensus vel sen-
tentiarum (nam his omnibus modis dictum est), et *λέξεως*,
id est verborum vel dictionis vel elocutionis vel sermonis
vel orationis: nam et variatur et nihil refert. Cornelius 18
tamen Celsus adicit verbis et sententiis figuras colorum,
nimia profecto novitatis cupiditate ductus. nam quis

29 Cic. Verr. 1, 30, 77

15 ipsum tamen **Ab** — 24 et **B**, ut **Ab** — 26 et **AB**, ita et **ab**.

ignorasse eruditum alioqui virum credat, colores et sen-
tentias sensus esse? quare sicut omnem orationem, ita
figuras quoque versari necesse est in sensu et in verbis.

19 Ut vero natura prius est concipere animo res quam
enuntiare, ita de iis figuris ante est loquendum, quae ad
mentem pertinent: quarum quidem utilitas cum magna tum
multiplex in nullo non orationis opere vel clarissime elucet.
nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua
figura quidque dicatur, facit tamen credibilia quae dicimus
20 et in animos iudicum, qua non observatur, inrepit. namque
ut in armorum certamine adversos ictus et rectas ac sim-
plices manus cum videre tum etiam cavere ac propulsare
facile est, aversae tectaeque minus sunt observabiles, et
aliud ostendisse, quam petas, artis est: sic oratio, quae
astu caret, pondere modo et impulsu proeliatur: simulanti
variantique conatus in latera atque in terga incurrere datur
21 et arma avocare et velut nutu fallere. iam vero adfectus
nihil magis ducit. nam si frons, oculi, manus multum ad
motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus
ad id, quod efficere intendimus, compositus? plurimum
tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis
moribus sive ad promerendum actioni favorem sive ad
levandum varietate fastidium sive ad quaedam vel decentius
indicanda vel tutius.

22 Sed antequam, quae cuique rei figura conveniat, ostendo,
dicendum est nequaquam eas esse tam multas, quam sint
a quibusdam constitutae: neque enim me movent nomina
illa, quae fingere utique Graecis promptissimum est. ante
23 omnia igitur illi, qui totidem figuras putant quot ad-
fectus, repudiandi, non quia adfectus non sit quaedam
qualitas mentis, sed quia figura, quam non communiter, sed
proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscumque enun-
tiatio. quapropter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere,
confidere, contemnere non sunt figurae, non magis quam
24 suadere, minari, rogare, excusare. sed fallit parum diligenter
intuentes, quod inveniunt in omnibus iis locis figuras et
earum exempla ex orationibus excerpunt: neque enim pars
ulla dicendi est, quae non recipere eas possit. sed aliud
est admittere figuram, aliud figuram esse: neque enim
verebor explicandae rei gratia frequentiorem eiusdem nominis

20 intendimus **A**, tendimus **B** — 26 eas esse **A b**, esse **B**.

repetitionem. quare dabunt mihi aliquam in irascente, depre- 25
cante, miserante figuram, scio, sed non ideo irasci, misereri,
deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina
in hunc locum congerit, mediam quandam, ut arbitror, se-
cutus viam: ut neque omnis sermo schema iudicaretur
neque ea sola, quae haberent aliquam remotam ab usu
communi fictionem, sed quae essent clarissima et ad moven-
dum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo
libris tractatum locum ad litteras subieci, ne fraudarem
legentes iudicio maximi auctoris.

In tertio de Oratore ita scriptum est: 'In perpetua 26
autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum,
quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus
distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum at-
que verborum. nam et commoratio una in re permultum 27
movet et inlustris explanatio rerumque quasi gerantur sub
adspectum paene subiectio, quae et in exponenda re pluri-
mum valet et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad
amplificandum, ut iis, qui audient, illud, quod augebimus,
quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et 28
huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum
quam dixeris significatio et distincte concisa brevitas et
extenuatio, et huic adiuncta inlusio, a praeceptis Caesaris
non abhorrens, et ab re digressio, in qua cum fuerit dele-
ctatio, tum reditus ad rem aptus et concinens esse debebit:
propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum,
seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis
apta conclusio: tum augendi minuendive causa veritatis 29
superlatio atque traiectio, et rogatio atque huic finitima
quasi percontatio expositioque sententiae suae: tum illa,
quae maxime quasi inrepit in hominum mentes, alia dicentis
ac significantis dissimulatio, quae est periucunda, cum in
oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde 30
dubitatio, tum distributio, tum correctio, vel ante vel post
quam dixeris, vel cum aliquid a te ipso reicias. praemunitio
etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium:
communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos

11 sqq. 52, 201 ... 54, 208

4 ut *om.* A — 19 audient B, audiant A b — 34 correptio B, tum corr. *om.* A — 36 traiectio N *solus*, reiectio *rell.*

dicas, deliberatio: morum ac vitae imitatio vel in personis
vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et
aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem
31 etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel
gravissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad
hilaritatem impulsio, anteoccupatio: tum duo illa, quae
maxime movent, similitudo et exemplum: digestio, inter-
32 pellatio, contentio, reticentia, commendatio: vox quaedam
libera atque etiam effrenatior augendi causa, iracundia, ob-
iurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis
a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, con-
33 ciliatio, laesio, optatio atque exsecratio. his fere luminibus
inlustrant orationem sententiae. orationis autem ipsius tam-
quam armorum est vel ad usum comminatio et quasi petitio
vel ad venustatem ipsa tractatio. nam et geminatio ver-
borum habet interdum vim, leporem alias, et paulum im-
mutatum verbum atque deflexum, et eiusdem verbi crebra
tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, et in
eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio,
et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revo-
catio verbi, et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt
similiter aut quae paribus paria referuntur aut quae sunt
34 inter se similia. est etiam gradatio quaedam et conversio
et verborum concinna transgressio et contrarium et disso-
lutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et imminutio
et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus
propositis ductum refertur ad singula, et ad propositum
35 subiecta ratio et item in distributis supposita ratio, et per-
missio et rursus alia dubitatio et improvisum quiddam, et
dinumeratio et alia correctio et dissipatio, et continuatum
et interruptum, et imago et sibi ipsi responsio et immutatio
et diiunctio et ordo et relatio et digressio et circumscriptio.
36 haec enim sunt fere atque horum similia vel plura etiam
esse possunt, quae sententiis orationem verborumque con-
formationibus inluminent.'

Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen et
paulo magis distincta, quia post orationis et sententiarum
figuras tertium quendam subiecit locum ad alias, ut ipse
37 ait, quasi virtutes dicendi pertinentem: 'Et reliqua, ex
collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina, magnum

39 sqq. 39, 134 . . . 41, 139

adferunt ornatum orationi. sunt enim similia illis, quae in
amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quia
sola ornent, sed quod excellant. eadem ratio est horum, 38
quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia, cum
aut duplicantur iteranturque verba aut *l*eviter commutata
ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut
in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem
iteratum aut idem ad extremum refertur, aut continenter
unum verbum non eadem sententia ponitur, aut cum simi-
liter vel cadunt verba vel desinunt, aut multis modis con- 39
trariis relata contraria, aut cum gradatim sursum versus
reditur, aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura
dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes, cur id faciamus,
ostendimus, aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi repre-
hendentes, aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel
conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus saepius com-
mutantur. sententiarum ornamenta maiora sunt: quibus quia 40
frequentissime Demosthenes utatur, sunt qui putent idcirco
eius eloquentiam maxime esse laudabilem. et vero nullus
fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae
dicitur, nec quidquam est aliud dicere nisi omnes aut certe
plerasque aliqua specie inluminare sententias. quas cum tu 41
optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut
exemplis? tantum modo notetur locus. sic igitur dicet ille,
quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et
in una re haereat in eademque commoretur sententia:
saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut inrideat, ut de- 42
clinet a proposito deflectatque sententiam, ut proponat
quid dicturus sit, ut, cum transegerit iam aliquid, definiat,
ut se ipse revocet, ut quod dixerit iteret, ut argumentum
ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi
ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat
accipi et sentiri velit, ut addubitet, quid potius aut quo 43
modo dicat, ut dividat in partes, ut aliquid relinquat et
neglegat, ut ante praemuniat, ut in eo ipso, in quo repre-
hendatur, culpam in adversarium conferat, ut saepe cum
iis, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adversario quasi
deliberet, ut hominum mores sermonesque describat, ut 44

4, 5 cum aut] aut cum **B**, qua aut **A b** — 5 leviter *Gesner*, breuiter *libri* — 18 utatur **B**, ut*ebatur* **A** *in ras.* — 19 et uero et **B**, et uere **A**.

muta quaedam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur, avertat animos, ut saepe in hilaritatem risumve convertat, ut ante occupet, quod videat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud alii tribuens dispertiat, ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet quid caveant, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut a proposito declinet aliquantum, ut optet, 45 ut exsecretur, ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur, brevitatem, si res petet, saepe etiam rem dicendo subiciet oculis, saepe supra feret quam fieri possit: significatio saepe erit maior quam oratio, saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo'.

De figuris sententiarum.

1 II. Ergo cui latius complecti conformationes verborum ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur, nec adfirmare ausim quidquam esse melius, sed haec ad propositi mei rationem legat. nam mihi de iis sententiarum figuris dicere in animo est, quae ab illo simplici modo indicandi recedunt, quod item multis doctissimis viris video placuisse. 2 omnia tamen illa, etiam quae sunt alterius modi lumina, adeo sunt virtutes orationis, ut sine iis nulla intellegi fere possit oratio. nam quo modo iudex doceri potest, si desit inlustris explanatio, propositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio sententiae suae, rationis apta conclusio, praemunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, 3 interpellantis coercitio, contentio, purgatio, laesio? quid vero agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuendique rationibus? quarum prior desiderat illam plus quam dixeris significationem, id est *ἔμφασιν,* et superlationem veritatis et traiectionem, haec altera extenuationem *et* deprecationem. qui adfectus erunt vel concitati detracta voce libera *et* effrenatiore, iracundia, obiurgatione, optatione, exsecratione? vel illi mitiores, nisi adiuvantur commen-4 datione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione? quae de-

---

9 dicet **A**, dicit **B** — 24 fere] uere **A B** — 33 traiectionem **A b**, reiectionem **B** — et *addidi* — 35 et *add. Francius.*

lectatio aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium,
nisi alia repetitione, alia commoratione infigere, digredi a
re et redire ad propositum suum scierit, removere a se, in
alium traicere, quae relinquenda, quae contemnenda sint,
iudicare? motus est in his orationis atque actus, quibus
detractis iacet et velut agitante corpus spiritu caret. quae 5
cum adesse debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut
auditorem, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant.
verum ea plerumque recta sunt nec se fingunt, sed confitentur.
admittunt autem, ut dixi, figuras, quod vel ex proxima doceri potest.

Quid enim tam commune quam interrogare vel per- 6
contari? nam utroque utimur indifferenter, quam*qua*m
alterum noscendi, alterum arguendi gratia videtur adhiberi.
at ea res, utrocumque dicitur modo, etiam multiplex habet
schema. incipiamus enim ab iis, quibus acrior ac vehementior
fit probatio, quod primo loco posuimus. simplex est sic rogare: 7

sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

figuratum autem, quotiens non sciscitandi gratia adsumitur,
sed instandi: quid enim tuus ille, Tubero, destrictus
in acie Pharsalica gladius agebat? et quo usque
tandem abutere, Catilina, patientia nostra? et patere
tua consilia non sentis? et totus denique hic locus.
quanto enim magis ardet, quam si diceretur 'diu abuteris 8
patientia nostra', et 'patent tua consilia'. interrogamus etiam,
quod negari non possit: dixitne tandem causam C.
Fidiculanius Falcula? aut ubi respondendi difficilis est
ratio, ut vulgo uti solemus, 'quo modo? qui fieri potest?'
aut invidiae gratia, ut Medea apud Senecam: quas peti 9
terras iubes? aut miserationis, ut Sinon apud Vergilium:

heu quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
accipere?

aut instandi et auferendae dissimulationis, ut Asinius:
audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus. totum hoc plenum est varietatis: 10
nam et indignationi convenit:

---

18 Aen. 1, 369 — 20 Cic. p. Lig. 3, 9 — 21 in Cat. 1, 1, 1 — 22 ib. — 26 p. Cluent. 37, 103 — 29 u. 453 — 31 Aen. 2, 69

---

13 nam **A**, quam **B**, quo **N** — quamquam *Spalding*, quam cum **A b**, cum **B** — 26 poss̄ **A**, potest *Anecd. Paris.* — 31 nunc *Anecd. Paris.*, me **A B**.

et quisquam numen Iunonis adorat?

et admirationi:

quid non mortalia pectora cogis,
auri sacra fames?

11 est interim acrius imperandi genus:

non arma expedient totaque ex urbe sequentur?

et ipsi nosmet rogamus, quale est Terentianum: quid igi-
12 tur faciam? est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interroganti ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur, tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset, 'innocens', inquit: tum declinandi, quod est frequentissimum: 'quaero an occideris hominem':
13 respondetur 'latronem': 'an fundum occupaveris?' respondetur 'meum'. ut confessionem praecedat defensio, ut apud Vergilium in Bucolicis dicenti

non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis?

occurritur:

an mihi cantando victus non redderet ille?

14 cui est confinis dissimulatio, non alibi quam in risu posita ideoque tractata suo loco: nam serio si fiat, pro confessione est. ceterum et interrogandi se ipsum et respondendi sibi solent esse non ingratae vices, ut Cicero pro Ligario: apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae
15 reddidit. aliter pro Caelio ficta interrogatione: dicet aliquis: haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adulescentes? et totus locus. deinde: ego, si qui, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, et cetera. cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare responsum, sed statim subicere: domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. quod schema quidam per
16 suggestionem vocant. fit et comparatione: uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet? et aliis modis tum brevius tum latius, tum de una re tum de pluribus.

---

1 ib. 1, 48 — 3 ib. 3, 56 — 6 ib. 4, 592 — 7 Eun. I, 1, 1 — 16 3, 17 — 19 ib. 21 — 23 c. 3, 7 — 26 c. 17, 39 — 28 ib. 17, 39 — 32 fragm. Cic. in Cic. Orat. 67, 223 — 34 p. Cluent. 38, 106

---

1 adorat *Anecd. Paris.*, adoret **A B** — 7 est in **A** — 20 cui *ed. Ald.*, cuius **B**, quis **A b** — 35 reddet Ernesti.

Mire vero in causis valet praesumptio, quae πρόληψις
dicitur, cum id, quod obici potest, occupamus. id neque in
aliis partibus parum est et praecipue prooemio convenit.
sed quamquam generis unius diversas species habet. est 17
enim quaedam praemunitio, qualis Ciceronis contra Q.
Caecilium, quod ad accusandum descendat qui semper
defenderit: quaedam confessio, *ut* pro Rabirio Postumo,
quem sua quoque sententia reprehendendum fatetur, quod
pecuniam regi crediderit: quaedam praedictio, ut dicam
enim non augendi criminis gratia: quaedam emen-
datio, ut rogo ignoscatis mihi, si longius sum
evectus, frequentissima praeparatio, cum pluribus verbis,
vel quare facturi quid simus vel quare fecerimus, dici solet.
verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel prae- 18
sumptione: quamquam illa non poena, sed prohibitio
sceleris fuit aut reprehensione: cives cives, inquam,
si hoc eos nomine appellari fas est.

Adfert aliquam fidem veritatis et dubitatio, cum 19
simulamus quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum,
quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit. cuius
modi exemplis plena sunt omnia, sed unum interim sufficit:
equidem, quod ad me attinet, quo me vertam nescio.
negem fuisse infamiam iudicii corrupti? et cetera.
hoc etiam in praeteritum valet: nam et dubitasse nos 20
fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quae dicitur
communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut
Domitius Afer pro Cloatilla: nescit trepida, quid liceat
feminae, quid coniugem deceat: forte vos in illa
solitudine obvios casus miserae mulieri obtulit:
tu, frater, vos, paterni amici, quod consilium datis?
aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentis- 21
simum: 'quid suadetis?' et 'vos interrogo' et 'quid tandem
fieri oportuit?' ut Cato: cedo, si vos *m*eo loco essetis,
quid aliud fecissetis? et alibi: communem rem agi
putatote ac vos huic rei praepositos esse. sed non- 22

5 cf. Div. in Caec. 1, 1 — 9 cf. Cic. Verr. 4, 2 — 15 ex Cicerone teste Rufiniano § 14 — 16 p. Mur. 37, 80 -- 22 p. Cluent. 1, 4 — 34 ed. Iord. p. 71 — 35 ib p. 72

3 rarum *invenit Spaldingius adscriptum margini ed. Gryph. 1536* — 4 diversas tamen **T** *m. 2* — 7 ut *om.* **AB** — 16 cives cives *edd.*, ciues **B**, cuius **A** — 30 sollicitudine **A** — 34 meo *Madvig*, in eo *libri*.

numquam communicantes aliquid inexpectatum subiungimus, quod et per se schema est, ut in Verrem Cicero: quid deinde? quid censetis? furtum fortasse aut praedam aliquam? deinde, cum diu suspendisset iudicum animos, subiecit, quod multo esset improbius. hoc Celsus
23 sustentationem vocat. est autem duplex: nam contra frequenter, cum expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leve aut nullo modo criminosum, descendimus. sed quia non tantum per communicationem fieri
24 solet, *παράδοξον* alii nominarunt, id est inopinatum. illis non accedo, qui schema esse existimant etiam, si quid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio: numquam fore credidi, iudices, ut reo Scauro, ne quid in
25 eius iudicio gratia valeret, precarer. paene idem fons est illius, quam permissionem vocant, qui communicationis, cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus aestimanda, aliqua nonnumquam adversariis quoque, ut Calvus Vatinio: perfrica frontem et dic te digniorem, qui praetor fieres, quam Catonem.

26 Quae vero sunt augendis adfectibus accommodatae figurae, constant maxime simulatione. namque et irasci nos et gaudere et timere et admirari et dolere et indignari et optare quaeque sunt similia his fingimus. unde sunt illa: liberatus sum, respiravi, et bene habet, et quae amentia est haec? et o tempora, o mores! et miserum me! consumptis enim lacrimis infixus tamen pectori haeret dolor, et

magnae nunc hiscite terrae.

27 quod exclamationem quidam vocant ponuntque inter figuras orationis. haec quotiens vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur: *at* simulata et arte composita procul dubio schemata sunt existimanda. quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Graeci *παρρησίαν*. quid enim minus figuratum quam vera libertas?
28 sed frequenter sub hac facie latet adulatio. nam Cicero cum dicit pro Ligario: suscepto bello, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna nulla vi coactus consilio

---

2 5, 5, 10 — 24 p. Mil. 18, 47 — p. Mur. 6, 14 — 25 in Cat. 1 1, 2 — Phil. 2, 26, 64 — 33 4, 36, 48 — 36 c. 3, 7

---

31 at simulata *Spalding*, adsim. B, asim. A.

ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae
erant sumpta contra te, non solum ad utilitatem Ligari
respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest.
in illa vero sententia: quid autem aliud egimus, Tubero, 29
nisi ut, quod hic potest, nos possemus? admirabiliter
utriusque partis facit bonam causam, sed hoc eum demeretur,
cuius mala fuerat.

Illa adhuc audaciora et maiorum, ut Cicero existimat,
laterum, fictiones personarum, quae προσωποποιίαι di-
cuntur: mire namque cum variant orationem tum excitant.
his et adversariorum cogitationes velut secum loquentium 30
protrahimus (qui tamen ita demum a fide non abhorrent,
si ea locutos finxerimus, quae cogitasse eos non sit ab-
surdum), et nostros cum aliis sermones et aliorum inter se
credibiliter introducimus, et suadendo, obiurgando, querendo,
laudando, miserando personas idoneas damus. quin deducere 31
deos in hoc genere dicendi et inferos excitare concessum
est. urbes etiam populique vocem accipiunt. ac sunt quidam,
qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus et corpora
et verba fingimus: sermones hominum adsimulatos dicere
διαλόγους malunt, quod Latinorum quidam dixerunt sermo-
cinationem. ego iam recepto more utrumque eodem modo 32
appellavi: nam certe sermo fingi non potest, ut non personae
sermo fingatur. sed in his, quae natura non permittit, hoc
modo mollior fit figura: etenim si mecum patria mea,
quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia,
si omnis res publica sic loquatur: M. Tulli, quid
agis? illud audacius genus: quae tecum, Catilina, sic
agit et quodam modo tacita loquitur: nullum iam
aliquot annis facinus extitit nisi per te. commode 33
etiam aut nobis aliquas ante oculos esse rerum, personarum,
vocum imagines fingimus, aut eadem adversariis aut iudicibus
non accidere miramur: qualia sunt 'mihi videtur' et 'nonne
videtur tibi?' sed magna quaedam vis eloquentiae desideratur.
falsa enim et incredibilia natura necesse est aut magis
moveant, quia supra vera sunt, aut pro vanis accipiantur,
quia vera non sunt. ut dicta autem quaedam, ita scripta 34
quoque fingi solent, quod facit Asinius pro Liburnia: mater
mea, quae mihi cum carissima, tum dulcissima fuit

4 ib. 4, 10 — 8 Orat. 25, 85 — 21 Cornificius 4, 43, 55: 4, 52, 65 — 25 in Cat. 1, 11 27 — 28 ib. 1, 7, 18

quaeque mihi vixit bisque eodem die vitam dedit et reliqua, deinde exheres esto. haec cum per se figura est, tum duplicatur, quotiens sicut in hac causa ad imita-
35 tionem alterius scripturae componitur. nam contra recitabatur testamentum: P. Novanius Gallio, cui ego omnia meritissimo volo et debeo pro eius animi in me summa voluntate, et adiectis deinceps aliis heres esto. incipit esse quodam modo παρῳδή, quod nomen ductum a canticis ad aliorum similitudinem modulatis abusive etiam
36 in versificationis ac sermonum imitatione servatur. sed formas quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius, ut Voluptatem ac Virtutem, quem ad modum a Xenophonte traditur, Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in satura tradit Ennius. est et incerta persona *et* ficta ora-
37 tio: 'hic aliquis' et 'dicat aliquis'. est et iactus sine persona sermo:

hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles.

quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιία accedit illa, quae est orationis per detractionem: detractum est enim, quis diceret? vertitur interim προσωποποιία in speciem narrandi. unde apud historicos reperiuntur obliquae adlocutiones, ut in T. Livi primo statim: urbes quoque ut cetera ex infimo nasci, deinde, quas sua virtus ac di iuvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere.

38 Aversus quoque a iudice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mire movet, sive adversarios inva*d*imus: quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica? sive ad invocationem aliquam convertimur: vos enim iam ego, Albani tumuli atque luci, sive ad invidiosam implora-
39 tionem: o leges Porciae legesque Semproniae! sed illa quoque vocatur aversio, quae a proposita quaestione abducit audientem:

non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuravi.

---

11 Aen. 4, 174 — 12 Mem. Socr. 2, 1, 21 sqq. — 17 Aen. 2, 29 — 22 1, 9 — 27 p. Lig. 3, 9 — 29 p. Mil. 31, 85 — 31 Verr. 5, 63, 163 — 34 Aen. 4, 425

---

14 et *addidi* — 18 προσωποποιία *Capperonnier* (Bn), ΠΡΟΣΩΠΟΙΑΙ A, ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΙΑ Bg — 27 invadimus *ed. Gryph.*, inuasimus AB.

quod fit et multis et variis figuris, cum aut aliud expectasse
nos aut maius aliquid timuisse simulamus aut plus videri
posse ignorantibus, quale est prooemium pro Caelio.

Illa vero, ut ait Cicero, *sub oculos subiectio* tum 40
fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta
ostenditur, nec universa, sed per partes: quem locum proximo
libro subiecimus evidentiae. Celsus hoc nomen isti
figurae dedit, ab aliis *ὑποτύπωσις* dicitur proposita quaedam
forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videantur
quam audiri: *ipse inflammatus scelere et furore in
forum venit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas
eminebat*. nec solum quae facta sint aut fiant, sed etiam 41
quae futura sint aut futura fuerint, imaginamur. mire tractat
hoc Cicero pro Milone, quae facturus fuerit Clodius, si
praeturam invasisset. sed haec quidem translatio temporum,
quae proprie *μετάστασις* dicitur, in *διατυπώσει* verecundior
apud priores fuit: praeponebant enim talia: credite vos
intueri, ut Cicero: *haec, quae non vidistis oculis,
animis cernere potestis*. novi vero et praecipue decla- 42
matores audacius nec mehercule sine motu quodam imaginantur,
ut Seneca in controversia, cuius summa est, quod
pater filium et novercam inducente altero filio in adulterio
deprehensos occidit: *duc, sequor: accipe hanc senilem
manum et quocumque vis imprime*. et post paulo: 43
*adspice, inquit, quod diu non credidisti. ego vero
non video, nox oboritur et crassa caligo*. habet haec
figura manifestius aliquid: non enim narrari res, sed agi
videtur. locorum quoque dilucida et significans descriptio 44
eidem virtuti adsignatur a quibusdam, alii *τοπογραφίαν*
dicunt.

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocaret: quo
nomine quia parum totius huius figurae vires videntur ostendi,
nimirum sicut in plerisque erimus Graeca appellatione contenti.
igitur *εἰρωνεία*, quae est schema, ab illa, quae est
tropus, genere ipso nihil admodum distat (in utroque enim

---

4 de Orat. 3, 53, 202 — 10 Verr. 5, 62, 161 — 14 c. 32 — 18 cf. p. Sex. Roscio 35, 98

---

7 et *post* evidentiae *expunxi cum* A — 9 videantur *Obrecht*, uideatur *libri* — 16 uerecundius A — 18 *fort.* haec quae audivistis oculis cernere potestis, cf. p. Sex. Roscio 35, 98 — 29 eidem *Regius*, eiusdem B, huic A.

contrarium ei, quod dicitur, intellegendum est), species vero prudentius intuenti diversas esse facile est deprehendere.
45 primum, quod tropus apertior est et, quamquam aliud dicit ac sentit, non aliud tamen simulat: nam et omnia circa fere recta sunt, ut illud in Catilinam: a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, Metellum demigrasti. in duobus demum verbis est ironia, ergo etiam
46 brevior est tropus. at in figura totius voluntatis fictio est, apparens magis quam confessa, ut illic verba sint verbis diversa, hic sensus sermoni et *voci* et tota interim causae conformatio, cum etiam vita universa ironiam habere videatur, qualis est visa Socratis. nam ideo dictus *εἴρων*, agens imperitum et admiratorem aliorum tamquam sapientium, ut, quem ad modum *ἀλληγορίαν* facit continua *μεταφορά*, sic
47 hoc schema faciat tropus ille contextus. quaedam vero genera huius figurae nullam cum tropis habent societatem, ut illa statim prima, quae d*u*citur a negando, quam nonnulli *ἀντίφρασιν* vocant: non agam tecum iure summo, non dicam, quod forsitan obtinerem, et: quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatium possessiones datas, quid ereptas proferam? et: mitto illam primam libidinis iniuriam, et: ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt de HS
48 sescentis milibus, et: possum dicere. quibus generibus per totas interim quaestiones decurrimus, ut Cicero: hoc ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus dicerem. *εἰρωνεία* est et, cum similes imperantibus vel permittentibus sumus:
49 i, sequere Italiam ventis,

et cum ea, quae volumus videri in adversariis esse, concedimus iis. id acrius fit, cum eadem in nobis sunt et in adversario non sunt:

meque timoris
argue tu, Drance, quando tot caedis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

---

5 1, 8, 19 — 18 Verr. 5, 2, 4 — 19 Phil. 2, 25, 62 — 24 p. Cael. 22, 53 — 25 p. Cluent. 60, 166 — 29 Aen. 4, 381 — 33 ib. 11, 383 sqq.

---

10 sermoni et voci *Halm*, sermonis et ioci (loci A) A B — 13 admiratorem *Spalding* (a), admirator A B — 17 ducitur *Madvig*, dicitur *libri* — 19 q. debeam t. obtinere *Cicero*

quod idem contra valet, cum aut ea, quae a nobis absunt, aut etiam quae in adversarios recidunt, quasi fatemur:

me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

nec in personis tantum, sed et in rebus versatur haec 50
contraria dicendi, quam quae intellegi velis, ratio, ut totum pro Q. Ligario prooemium et illae elevationes: videlicet, o di boni!

scilicet is superis labor est

et ille pro Oppio locus: o amorem mirum! o benevolen- 51
tiam singularem! non procul absunt ab hac simulatione res inter se similes, confessio nihil nocitura, qualis est: habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, et concessio, cum aliquid etiam iniquum videmur causae fiducia pati: metum virgarum navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum est, et pro Cluentio de invidia: dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis: tertia consensio, ut pro eodem: iudicium esse corruptum. hac 52
evidentior figura est, cum alicui rei adsentimur, quae est futura pro nobis, verum id accidere sine adversarii vitio non potest. quaedam etiam velut laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apolloni Drepanitani: gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. interim augemus crimina, quae ex facili 53
aut diluere possimus aut negare, quod est frequentius, quam ut exemplum desideret. interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia, ut Cicero pro Roscio, cum immanitatem parricidii quamquam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat.

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus 54
obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, et ipsa ostendit aliquid adfectus vel irae, ut

quos ego — sed motos praestat componere fluctus,

vel sollicitudinis et quasi religionis: an huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem

3 ib. 10, 92 — 8 ib. 4, 379 — 9 fr. 6 H. — 12 p. Lig. 1, 2 — 14 Verr. 5, 44, 117 — 16 c. 2, 5 — 18 ib. 23, 63 — 22 4, 17, 37 — 33 Aen. 1, 135 — 34 p. Mil. 12, 33

13 concessio *Regius* (A), confessio B — 17, 18 consensio B, confessio A — 18 hac *Spalding*, haec *libri*.

facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum omnium — non audeo totum dicere: cui
55 simile est in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis. vel alio transeundi gratia: Cominius autem — tametsi ignoscite mihi, iudices. in quo est et illa, si tamen inter schemata numerari debet, cum aliis etiam pars causae videatur, digressio: abit enim causa in laudes Cn. Pompei.
56 idque fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. nam brevior illa, ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis. sed haec exempli gratia sufficient: tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est: — hoc quaeso, iudices, diligenter attendite, et pro Milone: et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum
57 omnibus omnia minabatur. est alia non quidem reticentia, quae sit imperfecti sermonis, sed tamen praecisa velut ante legitimum finem oratio, ut illud: nimis urgeo, commoveri videtur adulescens, et: quid plura? ipsum adulescentem dicere audistis.

58 Imitatio morum alienorum, quae ἠθοποιία vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, iam inter leniores adfectus numerari potest: est enim posita fere in eludendo, sed versatur et in factis et in dictis. in factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum, in dictis, quale est apud Terentium:

at ego nesciebam, quorsum tu ires. parvola
hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

59 sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio est per relationem, nisi quod frequentius adseverat quam eludit: dicebam habere eos actorem Q. Caecilium. sunt et illa iucunda et ad commendationem cum varietate tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quae simplicem quandam et non praeparatam ostendendo orationem minus
60 nos suspectos iudici faciunt. hinc est quasi paenitentia dicti, ut pro Caelio: sed quid ego ita gravem personam introduxi? et quibus utimur vulgo: imprudens

4 p. Corn. I fr. 58 H. — 10 p. Var. fr. 7 H. — 12 c. 12, 33 — 16 p. Lig. 3, 9 — 17 Verr. 4, 44, 116 — 24 Eun 1, 2, 75 sqq. — 29 div. in Caec. 2, 4 — 34 c. 15, 35 — 35 Verr. 4, 20, 43

2 nostrum B, nostrorum A, nostrum enim *edd.* — 20 leniores *Turnebus*, leuiores *libri* — 24 at N, aut A¹ B — 31 prosunt B, possunt A.

incidi. vel cum quaerere nos, quid dicamus, fingimus: quid reliquum est? et: num quid omisi? et cum ibidem invenire, ut ait Cicero: unum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, et aliud ex alio succurrit mihi. unde etiam venusti transitus fiunt, non quia transitus 61 ipse sit schema, ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, velut hoc in memoriam inductus adiecit: hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos aureos abstulisse? et cum aliqua velut ignoramus: sed earum rerum artificem quem? quemnam? recte admones, Policlitum esse dicebant. quod quidem non 62 *in* hoc tantum valet. quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus, sicut hic Cicero consequitur ne, cum morbum in signis atque tabulis obiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone et Salamine id agit, ut minore invidia cladis apud Chaeroneam acceptae laboret. faciunt illa quoque iucundam orationem, aliqua 63 mentione habita differre et deponere apud memoriam iudicis et reposcere quae deposueris et *it*erare quaedam schemate aliquo (non enim est ipsa per se iteratio schema) et excipere aliqua et dare actioni varios velut vultus. gaudet enim res varietate, et sicut oculi diversarum adspectu rerum magis detinentur, ita semper animis praestat, in quod se velut novum intendant.

Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto 64 latens aliquid eruitur, ut apud Vergilium:

non licuit thalami expertem sine crimine vitam
degere more ferae?

quamquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erumpit eius adfectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. aliud apud Ovidium genus, apud quem Zmyrna nutrici amorem patris sic confitetur:

o, dixit, felicem coniuge matrem!

3 p. Cluent. 61, 169 — 8 Verr. 4, 26, 57 — 12 ib. 4, 3, 5 — 17 p. Ctes. § 208 — 30 Aen. 4, 550 — 36 Metam. 10, 422

8 hic *Cicero*, hoc A B — 14 in *add. Regius* — 22 iterare *Halm*, sperare B, separare A *m. 2 in ras.*

65 Huic vel confinis vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. iam enim ad id genus, quod et frequentissimum est et expectari maxime credo, veniendum est, in quo per quandam suspicionem quod non dicimus accipi volumus, non utique contrarium, ut in *εἰρωνείᾳ,* sed aliud latens et auditori quasi inveniendum. quod, ut supra ostendi, iam fere solum *schema* a nostris vocatur, et unde *contro-*
66 *versiae figuratae* dicuntur. eius triplex usus est: unus, si dicere palam parum tutum est, alter, si non decet, tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur et ipsa novitate ac varietate magis, quam si elatio sit recta, delectat.

67 Ex his, quod est primum, frequens in scholis est. nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum et post bellum civile senatus consulta finguntur et capitale est obicere ante acta, ut, quod in foro non expedit, illic nec liceat. sed schematum condicio non eadem est: quamlibet enim apertum, quod modo et aliter intellegi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam
68 offensa vitatur. quod si ambiguitate sententiae possit eludi, nemo non illi furto favet. vera negotia numquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem, verum multo ad agendum difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri
69 causa non possit. ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum est, quia nihil interest, quo modo offendas, et aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intellegatur sive non intellegatur. sed licet modum adhibere, in primis, ne sint manifestae. non erunt autem, si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur, quale est in suspecta nuru: *duxi*
70 *uxorem, quae patri placuit:* aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis, ut *in* illa controversia, in qua infamis amore filiae virginis pater raptam eam interrogat, a quo vitiata sit: *quis te,* inquit, *rapuit? tu, pater,*
71 *nescis?* res ipsae perducant iudicem ad suspicionem, et amoliamur cetera, ut hoc solum supersit: in quo multum etiam adfectus iuvant et interrupta silentio dictio et cunctationes. sic enim fiet ut iudex quaerat illud nescio quid ipse, quod fortasse non crederet, si audiret, et ei, quod a

---

11 elatio **B**, relatio **A** — 26 quo *Julius Victor* — 32 in *add Julius Victor.*

se inventum existimat, credat. sed ne si optimae quidem 72 sint, esse debent frequentes. nam densitate ipsa figurae aperiuntur, nec offensae minus habent, sed auctoritatis. nec pudor videtur, quod non palam obicias, sed diffidentia. in summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. equidem et in personas incidi tales et in rem quo- 73 que, quod est magis rarum, quae obtineri nisi hac arte non posset. ream tuebar, quae subiecisse dicebatur mariti testamentum, et dicebatur chirographum marito expiranti *per* heredes dedisse: et verum erat. nam, quia per leges institui 74 uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat hereditas. ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intellegerent factum, delatores non possent adprehendere ut dictum, et contigit utrumque. quod non inseruissem veritus opinionem iactantiae, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum. quaedam etiam, quae probare 75 non possis, figura potius spargenda sunt. haeret enim nonnumquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest: at si idem dicas palam, et defenditur et probandum est.

Cum autem obstat nobis personae reverentia, quod 76 secundum posuimus genus, tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor quam metus. hic vero tegere nos iudex, quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. nam qu*ae*so minus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices aut adsistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si velle nos credant? aut quid interest, 77 quo modo dicatur, cum et res et animus intellegitur? quid dicendo denique proficimus, nisi ut palam sit facere nos, quod ipsi sciamus non esse faciendum? atqui praecipue prima, quibus praecipere coeperam, tempora hoc vitio laborarunt. dicebant enim libenter tales controversias, quae difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. nam 78 rectum genus adprobari nisi maximis viribus non potest: haec deverticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut qui cursu parum valent, flexu elud*u*nt, cum haec, quae ad-

9 dicebatur **B a**, dicebantur **A b** — per *add. Regius* — 13 tueri *Obrecht* (**B**), quaeri **A** — 26 sciamus **B**, scimus **A b** — 27 quaeso *Schenkl*, quo *libri* — 38 eludunt *Regius*, eludant *libri*.

fectatur ratio sententiarum non procul a ratione iocandi
abhorreat. adiuvat etiam, quod auditor gaudet intellegere
79 et favet ingenio suo et alio dicente se laudat. itaque non
solum, si persona obstaret rectae orationi, quo in genere
saepius modo quam figuris opus est, decurrebant ad schemata,
sed faciebant illis locum etiam, ubi inutiles ac nefariae
essent, ut *si* pater, qui infamem in matre filium secreto
occidisset, reus malae tractationis iacularetur in uxorem
80 obliquis sententiis. nam quid impurius quam retinuisse
talem? quid porro tam contrarium, quam eum, qui accusetur,
quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confir-
mare id ipsa defensione, quod diluendum est? at si iudicum
sumerent animum, scirent, quam eius modi actionem laturi
non fuissent, multoque etiam minus, cum in parentes abomi-
nanda crimina spargentur.

81 Et quatenus huc incidimus, paulo plus scholis demus:
nam et in his educatur orator, et in eo, quo modo decla-
matur, positum est etiam, quo modo agatur. dicendum ergo
de iis quoque, in quibus non asperas figuras, sed palam
contrarias causae plerique fecerunt: 'tyrannidis adfectatae
damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator eius
optet quod volet. patrem qui damnavit, optat ne is
82 torqueatur: pater contra dicit'. nemo se tenuit agens pro
patre, quin figuras in filium faceret, tamquam illum conscium
in tormentis nominaturus. quo quid stultius? nam cum hoc
iudices intellexerint, aut non torquebitur, cum ideo torqueri
83 velit, aut torto non credetur. at credibile est hoc eum velle.
fortasse: dissimulet ergo, ut efficiat. sed nobis, declamatori-
bus dico, quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus?
ergo, si vere ageretur, similiter consilium illud latens pro-
didissemus? quid si neque utique verum est, et habere
alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod
legem conservandam putet, vel quod nolit accusatori debere
beneficium, vel, quod ego maxime sequerer, ut innocentem
84 se esse in tormentis pertendat? quare ne illud quidem
semper succurret sic dicentibus: 'patrocinium hoc voluit,
qui controversiam finxit'. fortasse enim noluit, sed esto
voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis quoque

---

7 si *Regius*, is *libri* — matre *Zumpt* (**B**), matrem **A** — 15 spar-
gentur *Spalding* (**A b**), spargerentur **B** — 17. 18 declamatur **T b**, declametur
A (*sec.* e *in ras.*) **B** — 22 qui **A**, quidam **B** — damnauit **B**, accusauit **A**.

stulte dicendum est? at ego in causis agendis frequenter
non puto intuendum, quid litigator velit. est et ille in hoc 85
genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere,
aliud velle, praecipue cum in themate est, aliquem ut sibi
mori liceat postulare, ut in illa controversia ‘qui aliquando
fortiter fecerat et alio bello petierat, ut militia vacaret e
lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in
aciem coactus deseruit. filius, qui fortiter eodem proelio
fecerat, incolumitatem eius optat: contra dicit pater’. non
enim, inquiunt, mori vult, sed invidiam filio facere. equidem 86
rideo, quod illi sic timent tamquam ipsi morituri et in con-
silium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa volun-
tariam mortem, causarum quoque, quas habet factus ex
viro forti desertor. sed de una controversia loqui super- 87
vacuum est. ego in universum neque oratoris puto esse um-
quam praevaricari, neque litem intellego, in qua pars utraque
idem velit, neque tam stultum quemquam, qui, si vivere
vult, mortem potius male petat quam omnino non petat.
non tamen nego, esse controversias huius modi figuratas, ut 88
est illa: ‘reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum
iri videbatur: pater pro testimonio dixit, eum se iubente
fecisse: absolutum abdicat’. nam neque in totum filio parcit
nec, quod priore iudicio adfirmavit, mutare palam potest
et, ut non durat ultra poenam abdicationis, ita abdicat
tamen: et alioqui figura in patrem plus facit, quam licet,
in filium minus. ut autem nemo contra id, quod vult, dicit, 89
ita potest melius aliquid velle, quam dicit: quo modo ille
abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo edu-
catum solutis alimentis recipiat, postulat, revocari fortasse
mavult, non tamen quod petit non vult. est latens et illa 90
significatio, qua, cum ius asperius petitur a iudice, fit tamen
spes aliqua clementiae, non palam, ne paciscamur, sed
per quandam credibilem suspicionem, ut in multis contro-
versiis, sed in hac quoque: ‘raptor, nisi intra tricesimum
diem et raptae patrem et suum exoraverit, pereat: qui ex-
orato raptae patre suum non exorat, agit cum eo dementiae’:
nam si promittat hic pater, lis tollitur: si nullam spem 91
faciat, ut non demens, crudelis certe videatur et a se iu-
dicem avertat. Latro igitur optime: ‘occides ergo?’ ‘si

---

14 loqui *Regius* (**B**), sequi contrarium **A** — 25 patrem Guelf., patre **A B**.

potero'. remissius et pro suo ingenio pater Gallio: *dura,*
92 *anime, dura: here fortior fuisti.* confinia sunt his celebrata apud Graecos schemata, per quae res asperas mollius significant. nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut urbem apud deos deponerent, quia durum erat dicere, ut relinquerent. et, qui Victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, victoriis utendum esse. totum autem allegoriae simile est, aliud dicere, aliud intellegi velle.

93 Quaesitum etiam est, quo modo responderi contra figuras oporteret. et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. idque sane frequentissime faciendum est: aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt. at cum maledicta sunt tantum, et non intellegere
94 interim bonae conscientiae est. atque etiam si fuerint crebriores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut nescio quid illud, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, obiciant palam, aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id iudices
95 non modo intellegant, sed etiam credant. utilis aliquando etiam dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est), qui, cum esset contra eum dictum 'iura per patris tui cineres' paratum se esse respondit, et iudex condicione usus est, clamante multum advocato, schemata de rerum natura tolli, ut protinus etiam praeceptum sit, eius modi figuris utendum temere non esse.

96 Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio, ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. tale est illud, quo idem utitur in Clodium: *quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab se*
97 *deos placari posse arbitrabatur.* ironia quoque in hoc genere materiae frequentissima est. sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia indicetur, ut adversus tyrannum, qui sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor: 'mihi in te dicere non licet, tu in me dic, et potes:
98 nuper te volui occidere'. frequens illud est nec magno opere captandum, quod petitur a iure iurando, ut pro exheredato:

---

30 ex or. in Clod. et Cur. fr. III, 1 H.

---

20 audeant **A b**.

'ita mihi contingat herede filio mori'. nam et in totum
iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit et
est a Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc esse,
sed testium. nec meretur fidem, qui sententiolae gratia
iurat, nisi si potest tam bene quam Demosthenes, ut supra
dixi. levissimum autem longe genus ex verbo, etiam si est 99
apud Ciceronem in Clodiam: praesertim quam omnes
amicam omnium potius quam cuiusquam inimicam
putaverunt.

Comparationem equidem video figuram *nunc* esse, 100
cum sit interim probationis, interim etiam causae genus,
etsi talis eius forma, qualis est pro Murena: vigilas tu
de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille,
ut eo, quo contendit, mature cum exercitu per-
veniat: te gallorum, illum bucinarum cantus ex-
suscitat et cetera, nescio an orationis potius quam senten-
tiae sit. id enim solum mutatur, quod non universa universis, 101
sed singula singulis opponuntur, et Celsus tamen et non
neglegens auctor Visellius in hac eam parte posuerunt,
Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque *ἀντίϑετον*
vocat.

Praeter illa vero, quae Cicero inter lumina posuit sen- 102
tentiarum, multa alia et idem Rutilius Gorgian secutus, non
illum Leontinum, sed alium sui temporis, cuius quattuor
libros in *usum* suum transtulit, et Celsus, videlicet Rutilio
accedens, posuerunt schemata: consummationem, quam
Graecus † *διαλλαγήν* vocat, cum plura argumenta ad unum 103
effectum deducuntur: consequens, ille *ἐπακολούϑησιν,* de
quo nos in argumentis diximus: collectionem, qui apud
illum est *συλλογισμός*, minas, id est *κατάπληξιν*: exhortationem,
παραινετικόν. quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam
ex iis, de quibus locuti sumus, figuram accipit. praeter haec 104
Celsus excludere, adseverare, detrectare, excitare iudicem,
proverbiis uti, et versibus et ioco et invidia et invocatione
intendere crimen, quod est *δείνωσις,* adulari, ignoscere,
fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere figuras

---

7 p. Cael. 13, 32 — 12 c. 9, 22

---

10 nunc *Madvig*, non *libri* — 12 etsi *Madvig*, et si **A B** — 25 usum *Ahrens in Zeitschrift f. Alterthumsw. 1845, p. 158*, unum *libri* — 27 *συλλογήν Volkmann, ΔΙΑΜΑΤΕΝ* **B**, *ΔΙΑΜΑΡΗΝ* **A**.

105 putat. partitionem quoque et propositionem et divisionem et rerum duarum cognationem, quod est, ut idem valeant quae videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem, 106 quod est in parte finitionis. Rutilius sive Gorgias *ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφοράν, ἀντίρρησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν,* quod est dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit, *ἐναντιότητα,* unde sint enthymemata *κατ' ἐναντίωσιν, μετάληψιν* etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quamquam paucissimas faciat figuras, *ἐνθύμημα* tamen, quod commentum vocat, et rationem appellans *ἐπιχείρημα* inter eas habet. quod quidem recipit quodam modo et Celsus: 107 nam consequens an epichirema sit dubitat. Visellius adicit et sententiam. invenio qui adgregent his *διασκευάς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις.* sed ut haec non sunt schemata, sic alia vel sint forsitan ac nos fugerint vel etiam nova fieri adhuc possint, eiusdem tamen naturae, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

De figuris verborum.

1 III. Verborum vero figurae et mutatae sunt semper et, utcumque valuit consuetudo, mutantur. itaque, si antiquum sermonem nostro comparemus, paene iam quidquid loquimur figura est, ut 'hac re invidere', non, ut omnes veteres et Cicero praecipue, 'hanc rém', et 'incumbere illi', non 'in illum', et 'plenum vino', non 'vini', et 'huic', non 'hunc adulari' iam dicitur et mille alia, utinamque non peiora 2 vincant. verum schemata *λέξεως* duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterum maxime collocatione exquisitum est. quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit isdem generibus, quibus vitia: esset enim omne orationis schema vitium, si non peteretur, sed acci-3 deret. verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, saepe etiam ratione quadam. ideoque, cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. una tamen in re

---

8 *κατ' ἐναντίωσιν Kayser ad Cornif. p. 291, ΚΑΤΑΙΤΙΑΣΙΝ* **A**, *ΚΑΤΑΙΚΤΙΑΣΙΝ* **B** — 24 huic rei **a b**, hanc rem **A** — 33 omne orationis] onis **T**, omne **A**, hominis **G**.

maxime utilis, ut et cotidiani ac semper eodem modo for-
mati sermonis fastidium levet et nos a vulgari dicendi
genere defendat. quod si quis parce et, cum res poscet, 4
utetur, velut adsperso quodam condimento iucundior erit: at
qui nimium adfectaverit, ipsam illam gratiam varietatis
amittet. quamquam sunt quaedam figurae ita receptae, ut
paene iam hoc ipsum nomen effugerint: quae etiam si
fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient. nam 5
secretae et extra vulgarem usum positae ideoque magis
no*ta*biles ut novitate aurem excitant, ita copia satiant, et
se non obvias fuisse dicenti, sed conquisitas et ex omnibus
latebris extractas congestasque declarant.

Fiunt ergo et circa genus figurae in nominibus, nam 6
et oculis capti talpae et timidi dammae dicuntur a
Vergilio, sed subest ratio, quia sexus uterque altero signi-
ficatur, tamque mares esse talpas dammasque quam feminas
certum est: et in verbis, ut fabricatus est gladium et
inimicum poenitus es. quod minus mirum est, quia in 7
natura verborum est et quae facimus patiendi modo saepe
dicere, ut 'arbitror, suspicor', et contra faciendi quae pati-
mur, ut 'vapulo': ideoque frequens permutatio est et plera-
que utroque modo efferuntur: 'luxuriatur luxuriat, fluctuatur
fluctuat, adsentior adsentio'. est figura et in numero, vel 8
cum singulari pluralis subiungitur: gladio pugnacissima
gens Romani, gens enim ex multis, vel ex diverso:

qui non risere parentes,
nec deus hunc mensa dea nec dignata cubili est:

ex illis enim, 'qui non risere', hic, quem non dignata. in 9
satura est:

nostrum istud vivere triste aspexi,

cum infinito verbo sit usus pro appellatione: nostram enim
vitam vult intellegi. utimur et verbo pro participio:

magnum dat ferre talentum,

tamquam 'ferendum', et participio pro verbo: volo datum. 10

---

14 Georg. 1, 183: Ecl. 8, 28 — 17 Cic. p. Rab. Post. 3, 7 — 18 p. Mil. 13, 33 — 26 Verg. Ecl. 4, 62 — 30 Pers. Sat. 1, 9 — 33 Aen. 5, 248.

---

10 notabiles *Lochmann*, nobiles *libri* — 18 es *Philander e Cicerone*, est *libri* — 26 qui *Politianus Miscell. cent. I c. 89*, cui *libri* — 29 est *Spalding*, et **A G**.

Interim etiam dubitari potest, cui vitio simile sit schema, ut in hoc:

virtus est vitium fugere:

aut enim partes orationis mutat ex illo virtus est fuga vitiorum, aut casus ex illo virtutis est vitium fugere, multo tamen hoc utroque excitatius. iunguntur interim schemata: Sthenelus sciens pugnae: est enim scitus
11 pugnandi. transferuntur et tempora: Timarchides negat esse ei periculum a securi (praesens enim pro praeterito positum est) et status: hoc Ithacus velit: et, ne morer, per omnia genera, per quae fit soloecismus.
12 Haec quoque est, quam ἑτεροίωσιν vocant, cui non dissimilis ἐξαλλαγή dicitur, ut apud Sallustium neque ea res falsum me habuit et duci probare. ex quibus fere praeter novitatem brevitas etiam peti solet. unde eo usque processum est, ut non paeniturum pro non acturo paenitentiam et visuros ad videndum missos idem auctor dixerit.
13 quae ille quidem fecerit schemata: an idem vocari possint, videndum, quia recepta sunt. nam *in* receptis etiam vulgo auctore contenti sumus, ut iam evaluit rebus agentibus, quod Pollio in Labieno damnat, et contumeliam fecit, quod a Cicerone reprehendi notum est: 'adfici' enim 'con-
14 tumelia' dicebant. alia commendatio vetustatis, cuius amator unice Vergilius fuit:

vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat.

et

progeniem sed enim Troiano a sanguine duci audierat.

quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt
15 plurima. illud et in consuetudine remansit 'enimvero', his amplius apud eundem:

nam quis te iuvenum confidentissime,

quo sermonis initium *f*it. et

3 Hor. Epist. 1, 1, 41 — 7 Hor. Carm. 1, 15, 24 — 8 Cic. Verr. 5, 44, 116 — 10 Aen. 2, 104 — 13 Iug. 10, 1 — 14 Hist. fr. inc. 110 ed. Dietsch — 16 ib. 109 — 21 Cic. Phil. 3, 9, 22 — 25 Aen. 11, 406 — 27 ib. 1, 19 — 32 Georg. 4, 445

5 virtutis *ed. Gryph.*, uirtus *libri* — 6 multo *Gesner*, multa *libri* — 7 scitus *Halm*, scius ////icus **A**, sciusticus **G**, scius scitus **a** — 18 possint **M**, possunt **A G** — 19 in *add. Halm* — 20 ut iam *Spalding*, utinam **G**, *lectionem libri* **A** *ignoramus* — 23 uetustatis **G a**, uetustas **A** — 26 et *add. Halm* — 33 fit *Obrecht*, sit **A G**.

tam magis illa tremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

quod est versum ex illo:

quám magis aerumna úrget, tam magis ád male-
faciendúm viget. 16

pleni talibus antiqui sunt. initio Eunuchi Terentius

quid igitur faciam? inquit. alius:

*a*in tandem leno?

Catullus in epithalamio:

dum innupta manet, dum cara suis est,

cum prius 'dum' significet 'quoad', sequens 'usque eo'. ex 17
Graeco vero translata vel Sallusti plurima, quale est: vulgo amat fieri, ve*l* Horati, nam id maxime probat:

nec ciceris nec longae invidit avenae,

vel Vergili:

Tyrrhenum navigat aequor.

et iam vulgatum actis quoque: saucius pectus.

Ex eadem parte figurarum priore dico et adiectio est 18
illa, quae videri potest supervacua, sed non sine gratia est:

nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi.

potest enim deesse alterum 'nam'. et apud Horatium illud:

Fabriciumque,
hunc et intonsis Curium capillis.

et detractiones, quae in complexu sermonis aut vitium habent aut figuram: *vitium ut*

accede ad ignem, iam calesces plus satis:

'plus' enim 'quam satis' est. nam de altera [quae] detractione 19
pluribus dicendum est.

Utimur vulgo et comparativis pro absolutis, ut cum se quis infirmiorem esse dicet. duo inter se comparativa committimus: si te, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam

---

1 Aen. 7, 787 — 4 Trag. inc. fr. LXXXIX p. 259 R. — 6 I, 1, 1 — 8 Comic. incert. v. 31 p. 117 R. — 10 62, 45 — 13 Iug. 34 (?). — 14 Sat. 2, 6, 83 — 16 Aen 1, 67 — 20 Verg. Ecl. 10, 11 — 22 Hor. Carm. 1, 12, 40 — 26 Ter. Eun. 1, 2, 5 — 31 Cic. in Cat. 1, 2, 5

---

7 Atilius *vel* Caecilius *Woelfflin* — 8 ain *Halm,* in **A G** — 13 vulgo *Francius,* uulgus *libri* — vel *edd. vett.*, uero *libri* — 18 dico *Gertz,* dicto **A G** — 25 vitium ut *add. Halm* — 27 quae *incl. Halm*: nam de a. quae rhetorica est. adiectione atque detr. p. d. est *Gertz* — 28 dicendum *Regius,* adiciendum *libri.*

20 crudelius factum esse dicat. sunt et illa non similia soloecismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quae et tropis adsignari solent, ut de uno pluraliter dicamus:

sed nos immensum spatiis confecimus aequor,

et de pluribus singulariter:

haud secus ac patriis acer Romanus in armis.

21 specie diversa, sed genere eadem et haec sunt:

neve tibi ad solem vergant vineta cadentem.
ne mihi tum mollis sub divo carpere somnos,
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas:

non enim nescio cui alii prius, nec postea sibi uni, sed omnibus praecipit. et de nobis loquimur tamquam de aliis:
22 dicit Servius, negat Tullius. et nostra persona utimur pro aliena, et alios pro aliis fingimus. utriusque rei exemplum pro Caecina. Pisonem, adversae partis advocatum, adloquens Cicero dicit: restituisse te dixti: nego me ex edicto praetoris restitutum esse: verum enim est illud: restituisse *se* Aebutius dixit, Caecina 'nego me ex edicto praetoris restitutum esse': et ipsum 'dixti', excussa
23 syllaba, figura in verbo. illa quoque ex eodem genere possunt videri: unum quod interpositionem vel interclusionem dicimus, Graeci *παρένθεσιν, παρέμπτωσιν* vocant, cum continuationi sermonis medius aliqui sensus intervenit: ego cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem: cui adiciunt hyperbaton, quod inter tropos
24 esse noluerunt: alterum, quod est ei figurae sententiarum, quae *ἀποστροφή* dicitur, simile, sed non sensum mutat, verum formam eloquendi:

Decios, Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar.

25 acutius adhuc in Polydoro:

fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat et auro
vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
auri sacra fames?

hoc, qui tam parva momenta nominibus discreverunt, *μετάβασιν* vocant, quam et aliter fieri putant:

---

4 Verg. Georg. 2, 541 — 6 ib. 3, 346 — 8 ib. 2, 298 — 9 ib. 3, 435 — 13 cf. p. Mur. c. 27 *extr.* — 16 p. Caec. 29, 82 — 23 p. Mil. 34, 94 — 29 Georg. 2, 169 — 32 Aen. 3, 55

---

18 se *add. Halm* — Caecina nego me *Gesner,* nego me caecina *libri* — 22 cum *nos,* duo **A G**, dum **a** — 35 hoc *Halm,* h' **A**, **h G**.

quid loquor? aut ubi sum?

coniunxit autem παρένθεσιν et ἀποστροφήν Vergilius illo loco: 26

haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae.
distulerant (at tu dictis Albane maneres!)
raptabatque viri mendacis viscera Tullus.

haec schemata aut his similia, quae erunt per mutationem, 27
adiectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se
auditorem nec languere patiuntur subinde aliqua notabili
figura excitatum, et habent quandam ex illa vitii similitudine
gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est. quod
continget, si neque supra modum multae fuerint nec eiusdem
generis aut iunctae aut frequentes, quia satietatem ut varietas
earum, ita raritas effugit.

Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione posi- 28
tum est loquendi, sed ipsis sensibus cum gratiam tum etiam
vires accommodat. ex quibus primum sit, quod fit adiectione.
plura sunt genera. nam et verba geminantur, vel amplifi-
candi gratia, ut occidi, occidi non Spurium Maelium
(alterum est enim, quod indicat, alterum, quod adfirmat),
vel miserandi, ut

a Corydon, Corydon.

quae eadem figura nonnumquam per ironiam ad elevandum 29
convertitur. similis geminationis post aliquam interiectionem
repetitio est, sed paulo etiam vehementior: bona, miserum
me! (consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret
animo dolor) bona, inquam, Cn. Pompei acerbissimae
voci subiecta praeconis. vivis et vivis non ad depo-
nendam, sed ad confirmandam audaciam. et ab isdem 30
verbis plura acriter et instanter incipiunt: nihilne te noc-
turnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil
timor populi, nihil consensus bonorum omnium,
nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil
horum ora vultusque moverunt? et in isdem desinunt: 31
quis eos postulavit? Appius. quis produxit? Appius.
quamquam hoc exemplum ad aliud quoque schema pertinet,

1 ib. 4, 595 — 3 ib. 8, 642 — 19 Cic. p. Mil. 27, 72 — 22 Verg. Ecl. 2, 69 — 25 Cic. Phil. 2, 26, 64 — 28 Cic. Cat. 1, 2, 4 — 30 ib. 1, 2, 1 — 35 p. Mil. 22, 59

1 loquar AG — 7 quae erunt *Regius,* quaerunt *fere libri* — 25 miserum ... bona *om.* AG.

cuius et initia inter se et rursus inter se fines idem sunt, quis et quis, Appius et Appius. quale est: qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Karthaginienses. qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Karthaginienses, qui sunt, qui Italiam deformarunt? Karthaginienses. qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Karthaginienses.
32 etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo huius esse loci potius dixi: vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat: tu actionem instituis, ille aciem instruit: tu caves ne consultores tui,
33 ille ne urbes aut castra capiantur. sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: ille tenet et scit, ut hostium copiae, tu, ut aquae pluviae arceantur: ille exercitatus est in pro-
34 pagandis finibus, tu in regendis. possunt media quoque respondere vel primis, ut

te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,

vel ultimis, ut: haec navis onusta praeda Siciliensi, cum et ipsa esset ex praeda. nec quisquam dubitabit, idem fieri posse iteratis utrimque mediis. respondent primis et ultima: multi et graves dolores inventi parentibus
35 et propinquis, multi. est et illud repetendi genus, quod simul proposita iterat et dividit:

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.

36 ἐπάνοδος dicitur Graece, nostri regressionem vocant. nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contra sumuntur: principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur. interim variatur casibus haec et generibus retractatio: magnus est dicendi labor, magna res est, et apud Rutilium longa

---

2 Cornif. 4, 14 — 9 p. Mur. 9, 22 — 20 Aen. 7, 759 — 21 Cic. Verr 5, 17, 44 — 24 ib. 45, 119 — 27 Aen. 2, 435 — 31 Cic. p. Lig. 6, 19 — 33 p. Mur. 13, 29

---

8 huius *Regius*, huiusmodi **A G** — 16 scit ut *Cicero*, sicut **A G** — 17 est *e Cicerone addidi* — 22 dubitabit *Gesner*, dubitauit *libri* — 26 simul *Spalding*, semel *libri* — 27 Iphitus ... quorum *om.* **A G**.

περιόδῳ, sed haec initia sententiarum sunt: pater hic tuus?
patrem nunc appellas? patris tui filius es? fit casibus 37
modo hoc schema, quod *πολύπτωτον* vocant. constat [et]
aliis etiam modis, ut pro Cluentio: quod autem tempus
veneni dandi? illo die? illa frequentia? per quem
porro datum? unde sumptum? quae porro interceptio
poculi? cur non de integro autem datum? hanc rerum 38
coniunctam diversitatem Caecilius *μεταβολήν* vocat, qualis
est pro Cluentio locus in Oppianicum: illum tabulas
publicas Larini censorias corrupisse decuriones
universi iudicaverunt, cum illo nemo rationem,
nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam
multis cognatis et adfinibus tutorem umquam liberis
suis scripsit, et deinceps adhuc multa. ut haec in unum 39
congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quae a Cicerone
dissipata dici puto:

hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
arborei fetus alibi,

et deinceps. illa vero apud Ciceronem mira figurarum mixtura 40
deprehenditur, in qua et primo verbo longum post inter-
vallum redditum est ultimum, et media primis et mediis
ultima congruunt: vestrum iam hic factum reprehen-
ditur, patres conscripti, non meum, ac pulcherrimum
quidem factum, verum, ut dixi, non meum, sed
vestrum. hanc frequentiorem repetitionem *πλοκήν* vocant, 41
quae fit ex permixtis figuris, ut supra dixi, utque se habet
epistula ad Brutum: ego cum in gratiam redierim cum
Appio Claudio, et redierim per Cn. Pompeium,
ego ergo cum redierim. et in isdem sententiis crebri- 42
oribus mutata declinationibus iteratione verborum, ut apud
Persium:

usque adeone
scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

---

1 Rutil. 1, 10 — 4 c. 60, 167 — 9 c. 14, 41 — 16 Orat. 71. 235 — 17 Verg. Georg. 1, 54 — 22 contra contionem Q. Metelli fr. 5 H. — — 27 ex libro incerto fr. 6 H. — 32 Sat. 1, 26

---

3 et *incl. Halm* — 10 Larini *Cicero*, lari **A**, uiolari **G** — 21, 22 primis et ultimis c. *suspicatur Volkmann* — 22 reprehenditur *Spalding*, depr. *libri* — 29 et *ante* ego *del. Halm* — cum] quam **A G**.

et apud Ciceronem: neque enim potera*n*t iudicio et
43 hi damna*r*i, qui i*u*dicabant. sed sensus quoque toti, quem ad modum coeperunt, desinunt: venit ex Asia. hoc ipsum quam *novum*? tribunus plebis venit ex Asia. in eadem tamen periodo et verbum ultimum primum refertur, tertium iam sermone, *ad*iectum est enim: verumtamen venit. interim sententia quidem repetitur, ***sed non eodem*** verborum ordine: quid Cleomenes facere potuit? non enim possum quemquam insimulare falso. quid,
44 inquam, facere Cleomenes potuit? prioris etiam sententiae verbum ultimum ac sequentis *primum* frequenter est idem, quo quidem schemate utuntur poetae saepius:

Pierides, vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

sed ne oratores quidem raro: hic tamen vivit: vivit?
45 immo vero etiam in senatum venit. aliquando, sicut in geminatione verborum diximus, initia quoque et clausulae sententiarum aliis, sed non alio tendentibus verbis inter se consonant. initia hoc modo: dediderim periculis omnibus, obtulerim insidiis, obiecerim invidiae. rursus clausulae ibidem statim: vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos iudicastis. hoc alii *συνωνυμίαν,* alii disiunctionem vocant, utrumque, etiam si est diversum, recte: nam est nominum idem significantium separatio. congregantur quoque verba idem significantia: quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti, egredere ali-
46 quando ex urbe: patent portae, proficiscere. et in eundem alio libro: abiit, excessit, erupit, evasit. hoc Caecilio pleonasmus videtur, id est abundans super necessitatem oratio, sicut illa:

vidi oculos ante ipse meos:

in illo enim 'vidi' inest 'ipse'. verum id, ut alio quoque loco dixi, cum supervacua oneratur adiectione, vitium est, cum auget aut manifestat sententiam, sicut hic, virtus:

---

3 c. cont. Q Metelli fr. 6 H. — 8 Verr. 5, 41, 107 — 13 Verg. Ecl. 10, 72 — 15 in Catil. 1, 2, 1 — 19 c. cont. Q. Metelli fr. 7 H. — 21 ib. fr. 5 H. — 25 in Cat. 1, 5, 10 — 28 ib. 2, 1, 1 — 31 Aen. 12, 638

1, 2 poterant . . . iudicabant *Zumpt*, poterat iudicio et his damnatis qui indicabantur **A G** — 4 novum *Zumpt*, bonum *libri* — 6 adiectum *ed. Ald.*, abiectum *libri* — 7 sed non eodem *addidi*, eodem *add. ed Ald*, sed eodem *Badius* — 11 primum *add. Badius*.

'vidi, ipse, ante oculos' totidem sunt adfectus. cur 47 tamen haec proprie nomine tali notarit, non video: nam et geminatio et repetitio et qualiscumque adiectio pleonasmus videri potest. nec verba modo, sed sensus quoque idem facientes acervantur: perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes furiarum faces excitaverunt.

Congeruntur et diversa: mulier, tyranni saeva 48 crudelitas, patris amor, ira praeceps, temeritatis dementia. et apud Ovidium:

sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
sed quae visceribus veniebat belua ponti
exsaturanda meis.

inveni qui et hoc *πλοκήν* vocaret: cui non adsentior, cum 49 sit unius figurae. mixta quoque et idem et diversum significantia, quod et ipsum *διαλλαγήν* vocant: quaero ab inimicis, sintne haec investigata comperta [id est patefacta], sublata [delata] extincta per me? 'investigata comperta [patefacta]' aliud ostendunt, 'sublata [delata] extincta' sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. et hoc 50 autem exemplum et superius aliam quoque efficiunt figuram, quae, quia coniunctionibus caret, dissolutio vocatur, apta, cum quid instantius dicimus: nam et singula inculcantur et quasi plura fiunt. ideoque utimur hac figura non *in* singulis modo verbis, sed sententiis etiam, ut Cicero dicit contra contionem Metelli: qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci iussi: *in* senatum *sunt* in*troducti*, et totus hic locus talis est. hoc genus et *βραχυλογίαν* vocant, quae potest esse copulata dissolutio. contrarium id est schema, quod coniunctionibus abundat: illud *ἀσύνδετον,* hoc *πολυσύνδετον* dicitur. sed hoc est vel isdem saepius 51 repetitis, ut

tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram:

5 Cic. in Pis. fr. 3 H., cf. Annal. phil. 1866, p. 624 — 11 Metam. 5, 17 — 16 c. cont. Q. Metelli fr. 8 H. — 26 ib. fr. 9 H. — 33 Georg. 3, 344

1 uidet **A G** — 17 id est patefacta *incl. Halm* — 18, 19 delata *incl. Halm* — 19 patefacta *incl. Halm* — 24 in *add. ed. Ald.* — 27 in senatum sunt introducti *Halm*, senatum si interposui **A G**, *fort.* in senatu interrogavi — 30 id **T** *m. 2,* ut **A G**, illud *Halm.*

52 vel diversis: arma virumque — multum ille et terris
53 — multa quoque. adverbia quoque et pronomina varian-
tur: hic illum vidi iuvenem — bis senos cui nostra
dies — hic mihi responsum primus dedit ille pe-
tenti. sed utrumque horum acervatio *est aut* iuncta aut
54 dissoluta. omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed
varia et ut cuique fingenti placuit. fons quidem unus, quia
acriora facit et instantiora quae dicimus, et vim quandam
prae se ferentia velut saepius erumpens adfectus.

Gradatio, quae dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet
55 artem et magis adfectatam, ideoque esse rarior debet. est
autem ipsa quoque adiectionis: repetit enim quae dicta
sunt, et priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit:
cuius exemplum ex Graeco notissimo transferatur: non
enim dixi quidem, sed non *scripsi, nec scripsi qui-*
dem, sed non obii legationem, *nec obii quidem lega-*
56 *tionem,* sed non persuasi Thebanis. sunt tamen tra-
dita et Latina: Africano virtutem industria, virtus
gloriam, gloria aemulos comparavit. et Calvi: non
ergo magis pecuniarum repetundarum quam maie-
statis, neque maiestatis magis quam Plautiae legis,
neque Plautiae legis magis quam ambitus, neque
57 ambitus magis quam omnium legum et *cetera.* inve-
nitur apud poetas quoque, ut apud Homerum de sceptro,
quod a Iove ad Agamemnonem usque deducit, et apud nostrum
etiam tragicum:

Iove pátre prognatus ést, ut perhibent, Tantalus,
ex Tántalo ortus Pélops, ex Pelope autém satus
Atreús, qui nostrum pórro propagát genus.

58 At quae per detractionem fiunt figurae, brevitatis
novitatisque maxime gratiam petunt: quarum una est ea, quam
libro proximo in figuras ex συνεκδοχῇ distuli, cum sub-
tractum verbum aliquod satis ex ceteris intellegitur, ut
Caelius in Antonium: stupere gaudio Graecus: simul

1 Aen. 1, 1 sqq. — 3 Ecl. 1, 43 sqq. — 14 Demosth. de cor. 55, 179 — 19 Cornif. 4, 25 — 24 Hom. Il. 2, 101 — 27 Trag. inc. fr. LIV Ri

5 est aut *Halm,* et tantum *libri* — 9 erumpens *Spalding,* erumpentis *libri* — 15 scripsi . . . non *add. edd.* — 16 nec . . . quidem *add. edd.,* legationem *add. Keil* — 23 et cetera *Spalding,* est *libri* — 27 patre prognatus *Ribbeck,* prognatus *Diomedis edd. vett.* (*II, p. 443 P.*), propagatus **A**, *corr. e* propugnatum.

enim auditur 'coepit'. Cicero ad Brutum: sermo nullus
scilicet nisi *de* te: quid enim potius? tum Flavius,
cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem *h*as inter
cenam exaravi. cui similia sunt illa meo quidem iudicio, 59
in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur:

novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.

hanc quidam aposiopesin putant, frustra. nam illa quid 60
taceat, incertum est aut certe longiore sermone explicandum,
hic unum verbum et manifestum quidem desideratur: quod
si aposiopesis est, nihil non, in quo deest aliquid, idem
appellabitur. ego *ne* illud quidem aposiopesin semper voco, 61
in quo res quaecumque relinquitur intellegenda, ut ea, quae
in epistulis Cicero: data Lupercalibus, quo die Antonius
Caesari: non enim obticuit, *sed* lusit, quia nihil aliud intellegi poterat quam hoc: diadema imposuit. altera est 62
per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui coniunctiones eximuntur. tertia, quae dicitur *ἐπεζευγμένον,* in
qua unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum
unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur. id accidit
aut praeposito verbo, ad quod reliqua respiciant: vicit
pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia,
aut inlato, quo plura cluduntur: neque enim is es,
Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut
metus a periculo aut ratio a furore revocaverit.
medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat: iungit autem et diversos sexus, ut cum marem 63
feminamque 'filios' dicimus, et singularia pluralibus miscet.
sed haec adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum adserere 64
non possint. illud plane figura est, quod diversa sermonis
forma coniungitur:

sociis tunc arma capessant
edico, et dira bellum cum gente gerendum.

quamvis enim pars 'bello' posterior participio insistat, utrique convenit illud 'edico'. non utique detractionis gratia
facta*m* coniunctio*nem* *συνοικείωσιν* vocant, quae duas res
diversas colligat:

1 ex libro incerto fr. 7 H. — 6 Verg. Ecl. 3, 8 — 14 ex epist. amissa — 21 Cic. p. Cluent. 6, 15 — 23 in Catil. 1, 9, 22 — 32 Aen. 3, 234

2 de *add. ed. Ald.* — 3 has *Burman,* cras **A G** — 8 hanc **a**, hinc **A G**, — 12 ego ne *Spalding,* nego **A G** — 15 sed *add. Halm* — 36 factam coniunctionem *Spalding,* facta coniunctio *libri.*

tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.
65 huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen
παραδιαστολήν, qua simili*a* discernunt*ur*: cum te pro
astuto sapientem appelles, pro confidente fortem,
pro inliberali diligentem. quod totum pendet ex fini-
tione ideoque an figura sit dubito. cui contraria est ea, qua
fit ex vicin*o* transitus ad diversa ut similia: brevis esse
laboro, obscurus fio et quae sequuntur.
66 Tertium est genus figurarum, quod aut similitudine
aliqua vocum aut paribus aut contrariis convertit in se
aures et animos excitat. hinc est *παρονομασία,* quae dicitur
adnominatio. ea non uno modo fieri solet: ex vicinia
quaedam praedicti nominis ducta casibus declinatis, ut
Domitius Afer pro Cloatilla: mulier omnium rerum im-
67 perita, in omnibus re*bus* infelix. et cum verbo idem
verbum plus significan*s* subiungitur: quando homo hostis,
homo. quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno
ἔμφασις est et geminatio. *παρονομασίᾳ* contrarium est quod
eodem verbo quasi falsum arguitur: quae lex privatis
68 hominibus esse lex non videbatur. cui confinis est
quae *ἀντανάκλασις* dicitur, eiusdem verbi contraria significatio.
cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam
expectaret, et ille dixisset, se vero non expectare:
immo, inquit, rogo expectes. non ex eodem, sed ex
vicin*o* divers*um* accipitur, cum supplicio adficiendum dicas,
69 quem supplicatione dignum iudicaris. aliter quoque voces
aut eaedem diversa in significatione ponuntur aut productione
tantum vel correptione mutatae: quod etiam in iocis frigi-
dum equidem tradi inter praecepta miror, eorumque exempla
70 vitandi potius quam imitandi gratia pono: amari iucundum
est, si curetur ne quid insit amari. avium dulcedo
ad avium ducit, et apud Ovidium ludentem:

cur ego non dicam, Furia, te furiam?

---

1 Syri sent. 628 Ribb. — 3 Rutil. Lup. 1, 4 — 7 Hor. Art. poet. 25 — 19 Cic. in Pis. 13, 30 — 23 Rutil. Lup. 1, 5 — 30 Cornif. 4, 14, 21 — 33 ex epigrammatum libro ut videtur

---

3 qua similia discernuntur *Regius*, quia simili discernunt **A G** — 6 qua fit *Spalding* (**A**), quae **G** — 7 vicino *Halm*, uicina **A G** — 15 rebus *Regius*, rerum **A G** — 16 significans *Burman*, significan **G**, significat **A** (at *m. 2 in ras.)* — 18 *ἔμφασις* est et *Woelfflin*, *CPACIC* est **A** *in ras*., fassis est **G** — *παρονομασίᾳ Spalding*, *παραονομασία* ei **A G** — 21 dicitur *add. Spalding* (**A**) — 24, 25 ex vicino diversum *Schuetz*, ex diuerso uicinum *libri*.

Cornificius hoc traductionem vocat, videlicet alterius in- 71
tellectus ad alterum. sed elegantius, quod est positum in
distinguenda rei proprietate: hanc rei publicae pestem
paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi
posse. et quae praepositionibus in contrarium mutantur:
non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse
videatur. melius atque acrius, quod cum figura iucundum
est, tum etiam sensu valet: emit morte immortalitatem.
illa leviora: non Pisonum, sed pistorum et ex oratore 72
arator. pessimum vero: ne patres conscripti videantur
circumscripti. *et* raro evenit, sed vehementer venit.
sic contingit, ut aliqui sensus vehemens et acer venu-
statem aliquam non eadem ex *voce* non dissona accipiat.
et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? 73
pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum di-
xerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat:
non exigo ut immoriaris legationi: immorare. nam
et valet sensus ipse et in verbis tantum distantibus iucunde
consonat vox, praesertim non captata, sed velut oblata,
cum alter*o* suo sit usus, alterum ab adversario acceperit.
magnae veteribus curae fuit gratiam dicendi ex paribus et 74
contrariis adquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus,
aetate utique prima, Isocrates fuit. delectatus est his etiam
M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratae, nisi
copia redundet, voluptati et rem alioqui levem senten-
tiarum pondere implevit. nam per se frigida et inanis ad-
fectatio, cum in acres incidit sensus, innatam videtur habere,
non arcessitam *gratiam*.

Similium fere quadruplex ratio est. nam est primum, 75
quotiens verbum verbo aut non dissimile valde quaeritur, ut

puppesque tuae pubesque tuorum,

et: sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua per-
niciosissima flamma, et: non enim tam spes lau-
danda quam res est, aut certe pa*r* et extremis syllabis

---

3 Cic. in Cat. 1, 12, 30 — 6 ib. 1, 11, 27 — 9 ex oratore] Cic. Phil. 3, 9, 22 — 10 Cornif. 4, 22 — 31 Aen. 1, 399 — 32 Cic. p. Cluent. 1, 4 — 33 Cic. de re publ.

---

1 hoc *Halm*, haec **AG** — 11 et *add. Schenkl* — 13 voce *add. Christ* — 20 altero *Regius*, alter **AG** — 21 ex **T** *m. 2*, et **AG** — et *add. Rollin* (**A**) — 27 innatam **a**, innata **AG** — 28 gratiam *addidi* — 32 hac **a**, haec **AG** — 34 par et *Buttmann*, par est *ed. Colon.*, patet *libri*.

76 consonans: non verbis, sed armis. et hoc quoque, quotiens in sententias acres incidit, pulchrum est: quantum possis, in eo semper experir*e*, ut prosis. hoc est *πάρισον,* ut plerisque placuit. *T*heo Sto*i*cus *πάρισον* existi-
77 mat, quod sit e membris non dissimilibus. secundum, ut clausula similiter cadat, *syllabis* isdem ultima in parte collocatis: *ὁμοιοτέλευτον habet* similem duarum sententiarum vel plurium finem: non modo ad salutem eius extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. ex quibus fere fiunt, non tamen ut semper utique ultimis consonent, quae *τρίκωλα* dicuntur: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest. fit etiam singulis verbis:

Hecuba hoc dolet, pudét, piget,

78 et abiit, excessit, erupit, evasit. tertium est, quod in eosdem casus cadit: *ὁμοιόπτωτον* dicitur. sed neque quod finem habet similem, utique in eundem venit finem *ὁμοιόπτωτον,* quia *ὁμοιόπτωτον* est tantum casu simile, etiam si dissimilia sint quae declinentur, nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent*ibus* vel primis inter se vel mediis vel extremis vel etiam permutatis his, ut media primis et summa mediis accommodentur, et quocumque modo accom-
79 modari potest. nec enim semper paribus syllabis constat, ut est apud Afrum: amisso nuper †infelicis auleis non praesidio inter pericula tamen solacio inter adversa. eius fere videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt, ut hic 'praesidio, solacio', *cum* et similia sint verbis et paribus cadant et eodem
80 modo desinant. *fit* etiam ut sint, quod est quartum, membris aequalibus, quod *ἰσόκωλον* dicitur: 'si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia valeret' *ἰσόκωλον* est et

---

1 Rutil. Lup. 2, 12 — 8 p. Mil. 2, 5 — 11 p. Cluent. 6, 15 — 15 Trag. inc. fr. IX R. — 16 Cic. in Cat. 2, 1, 1 — 31 p. Caec. 1, 1

---

3 experire *Regius,* experiri **A G** — 4 Theo Stoicus *Halm,* cheostolcus **A G** — 6 syllabis isdem *Spalding,* uel *in* hisdem **A**, uel in his isdem **G** — ultima in parte conlocatis *Halm,* ultimam partem conlatis *libri* — 7 habet *addidi*, vocant *Capperonnier* — 11 uincit **A G** — 21 respondentibus *Halm,* respondent **A G** — 29 cum et *Halm,* pedem et *libri* — 30 fit *add. Halm.*

ὁμοιόπτωτον habet: 'non minus nunc in causa cederet
Aulus Caecina Sexti Aebuti impudentiae quam
tum in vi facienda cessit audaciae' ἰσόκωλον, ὁμοιό-
πτωτον, ὁμοιοτέλευτον: accedit et ex illa figura gratia, qua
nomina dixi mutatis casibus repeti: non minus cederet
quam cessit. at hoc ὁμοιοτέλευτον et παρονομασία est:
neminem alteri posse dare in matrimonium, nisi
penes quem sit patrimonium.

Contrapositum autem vel, ut quidam vocant, con- 81
tentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. nam et singula
singulis opponuntur, ut in eo, quod modo dixi: vicit
pudorem libido, timorem audacia, et bina binis: non
nostri ingenii, vestri auxilii est, et sententiae senten-
tiis: dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis. cui 82
accommodissime subiungitur et ea species, quam distinc-
tionem diximus: odit populus Romanus privatam
luxuriam, publicam magnificentiam diligit, et quae
sunt simili casu dissimili sententia in ultimo locata: 'ut
quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in
causa boni fuit, prosit'. nec semper contrapositum 83
subiungitur, ut in hoc: est igitur haec, iudices, non
scripta, sed nata lex, verum, sicut Cicero dicit, de
singulis rebus propositis refertur ad singula, ut in eo, quod
sequitur: quam non didicimus, accepimus, legimus,
verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, ex-
pressimus. nec semper, quod adversum est, contra ponitur, 84
quale est apud Rutilium: nobis primis di immortales
fruges dederunt, nos, quod soli accepimus, in om-
nes terras distribuimus. fit etiam adsumpta illa figura, 85
qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολή dicitur:
non, ut edam, vivo, sed, ut vivam, edo. et quod apud
Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casus
habeat, etiam similiter desinat: ut et sine invidia culpa
plectatur et sine culpa invidia ponatur. et eodem 86
cluditur verbo, ut quod dicit de Sex. Roscio: etenim

---

11 Cic. p. Cluent 6, 15 — 12 ib. 1, 4 — 14 ib. 2, 5 — 16 p. Mur. 36, 76 — 18 p. Cluent. 29, 80 — 21 p. Mil. 4, 10 — 27 c. 2, 16 — 33 p. Cluent. 2, 5 — 35 p. Quinctio 25, 78

---

4 accedit *Regius*, accidit *libri* — 6 at hoc *Halm*, ad huc *libri* — 10 fit **G**, sic **A**, *ante* singula, *expunxi cum Dzialasio in Rhett. antiquorum de figuris doctrina Vratisl. 1869, p. 21* — 35 de Sex. Roscio *ed. Ald.*, deseroscio **A**, desero. scio **G**.

cum artifex eius modi est, ut solus videatur dignus esse qui scaenam introeat, tum vir eius modi est, ut solus dignus esse videatur qui non accedat. est et nominibus ex diverso collocatis sua gratia: si consul Antonius, Brutus hostis, si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius.

87 Olim plura de figuris quam necesse erat, et adhuc erunt qui putent esse figuram: incredibile est quod dico, sed verum: *ἀνθυποφοράν* vocant, et aliquis hoc semel tulit, ne*mo* bis, ego ter, *διέξοδον*, e*t* longius evectus sum, sed redeo ad propositum, *ἄφοδον*.
88 quaedam verborum figurae paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. nam cum est in re, priori parti adsignanda est, cum in verbo, sequenti: sive malitiam sive stultitiam dicere oportet. item correctionis
89 eadem ratio est: nam quod illic dubitat, hic emendat. etiam in personae fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis esset haec figura: crudelitatis mater est avaritia, et apud Sallustium in Ciceronem 'o Romule Arpinas': quale est apud Menandrum Oedipus Thriasius. haec omnia copiosius sunt exsecuti qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius aliique non pauci, sed non minor erit eorum, qui
90 vivunt, gloria. ut fateor autem verborum quoque figuras posse plures reperiri a quibusdam, ita iis, quae ab auctoribus claris traduntur, meliores non adsentior. nam in primis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo videtur ipse damnasse: quarum pars est, quae sententiarum potius quam verborum sit, ut imminutio, improvisum, imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium (hoc enim puto, quod
91 dicitur *ἐναντιότης*), sumpta ex adverso probatio: quaedam

4 Phil. 4, 3, 8 — 14 Auct. ad Her. 4, 29, 40 — 18 Rutil. Lup. 2, 6 — 19 decl. 4, 7 — 20 Com. fragm. ed. Mein. 4, p. 303

1 ut solus uideatur dignus esse qui scaenam introeat solus uideatur qui non accedat **G**, ut solus uideatur dignus esse uidetur qui non accedat **A**, tum uir eius modi est ut *et* dignus esse *e Cicerone addidi* — 4 nominibus (*om.* in) *nos*, in omnibus **A**, in hominibns **G** — 5 si conservator . . . Brutus *om.* **A G** — 8 putant **A G** — 10 nemo *Badius*, nego **A G** — et *Spalding*, eo **A G** — 11 *ἄνοδον Volkmann* — 14 me *post* siue *del. Halm* — 31 inprovisum *Halm e Cicerone*, inprouisa **A G**.

omnino non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circum-
scriptio, sive hoc nomine significatur comprehensa breviter
sententia sive finitio: nam et hoc Cornificius atque Rutilius
schema λέξεως putant. verborum autem concinna trans-
gressio (hyperbaton est), quod Caecilius quoque putat
schema, a nobis est inter *tropos* posita. *sed* mutatio, [et] si 92
ea est, quam Rutilius ἀλλοίωσιν vocat, dissimilitudinem
ostendit hominum, rerum, factorum: quae si latius fiat,
figura non est, si angustius, in ἀντίθετον cadet, si vero haec
appellatio significat ὑπαλλαγήν, satis de ea dictum est. quod 93
vero schema est ad propositum subiecta ratio, quod Rutilius
αἰτιολογίαν vocat? nam de illo dubitari possit, an schema
sit, in distributis subiecta ratio, quod apud eundem primo
loco positum est. προςαπόδοσιν dicit, quae, ut maxime, ser- 94
vetur sane in pluribus propositis, quia aut singulis statim
ratio subiciatur, ut est apud Gaium Antonium: sed neque
accusatorem eum metuo, quod sum innocens, neque
competitorem vereor, quod sum Antonius, neque
consulem spero, quod est Cicero: aut positis duobus 95
vel tribus eodem ordine singulis continua reddatur, quale
apud Brutum de dictatura Cn. Pompei: praestat enim
nemini imperare quam alicui servire: sine illo enim
vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla con-
dicio est. sed et uni rei multiplex ratio subiungitur, ut 96
apud Vergilium:

sive inde occultas vires et pabula terrae
pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
excoquitur vitium, — — et totus locus,
seu plures calor ille vias — seu durat magis.

relationem quid accipi velit, non liquet mihi: nam si 97
ἀνάκλασιν aut ἐπάνοδον aut ἀντιμεταβολήν dicit, de omnibus
his locuti sumus. sed quidquid est, nec hoc nec superiora
in Oratore repetit. sola est in eo libro posita inter figuras
verborum exclamatio, quam sententiae potius puto (adfectus
enim est), *de* ceteris omnibus consentio. adicit his Caecilius 98
περίφρασιν, de qua dixi, Cornificius interrogationem, ratio-

---

7 c. 2, 16 — 11 ib. 2, 19 — 26 Georg. 1, 86 — 36 c. 4, 15

---

6 tropos *add. Burman* — sed *Spalding*, est **A**, et **G** — si *Halm*, etsi *libri* — 7 ἀλλοίωσιν *Philander*, *AMOIOCIN* **G**, *AMOIOCIN* **A** — 31 ἀνάκλασιν *Spalding*, *ANANKAΣIN* **A** — 35 de *Halm*, et *libri*.

cinationem, subiectionem, transitionem, occultationem, praeterea sententiam, membrum, articulos, interpretationem, conclusionem. quorum priora alterius generis sunt schemata,
99 sequentia schemata omnino non sunt. item Rutilius praeter ea, quae apud alios quoque sunt, *παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιίαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμόν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παρρησίαν,* de quibus idem dico. nam eos quidem auctores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, praeteribo, qui etiam, quae sunt argumentorum, figuris adscripserunt.

100 Ego illud de iis etiam, quae ver*ae* sunt, adiciam breviter, sicut ornant orationem opportune positae, ita ineptissisimas esse, cum immodice petantur. sunt qui neglecto rerum pondere et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarunt, summos se iudicent artifices ideoque non desinant eas nectere, quas sine substantia sectari tam est ridiculum quam quaerere habitum
101 gestumque sine corpore. sed ne eae quidem, quae recte fiunt, densandae sunt nimis: nam et vultus mutatio oculorumque coniectus multum in actu valet, sed si quis ducere os exquisitis modis et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. et orat*io* habet rectam quandam velut faciem, quae ut stupere immobili rigore non debebit, ita saepius in ea, quam natura dedit, specie continenda est.
102 sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus: maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis et pariter cadentibus et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum *nim*ia in his rebus cura verborum deroget adfectibus fidem, et ubicumque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

De compositione.

1 IV. De compositione non equidem post M. Tullium scribere auderem, cui nescio an *n*ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi et eiusdem aetatis homines scriptis ad ipsum etiam litteris reprehendere id collocandi genus ausi

---

11 verae *Capperonnier*, uere *libri* — 12 ornant **A** (a *in ras.*), ornent **G** — 22 oratio *Regius*, orator *libri* — 30 nimia *Halm*, iam **A** tam **G** — 35 nulla *Lochmann et Spalding*, ulla *libri*.

fuissent, et post eum plures multa ad eandem rem per-
tinentia memoriae tradidissent. itaque accedam in plerisque 2
Ciceroni atque in iis ero, quae indubitata sunt, brevior, in
quibusdam paulum fortasse dissentiam. nam etiam cum
iudicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem com- 3
positionis excludant, atque illum horridum sermonem, ut
forte fluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis
virilem esse contendant. qui si id demum naturale esse
dicunt, quod natura primum ortum est et quale ante cultum
fuit, tota h*aec* ars orandi subvertitur. neque enim locuti 4
sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines, nec
prooemiis praeparare, docere expositione, argumentis pro-
bare, adfectibus commovere scierunt. ergo his omnibus,
non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil
melius licebat, ne domibus quidem casas aut vest*ibus* pel-
lium tegmina aut urbibus montes ac silvas mutari oportuit.
quae porro ars statim fuit? quid non cultu mitescit? cur 5
vites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis ex-
cidimus: terra et ho*s* generat, mansuefacimus animalia: in-
domita nascuntur. verum id est maxime naturale, quod
fieri natura optime patitur. fortius vero qui incompositum 6
potest esse quam vinctum et bene collocatum? neque, si
p*ra*vi pedes vim detrahunt rebus, ut Sotadeorum et *G*al-
liamb*i*corum et quorundam in oratione simili paene licentia
lascivientium, compositionis est iudicandum. ceterum quanto 7
vehementior fluminum cursus est prono alveo ac nullas
moras obiciente quam inter obstantia saxa fractis aquis ac
reluctantibus, tanto, quae conexa est et totis viribus fluit,
fragosa atque interrupta melior oratio. cur ergo vires ipsa
specie solvi putent, quando res nec ulla sine arte satis
valeat et comitetur semper artem decor? an non eam, quae 8
missa optime est, hastam speciosissime contortam ferri
videmus, et arcu derigentium tela quo certior manus, hoc
est habitus ipse formosior? iam in certamine armorum
atque in omni palaestra quid satis recte cavetur ac petitur,
cui non artifex motus et certi quidam pedes adsint? quare 9
mihi compositione velut amentis quibusdam nervisve intendi

---

11 haec *ed. Ald.*, hic **G**, his (?) **A** — 16 vestibus *Regius,* uestes **A G** — 20 hos *Francius,* hoc **A G** — 22 qui *Regius,* quid **G**, quid ** **A** — 24 pravi *Madvig,* parui *libri* — Galliambicorum *Spalding,* calliā b//////ū **A**, Callimachorum **G**.

et concitari sententiae videntur. ideoque eruditissimo cuique persuasum est, valere eam plurimum non ad delectationem
10 modo, sed ad motum quoque animorum. primum quia nihil intrare potest in adfectus, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit, deinde quod natura ducimur ad modos. neque enim aliter eveniret ut illi quoque organorum soni, quamquam verba non exprimunt, in alios tamen atque
11 alios motus ducerent auditorem. in certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt, non eosdem modos adhibent, cum bellicum est canendum et cum posito genu supplicandum est, nec idem signorum concentus est procedente ad proelium exercitu, idem receptui carmen.
12 Pythagoreis certe moris fuit, et cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, et cum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut, si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.
13 quod si numeris ac modis inest quaedam tacita vis, in oratione *ea* vehementissima, quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in textu iungantur vel in fine claudantur: nam quaedam et sententiis parva et elocutione modica
14 virtus haec sola commendat. denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat et turbet: abierit omnis vis, iucunditas, decor. solvit quaedam sua in Oratore Cicero: *neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt. immuta paululum, ut sit 'multi superarunt mercatores venaliciique'* et insequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum
15 turbes, velut fracta aut transversa tela proieceris. idem corrigit, quae a Graccho composita durius putat. illum decet: nos hac sumus probatione contenti, quod in scribendo quae se nobis solutiora obtulerunt componimus. quid enim attinet eorum exempla quaerere, quae sibi quisque experiri potest? illud notasse satis habeo, quo pulchriora et sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore, quia neglegentia collocationis ipsa verborum luce depre-

---

25 c. 70, 232

---

18 ea *Badius*, eo *libri* — 26, 27, 28 mercatoresque uenalique *reliquis omissis fere libri, nostrum e Cicerone suppleverunt edd. vett.*

henditur. itaque ut confiteor, paene ultimam oratoribus artem 16
compositionis, quae *quidem* perfecta sit, contigisse, ita illis
quoque priscis habitam inter curas, in quantum adhuc pro-
fecerant, puto. neque enim mihi quamlibet magnus auctor
Cicero persuaserit, Lysian, Herodotum, Thucydiden parum
studiosos eius fuisse. genus fortasse sint secuti non idem, 17
quod Demosthenes aut Plato, quamquam et ii ipsi inter se
dissimiles fuerunt. nam neque illud in Lysia dicendi textum
tenue atque rasum laetioribus numeris corrumpendum erat:
perdidisset enim gratiam, quae in eo maxima est, simplicis
atque inadfectati coloris, perdidisset fidem quoque. nam
scribebat aliis, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa
rudibus et incompositis similia, quod ipsum compositio est.
et historiae, quae currere debet ac ferri, minus convenissent 18
insistentes clausulae et debita actionibus respiratio et clu-
dendi inchoandique sententias ratio. in contionibus quidem
etiam similiter cadentia quaedam et contraposita depre-
hendas. in Herodoto vero cum omnia, ut ego quidem sentio,
leniter fluunt, tum ipsa dialectus habet eam iucunditatem,
ut latentes in *se* numeros complexa videatur. sed de pro- 19
positorum diversitate post paulum: nunc, quae prius iis,
qui recte componere volent, discenda sunt.

Est igitur ante omnia oratio alia vincta atque con-
texta, soluta alia, qualis in sermone et epistulis, nisi cum
aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de
re publica similibusque. quod non eo dico, quia non illud 20
quoque solutum habeat suos quosdam et forsitan difficiliores
etiam pedes: neque enim aut hiare semper vocalibus aut
destitui temporibus volunt sermo atque epistula, sed non
fluunt nec cohaerent nec verba verbis trahunt, ut potius
laxiora in his vincla quam nulla sint. nonnumquam in causis 21
quoque minoribus decet eadem simplicitas, quae non nullis,
sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos et tantum com-
munit occultius.

At illa conexa series tres habet formas: incisa, quae 22
κόμματα dicuntur, membra, quae *κῶλα, περίοδον,* quae est
vel ambitus vel circumductum vel continuatio vel conclusio.
in omni porro compositione tria sunt genera necessaria:
ordo, iunctura, numerus.

---

2 quae quidem *Spalding*, qua de **A G** — 19 eam *Regius*, etiam *libri* — 20 se *add. Obrecht* — 22 sint *Regius* — 24 et **T** *m. 2, om.* **A G**.

23 Primum igitur de ordine. eius observatio in verbis est singulis et contextis. singula sunt, quae ἀσύνδετα diximus. in his cavendum ne decrescat oratio et fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur aut latroni petulans: augeri enim debent sententiae et insurgere, ut optime Cicero 'tu', inquit, 'istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate': aliud enim maius ali*i* supervenit. at si coepisset a toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. est et alius naturalis ordo, ut 'viros ac feminas, diem ac noctem, ortum et oc-
24 casum' dicas potius quam retrorsum. quaedam ordine permutato fiunt supervacua, ut 'fratres gemini': nam si 'gemini' praecesserint, 'fratres' addere non est necesse. illa nimia quorundam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, nomina adpositis et pronominibus essent priora:
25 nam fit contra quoque frequenter non indecore. nec non et illud nimiae superstitionis, uti quaeque sint tempore, *ita* facere etiam ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interim plus valent ante gesta ideoque levioribus
26 superponenda sunt. verbo sensum cludere multo, si compositio patiatur, optimum est: in verbis enim sermonis vis est. si id asperum erit, cedet haec ratio numeris, ut fit apud summos Graecos Latinosque oratores frequentissime. sine dubio erit omne, quod non cludet, hyperbaton, *sed* ipsum hoc inter tropos vel figuras, quae sunt virtutes, re-
27 ceptum est. non enim ad pedes verba dimensa sunt, ideoque ex loco transferuntur in locum, ut iungantur, quo congruunt maxime, sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit, cui adplicari et in quo possit insistere. felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo et apta iunctura et cum his numerus opportune cadens
28 contigit. quaedam vero transgressiones et longae sunt nimis, ut superioribus diximus libris, et interim etiam compositione vitiosae, quae in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant, quales illae Maecenatis: sole et aurora rubent plurima: inter *se* sacra movit aqua fraxinos: ne

---

6 Phil. 2, 25, 63

---

8 alii *Christ*, alio *libri* — 11 quam *Regius*, quamquam et **A** (quam et *in ras.*) **G** — 17 ita *Christ*, ea *libri* — 24 sed *Spalding*, est **G**, et **A** — 36 se *add. Halm.*

exequias quidem unus inter miserrimos viderem
meas. quod inter haec pessimum est, quia in re tristi ludit 29
compositio. saepe tamen est vehemens aliquis sensus in
verbo, quod si in media parte sententiae latet, transire in-
tentionem et obscurari circumiacentibus solet, in clausula
positum adsignatur auditori et infigitur, quale illud est
Ciceronis: ut tibi necesse esset in conspectu populi
Romani vomere *postridie*. transfer hoc ultimum: minus 30
valebit. nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se
foeda vomendi necessitas iam nihil ultra expectantibus
hanc quoque adiceret deformitatem, ut cibus teneri non
posset postridie. solebat Afer Domitius traicere in clausulas 31
verba tantum asperandae compositionis gratia et maxime
in prooemiis, ut pro Cloatilla: gratias agam continuo,
et pro Laelia: eis utrisque apud te iudicem pericli-
tatur Laelia. adeo refugit teneram delicatamque modu-
landi voluptatem, ut currentibus per se numeris quod eos
inhiberet obiceret. amphiboliam quoque fieri vitiosa loca- 32
tione verborum nemo est qui nesciat. haec arbitror, ut in
brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet
et vin*cta* sit *et* apte cadens oratio, tamen merito incomposita
dicatur.

Iunctura sequitur. est in verbis, incisis, membris,
periodis: omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu
habent. atque ut ordinem sequar, primum sunt quae im- 33
peritis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est,
quae commissis inter se verbis duobus ex ultima prioris
ac prima sequentis syllaba deforme aliquod nomen efficiunt.
tum vocalium concursus: quod cum accidit, hiat et inter-
sistit et quasi laborat oratio. pessime longae, quae easdem
inter se litteras committunt, sonabunt: praecipuus tamen
erit hiatus earum, quae cavo aut patulo maxime ore effe-
runtur. e planior littera est, i angustior, ideoque obscurius 34
in his vitium. minus peccabit qui longis breves subiciet,
et adhuc qui praeponet longae brevem. minima est in
duabus brevibus offensio. atque cum alia*e* subiunguntur aliis,
proinde asperiores *aut leniores* erunt, prout oris habitu

7 Phil. 2, 25, 63

8 postridie *add. Regius* — 21 vincta *Obrecht*, uincat ac **A G** — et *add. Regius* — 25 sunt quae *Capperonnier*, quae sunt **A G** — 27 ultima *Regius*, ultima fine **A G** — 36 aliae *Regius*, alia **A G** — 37 aut leniores *add. Christ*.

35 simili aut diverso pronuntiabuntur. non tamen id ut crimen
ingens expavescendum est, ac nescio neglegentia in hoc an
sollicitudo sit peior. inhibeat enim necesse est hic metus
impetum dicendi et a potioribus avertat. quare ut negle-
gentiae est hoc pati, ita humilitatis ubique perhorrescere,
nimiosque non immerito in hac cura putant omnes Isocraten
36 secutos praecipueque Theopompum. at Demosthenes et
Cicero modice respexerunt ad hanc partem. nam et coe-
untes litterae, quae συναλοιφαί dicuntur, etiam leniorem
faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine cludantur,
et nonnumquam hiulca etiam decent faciuntque ampliora quae-
dam, ut 'pulchra oratione *is*ta iact*a* te', cum longae
per se et velut opimae syllabae aliquid etiam medii tem-
37 poris inter vocales, quasi intersistatur, adsumunt. qua de re
utar Ciceronis potissimum verbis. habet, inquit, ille tam-
quam hiatus et concursus vocalium molle quiddam,
et quod indicet non ingratam neglegentiam de re
hominis magis quam de verbis laborantis.

Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue,
quae sunt asperiores, in commissura verborum rixantur, ut
s ultima cum x proxima, quarum tristior etiam, si binae
38 collidantur, stridor est, *ut 'ars* studiorum'. quae fuit causa
et Servio, ut dixi*t*, subtrahendae s litterae, quotiens ultima
esset aliaque consonante susciperetur, quod reprehendit
Luranius, Messala defendit. nam neque Lucilium putat uti
eadem ultima, cum dicit *Ae*ser*n*inus fuit et dignus loco-
que, et Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic lo-
39 cutos. inde 'belligerare, pomeridiem' et illa Censori Catonis
'dicae *f*ac*i*aeque' m littera in e mollita. quae in veteri-
bus libris reperta mutare imperiti solent, et dum librariorum
40 insectari volunt inscientiam, suam confitentur. atqui eadem
illa littera, quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis

15 Orat. 23. 77 — 26 Sat. lib. 4, cf. Non. p. 393 — 27 c. 48, 161

4 negligentie est **M**, neglegentia **A**[1] **G** — 5 pars *post* negl. *om. ed. Colon.* — 12 ista iacta te *Halm*, acta oratio iactate **A** (actate) **G** — 13 opimae *Victorius*, optimae **A G** — medii temporis *Regius*, mediis temporibus **A G** — 20 ut si *Julius Victor*, et *libri* — 22 ut ars studiorum *edd. vett.*, *cf. Diomedes p. 467 Keil*, nastudiorum **A G** — 23 dixit *Lachmann ad Lucret. p. 29*, dixi *libri* — 25 putat *Spalding*, putant *libri* — 26 Aeserninus *L. F. Schmidt*, serinus **A G** — 28 belligerare pomeridiem *fere edd. vett.*, belligerare **S**, pelligerere promeridiem **A G** — 29 dicae faciaeque *Gertz*, dieae hac eque **A G**.

ita contingit, ut in eam transire possit, etiam si scribitur,
tamen parum exprimitur, ut 'multum ille' et 'quantum erat',
adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. neque
enim eximitur, sed obscuratur et tantum in hoc aliqua
inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant. viden- 41
dum etiam, ne syllaba verbi prioris ultima et prima sequen-
tis *sit ea*dem: quod ne quis praecipi miretur, Ciceroni in
epistulis excidit: res mihi *invisae* visae sunt, Brute,
et in carmine:

o fortunatam natam me consule Romam.

etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur, quia 42
necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet.
ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda con-
tinuatio et ex diverso quoque longorum: adfert enim quan-
dam dicendi tarditatem. illa quoque vitia sunt eiusdem loci,
si cadentia similiter et similiter desinentia et eodem modo
declinata multa iunguntur. ne verba quidem verbis aut 43
nomina nominibus similiaque his continuari decet, cum
virtutes etiam ipsae taedium pa*ri*ant nisi gratia varietatis
adiutae.

Membrorum incisorumque iunctura non ea modo est 44
observanda quae verborum, quamquam et in his extrema
ac prima coeunt, sed plurimum refert compositionis, quae
quibus anteponas. nam et 'vomens frustis esculentis
gremium suum et totum tribunal implevit' * * et
contra (nam frequentius utar isdem diversarum quoque
rerum exemplis, quo sint magis familiaria) 'saxa atque
solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
cantu flectuntur atque consistunt' magis insurgebat,
si verteretur: nam plus est saxa quam bestias commoveri,
vicit tamen compositionis decor. sed transeamus ad nu-
meros.

Omnis structura ac dimensio et copulatio vocum con- 45
stat aut numeris (numeros ῥυθμούς accipi volo) aut μέτροις,
id est dimensione quadam. quod, etiam *si* constat utrumque
pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. nam pri- 46
mum numeri spatio temporum constant, metra etiam ordine,

8 ex libro incerto fr. 8 H. — 24 Cic. Phil. 2, 25, 63 — 27 p. Arch. 8, 19

7 sit eadem] idē nec **A G** — 8 invisae *add. Regius* — 10 natam *om.* **A G** — 19 pariant *Regius*, patiantur *libri* — 35 etiam si *Regius*, etiam *libri* — 36 primum *ed. Ald.*, plurimum **A G**.

ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis.
ῥυθμός est aut par, ut dactylicus, una enim syllaba *longa*
par est *duabus* brevibus (est quidem vis eadem et aliis
47 pedibus, sed nomen illud tenet: longam esse duorum tem-
porum, brevem unius, etiam pueri sciunt) aut sescuplex, ut
paeonicus: is est ex longa et tribus brevibus *aut ex tribus*
brevibus et longa, vel alio quoque modo, ut tempora tria
ad duo relata sescuplum faciant: aut duplex, ut iambos,
48 nam est ex brevi et longa, quique est ei contrarius. sunt
hi et metrici pedes, sed hoc interest, quod rhythmo in-
differens, dactylicusne ille priores habe*a*t breves an sequentes:
tempus enim so*l*um metitur, ut a sublatione ad positionem
idem spatii sit. proinde alia dimensio est versuum: pro
dactylico poni non poterit anapaestus aut spondeus, nec
49 pae*a*n eadem ratione brevibus incipiet ac desinet. neque
solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit,
sed ne dactylum quidem aut forte spondeum alterum pro
altero. itaque si quinque continuos dactylos, ut sunt in illo

panditur interea domus omnipotentis Olympi

50 confundas, solveris versum. sunt et illa discrimina, quod
rhythmis libera spatia, metris finita sunt, et his certae
clausulae, illi, quo modo coeperant, currunt usque ad *μετα-*
βολήν, id est transitum ad aliud rhythmi genus, et quod
metrum in verbis modo, rhythmos etiam in corporis motu
51 est. inania quoque tempora rhythmi facilius accipient, quam-
quam haec et in metris accidunt. maior tamen illic licentia
est, ubi tempora etiam [animo] metiuntur et pedum et digi-
torum ictu, *et* intervalla signant quibusdam notis atque
aestimant, quot breves illud spatium habeat: inde *τετρά-*
σημοι πεντάσημοι, deinceps longiores sunt percussiones, nam
σημεῖον tempus est unum.

52 In compositione orationis certior et magis omnibus
aperta servari debet dimensio. est igitur in pedibus et
metricis quidem pedibus, *qui* adeo reperiuntur in oratione,
ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum

---

19 Aen. 10, 1

2, 3 longa *et* duabus *add. Rollin* — 6 paeonicus: is est *Halm*, paeonicūsis ē **G**, paeonicum sit **A** (si ** m. 1) — aut . . . brevibus *add. Halm* — 11 habeat *Regius*, habet **A G** — 12 solum *Badius*, sonum **G**, sonu **A** — 15 paean eadem] paene eadem **A G** — 27 animo *incl. Christ* — 28 et *add. Spalding* — 34 qui *add. Halm.*

excidant versus, et contra nihil quod est prosa scriptum,
non redigi possit in quaedam versiculorum genera vel in
membra: sic*u*t in molestos incidimus grammaticos, qu*orum* 53
fuerunt, qui lyricorum quorundam carmina in varias men-
suras coegerunt. at Cicero frequentissime dicit, totum hoc
constare numeris, ideoque reprehenditur a quibusdam, tam-
quam orationem ad rhythmos adliget. nam sunt numeri 54
ῥυθμοί, ut et ipse constituit, et secuti eum Vergilius, cum dicit

numeros memini, si verba tenerem,

et Horatius

numerisque fertur lege solutus. 55

invadunt ergo hanc inter ceteras vocem: neque enim
Demosthenis fulmina tantopere vibratura dicit, nisi
numeris contorta ferrentur: in quo si hoc sentit 'rhyth-
mis contorta', dissentio. nam rhythmi, ut dixi, neque finem
habent certum nec ullam in contextu varietatem, sed, qua
coeperunt sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt:
oratio non descendet ad crepitum digitorum et *pedum. at*que 56
Cicero optime vid*i*t ac testatur frequenter, se quod nume-
rosum sit quaerere, ut magis non *ἄρρυθμον,* quod esset
inscitum atque agreste, quam *ἔνρυθμον,* quod poeticum est,
esse compositionem velit: sicut etiam quos palaestritas esse
*n*olumus, tamen esse *n*olumus eos, qui dicuntur *ἀπάλαιστοι.*
verum ea quae efficitur e pedibus a*e*qua conclusio nomen 57
aliquod desiderat. quid sit igitur potius quam numerus,
sed oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogis-
mus? ego certe, ne in calumniam cadam, qua ne Marcus
quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut, cum pro compo-
sito dixero numerum et ubicumque iam dixi, oratorium di-
cere intellegar.

Collocatio autem verba iam probata et electa et velut 58
adsignata sibi debet conectere: nam vel dure inter se com-
missa potiora sunt inutilibus. tamen et eligere quaedam,
dum ex iis, quae idem significent atque idem valeant, per-
miserim, et adicere dum non otiosa, et detrahere dum non

---

8 Orat. 20, 67 — 9 Ecl. 9, 45 — 11 Carm. 4, 2, 11 — 13 Cic. Orat. 70, 234

---

2 non Guelf, *om.* **AG** — 3 sicut *Spalding,* sint a*t* **A**, sint ad **G** — quorum *Buttmann*, quam *libri* — 18 pedum *add. Christ* — atque *nos*, quae **AG** — 19 vidit *Gallaeus,* uidet *libri* — 23 nolumus *bis edd. vett.*, uolumus **AG** — 24 aequa *edd. vett.*, aqua **AG** — 26 sed *Christ*, est *libri.*

necessaria, *e*t figuris mutare casus atque numeros, quorum
varietas frequenter gratia compositionis adscita etiam suo
59 nomine solet esse iucunda. etiam ubi aliud ratio, aliud con-
suetudo poscet, utrum volet sumat compositio, vitavisse vel
vitasse, deprehendere vel deprendere. coitus etiam syllaba-
rum non negabo et quidquid sententiis aut elocutioni non
60 nocebit. praecipuum tamen in hoc opus est, scire quod
quoque loco verbum maxime quadret. atque is optime com-
ponet, qui hoc *non* solum componendi gratia facit.

Ratio vero pedum in oratione est multo quam in versu
difficilior: primum quod versus paucis continetur, oratio
longiores habet saepe circuitus, deinde quod versus semper
similis sibi est et una ratione decurrit, orationis compositio,
nisi varia est, et offendit similitudine et in adfectatione
61 deprehenditur. et in omni quidem corpore totoque, ut ita
dixerim, tractu numerus insertus est: neque enim loqui
possumus nisi syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes
fiunt. magis tamen et desideratur in clausulis et apparet,
primum quia sensus omnis habet suum finem poscitque
naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur, deinde
quod aures continuam vocem secutae ductaeque velut prono
decurrentis orationis flumine tum magis iudicant, cum ille
62 impetus stetit et intuendi tempus dedit. non igitur durum
sit neque abruptum, quo animi velut respirant ac refi-
ciuntur. haec est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic
63 laus omnis declama*ntium*. proximam clausulis diligentiam
postulant initia: nam et in haec intentus auditor est. sed
eorum facilior ratio est, non enim cohaerent aliis sed prae-
cedentibus serviunt: exordium sumunt, cum *clausul*a, quam-
libet sit composita ipsa, gratiam perdet, si ad eam
rupta via venerimus. namqu*e eo* fit ut, cum Demosthenis
severa videatur compositio *'τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ
πάσαις'*, et illa, quae ab uno, quod sciam, Bruto minus
64 probatur, ceteris placet *'κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ'*,
Ciceronem carpant in his 'familiaris coeperat esse

32 de cor. 1, 1 — 34 Phil. 3, 17 — 35 p. Cael. 26, 62

1 et *Regius,* sed **A G** — 8 verbum *ed. Ald.*, uerborum *libri* — 9 non *add. Rollin* — 14 offendit Goth., offendet **A G** — 17 e *post* nisi *del. Spalding* — 24 sit] sed **A G** — 26 declamantium *Halm*, declamat **A G** — 28 sed] nec *Regius* — 29 clausula *Spalding*, ea **A G** — 30 sit] sit enim **A G** — 31 namque eo fit ut cum *Halm secundum Spaldingium*, nam quo cum fit ut **A G**.

balneatori' et non minus dura 'archipiratae'. nam 'bal-
neatori' et 'archipiratae' idem finis est qui *πᾶσι καὶ πάσαις*
et qui *μηδὲ τοξεύῃ*, sed priora sunt severiora. est in eo 65
quoque nonnihil, quod hic singulis verbis bini pedes con-
tinentur, quod etiam in carminibus est praemolle, nec solum
ubi quinae, ut in his, syllabae nectuntur, fortissima Tyn-
daridarum, sed etiam quaternae, cum versus cluditur
Apennino et armamentis et Oreione. quare hoc quoque 66
vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se
cohaereant, sed ne pigra, ne longa sint, ne, quod nunc
maxime vitium est, brevium contextu resultent ac sonum
reddant paene puerilium crepitaculorum. nam ut initia 67
clausulaeque plurimum momenti habent, quotiens incipit
sensus aut desinit, sic in mediis quoque sunt quidam conatus
iique leviter insistunt. currentium pes, etiam si non moratur,
tamen vestigium facit. itaque non modo membra atque
incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis,
quae non dubie contexta sunt nec respiratione utuntur, illi
vel*ut* occulti gradus *sint*. quis enim dubitet, unum sensum 68
in hoc et unum spiritum esse? Animadverti, iudices,
omnem accusatoris orationem in duas divisam esse
partes: tamen et duo prima verba et tria proxima et
deinceps duo rursus ac tria suos quasi numeros habent *et*
spiritum sustinemus, sicut apud rhythmicos aestimantur.
hae particulae prout sunt graves, acres, lentae, celeres, 69
remissae, exultantes, proinde id, quod ex illis conficitur,
aut severum aut luxuriosum aut quadratum aut solutum
erit. quaedam etiam clausulae sunt claudae atque pendentes, 70
si relinquantur, sed sequentibus suscipi ac sustineri solent,
eoque facto vitium, quod erat in fine, continuatione emen-
dat*ur*. non vult populus Romanus obsoletis crimi-

---

1 Verr. 5, 27, 70 — 6 Hor. Sat. 1, 1, 100 — 8 Pers. Sat. 1. 95: Ovid. Met. 2, 226 — ib. 11, 456 — Verg. Aen. 3, 517 — 21 Cic. p. Cluent. 1, 1 — 32 Verr. 5, 44, 117

---

8 hoc *ed Gryph. 1534,* hic **A G** — 9 his *exp. ante* verbis *Regius* — 10 se *om.* **A G** — 13 crepitaculorum **M a**, crepitaculo **A G** — 18 cludi *Regius*, includi **A G** — 20 velut *Halm,* uel **A G** — sint *add. Halm* — 24 tria **T** *m. 2*, tris **A G** — et *add. Spalding* — 25 sic apud rithmis (aput rimas **A**) aestimantur **A G**, *nostrum edd. vett., Halm*: si capita *ῥυθμικῶς* aestimantur — 31 continuatione emendatur *nos*, continuatione mendat **G**, continuatio ** mendat **A**.

nibus accusari Verrem durum, si desinas: sed cum
est continuatum iis quae sequuntur, quamquam natura ipsa
divisa sunt 'nova postulat, inaudita desiderat', salvus
71 est cursus. 'ut adeas, tantum dabis' male cluderet, nam
et trimetri versus pars ultima est: excipit 'ut cibum
vestitumque intro ferre liceat, tantum': praeceps
adhuc firmatur ac sustinetur ultim*o* 'nemo recusabat'.
72 Ver*sum* in oratione fieri multo f*oe*dissimum est totum,
sed etiam in parte deforme, utique si pars posterior in
clausula deprehendatur aut *rur*sus prior in ingressu. nam
quod est contra saepe etiam decet, quia et claudit interim
optime prima pars versus, dum intra paucas syllabas, prae-
73 cipue senarii atque octonarii. 'in Africa fuisse' initium
senarii est, primum pro Q. Ligario caput claudit: 'esse
videatur', *i*am nimis frequens octonarium inchoat: talia
sunt Demosthenis: *πᾶσι καὶ πάσαις et πᾶσιν ὑμῖν* et totum
74 paene principium. et ultima versuum initio conveniunt
orationis: 'etsi vereor, iudices', et 'animadverti,
iudices'. sed initia initiis non convenient, *ut* T. Livius
75 hexametri exordio coepit: Facturusne operae pretium
sim (nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emen-
datur), nec clausulae clausulis, ut Cicero: quo me vertam
nescio, qui trimetri finis est. trimetrum et *senarium* pro-
miscue dicere licet: sex enim pedes, tres percussiones habet.
peius cludit finis hexametri, ut Brutus in epistulis: neque
illi malunt habere tutores aut defensores, quam-
76 quam sciunt placuisse Catoni. illi minus sunt notabiles,
quia hoc genus sermoni proximum est. itaque et versus hi
fere excidunt, quo*d* Brutus ipso componendi durius studio
saepissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero non-
numquam, ut in principio statim orationis in L. Pisonem:

---

4 Verr. 5, 45, 118 — 13 p. Lig. 1, 1 — 16 de cor. 1, 1 — 18 Cic. p. Mil. 1, 1 — p. Cluent. 1, 1 — 20 Praef. init. — 22 p. Lig. 1, 1: p. Cluent. 1, 4 — 25 fr. 2 H.

---

7 ultimo *Spalding*, ultima *libri* — 8 Versum *Regius*, uerrem **A G** — foedissimum *Regius*, fid. **A G** — 9 utique **S**, utque **A G** — 10 rursus *Regius*, uisus **A G** — nam quod est **A** *in ras.*, nam quidem **G** — 15 iam *Burman*, nam **A G** — talia **a**, alia **A G** — 16 et *add. Halm*, καὶ *Spalding cum edd. vett.* — 19 ut *add. Weidner Critt. scriptt. specimen Colon. 1864, p. 10* — 23 senarium *add. Christ* — 26 quam*quam* sciunt **A**, quam consciunt **G**, quoniam causam sciunt *Halm* — 28 sermoni *Regius*, sermonis **A G** — 29 quod *nos*, quos *libri*.

Pro di immortales, qui hic inluxit dies? non minore 77
autem cura vitandum est quidquid est *ἔνρυθμον,* quale apud
Sallustium: Falso queritur de natura sua. quamvis
enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. atqui
Plato, diligentissimus compositionis, in Timaeo prima statim
parte vitare ista non potuit. nam et initium hexametri statim 78
invenias, et Anacreontion protinus colon efficias, et si velis
trimetron, et quod duobus pedibus et parte *πενθημιμερές* a
Graecis dicitur, et haec omnia in tribus ver*sibus*: et Thucy-
didi *ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν* ex mollissimo rhythmorum
genere excidit.

Sed quia omnem *compositionem* oratoriam constare 79
pedibus dixi, aliqua de his quoque: quorum nomina quia
varia traduntur, constituendum est, quo quemque appellemus.
equidem Ciceronem sequar (nam is eminentissimos Grae-
corum est secutus), excepto quod pes mihi tres syllabas
non videtur excedere, quamquam ille paeane dochmioque,
quorum prior in quattuor, secundus in quinque excurrit,
utatur. nec tamen ipse dissimulat, quibusdam numeros 80
videri non pedes, neque immerito: quidquid est enim supra
tres syllabas, id est ex pluribus pedibus. ergo cum con-
stent quattuor pedes binis, octo ternis, spondeum longis
duabus, pyrrichium, quem alii pariambum vocant, brevibus
duabus, iambum brevi longaque, huic contrarium e longa
et brevi choreum, non ut alii, trochaeum nominemus. ex 81
iis vero, qui ternas syllabas habent, dactylum longa duabus-
que brevibus, huic temporibus parem, sed retro actum
appellari constat anapaeston. media inter longas brevis
faciet amphimacron, sed frequentius eius nomen est creticus,
longa inter breves amphibrachy*n* huic *contrarium. duabus* 82
longis brevem *sequentibus bacchius, totidem longis brevem*
praecedentibus palimbacchius erit. tres breves trochaeum,

1 in Pis. 1, 1 — 3 Iug. 1, 1 — 10 1, 8 — 15 Orat. 64 sqq.

2 *ἔνρυθμον edd. vett.*, enpiomon **A G** — 4 atque **A G** — 9 versibus *Daniel in ed. Leid.*, uerbis *libri* — 12 omnem **T** *m. 2*, omne **A**, omni **G** — compositionem *add. Spalding* — 13 pedibus *add. ed. Camp.* — 15 equidem *Zumpt*, et quidem *libri* — 18 excurrit utatur *Regius*, excurri putatur **A G** — 22 spondeum **T** *m. 2*, spondion **A G** — 24 duabus *add. Halm* — 30, 31 amphibrachyn . . . longis *Spalding*, amphibrachios huic ausis longis **A**, amphibrachys h. contrarius longis *edd. vett.* — 31 sequentibus . . . brevem *add. Valla.*

quem tribrachyn dici volunt qui choreo trochaei nomen
83 imponunt, totidem longae molosson efficient. horum pedum
nullus non in orationem venit, sed quo quique sunt tempo-
ribus pleniores longisque syllabis magis stabiles, h*oc*
graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobilem.
utrumque locis utile: nam et illud, ubi opus est velocitate,
tardum et segne, et hoc, ubi pondus exigitur, praeceps ac
84 resultans merito damnetur. sit in hoc quoque aliquid
fortasse momenti, quod et longis longiores et brevibus sunt
breviores syllabae: ut, quamvis neque plus duobus tempo-
ribus neque uno minus habere videantur ideoque in metris
omnes breves omnesque longae inter se *ips*ae sint pares,
lateat tamen nescio quid, qu*o*d supersit aut desit. nam
versuum propria condicio est, ideoque in his quaedam etiam
85 communes. veritas vero quia patitur aeque brevem esse vel
longam vocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes
una pluresve praecedunt, certe in dimensione pedum syllaba,
quae est brevis, insequente alia *vel longa* vel brevi, quae
tamen duas primas consonantes habeat, fit longa, ut agre-
86 stem tenui musam: nam 'a' brevis, 'gres' brevis, faciet
tamen longam priorem: dat igitur illi aliquid ex suo tempore.
quo modo, nisi habet plus quam quae brevissima, qualis
ipsa esset detractis consonantibus? nunc unum tempus
accommodat priori et unum accipit a sequente: ita duae
natura breves positione sunt temporum quattuor.
87 Miror autem in hac opinione doctissimos homines
fuisse, ut alios pedes ita eligerent aliosque damnarent,
quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione de-
prehendi. licet igitur paeana sequatur Ephorus, inventum a
Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumque ut
temperatos brevibus ac longis, fugiat *spondeum et* trochaeum,
88 alterius tarditate nim*ia*, alterius celeritate damnata, herous,
qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, iambus hum*il*ior
videatur, trochaeum ut nimis currentem damnet eique cor-
dacis nomen imponat, eademque dicant Theodectes ac

19 Verg. Ecl. 1, 2 — 33 Arist. Rhet. 3, 8

4 hoc *ed. Ald.*, his *libri* — 6 longis **G** — 12 ipsae *Spalding*, obsessae **AG** — 13 quid quod *Spalding*. quidquid **A**, quicquid **G** — 15 quia **a**, qui **AG** — 18 vel longa *add. Christ* — 31 spondeum et *add. ed. Camp.* — 32 nimia *Halm*, etenim **AG** — 33 humilior *Victorius*, humanior *libri*.

Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius:
inrumpent etiam ad *invitos*, nec semper illis heroo aut 89
paeane suo, quem, quia versum raro facit, maxime laudant,
uti licebit. ut sint tamen aliis alii crebriores, non verba
facient, quae neque augeri nec minui nec sicuti *toni* modulatione produci aut corripi possunt, sed transmutatio et col-
locatio. plerique enim ex commissuris eorum vel divisione 90
fiunt pedes: quo fit ut isdem verbis alii atque alii versus fiant,
ut memini quendam non ignobilem poetam tale*m ex*arasse:

astra tenet caelum, mare classes, area messem.

hic retrorsum fit sotadeus, itemque *e* sotadeo *exit* retro
trimetros:

caput exseruit mobile pinus repetita.

miscendi ergo sunt curandumque ut sint plures, qui placent, 91
et circumfusi bonis deteriores lateant. nec vero in litteris
syllabisque natura mutatur, sed refert, quae cum quaque
optime coeat. plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et ponderis habent longae, celeritatis breves: quae si miscentur
quibusdam longis, currunt, si continuantur, exultant. acres 92
quae ex brevibus ad longas insurgunt, le*n*iores quae a longis
in breves descendunt. optime incipitur a longis, recte aliquando a brevibus, ut novum crimen: le*n*ius a duabus
brevibus, ut animadverti iudices, sed hoc pro Cluentio
recte, quia initium eius partitioni simile est, quae celeritate
gaudet. clausula quoque e longis firmissima est, sed venit 93
et in breves, quamvis habeatur indifferens ultima. neque
enim ego ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quia videtur aliquid vacantis temporis ex eo, quod insequitur,
accedere: aures tamen consulens meas intellego multum referre, verene longa sit quae cludit, an pro longa. neque
enim tam plenum est dicere incipientem timere, quam
illud ausus est confiteri. atqui si nihil refert, brevis an 94

22 p. Lig. 1, 1 — 23 p. Cluent. 1, 1 — 31 p. Mil. 1, 1 — 32 p. Lig. 1, 1

2 ad invitos *ed. Ald.*, adiutos **A G** — 5 toni *add. Christ* — 6 possunt *Spalding* (**A G**), possint *alii* — 9 non **T** *m. 2*, *om.* **A G** — talem exarasse *Halm*, talelarasse **G**, tal*iter lusisse* **A** — 11 e *om. libri* — exit *Halm*, adm *libri* — 17, 18 ponderis **T** *m. 2*, conderes **G**, conditurae **A** *in ras. m. 2* — 20 longas insurgunt **T** *m. 2*, longa sint surgunt **A G** — leniores *Regius*, leuiores *libri* — 21 descendunt **T** *m. 2*, discedunt **A G** — 22 a **a**, *om.* **A G** — lenius a duabus brevibus *Halm*, leuibus **A G**, leuibus a duabus *libri Diomedis* — 24 partitioni *Regius*, partitionis **A G** — 25 sed venit *Diomedes*, seduent **A**, secluent **G**.

longa sit ultima, idem pes erit, verum nescio quo modo se-
debit hoc, illud subsistet. quo moti quidam longae ultimae
tria tempora dederunt, ut illud tempus, quod brevis ex
loco accipit, huic quoque accederet. nec solum refert, quis
95 claudat *pes, sed clauden*tem quis antecedat. retrorsum autem
*ne*que plus tribus, iique si non ternas syllabas habebunt,
repetendi erunt (*ab*sit *eni*m poetica observatio), neque minus
duobus: alioqui pes erit, non numerus. potest tamen vel
unus esse dichoreus, si unus est, qui constat e duobus
96 choreis. itemque paean, qui est ex choreo et pyrrichio,
quem aptum initiis putant, vel contra, qui est e tribus brevi-
bus et longa, cui clausulam adsignant: de quibus fere duo-
bus scriptores huius artis loquuntur. alii omnes, *in* quocum-
que sit loco *longa*, temporum quod ad rationem pertinet,
97 paeanas appellant. est et dochmius, qui fit ex bacchio et
iambo vel ex iambo et cretico, stabilis in clausulis et se-
verus. spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes
usus, n*on* eodem *modo* semper se habet: optime praecedet
eum creticus, ut in hoc: de qua ego nihil dicam nisi
depellendi criminis causa. *non* nihil est, quod supra
dixi multum referre, unone verbo sint duo pedes compre-
hensi an uterque liber. sic enim fit forte 'criminis causa',
molle 'archipiratae', mollius, si tribrachys praecedat, 'facili-
98 tates, temeritates'. est enim quoddam ipsa divisione ver-
borum latens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui
nisi alterius verbi fine, alterius initio constat, versum non
efficit. potest, etiam si minus bene, praeponi anapaestus:
99 muliere non solum nobili, verum etiam nota. cum
anapaestus, et creticus, iambus quoque, qui est utroque
syllaba minor: praecedet enim tres longas brevis. sed *et*
spondeus iambo recte praeponitur: [isdem in] armis fui.
cum spondeus, et bacchius: sic enim fiet ultimus dochmius:

19 p. Cael. 13, 31 — 28 ib. 13, 31

4 loco *Spalding,* longo **A G** — 5 claudat pes, sed claudentem quis *nos secundum Spaldingium,* quis claudātem quis **G**, quis claudat *et* quis **A** — 6 neque *Badius,* quae **A G** — 7 absit *Badius,* sit **A G** — enim *Spalding,* tam **A G** — 13 in q. sit loco longa *Halm,* ut q. sint loco **A G**, (sint quoque **G**) — 16 vel ex *Rufinus (Rhett. lat. min p. 577, 20),* uel, l *in ras.* **A**, uer **G** — 18 non . . . habet *Halm,* neodem semper per se habet **A G** — 19 hoc **T** *m* 2,hac **A G** — 20 causa non *Halm,* causam **A G** — 30 et *add. Regius* — 31 isdem in *incl. Regius.*

in armis fui. ex iis, quae supra probavi, apparet molosson 100
quoque clausulae convenire, dum habeat ex quocumque
pede ante se brevem: illud scimus, ubicumque sunt,
esse pro nobis. minus gravis erit spondeus, praecedentibus 101
iambo et pyrrichio, ut iudicii Iuniani, et adhuc peius
priore paeanem, ut Brute dubitavi, nisi potius hoc esse
volumus dactylum et bacchium. duo spondei non fere *se*
iungi patiuntur, quae in versu quoque no*tabil*is clausula est,
nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris: cur de
perfugis nostris copias comparat is contra nos? una
syllaba, duabus, una. ne dactylus quidem spondeo bene 102
praeponitur, quia finem versus damnamus in fine orationis.
bacchius et claudit et sibi iungitur: venenum timeres,
vel choreum et spondeum ante *se* amat: ut venenum
timeres. contrarius quoque qui est, cludet, nisi si ultimam
syllabam longam esse volumus, optimeque habebit ante se
molosson: civis Romanus sum, aut bacchium: quod hic
potest, nos possemus. sed verius erit claudere choreum 103
praecedente spondeo, nam hic potius est numerus: 'nos
possemus' et 'Romanus sum'. claudet et dichoreus, id
est idem pes sibi ipse iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum, cuius exemplum Cicero ponit: patris dictum sapiens
temeritas filii comprobavit. accipiet ante se choreus et 104
pyrrichium: omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat. cludet et dactylus, nisi eum observatio
ultimae creticum facit: muliercula nixus in litore. habebit ante se bene creticum et iambum, spondeum male, peius
choreum. cludit amphibrachys: Q. Ligarium in Africa 105
fuisse, si non eum malumus esse bacchium. non optimus
est trochaeus, si ulla est ultima brevis, quod certe sit necesse est: alioqui quo modo claudet, qui placet plerisque,
dichoreus? illa observatione ex trochaeo fit anapaestus.
idem trochaeus praecedente longa fit paean, quale est 'si 106
potero' et 'dixit hoc Cicero', 'obstat invidia'. sed hunc initiis

1 p. Lig. 3, 9 — 5 p. Cluent. 1, 1 — 6 Orat. 1, 1 — 9 Orat. 66, 223 — 13 p. Cael 14, 33 — 17 Verr. 5, 62, 162 — p. Lig 4, 10 — 22 Orat. 63, 214 — 24 p. Cael. 14, 34 — 26 Verr. 5, 33, 86 — 28 p. Lig. 1, 1

5 iambo *add. Spalding* — 7 ere se *Enderlein*, ferest **G**, fere, e *in ras* **A** — 8 notabilis *edd. vett.*, nobis **A G** — 9 nisi **a**, ni **A**, ne **G** — 14 se *add. Regius* — 17 civis Romanus *Spalding*, cibis R̄ **G**. cibis *resp* **A** — 34 hunc *Spalding* (**a**), huc **A G**.

dederunt. cludet et pyrrichius choreo praecedente, nam sic paean est. sed omnes hi, qui in breves excidunt, minus erunt stabiles nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus
107 orationis exigitur et clausulis non intersistitur. creticus et initiis optimus: quod precatus a diis immortalibus sum, et clausulis: in conspectu populi Romani vomere postridie. apparet vero, quam bene eum praecedant vel anapaestus vel ille, qui videtur fin*i* aptior, paean. sed et se ipse sequitur: servare quam plurimos. sic melius quam choreo praecedente 'quis non turpe duceret?' si ultima brevis pro longa sit: sed fingamus sic: non turpe
108 duceres. sed hic est illud inane, quod dixi: paulum enim morae damus inter ultimum atque proximum verbum, et 'turpe' illud intervallo quodam producimus: alioqui sit exultantissimum et trimetri finis: 'quis non turpe duceret?' sicut illud 'ore excipere liceret' si iungas, lascivi carminis est, sed interpunctis quibusdam et tribus quasi initiis fit
109 plenum auctoritatis. nec ego, cum praecedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent, sed quid fere accideret *et* quid *in* praesentia videretur optimum, ostendi. *non* quidem optime est sibi iunctus anapaestos, ut qui sit pentametri finis, vel rhythmos, qui nomen ab eo traxit: nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est: nam synaliphe
110 facit ut duae ultimae syllabae pro una sonent. melior fiet praecedente spondeo vel bacchio, ut si idem mutes 'leve innocentiae praesidium est'. non me capit, ut a magnis viris dissentiam, paean, qui est ex tribus brevibus et longa: nam est et ipse una plus brevi anapaestos 'facilitas' et 'agilitas'. qui quid ita placuerit iis, non video, nisi quod illum fere probaverunt, quibus loquendi magis quam orandi studium
111 fuit. nam et ante se brevibus gaudet pyrrichio vel choreo '*mea* facilitas, nostra facilitas', ac praecedente spondeo tamen plane finis est trimetri, cum sit per se quoque. ei contrarius principiis merito laudatur: nam et primam

---

5 p. Mur. 1, 1 — 6 Phil. 2, 25, 63 — 9 p. Lig. 12, 38 — 10 Phil. 2, 25, 63 — 16 Verr. 5, 45, 118 — 22 Crassus in Cic. Orat. 65, 219

---

1 sic *Regius*, si **G**, *et*si **A** — 8 fini *Regius*, fine **A G** — 9 sic *Regius*, sit **A G** — 11 sic *Badius*, si **A G** — 19 et *add. Spalding* — 20 in *Regius*, ut **A G** — non *add. Spalding* — 28 ipse *Regius*, ipsa **A G** — 29 qui quid *Halm*, quidquid **A G** — 30 probaverunt *Gesner* (**A G**), probauerint **T** *m. 2* — 32 mea *Badius*, neo **A** (?) **G**.

stabilem et tres celeres habet. tamen hoc quoque meliores
alios puto.

Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut 112
oratio, quae ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac
perpendendis syllabis consenescat: nam id cum miseri, tum
in minimis occupati est: neque enim qui se totum in hac 113
cura consumpserit, potioribus vacabit, si quidem relicto re-
rum pondere ac nitore contempto tesserulas, ut ait Lucilius,
struct et vermiculate in*ter* se lexis committet. nonne
ergo refrigeretur sic calor et impetus pereat, ut equorum
cursum delicati minutis passibus frangunt? quasi vero *nu*- 114
*m*eri n*on* sint in compositione deprehensi, sicut poema nemo
dubitaverit *im*petu quodam initio fusum et aurium mensura
et similiter decurrentium spatiorum observatione esse gene-
ratum, mox in eo repertos pedes. satis igitur in hoc nos
componet multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam
similia fundamus. neque vero tam sunt intuendi pedes quam 115
universa comprehensio, ut versum facientes totum illum de-
cursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat ver-
sus, adspiciunt: ante enim carmen ortum est quam observatio
carminis, ideoque illud Fauni vatesque canebant. ergo 116
quem in poemate locum habet versificatio, eum in oratione
compositio.

Optime autem de illa iudicant aures, quae plena sen-
tiunt et parum expleta desiderant et fragosis offenduntur *et*
levibus mulcentur et contortis excitantur et stabilia probant,
clauda deprehendunt, redundantia ac nimia fastidiunt. ideoque
docti rationem componendi intellegunt, etiam indocti volup-
tatem. quaedam vero tradi arte non possunt. mutandus 117
est casus, si durius is, quo coeperamus, feratur. num, in
quem transeamus ex quo, praecipi potest? figura laboranti
compositioni variata saepe succurrit. quae? cum orationis,
tum etiam sententiae? num praescriptum eius rei ullum est?
occasionibus utendum et cum re praesenti deliberandum
est. iam vero spatia ipsa, quae in hac quidem parte pluri- 118
mum valent, quod possunt nisi aurium habere iudicium?

---

21 Enni Ann. v. 22

---

9 inter *Regius*, in *libri* — 12 numeri non *Regius*, fecerint **A G** — sint *om.* **G** — 13 impetu *Halm*, peritu **A G** — 25 et *add. Badius* — 35 est iam *Halm*, etiam **A G**.

cur alia paucioribus verbis satis plena vel nimium, alia pluribus brevia et abscisa sint? cur in circumductionibus, etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare
119 videatur? neminem vestrum ignorare arbitror, iudices, hunc per hosce dies sermonem vulgi atque hanc opinionem populi Romani fuisse. cur 'hosce' potius quam 'hos'? neque enim erat asperum. rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. cur non satis sit 'sermonem vulgi fuisse'? compositio enim patiebatur: ignorabo, sed ut audio hoc, animus accipit plenum sine hac gemina-
120 tione non esse: ad sensum igitur referenda sunt. †nec qui satis forte, quid severum, quid iucundum sit, intellegent, facient quidem natura duce melius quam arte, sed naturae ipsi ars inerit.

121 Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. ea duplex observatio est: altera, quae ad pedes refertur, altera, quae ad comprehensiones,
122 quae efficiuntur ex pedibus. ac de his prius. dicimus igitur esse incisa, membra, circuitus. incisum, quantum mea fert opinio, erit sensus non expleto numero conclusus, plerisque pars membri. tale est enim, quo Cicero utitur: domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. fiunt autem etiam singulis verbis incisa: diximus,
123 testes dare volumus: incisum est 'diximus'. membrum autem est sensus n*um*eris conclusus, sed a toto corpore abruptus et per se nihil efficiens. 'o callidos homines' perfectum est, sed remotum a ceteris vim non habet, ut per se manus et pes et caput: 'o rem excogitatam'. quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio: quem quaeso nostrum fefellit, id vos ita esse facturos? quam Cicero brevissimam putat. itaque fere incisa et membra m*util*a sunt et conclusionem utique desi-

---

4 Cic. Verr. 1, 1, 1 — 21 Orat. 67, 223 — 23, 26, 28, 30 ib. § 225 ex or. p. Corn. II fr. 2 H.

---

8 sentiam **a**, sententiam **A** (?) **G** — 9 ignorabo *Gesner* (**A G**), ignorabam **T** — 10 ut **T** *m. 2*, ita **A G** — 11 ad sensum **a**, adsensus **A G** — necquis **A G**, et si qui non s. *Halm* — 12 sit **T** *m. 2*, sint **A G** — 18 quae ipsae *Diomedes* — 18 dicimus *Spalding*, diximus **A G** — 25 numeris *Regius*, membris **A G** — 30 quaeso *Cic. Orat. 67. 225 et Rufinus Rhett. min. p. 579, 35*, quasi **A G** — 32 mutila *Christ*, mixta **A G**, multa *codd. Diomedis*.

derant. periodo plurima nomina dat Cicero: ambitum, cir- 124
cuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptio-
nem. genera eius duo sunt: alterum simplex, cum sensus
unus longiore ambitu circumducitur, alterum, quod constat
membris incisisque, plures sensus habet: aderat ianitor
carceris, carnifex praetoris, reliqua. habet periodos 125
membra minim*um* duo. medius numerus videtur quattuor,
sed recipit frequenter et plura. modus eius a Cicerone aut
quattuor senariis versibus aut ipsius spiritus modo terminatur.
praestare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intel-
legi possit, non immodica, ut memoria contineri. membrum 126
longius iusto tardum, breviu*s* *in*stabile est. ubicumque acriter
erit et instanter *et* pugnaciter dicendum, membratim caesim-
que dicemus, nam hoc in oratione plurimum valet adeoque
rebus accommoda*nd*a compositio, ut asperis asperos etiam
numeros adhiberi oporteat et cum dicente aeque audientem
inhorrescere. membratim plerumque narrabimus, aut ipsas 127
periodos maioribus intervallis et velut laxioribus nodis re-
solvemus, exceptis quae non docendi gratia, sed ornandi
narrantur, ut in Verrem Proserpinae raptus: h*ae*c enim lenis
et fluens contextus decet. periodos apta prooemiis maiorum 128
causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res
eget, item communibus locis et in omni amplificatione, sed
poscit*ur* tum austera, si accuses, tum fusa, si laudes. multum
et in epilogis pollet. totum autem hoc adhibendum est, quod 129
sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum rem
tenet, sed etiam captus est oratione et se credit actori et
voluptate iam ducitur. historia non tam finitos numeros
quam orbem quendam contextumque desiderat. namque
omnia eius membra conexa sunt et, quoniam lubrica est,
hac et *ill*ac fluit, ut homines, qui manibus invicem ad-
prehensis gradum firmant, continent et continentur. demon- 130

---

1 Orat. 61, 20 — 5 Verr. 5, 45, 118 — 20 cf. ib. 4, 48

---

5 incisisque . . . habet *nos*, (que **S**, quod **A G**, habet **a**, habent **A G**) — 7 minimum *Regius*, minime **A G** — 9 terminatur *Regius* (**A G**), terminatus **S** — 12 brevius instabile *Badius*, breuium stabile **A** (?) **G** — 13 et *add. Halm* — 15 accommodanda *Regius*, accommodata **A G** — 16 dicente aeque **a**, dicentem atque **A G** — 20 haec *Regius*, hic **A G** — 24 poscitur *Regius*, poscit **A**, possit **G** — 27 actori et uoluptate **T** *m. 2*, auctori et voluptati **A G** — 29 orbem *Regius*, obrem **A G** — 31 est . . . fluit *nos secundum Spaldingium*, *est* ac fluit **A**, et hac fl. **G**, et hac et hac fl. **T**.

strativum genus omne fusiores habet liberioresque numeros,
iudiciale et contionale ut materia varium est, sic etiam
ipsa collocatione verborum.

Ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus,
secunda tractanda est. nam quis dubitat alia lenius, alia
concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia ornatius, alia
131 gracilius esse dicenda? gravibus, sublimibus, ornatis longas
magis syllabas convenire? ita ut lenia spatium, sublimia et
ornata claritatem quoque vocalium poscant: his contraria
magis *g*audere brevibus, argumenta, partitiones, *i*ocos et
132 quidquid est sermoni magis simile? itaque componemus
prooemium varie atque ut sensus eius postulabit. neque
enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti for-
mam dedit et optimam compositionem esse prooemii, ut est
apud Asinium, dixit: si, Caesar, ex omnibus mortali-
bus, qui sunt ac fuerunt, posset huic causae dis-
ceptator legi, non quisquam te potius optandus
133 nobis fuit: non quia negem hoc bene esse compositum,
sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principiis
recusem. nam iudicis animus varie praeparatur: tum mise-
rabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves,
tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. haec
ut sunt diversa natura, ita dissimilem componendi quoque
rationem desiderant. an similibus Cicero usus est numeris
134 in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario? narratio
fere tardiores atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat
pedes *ex* omnibus maxime mixtos. nam et verbis, ut saepius
pressa est, ita interim insurgit, sed docere et infigere animis
res semper cupit, quod minime festinantium opus est. ac
mihi videtur tota narratio constare longioribus membris,
135 brevioribus periodis. argumenta acria et citata pedibus
quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non *tamen*
ita, ut trochaeis *quo*que celeria quidem, sed sine viribus
s*i*nt, verum iis, qui sunt brevibus longisque mixti, non
136 tamen plures longas quam breves habent. illa sublimia
spatiosas clarasque voces habent, amant amplitudinem

10 gaudere *Spalding*, laudere **A G** — partitione **A**[1] **G**, partitionem Goth. *et* Voss. 2 — iocos et *edd. vett.*, loco sed **A G** — 12 postulabit **T** *m. 2*, postulauit **A G** — 18 hoc bene *Regius*, h. aut b. **A G** — 27 ex *Spalding*, et **A G** — 32 accommodatis **S**, commodatis **G** — non tamen *edd. vett.*, nondum *libri*, dum non *Burman* — 33 trochaeis . . . sint *Halm*, troceisque celeria quidem sed sine uiribus sunt **G** — 35 habent *Halm*, habentia **G**.

dactyli quoque ac paeanis, etiam si maior*e* ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. aspera contra iambis maxime concita*ntur*, non solum quod sunt e duabus modo syllabis eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quae res lenitati contraria est, sed etiam quod omnibus pedibus insurgunt et a brevibus in longas nituntur et crescunt, ideoque meliores choreis, qui ab longis in breves cadunt. submissa, qualia in epilogis sunt, lentas et ipsa, se*d* 137
minus exclamantes exigunt.

Vult esse Celsus aliquam et super*b*iorem compositionem, quam equidem si scire*m*, no*n* docerem: sed sit necesse est tarda et supina, verum nisi ex verbis atque sententiis. per se si id quaeritur, satis odiosa esse non poterit.

Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, quo 138
modo pronuntiandum erit. a*n* non in prooemiis plerumque submis*si*, nisi cum in accusatione concitandus est iudex aut aliqua indignatione complendus, in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres sumus? [ut] in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque deiecti et infracti? atqui corporis quo- 139
que motui *sunt* sua quaedam tempora, et ad sign*and*os pedes non minus saltationi quam modulationibus adhibetur musica ratio numerorum. quid? non vox et *g*estus accommodatur natura*e* ipsarum, de quibus dicimus, rerum? quo minus id mire*re* in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. itaque tragoediae, 140
ubi necesse est, adfectamus etiam tumorem ex spondeis atque iambis, *quibus* maxime continetur:

en ímpero Argis, scéptra mihi liquit Pelops.

at ille comicus aeque senarius, quem trochaicum vocant, pluribus choreis, qui trochaei ab aliis dicuntur, pyrrichiis-

29 Trag. inc. fr. LV R.

1 maiore *ed. Camp.*, maior *libri* — 3 concitantur *Regius*, concitatus **G** — 8 sunt *Spalding* (**G**), sit **L** — ipsa sed *Regius*, ipsas et **G** — 10 superbiorem *Spalding*. superiorem **G** — 11 equidem *Badius*, et quidem **G** — si scirem n. d. *Spalding*, siscireno docerem **G** — 15 an non *ed. Camp.*, ate non **G** — 16 summissi *Regius*, summis **G** — 19 ut *incl.* *Spalding* — 21 motui sunt *Spalding*, motus **G** — ad signandos *Halm*, adsignos **G** — 23 gestus *Burman*, cestus **G** — 24 naturae *Badius*, natura **A G** — 25 mirere *Spalding*, inire **G** — 28 quibus *add.* *Spalding* — 29 en impero Argis *Turnebus*, enim peroargis **G**.

que decurrit, sed quantum accipit celeritatis, tantum gravi-
141 tatis amittit:

quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

aspera vero et maledica, *ut* dixi, etiam in carmine iambis grassantur:

quis hoc potest videre, quis potest pati,
nisi impudicus et vorax et aleo?

142 in universum autem, si sit necesse, duram potius atque
asperam compositionem malim esse quam effeminatam et
enervem, qualis apud multos, et cotidie magis, lascivissimis
syntonorum modis saltat. ac ne tam bona quidem ulla erit,
ut debeat esse continua et in eosdem semper pedes ire.
143 nam et versificandi genus est unam legem omnibus sermoni-
bus dare, et id cum manifestae adfectation*is est*, cuius rei
maxime cavenda suspicio est, tum etiam taedium ex simili-
tudine ac satietatem creat, quoque est dulcius, magis perdit
a*mitti*tque et fidem et adfectus motusque omnes, qui est
in hac cura deprehensus. nec potest ei credere aut propter
144 eum dolere et irasci iudex, cui putat hoc vacare. ideoque
interim quaedam quasi solvenda de industria sunt, *et* qui-
d*e*m illa maximi laboris, ne laborata videantur. sed neque
longioribus quam oportet, hyperbatis compositioni serviamus,
ne quae eius rei gratia fecerimus propter eam fecisse
videamur, et certe nullum aptum atque idoneum verbum
145 permutemus gratia levitatis. neque enim ullum erit tam
difficile, quod non commode inseri possit, nisi quod in
evitandis eius modi verbis non decorem compositionis quae-
rimus, sed facilitatem. non tamen mirabor, Latinos magis in-
dulsisse compositioni quam Atticos, cu*m* minus in verbis habe-
146 ant *se*veritatis et gratiae, nec vitium duxerim, si Cicero a De-
mosthene paulum in hac parte descivit. sed quae sit diffe-
rentia nostri Graecique sermonis explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum
modum volumini festino) debet esse honesta, iucunda, varia.
147 eius tres partes: ordo, coniunctio, numerus, ratio in adiec-

---

3 Terent. Eun. 1, 1, 1 — 6 Catull. 29, 1

---

4 maledica ut *edd. vett.*, male dicunt **G** — 14 m. adfectationis est *Spalding*, manifeste adfectatione **G** — 17 amittitque *Regius*, atque **G** — 20 et quidem *Spalding*, quidam **G** — 29 cum minus *G. Meyer*, quominus **G** — 30 severitatis *Spalding*, ueritatis **G**, veneris *I. Müller*.

tione, detractione, mutatione: usus pro natura rerum, quas dicimus: cura *ita* magna, ut sentiendi atque *e*loquendi prior sit: dissimulatio curae praecipua, ut numer*i* spon*t*e fl*u*xisse, non arcessiti et coacti esse videantur.

---

2 cura ita magna *Christ*, cura idamagna **G** *corr.*, cura rerungna **G** *ut videtur* — eloquendi *Spalding*, loquendi **G** — 3 ut . . . arcessiti *Regius*, ut numerū spondet flexisse arcessisse non arcessiti **G**, fluxisse ac venisse *Gertz*.

LIBER DECIMUS.

De copia verborum.

1 I. Sed haec eloquendi praecepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma qu*ae*dam facilitas, quae apud Graecos ἕξις nominatur, accesserit: ad quam scribendo plus an legendo an dicendo confer*at*ur, solere quaeri scio. quod esset diligentius nobis examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse
2 contenti. verum ita s*u*nt inter se conexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in ceteris laboratum. nam neque solida atque robusta fuerit umquam eloquentia, nisi multo stilo vires acceperit, et citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluita*bit*, *et* qui sciet, quo quaeque sint modo dicenda, nisi tamquam in procinctu paratamque ad omnis casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris
3 incubabit. non autem ut quidquid praecipue necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. nam certe, cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia *necesse* est atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est, proxim*u*m deinde imitati*o*
4 *est*, novissim*u*m scribendi quoque diligentia. sed ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest, ita procedente iam opere *et*iam minima incipiunt esse quae prima sunt. verum

3 cognitioni Goth., cogitationi **G** — 5 firma quaedam *Regius*, forma quadam **G** — ἕξις *ed. Colon.*, ex his **G** — 7 conferatur *ed. Colon.*, conferuntur **G** — 8 examinandum *ed. Colon.*, examinandum citra **G** — 9 sunt] sint **G** — 13 fluitabit et qui *nos* (fluitabit. etiam qui *ed. Colon.*), fluuit autem qui **G** — quo quaeque **S**, quae quoque **G** — 19 necesse *add.* *Schoell Mus. Rhen.* XXXIV. p. 84 — 20 proximum ... diligentia *Halm*, proximam d. inimitationem nouissimam s. q. diligentia **G** — 23 etiam *Osann*, iam *libri*.

nos non, quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus (nam id quidem aut satis aut certe uti potuimus dictum est), sed athleta, qui omnes iam perdidicerit a praeceptore numero*s*, qu*o* genere exercitationis ad certamina praeparandus sit. igitur eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et conlocandi rationem perceperit, instruamus, qua ratione quod *di*dicer*it* facere quam optime, quam facillime possit.

N*on* ergo dubium est, quin ei velut opes sint quaedam 5
parandae, quibus uti, ubicumque desideratum erit, po*s*sit:
*e*ae constant copia rerum ac verborum. sed res propriae 6
sunt cuiusque causae aut paucis communes, verba in universas paranda: quae si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. sed cum sint aliis alia aut magis propria aut magis ornata aut plus efficientia aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu atque, ut ita dicam, in conspectu, ut, cum se iudicio dicentis ostenderint,
facilis ex his optimorum sit electio. et quae idem signifi- 7
carent solitos *scio* ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et, cum esse*n*t usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intellegi posset. quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae, tum etiam utile parum: turbam *ta*ntum modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum iudicio paranda est vim orandi, 8
non circulatoriam volubilitatem spectantibus. id autem consequ*e*mur optima legendo atque audiendo: non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed quod quo-
que loco sit aptissimum. omnibus enim fere *ver*bis praeter 9
pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae

---

3, 4 numeros quo *ed. Colon.*, numuro quae G — 7 qua ratione *ed. Colon.* (qua exercitatione *Hirt in Z. f. Gymnasialwesen 1882, p. 313*), qua in oratione *libri* — didicerit *Zumpt,* (didicit *ed. Colon.*), dicere G — 9 non *edd. vett.*, num *libri* — 10, 11 possit . . . copia *ed. Basil. 1529*, positae constantia copia G — 13 rebus *Regius*, in rebus G — 19 significarentur G — 20 scio *add. Badius* — 21 essent usi *ed. Colon.*, esset usui G — 23 quo *ed. vett.*, *ut videtur*, quod G — 24, 25 turbam tantummodo *Halm,* turbam̄tum modo G — 28, 29 consequemur *Regius*, consequimur G — 31 fere verbis *Badius*, ferebis vel G.

etiam in illis saepe laudantur, sed nobis nostrum opus
intueri sat est. omnia verba, exceptis de quibus dixi, sunt
alicubi optima: nam et humilibus interim et vulgaribus est
opus, et quae *ni*tidiore in parte videntur sordida, ubi res
10 poscit, proprie dicuntur. haec ut sciamus atque eorum non
significationem modo, sed formas etiam mensurasque nori-
mus, ut, ubicumque erunt posita, conveniant, nisi multa
lectione atque auditione adsequi nullo modo possumus, cum
omnem sermonem auribus primum accipiamus. propter quod
infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine edu-
cati, etiam si verba quaedam emisisse traduntur, tamen
11 loquendi facultate caruerunt. sunt autem alia huius naturae,
ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significa-
tionis, quo potius utaris, intersit, ut 'ensis' et 'gladius', alia
ve*ro*, etiam si propria rerum aliquarum sint nomina, *τρο-
πικῶς* quasi tamen ad eundem intellectum feruntur, ut
12 'ferrum' et 'mucro'. nam per abusionem sicarios etiam
omnes vocamus, qui caedem telo quocumque commiserunt.
alia circuitu verborum plurium ostendimus, quale est et
pressi copia lactis. plurima vero mutatione figuramus:
scio 'non ignoro' et 'non me fugit' et 'non me praeterit' et
13 'quis nescit?' et 'nemini dubium est'. sed etiam ex proximo
mutuari licet. nam et 'intellego' et 'sentio' et 'video' saepe
idem valent quod 'scio'. quorum nobis ubertatem ac divitias
dabit lectio, ut non solum quo modo occurrent, sed etiam
14 quo modo oportet utamur. non semper enim haec inter se
idem faciunt, nec sicut de intellectu animi recte dixerim
'video', ita de visu oculorum 'intellego', nec ut 'mucro'
15 gladium, sic mucronem 'gladius' ostendit. sed ut copia
verborum sic paratu*r*, ita non verborum tantum gratia
legendum vel audiendum est. nam omnium, quaecumque
docemus, h*o*c sunt exempla potentiora etiam ipsis quae
traduntur artibus, cum eo qui discit perductus est, ut
intellegere ea sine demonstrante et sequi iam suis viribus
possit, quia, quae doctor praecepit, orator ostendit.

---

20 Verg. Ecl. 1, 81

---

2 intueri *ed. Colon.*, it̃ in ueteri G — 4 quae nitidiore *ed. Colon.*, quaetidiorem G — 14, 15 alia vero *Frotscher*, aliaue G — 16 quasi t *edd. vett.*, quare tā G — 30 paratur *ed. Colon.*, paratus G — 32 hoc *Regius*, haec *libri* — 34 iam] viam *Hild.*

Alia vero audientes, alia legentes magis adiuvant. ex- 16
citat qui dicit spiritu ipso, nec [imagine] ambitu rerum, sed
rebus incendit. vivunt omnia enim et moventur, excipi-
musque nova illa velut nascentia cum favore ac sollicitu-
dine. nec fortuna modo iudicii, sed etiam ipsorum, qui
orant periculo adficimur. praeter haec vox, actio decora, 17
*ac*commodata, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi
vel potentissima in dicendo ratio et, ut semel dicam, pariter
omnia docent. in lectione certius iudicium, quod audienti
frequenter aut suus cuique favor aut ille laudantium clamor
extorquet. pudet enim dissentire, et *velut* tacita quadam 18
verecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim et
vitiosa pluribus plac*ea*nt, et a conrogatis laude*n*tur etiam
quae non placent. sed *e* contrario quoque accidit, ut optime 19
dictis gratiam prava iudicia non referant. lectio libera est
nec *ut* actionis impetus transcurrit, sed repetere saepius
licet, sive dubites sive memoriae penitus adfigere velis.
repetamus autem et *re*tractemus et, ut cibos mansos ac
prope liquefactos d*e*mittimus, quo facilius digerantur, ita
lectio non cruda, sed multa *i*teratione mollita et velut con-
fecta memoriae imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque et qui credentem 20
sibi minime fallat legendus est, sed diligenter ac paene ad
scribendi sollicitudinem, nec per partes modo scrutanda
omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus,
praecipueque oratio, cuius virtutes frequenter ex industria
quoque occultantur. saepe enim praeparat, dissimulat, 21
insidiatu*r* orator, *e*aque in prima parte actionis dicit, quae
sunt in summa profutura. itaque suo loco minus placent,
adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus, ideoque erunt
cognitis omnibus repetenda. illud vero utilissimum, nosse 22
eas causas, quarum orationes in manus sumpserimus, et
quotiens continget, utrimque habitas legere actiones: ut
Demosthenis et Aeschinis inter se contrarias, et Servi
Sulpici atque Messalae, quorum alter pro Aufidia, contra
dixit alter, et Pollionis et Cassi reo Asprenate aliasque

---

2 imagine *incl. Becher et Schoell* — 7 accommodata ut *ed. Colon.*, commodat aut G — 11 velut *ed. Colon.*, illud G — 13 placeant . . . laudentur *Regius*, placent . . . laudetur G — 14 e *add. edd. vett.* — 16 ut *add. Halm* — 18 retractemus *Spalding*, tractemus G — 19 demittimus *Badius*, dim. G — 20 iteratione *edd. vett.*, altercatione G — 27, 28 dissimulat . . . eaque *ed. Colon.*, dissimulatim insidiatus orator atque G

23 plurimas. [quin] etiam si minus pares videbuntur aliquae,
tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte requi-
rentur, ut contra Ciceronis orationes Tuberonis in Ligarium
et Hortensi pro Verre. qui*n* etiam easdem causas ut
*qu*isque *egerit utile* erit scire. nam de domo Ciceronis dixit
Calidius et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia
scripsit, etiam si egisse eum Cornelius Celsus falso existimat,
24 et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et nobis pueris
insignes pro Voluseno Catulo Domiti Afri, Crispi Passieni,
Decimi Laeli orationes ferebantur. neque id statim legenti
persuasum sit, omnia, quae o*pti*mi auctores dixerint, utique
esse perfecta. nam et labuntur aliquando et oneri cedunt
et indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper in-
tendunt animum, nonnumquam fatigantur, cum Ciceroni
dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus
25 ipse videatur. summi enim sunt, homines tamen, acciditque
his, qui, quidquid apud illos reppererunt, dicendi legem
putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se
abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.
26 modesto tamen et circumspecto iudicio de tantis viris pro-
nuntiandum est, ne, quod plerisque accidit, damnent quae
non intellegunt. ac si necesse est in alteram errare partem,
omnia eorum legentibus placere quam multa displicere
maluerim.

27 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectio-
nem poetarum multique eius iudicium sequuntur, neque
immerito. namque ab his in rebus spiritus et in verbis
sublimitas et in adfectibus motus omnis et in personis
decor petitur, praecipueque velut attrita cotidiano actu
forensi ingenia optime rerum talium blanditia reparantur,
28 ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat. memi-
nerimus tamen, non per omnia poetas esse oratori sequen-
dos nec libertate verborum nec licentia figurarum: *poeticam*
ostentationi compara*tam* et praeter id, quod solam petit
voluptatem eamque etiam fingendo non falsa modo, sed
etiam quaedam incredibilia sectatur, patrocinio quoque

14 Orat. 29, 104 — 15 Art. poet. 359 — 31 p. Arch. 6

1 quin *del. Eussner in Ann. phil. 1885, p. 616* — 4 quin *Regius*, quis *libri* — 4, 5 ut quisque egerit *ed. Colon.*, utrisque **G** — 5 utile *add. ed. Ald.*, *fort.* non inutile — 11 optimi Sarpe, om̄i **G** — 33 poeticam o. comparatam *Schoell*, genus o. comparatum **G**.

aliquo iuvari: quod adligata ad certam pedum necessitatem 29 non semper uti propriis possit, sed depulsa recta via necessario ad eloquendi quaedam deverticula confugiat, nec mutare quaedam modo verba, sed extendere, conripere, convertere, dividere cogatur: nos vero armatos stare in acie et summis de rebus decernere et ad victoriam niti. neque ego arma squal*e*re situ ac rubigine velim, sed 30 fulgore*m* *in* *i*is *es*se qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque praestringitur, non qualis auri argentique, imbellis et potius habenti periculosus.

Historia quoque alere oratorem quodam *ub*eri iucun- 31 doque suco potest, verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus, plerasque eius virtutes oratori esse vitandas. est enim proxima poetis et quodam modo carmen solutum, et scribitur ad narrandum, non ad probandum, totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur: ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat. itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil 32 apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem et saepius ineruditum captanda nobis est, neque illa Livi lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quaerit. a*d*de quo*d* M. Tullius ne Thucydiden 33 quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quamquam illum bellicum canere, huius ore Musas esse locutas existimet. licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnumquam nitore, dum in his, de quibus erit quaestio, meminerimus, non athletarum toris, sed militum lacertis *opus* esse, nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere. est et alius ex historiis usus et is quidem maximus, sed 34 non ad praesentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus in primis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectet a litigatore, sed

26 Orat. 12, 39 — ib. 19, 62

7 squalere *Regius*, squalore G — 8 fulgorem . . . qui *Herzog* (fulgorem inesse qui *ed. Colon.*), fulgore nimis sequi G — 11 uberi *Spalding*, moueri G — 14 sol. est et G — 24 adde quod *Regius*, audeo quia G, quid quod *Becher* — ne *Badius*, nec *libri* — 30 opus *add. Spalding* — 35 ne *Badius*, nec G.

pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc
potentiora, quod ea sola criminibus odii et gratia*e* vacant.
35 A philosophorum vero lectione ut essent multa nobis
petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima
sui operis parte ce*sserun*t. nam et de iustis, honestis, uti-
libus iisque quae sunt istis contraria, et de rebus divinis
maxime dicunt et argumentantur acriter *Stoici*, et alter-
cationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime
36 Socratici praeparant. sed his quoque adhibendum est simile
iudicium, ut etiam cum in rebus versemur isdem, non
tamen eandem esse condicionem sciamus litium ac dispu-
tationum, fori et auditorii, praeceptorum et periculorum.
37 Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis
in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi, qui
sint *legendi et* quae in auctore quoque praecipua virtus. sed
38 persequi singulos infiniti fuerit operis. quippe cum in
Bruto M. Tullius tot milibus versuum de Romanis tantum
oratoribus loquatur et tamen de omnibus aetatis suae,
qui*buscum* viveb*at*, exceptis Caesare atque Marcello, silen-
tium egerit: quis erit modus, si et illos et qui postea
fuerunt et Graecos omnes *persequamur* [et philosophos]?
39 fuit igitur brevitas illa tutissima, quae est apud Livium in
epistula ad filium scripta, legendos Demosthenen atque
Ciceronem, tum ita, ut quisque esset Demostheni
40 et Ciceroni simillimus. non est dissimulanda nostri
quoque iudicii summa. paucos enim vel potius vix ullum
ex his, qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri,
qui*n* iudicium adhibentibus adlaturus sit utilitatis aliquid,
cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus,
ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur
41 adiutum. nec multo aliud de no*v*is sentio: quot*us* enim
quisque inve*ni*ri ta*m* *de*mens pote*st*, qui ne minima quidem
alicuius certe fiducia partis memoriam posteritatis spera-
verit? qui si quis est, intra primos statim versus depre-
hendetur et citius nos dimittet, quam ut eius nobis magno

---

2 gratiae *Regius*, gratia G — 5 cesserunt *Regius*, censenter G — 7 Stoici *addidi* — 15 sint legendi et *nos*, sint legendi *ed. Colon.*, sint G — 19 quibuscum vivebat *ed. Ald.*, quidqui conuiuebit G — 21 persequamur *add. Regius* — et philosophos *incl. Fr. Schmidt in ed. Halmii* — 28 quin *Obrecht*, qui *libri* — 31 novis *Obrecht*, nobis *libri* — 31, 32 quotus . . . potest *ed. Colon.*, quot enim quisque in ueritate tumens potensque G.

temporis detrimento constet experimentum. sed non quid- 42
quid ad aliquam partem scientiae pertinet, protinus ad
faciendam *etiam phra*sin, de qua loquimur, accommodatum.
Verum antequam de singulis loquar, pauca in univer-
sum de varietate opinionum dicenda sunt. nam quidam 43
solos veteres legendos putant neque in ullis aliis esse natu-
ralem eloquentiam et robur viris dignum arbitrantur, alios
recens haec lascivia deliciaeque et omnia ad voluptatem
multitudinis imperitae composita delectant. ipso*rum* etiam, 44
qui rectum dicendi genus sequi volunt, alii pressa demum
et tenuia *e*t quae minimum ab usu cotidiano recedant, sana
et vere Attica putant, quosdam elatior ingenii vis et magis
concitata et plena spiritus capit, sunt etiam lenis et nitidi
et compositi generis non pauci amatores. de qua differentia
disseram diligentius, cum de genere dicendi quaerendum
erit: interim sum*matim*, *quid* et a qua lectione petere pos-
sint, qui confirmare facultatem dicendi volent, attingam:
paucos (sunt enim eminentissimi) excerpere in animo est. 45
facile est autem studiosis, qui sint hi*s* simil*es*, iudicare, ne
quisquam queratur, omissos forte aliquos, *quos* ipse valde
probet: fateor enim plur*es* legendos esse quam qui a me
nominabuntur. sed nunc genera ipsa lectionum, quae prae-
cipue convenire intendentibus, ut oratores fiant, existimem,
persequar.
Igitur, ut Aratus ab Iove incipiendum putat, ita nos 46
rite coepturi ab H o m e r o videmur. hic enim, quem ad
modum ex Oceano dicit ipse amnium fontiumque cursus
initium capere, omnibus eloquentiae partibus exemplum et
ortum dedit. hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in
parvis proprietate superaverit. idem laetus ac pressus, iu-
cundus et gravis, tum copia tum brevitate mirabilis, nec
poetica modo, sed oratoria virtute eminentissimus. nam ut 47
de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nonne

---

25 Arati Phaen. 1 — 27 Il. 21, 196

2, 3 ad faciendam etiam phrasin *edd.*, ad faciendam affarisin **L**, ad farisin **G** — 4 loquar *add. edd. vett.*, *om.* **G** *m. 1* — 9 ipsorum *Spalding*, ipso **G** — 11 tenuia et quae *ed. Colon.*, tenui atque **G** — 13 levis *G. Meyer* — 16 summatim quid et *edd.*, summatim quid *ed. Colon.*, sumat et **G** — 18 sunt enim **L**, enim sunt **G** — 19 his similes *nos*, hi similibus **G** — 20 quos *add. edd. vett.* — 21 plures *edd.*, plurimis **G** — 27 omnium *add. Osann ante* amnium.

vel *no*nus liber, quo missa ad Achillen legatio continetur,
vel in primo inter duces illa contentio vel dictae in secundo
48 sententiae omnes litium ac consiliorum explicant artes? ad-
fectus quidem vel illos mites vel hos concitatos nemo erit
tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem ha-
buisse fateatur. age vero, non utriusque operis sui ingress*u*
in paucissimis versibus legem prooemiorum non dico serva-
vit, sed constituit? nam benevolum auditorem invocatione
dearum, quas praesidere vatibus creditum est, et intentum
proposita rerum magnitudine et docilem summa celeriter
49 comprehensa facit. narrare vero quis brevius quam qui mortem
nuntiat Patrocli, quis significantius potest quam qui Cure-
tum Aetolorumque proelium exponit? iam similitudines,
amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argu-
menta ceteraque *genera* probandi ac refutandi sunt ita multa,
ut etiam qui de artibus scripserunt plurima earum rerum
50 testimonia ab hoc poeta petant. nam epilogus quidem quis
umquam poterit illis Priami rogantis Achillen precibus ae-
quari? quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius
operis nonne humani ingenii modum excedit? ut magni sit
virtutes eius non aemulatione, quod fieri non potest, sed
51 intellectu sequi. verum hic omnes sine dubio et in omni
genere eloquentiae procul a se reliquit, epicos tamen prae-
cipue, videlicet quia clarissima in materia simili comparatio
52 est. raro adsurgit Hesiodus magnaque pars eius in nomi-
nibus est occupata, tamen utiles circa praecepta sententiae
levitasque verborum et compositionis probabilis, daturque
53 ei palma in illo medio genere dicendi. contra in Anti-
macho vis et gravitas et minime vulgare eloquendi genus
habet laudem. sed quamvis ei secundas fere grammaticorum
consensus deferat, et adfectibus et iucunditate et dispositione
et omnino arte deficitur, ut plane manifesto appareat,
54 quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. Panyasin,
ex utroque mixtum, putant in eloquendo neutrius aequare
virtutes, alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi
ratione superari. Apollonius in ordinem a grammaticis
datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poe-
tarum iudices neminem sui temporis in numerum redegerunt,

1 nonus *edd. vett.*, unus G — 6 ingressu *Badius*, ingressus *libri* — 15 genera *Caesar Philol. XIII*, 757, quae G — 24 simili *ed. Gryph.*, similis G — 33 secundum L, *om.* G — 38 iudices L S, iudicium G.

non tamen contemnendum reddidit opus aequali quadam
mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla 55
varietas, nullus adfectus, nulla persona, nulla cuiusquam
sit oratio, sufficit tamen operi, cui se parem credidit. ad-
mirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica
et pastoralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem
reformidat. audire videor undique congerentes nomina pluri- 56
morum poetarum. quid? Herculis acta non bene Pisandros?
Nicandrum frustra secuti Macer atque Vergilius? quid?
Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Vergilius
idem, numquam certe conditorum Chalcidico versu
carminum fecisset in Bucolicis mentionem. quid? Horatius
frustra Tyrtaeum Homero subiungit? nec sane quisquam 57
est tam procul a cognitione eorum remotus, ut non indicem
certe ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos pos-
sit. nec ignoro igitur quos transeo nec utique damno, ut
qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid. sed ad illos 58
iam perfectis constitutisque viribus revertemur, quod in
cenis grandibus saepe facimus, ut, cum optimis satiati sumus,
varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. tunc et elegiam
vacabit in manus sumere, cuius princeps habetur Calli-
machus, secundas confessione plurimorum Philetas occu-
pavit. sed dum adsequ*a*mur illam firmam, ut dixi, facili- 59
tatem, optimis adsuescendum est et multa magis quam
multorum lectione formanda mens et ducendus color. ita-
que ex tribus receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iam-
borum ad *ἕξιν* maxime pertinebit unus Archilochus.
summa in hoc vis elocutionis, cum validae tum breves 60
vibrantesque sententiae, plurimum sanguinis atque nervorum,
adeo ut videatur quibusdam, quod quoquam minor est,
materiae esse, non ingenii vitium. novem vero lyricorum 61
longe Pindarus princeps spiritus magnificentia, sententiis,
figuris, beatissima rerum verborumque copia et velut quo-
dam eloquentiae flumine: propter quae Horatius eum merito
credidit nemini imitabilem. Stesichoru*m*, quam sit ingenio 62
validus, materiae quoque ostendunt, maxima bella et claris-
simos canentem duces et epici carminis onera lyra susti-

---

11 Ecl. 10, 50 — 13 Art. poet. 402 — 34 Carm. 4, 2

---

1 reddidit *codex Almenoveeni,* reddit G — 23 adsequamur *Halm,* adsequimur G — 27 ad *ἕξιν Philander,* ad haec G — 35 Stesichorum *Badius,* iste sichorus G.

nentem. reddit enim personis in agendo simul loquendoque
debitam dignitatem, ac si tenuisset modum, videtur aemulari
proximus Homerum potuisse, sed redundat atque effunditur,
63 quod ut est reprehendendum, ita copiae vitium est. Alcaeus
in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos
insectatus multum etiam moribus confert, in eloquendo quoque
brevis et magnificus et diligens et plerumque oratori
similis, sed et *l*usit et in amores descendit, maioribus tamen
64 aptior. Simonides, tenuis alioqui, sermone proprio et iucunditate
quadam commendari potest, praecipu*a* tamen eius
in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum
parte omnibus eius operis auctoribus praeferant.

65 Antiqua comoedia cum sinceram illam sermonis
Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimae libertatis
est *et in* insectandis vitiis praecipua, plurimum tamen
virium etiam in ceteris partibus habet. nam et grandis et elegans
et venusta, et nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut
Achillen semper excipi par est, aut similior sit oratoribus
66 aut ad oratores faciendos aptior. plures eius auctores,
Aristophanes tamen et Eupolis Cratinusque praecipui.
tragoedias primus in lucem Aeschylus protulit, sublimis
et gravis et grandiloquus saepe usque ad vitium, sed rudis
in plerisque et incompositus: propter quod correctas eius
fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses
67 permiserunt. suntque eo modo multi coronati. sed longe
clarius inlustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides,
quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior,
inter plurimos quaeritur. idque ego sane, quoniam ad praesentem
materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. illud
quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad agendum
68 comparant, utiliorem longe fore Euripiden. namque is
et sermone (quod ipsum reprehendunt quibus gravitas et
cothurnus et sonus Sophocli videtur esse sublimior) magis
accedit oratorio generi et sententiis densus et in iis, quae a
sapientibus tradita sunt, paene ipsis par, et dicendo ac respondendo
cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, com-

5 ib. 2, 13, 26

7 diligens et **S**, dicendi et **G** — 7, 8 oratori . . . lusit *ed. Colon.*, orationis similis sed et eius sit **G** — 10 praecipua *ed. Ald.*, praecipue *libri* — 15 est et *Wolff*, etsi est **G** — in *add. edd. vett.* — 32 quod ipsum quod **G**.

parandus, in adfectibus vero cum omnibus mirus, tum in
iis, qui in miseratione constant, facile praecipuus. *eum* ad- 69
miratus maxime est, ut saepe testatur, et secutus, quam-
quam in opere diverso, M e n a n d e r, qui vel unus meo qui-
dem iudicio diligenter lectus ad cuncta, quae praecipimus,
effingenda sufficiat: ita omnem vitae imaginem expressit,
tanta in eo inveniendi copia et eloquendi facultas, ita est
omnibus rebus, personis, adfectibus accommodatus. nec nihil 70
profecto viderunt, qui orationes, quae Charisi nomin*i* ad-
d*i*cuntur, a Menandro scriptas putant. sed mihi longe magis
orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala
iudicia, quae Epitrepontes, Epicleros, Locroe habent, aut
meditationes in Psophodee, Nomothete, Hypobolimaeo non
omnibus oratoriis numeris sunt absolutae. ego tamen plus 71
adhuc quiddam conlaturum eum declamatoribus puto, quo-
niam his necesse est secundum condicionem controversiarum
plures subire personas, patrum filiorum, militum rusticorum,
divitum pauperum, irascentium deprecantium, mitium aspe-
rorum. in quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta
decor. atque ille quidem omnibus eiusdem operis auctoribus 72
abstulit nomen et fulgore quodam suae claritatis tenebras
obduxit. tamen habent alii quoque comici, si cum venia
leguntur, quaedam quae possis decerpere, et praecipue
P h i l e m o n, qui ut prav*is* sui temporis iudiciis Menandro
saepe praelatus est, ita consensu tamen omnium meruit credi
secundus.

Historiam multi scripsere praeclare, sed nemo dubitat 73
longe duos ceteris praeferendos, quorum diversa virtus
laudem paene est parem consecuta. densus et brevis et
semper instans sibi T h u c y d i d e s, dulcis et candidus et
fusus H e r o d o t u s: ille concitatis, hic remissis adfectibus
melior, ille contionibus, hic sermonibus, ille vi, hic voluptate.
T h e o p o m p u s his proximus ut in historia praedictis minor, 74
ita oratori magis similis, ut qui, antequam est ad hoc opus
sollicitatus, diu fuerit orator. P h i l i s t u s quoque meretur
qui turbae quamvis bonorum post eos auctorum eximatur,
imitator Thucydidi et ut multo infirmior, ita aliquatenus
lucidior. E p h o r u s, ut Isocrati visum, calcaribus eget.
C l i t a r c h i probatur ingenium, fides infamatur. longo post 75

---

2 praecipuus. eum *nos*, pr. et G — 9 nomini addicuntur a *Frotscher*, homine adductura G, nomine eduntur S — 22 cum ingenio *Becher* — 24 pravis *Regius*, praue G.

intervallo temporis natus Timagenes vel hoc est ipso proba-
bilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova
laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter
philosophos reddendus est.

76 Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem simul
Athenis aetas una tulerit. quorum longe princeps Demo-
sthenes ac paene lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam
densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil
otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit in eo nec
77 quod redundet invenias. plenior Aeschines et magis fusus
et grandiori similis, quo minus strictus est, carnis tamen
plus habet, minus lacertorum. dulcis in primis et acutus
Hyperides, sed minoribus causis, ut non dixerim utilior,
78 magis par. his aetate Lysias maior, subtilis atque elegans
et quo nihil, si oratori satis sit docere, quaeras perfectius:
nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro tamen fonti
79 quam magno flumini propior. Isocrates in diverso genere *di*-
cendi nitidus et comptus et palaestrae quam pugnae magis
accommodatus omnes dicendi veneres sectatus est, nec im-
merito: auditoriis enim se, non iudiciis compa*ra*rat: in in-
ventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo dili-
80 gens, ut cura eius reprehendatur. neque ego in his, de qui-
bus sum locutus, has solas virtutes, sed has praecipuas
puto, nec ceteros parum fuisse magnos. quin etiam Phalerea
illum Demetrium, quamquam is primum inclinasse elo-
quentiam dicitur, multum ingenii habuisse et facundiae fateor,
vel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est fere ex Atticis,
qui dici possit orator, quem tamen in illo medio genere
dicendi praefert omnibus Cicero.

81 Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse elo-
quentiae M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse
praecipuum sive acumine disserendi sive eloquendi facultate
divina quadam et Homerica? multum enim supra prosam
orationem, quam pedestrem Graeci vocant, surgit, ut mihi
non hominis ingenio, sed quodam Delphici videatur oraculo
82 de*i* instinctus. quid ego commemorem Xenophontis illam
iucunditatem inadfectatam, sed quam nulla consequi adfec-

29 cf. Orat 27, 92

11 grandi oratori *Becher*, gladiatori *Schoell* — 20 comparararat *edd. vett.*, comparat **G** — 34 orationem *Spalding*, orationem et *libri* — 35 quodam **S**, quaedam **G** — 35, 36 oraculo dei *Geel*, oraculode **G**.

tatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur
et, quod de Pericle veteris comoediae testimonium est,
in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse
quandam persuadendi deam. quid reliquorum Socraticorum 83
elegantiam? Aristotelen? quem dubito scientia rerum an
scriptorum copia an eloquendi suavitate an inventionum acumine an varietate operum clariorem putem. nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo
nomen quoque traxisse dicatur. minus indulsere eloquentiae 84
Stoici veteres, sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque quae instituerant plurimum valuerunt, rebus tamen acuti magis quam, id quod sane non adfectaverunt, oratione magnifici.

Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducen- 85
dus est. itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Vergilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie *ei*
proximus. utar enim verbis isdem, quae ex Afro Domitio 86
iuvenis excepi, qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere: secundus, inquit, est Vergilius, propior tamen primo quam tertio. et hercule ut illi naturae caelesti atque immortali cesserimus, ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, et quantum eminentibus vincimur, fortasse aequalitate pensamus.
ceteri omnes longe sequentur. nam Macer et Lucretius 87
legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiae faciant, elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Atacinus Varro in iis, per quae nomen est adsecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum lo-
cuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in 88
quibus grandia et antiqua robora iam non tantam habent speciem quantam religionem. propriores alii atque ad hoc, de quo loquimur, magis utiles. lascivus quidem in herois quoque Ovidius et nimium amator ingenii sui, laudandus
tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiam *si* 89
sit versificator quam poeta melior, si tamen ut est dictum ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi iure secundum locum. *S*err*a*num consummari

6 eloquendi usus suauitate G — 17 ei *add. Halm* — 36 si *add. Spalding* — 39 Serranum *Lange Vind. trag. Rom. p. 48,* ferrenum G.

mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera et
maximam indolem ostendunt et admirabilem praecipue in
90 aetate illa recti generis voluntatem. multum in Valerio
Flacco nuper amisimus. vehemens et poeticum ingenium
Sal*e*i Bassi fuit, nec ipsum senectute matur*ui*t. Rabirius
ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens
et concitatus et sententiis clarissimus, et, ut dicam quod sentio,
91 magis oratoribus quam poetis imitandus. hos nominavimus,
quia Germanicum Augustum ab institutis studiis de-
flexit cura terrarum, parumque dis visum est esse eum
maximum poetarum. quid tamen his ipsis eius operibus, in
quae donato imperio iuvenis s*e*cesserat, sublimius, doctius,
omnibus denique numeris praestantius? quis enim caneret
bella melius quam qui sic gerit? quem praesidentes studiis
deae propius audirent? cui magis suas artes aperiret fami-
92 liare numen Minervae? dicent haec plenius futura saecula,
nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista praestrin-
gitur. nos tamen sacra litterarum colentes feras, Caesar, si
non tacitum hoc praeterimus et Vergiliano certe versu
testamur:

inter victrices hederam tibi serpere laurus.

93 Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus
atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. sunt qui
Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut
durior Gallus. satura quidem tota nostra est, in qua
primus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita
deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem
modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non
94 dubitent. ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio,
qui Lucilium fluere lutulentum et esse aliquid, quod
tollere possis, putat. nam eruditio in eo mira et libertas
atque inde acerbitas et abunde salis. multum e*o* est tersior
ac purus magis Horatius et, non labor eius amore, prae-
cipuus. multum et verae gloriae quamvis uno libro Persius
meruit. sunt clari hodieque et qui olim nominabuntur.
95 alterum illud etiam prius saturae genus, sed non sola car-
minum varietate mixtum condidit Terentius Varro, vir

---

21 Ecl. 8, 13 — 30 Sat. 1, 4, 11

---

5 Salei *ed. Camp.*, sali **G** — senectute maturuit *ed. Colon.*, senectutem maturbit **G** — 12 secesserat *Lipsius ad Tac. hist. 4, 86,* successerat *libri* — 18 feras **M**, feres **G** — 32 eo *Osann*, et **G**.

Romanorum eruditissimus. plurimos hic libros et doctissimos
composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis
et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae
collaturus quam eloquentiae. iambus non sane a Romanis 96
celebratus est ut proprium opus, *sed aliis* quibusdam interpositus: cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio,
quamquam illi epodos interven*it*, reperietur. at lyricorum
idem Horatius fere solus legi dignus: nam et insurgit
aliquando et plenus est iucunditatis et gratiae et vari*us*
figuris et verbis felicissime audax. si quem adicere velis,
is erit Caesius Bassus, quem nuper vidimus, sed eum
longe praecedunt ingenia viventium.

Tragoediae scriptores veterum Attius atque Pacuvius 97
*clar*issim*i* gravitate sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. ceterum nitor et summa in excolendis
operibus manus magis videri potest temporibus quam ipsis
defuisse: virium tamen Attio plus tribuitur, Pacuvium
videri doctiorem qui esse docti adfectant volunt. iam 98
Vari Thyestes cuilibet Graecarum comparari potest.
Ovidi Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir
praestare potuerit, si ingenio suo imperare quam indulgere
maluisset. eorum, quos viderim, longe princeps Pomponius
Secundus, quem senes qu*id*em parum tragicum putabant,
eruditione ac nitore praestare confitebantur. in comoedia 99
maxime claudicamus. licet Varro Musas, Aeli Stilonis
sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si
Latine loqui vellent, licet Caecilium veteres laudibus
ferant, licet Terenti scripta ad Scipionem Africanum referantur (quae tamen sunt in hoc genere elegantissima et
plus adhuc habitura gratiae, si intra versus trimetros
stetissent): vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi 100
sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, cum eam ne Graeci quidem in
alio genere linguae obtinuerint. togatis excellit Afranius:
utinam non inquinasset argumenta puerorum foedis amoribus
mores suos fassus.

At non historia cesserit Graecis. nec opponere Thu- 101
cydidi Sallustium verear, nec indignetur sibi Herodotus

---

5 sed aliis quibusdam *Christ*, a quibusdam **M** — 7 intervenit *Osann*, interue non **G** — 9 varius *Spalding*, uariis *libri* — 14 clarissimi *ed. Ald.*, grauissima **G** — 23 quidem *Spalding*, quem **G** — 38 nec **N**, ne **G**.

aequari T. Livium, cum in narrando mirae iucunditatis clarissimique candoris, tum in contionibus supra quam enarrari potest eloquentem: ita quae dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata sunt: adfectus quidem praecipueque eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam,
102 nemo historicorum commodavit magis. ideoque immortalem Sallusti velocitatem diversis virtutibus consecutus est. nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes: qui et ipse a nobis auditus est, clari v*ir* ingenii et sententiis creber, sed minus pressus
103 quam historiae auctoritas postulat. quam paulum aetate praecedens eum Bassus Aufidius egregie, utique in libris belli Germanici, praestitit, genere ipso probabilis, in *par-*
104 *tibus* quibusdam *s*uis ipse viribus minor. superest adhuc et ornat aetatis nostrae gloriam vir saeculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intellegitur. habet amatores nec inmerito *C*remuti libertas, quamquam circumcisis quae dixisse ei nocuerat: se*d e*latum abunde spiritum et audaces sententias deprehendas etiam in his, quae manent. sunt et alii scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

105 Oratores vero vel praecipue Latinam eloquentiam parem facere Graecae possunt: nam Ciceronem cuicumque eorum fortiter opposuerim. nec ignoro, quantum mihi concitem pugnam, cum praesertim non id sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet, cum Demosthenen in primis legendum vel ediscendum potius
106 putem. quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem, dividendi, praeparandi, probandi rationem, omnia denique quae sunt inventionis. in eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior, ille concludit adstrictius, hic latius, pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere, illi nihil detrahi potest, huic
107 nihil adici, curae plus in illo, in hoc naturae. salibus certe et commiseratione, quae duo plurimum in adfectibus valent, vincimus. et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit,

---

6 commodavit *Halm*, commendauit *libri* — 10 clari vir ingenii *edd. vett.*, clarius ingenii **G** — 13 partibus *Halm (quod per litteras mecum communicavit)*, omnibus **G** — 14 suis *ed Colon.*, uis **G** — 17 Cremuti *Nipperdey Philol. 6, 193*, rem***uti **G** — 18 sed elatum *edd. vett.*, se latum **G** — 23 possunt **Mg**, possint **G** — 29 rationem omnia **M**, racioni **G** — 33 illi . . . huic **M S**, illic . . . hic **G** — 36 vincimus **M**, uicimus **G**.

sed et nobis illa, quae Attici mirantur, diversa Latini ser-
monis ratio minus permiserit. in epistulis quidem, quam-
quam sunt utriusque, dialogisve, quibus nihil ille, nulla
contentio est. cedendum vero in hoc, quod et prior fuit et 108
ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. nam mihi
videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Graecorum
contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis,
iucunditatem Isocratis. nec vero quod in quoque optimum 109
fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius
omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatis-
sima ubertate. non enim pluvias, ut ait Pindarus, aquas
colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam pro-
videntiae genitus, in quo totas vires suas eloquentia expe-
riretur. nam quis docere diligentius, movere vehementius 110
potest? cui tanta umquam iucunditas adfuit? ut ipsa illa,
quae extorquet, impetrare eum credas, et cum transversum
vi sua iudicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed
sequi. iam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, ut 111
dissentire pudeat, nec advocati studium, sed testis aut
iudicis adferat fidem, cum interim haec omnia, quae vix
singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt
inlaborata et illa, qua nihil pulchrius auditum est, oratio
prae se fert tamen felicissimam facilitatem. quare non im- 112
merito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus
est, apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non
hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. hunc igitur
spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum, ille se
profecisse sciat, cui Cicero valde placebit. multa in Asinio 113
Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam
etiam nimia videatur, et consilii et animi satis: a nitore et
iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo
prior. at Messala nitidus et candidus et quodam modo
praeferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor.
C. vero Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex 114
nostris contra Ciceronem nominaretur. tanta in eo vis est,
id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse,
quo bellavit, appareat: exornat tamen haec omnia mira
sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. multum 115
ingenii in Caelio et praecipue in accusando multa urbanitas,

---

3 ille *Spalding*, illi **G** — 11 ubertate *cod.* Vallensis et Goth., ubertas **B** — 24 ab omnibus **B**, hominibus **S**.

dignusque vir, cui et mens melior et vita longior contigisset.
inveni qui Calvum praeferrent omnibus, inveni qui Ciceroni
crederent, eum nimia contra se calumnia verum sanguinem
perdidisse, sed est et sancta et gravis oratio et castigata
et frequenter vehemens quoque. imitator autem est Atti-
corum, fecitque illi properata mors iniuriam, si quid ad-
116 iecturus fuit. et Servius Sulpicius insignem non immerito
famam tribus orationibus meruit. multa, si cum iudicio
legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si
ceteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adiecisset,
117 ponendus inter praecipuos foret. nam et ingenii plurimum
est in eo et acerbitas mira et urbanitas et sermo *purus*,
sed plus stomacho quam consilio dedit. praeterea ut amari
118 sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. sunt alii
multi diserti, quos persequi longum est. eorum quos viderim
Domitius Afer et Iulius Africanus longe praestan-
tissimi. verborum arte ille et toto genere dicendi prae-
ferendus et quem in numero veterum habere non timeas:
hic concitatior, sed in cura verborum nimius et compositione
nonnumquam longior et translationibus parum modicus.
119 erant clara et nuper ingenia. nam et Trachalus plerumque
sublimis et satis apertus fuit et quem velle optima crederes,
auditus tamen maior: nam et vocis, quantum in nullo
cognovi, felicitas et pronuntiatio vel scaenis suffectura et
decor, omnia denique ei, quae sunt extra, superfuerunt: et
Vibius Crispus compositus et iucundus et delectationi
120 natus, privatis tamen causis quam publicis melior. Iulio
Secundo, si longior contigisset aetas, clarissimum profecto
nomen oratoris apud posteros foret: adiecisset enim atque
adiciebat ceteris virtutibus suis quod desiderari potest, id
est autem, ut esset multo magis pugnax et saepius ad
121 curam rerum ab elocutione respiceret. ceterum interceptus
quoque magnum sibi vindicat locum: ea est facundia, tanta
in explicando quod velit gratia, tam candidum et lene et
speciosum dicendi genus, tanta verborum etiam quae ad-
sumpta sunt proprietas, tanta in quibusdam ex periculo
122 petitis significantia. habebunt qui post nos de oratoribus
scribent, magnam eos, qui nunc vigent, materiam vere

2 Brut. c. 82

7 sibi non si quid detracturus *add.* b *ante* fuit — 12 purus *addidi.*

laudandi: sunt enim summa hodie, quibus inlustratur forum,
ingenia. namque et consummati iam patroni veteribus
aemulantur et eos iuvenum ad optima tendentium imitatur
ac sequitur industria.

Supersunt qui de philosophia scripserunt, quo in genere 123
paucissimos adhuc eloquentes litterae Romanae tulerunt.
idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere
Platonis aemulus extitit. egregius vero multoque quam in
orationibus praestantior Brutus suffecit ponderi rerum:
scias eum sentire quae dicit. scripsit non parum multa 124
Cornelius Celsus, Sextios secutus, non sine cultu ac
nitore. Plautus in Stoicis rerum cognitioni utilis. in Epi-
cureis levis quidem, sed non iniucundus tamen auctor est
Catius. ex industria Senecam in omni genere eloquentiae 125
distuli propter vulgatam falso de me opinionem, qua dam-
nare eum et invisum quoque habere sum creditus. quod
accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum
dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendo: *t*um
autem solus hic fere in manibus adulescentium fuit. quem 126
non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus prae-
ferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum
diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse
i*is*, quibus illi placerent, diffideret. amabant autem eum
magis quam imitabantur tantumque ab eo defluebant,
quantum ille ab antiquis descenderat. foret enim optandum, 127
pares aut saltem proximos illi viro fieri. sed placebat
propter sola vitia et ad ea se quisque dirigebat effingenda,
quae poterat: deinde cum se iactaret eodem modo dicere,
Senecam infamabat. cuius et multae alioqui et magnae 128
virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum
studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab
his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est.
tractavit etiam omnem fere studiorum materiam: nam et 129
orationes eius et poemata et epistulae et dialogi feruntur.
in philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum
insectator fuit. multae in eo claraeque sententiae, multa
etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta
pleraque atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus
vitiis. velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio: nam 130

---

5 scripserunt M, scripserint B — 18 tum *edd. vett.*, cum B — 23 iis *Regius*, in B.

si aliqua contempsisset, si parum *sana* non concupisset, si
non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis
sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam
131 puerorum amore comprobaretur. verum sic quoque iam
robustis et severiore genere satis firmatis legendus vel ideo,
quod exercere potest utr*i*mque iudicium. multa enim, ut
dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt, eligere
modo curae sit, quod utinam ipse fecisset: digna enim fuit
illa natura, quae meliora vellet: quod voluit effecit.

De imitatione.

1 II. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus et
verborum sumenda copia est et varietas figurarum et com-
ponendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens
derigenda. neque enim dubitari potest, quin artis pars
magna contineatur imitatione. nam ut invenire primum
fuit estque praecipuum, sic ea, quae bene inventa sunt,
2 utile sequi. atque omnis vitae ratio sic constat, ut quae
probamus in aliis, facere ipsi velimus. sic litterarum ductus,
ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur, sic musici vocem
docentium, pictores opera priorum, rustici probatam ex-
perimento culturam in exemplum intuentur, omnis denique
disciplinae initia ad propositum sibi praescriptum formari
3 videmus. et hercule necesse est aut similes aut dissimiles
bonis simus. similem raro natura praestat, frequenter
imitatio. sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem
rerum omnium facit quam fuit iis, qui nihil quod seque-
rentur habuerunt, nisi caute et cum iudicio adprehenditur,
nocet.

4 Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel
quia pigri est ingenii contentum esse iis, quae sint ab aliis
inventa. quid enim futurum erat temporibus illis, quae sine
exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod iam cogno-
vissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? nempe
5 nihil fuisset inventum. cur igitur nefas est reperiri aliquid
a nobis, quod ante non fuerit? an illi rudes sola mentis
natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad
quaerendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus
6 invenisse eos, qui quaesierunt? et cum illi, qui nullum

---

1 si aliqua b, simile quam B — sana *add. Halm* — 6 utrimque *edd. vett.*, utrumque B.

cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima, in postero
tradiderint: nobis usus aliarum rerum ad eruendas alias
non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficii alieni?
quem ad modum quidam pictores in id solum student, ut
describere tabulas mensuris ac lineis sciant. turpe etiam 7
illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. nam
rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo, quem
sequebatur? nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil
in historiis supra pontificum annales haberemus, ratibus
adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quae lineas
modo extremas umbrae, quam corpora in sole fecissent,
circumscriberet. ac si omnia percenseas, nulla *man*sit ars, 8
qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi forte nostra
potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc
demum nihil crescat: nihil autem crescit sola imitatione.
quod si prioribus adicere fas non est, quo modo sperare 9
possumus illum oratorem perfectum? cum in his, quos
maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil
aut desideretur aut reprehendatur. sed etiam qui summa
non appetent, contendere potius quam sequi debent. nam 10
qui hoc agit, ut prior sit, forsitan, etiam si non transierit,
aequabit. eum vero nemo potest aequare, cuius vestigiis
sibi utique insistendum putat: necesse est enim semper sit
posterior qui sequitur. adde quod plerumque facilius est
plus facere quam idem: tantam enim difficultatem habet
similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit,
ut non res, quae simillimae quaeque pares maxime vide-
antur, utique discrimine aliquo discernantur. adde quod, 11
quidquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod
imitatur, ut umbra corpore et imago facie et actus histrio-
num veris adfectibus. quod in orationibus quoque evenit.
namque iis, quae in exemplum adsumimus, subest natura
et vera vis, contra omnis imitatio facta est et ad alienum
propositum accommodatur. quo fit ut minus sanguinis ac 12
virium declamationes habeant quam orationes, quod in illis
vera, in his adsimilata materia est. adde quod ea, quae in
oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio,
vis, facilitas et quidquid arte non traditur. ideoque plerique, 13
cum verba quaedam ex orationibus excerpserunt aut aliquos
compositionis certos pedes, mire a se quae legerunt effingi

---

12 mansit *nos*, sit *libri* — 20 appetunt **N** — 21 hoc **b**, *om.* **B** — agit **T** *m.* 2, *om.* **B** — 34 commodatur **Bn**.

arbitrantur, cum et verba intercidant invalescantque tem-
poribus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine,
eaque non sua natura sint bona aut mala (nam per se
soni tantum sunt), sed prout opportune proprieque aut
secus conlocata sunt, et compositio cum rebus accommodata
sit, tum ipsa varietate gratissima.

14 Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partem
studiorum examinanda sunt omnia. primum, quos imitemur:
nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cuiusque et
corruptissimi concupierint: tum in ipsis, quos elegerimus,
15 quid sit, *ad* quod nos efficiendum comparemus. nam in
magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa et a doctis
inter ipsos etiam mutuo reprehensa: atque utinam tam bona
imitantes dicerent melius quam mala peius dic*u*nt. nec vero
saltem iis, quibus ad evitanda vitia iudicii satis fuit, sufficiat
imaginem virtutis effingere et solam, ut *ita* dixerim, cutem
vel potius illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus
16 dicit effluere. hoc autem his accidit, qui non introspectis
penitus virtutibus ad primum se velut adspectum orationis
aptarunt: et cum iis felicissime cessit imitatio, verbis atque
numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque
inventionis non adsequuntur, sed plerumque declinant in
peius et proxima virtutibus vitia comprehendunt fiuntque
pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarii,
laetis corrupti, compositis exultantes, simplicibus neglegentes.
17 ideoque qui horride atque incomposite quidlibet illud frigi-
dum et inane extulerunt, antiquis se pares credunt, qui
carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet, qui praecisis
conclusionibus obscuri *sunt*, Sallustium atque Thucydidem
superant, tristes ac ieiuni Pollionem aemulantur, otiosi et
supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant ita
18 Ciceronem locuturum fuisse. noveram quosdam, qui se
pulchre expressisse genus illud caelestis huius in dicendo
viri sibi viderentur, si in clausula posuissent esse vide-
atur. ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque
intellegat et, quare bonum sit, sciat.

19 Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. nam
quaedam sunt imitabilia, quibus aut infirmitas naturae non

---

1 cum et *ed. Colon.*, et cum B — 11 ad *add. Regius* — 14 dicunt *Badius*, dicant B — 16 ita *add. Halm* — 28 atticis b, attici B — 29 sunt *addidi.*

sufficiat aut diversitas repugnet. ne, cui tenue ingenium
erit, sola velit fortia et abrupta, cui forte quidem, sed in-
domitum, amore subtilitatis et vim suam perdat et elegan-
tiam quam cupit non persequatur: nihil est enim tam
indecens, quam cum mollia dure fiunt. atque ego illi prae- 20
ceptori, quem institueram in libro secundo, credidi non ea
sola docenda esse, ad quae quemque discipulorum natura
compositum videret: nam is et adiuvare debet quae in
quoque eorum invenit bona, et, quantum fieri potest, adicere
quae desunt et emendare quaedam et mutare: rector enim
est alienorum ingeniorum atque formator. difficilius est
naturam suam fingere. sed ne ille quidem doctor, quam- 21
quam omnia quae recta sunt velit esse in suis auditoribus
quam plenissima, in eo tamen, cui naturam obstare viderit,
laborabit.

Id quoque vitandum, in quo magna pars errat, ne in
oratione poetas nobis et historicos, in illis operibus oratores
aut declamatores imitandos putemus. sua cuique proposita 22
lex, suus decor est: nec comoedia in cothurnos adsurgit,
nec contra tragoedia socco ingreditur. habet tamen omnis
eloquentia aliquid commune: id imitemur quod commune est.

Etiam hoc solet incommodi accidere iis, qui se uni 23
alicui generi dediderunt, ut, si asperitas iis placuit alicuius,
hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant:
si tenuitas aut iucunditas in asperis gravibusque causis
ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non
causarum modo inter ipsas condicio, sed in singulis etiam
causis partium, sintque alia leniter alia aspere, alia con-
citate alia remisse, alia docendi alia movendi gratia dicenda,
quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.
itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem 24
per omnia sequatur, addicere. longe perfectissimus Grae-
corum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius
alii (plurima ille). sed non qui maxime imitandus, et solus
imitandus est. quid ergo? non est satis omnia sic dicere, 25
quo modo M. Tullius dixit? mihi quidem satis esset, si
omnia consequi possem. quid tamen noceret vim Caesaris,
asperitatem Caeli, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi
quibusdam in locis adsumere? nam praeter id quod pru- 26
dentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum

6 institueram B, instituebam b.

facere, tum in tanta rei difficultate unum intuentes vix aliqua pars sequitur. ideoque cum totum exprimere quem elegeris paene sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio haereat, et quo quidque loco conveniat aptemus.

27 Imitatio autem (nam saepius idem dicam) non sit tantum in verbis. illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quae dispositio, quam omnia, etiam quae delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur prooemio, quae ratio et quam varia narrandi, quae vis probandi ac refellendi, quanta in adfectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratia adsumpta, quae tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum
28 arcessitur. haec si perviderimus, tum vere imitabimur. qui vero etiam propria his bona adiecerit, ut suppleat quae deerunt, circumcidat si quid redundabit, is erit, quem quaerimus, perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oporteat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersunt, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. nam erit haec quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

Quo modo scribendum sit.

1 III. Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quae nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum adfert stilus. nec immerito M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat, cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus quae sunt de oratore adsignando iudicium suum
2 cum illius auctoritate coniunxit. scribendum ergo quam diligentissime et quam plurimum. nam ut terra alte refossa generandis alendisque seminibus fecundior fit, sic profectus non a summo petitus studiorum fructus et fundit uberius et fidelius continet. nam sine hac quidem conscientia ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem

---

27 de Orat. 1, 33, 150

---

17 deerunt *Francius*, deerant **N**, derant **B** — 19 oporteat **T**, oportebat **B** — 31 alte refossa **N**, alter effossa **B**.

dabit et verba in labris nascentia. illic radices, illic funda- 3
menta sunt, illic opes velut sanctiore quodam aerario con-
ditae, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, pro-
ferantur. vires faciamus ante omnia, quae sufficiant labori
certaminum et usu non exhauriantur. nihil enim rerum ipsa 4
natura voluit magnum effici cito praeposuitque pulcherrimo
cuique operi difficultatem, quae nascendi quoque hanc
fecerit legem, ut maiora animalia diutius visceribus parentis
continerentur.

Sed cum sit duplex quaestio, quo modo et quae
maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. sit primo 5
vel tardus dum diligens stilus, quaeramus optima nec pro-
tinus offerentibus se gaudeamus, adhibeatur iudicium in-
ventis, dispositio probatis: dilectus enim rerum verborumque
agendus est et pondera singulorum examinanda. post
subeat ratio collocandi versenturque omni modo numeri,
non ut quodque se proferet verbum occupet locum. quae 6
quidem ut diligentius exsequamur, repetenda saepius erunt
scriptor*u*m proxima. nam praeter id, quod sic melius iun-
guntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis,
qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires et velut
repetito spatio sumit impetum: quod in certamine saliendi
fieri videmus, ut conatum longius petant et ad illud, quo
contenditur, spatium cursu ferantur, utque in iaculando
brachia reducimus et expulsuri tela nervos retro tendimus.
interim tamen, si feret flatus, danda sunt vela, dum nos 7
indulgentia illa non fallat: omnia enim nostra, dum nascuntur,
placent: alioqui nec scriberentur. sed redeamus ad iudi-
cium et retractemus suspectam facilitatem. sic scripsisse 8
Sallustium accepimus, et sane manifestus est etiam ex opere
ipso labor. Vergilium quoque paucissimos die composuisse
versus auctor est Var*i*us. oratoris quidem alia condicio est: 9
itaque hanc moram et sollicitudinem initiis impero. nam
primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam
optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. paulatim
res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio
sequetur, cuncta denique ut in familia bene instituta in
officio erunt. summa haec est rei: cito scribendo non fit ut 10
bene scribatur, bene scribendo fit ut cito. sed tum maxime,
cum facultas illa contigerit, resistamus, ut provideamus

---

19 scriptorum *Badius*, scriptorem B — 32 Varius *Spalding*, uarus B.

et efferentes *se* equos frenis quibusdam coerceamus, quod non tam moram faciet quam novos impetus dabit. neque enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo fecerint, ad
11 infelicem calumniandi se poenam adligandos puto. nam quo modo sufficere officiis civilibus possit qui singulis actionum partibus insenescat? sunt autem quibus nihil sit satis, omnia mutare, omnia aliter dicere quam occurrit velint, increduli quidam et de ingenio suo pessime meriti, qui
12 diligentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. nec promptum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia sua placent an quibus nihil. accidit enim etiam ingeniosis adulescentibus frequenter, ut labore consumantur et in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum, aequalem meum atque a me, ut notum est, familiariter amatum, mirae facundiae virum, infinitae tamen curae,
13 quid esset sibi a patruo suo dictum. is fuit Iulius Florus, in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum exercuit eam, princeps, alioqui inter paucos disertus et dignus illa propinquitate. is cum Secundum, scholae adhuc operatum, tristem forte vidisset, interrogavit, quae causa frontis tam
14 adductae? nec dissimulavit adulescens, tertium iam diem esse, quod omni labore materiae ad scribendum destinatae non inveniret exordium, quo sibi non praesens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. tum Florus adridens, numquid tu, inquit, melius dicere vis quam potes?
15 ita se res habet: curandum est, ut quam optime dicamus, dicendum tamen pro facultate: ad profectum enim opus est studio, non indignatione. ut possimus autem scribere etiam plura celerius, non exercitatio modo praestabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini spectantesque tectum et cogitationem murmure agitantes expectaverimus, quid obveniat, *sed* quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, intuiti humano quodam modo ad scribendum accesserimus. sic nobis et initia et quae sequuntur natura ipsa praescribit.
16 certa sunt enim pleraque et, nisi coniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quaerunt, unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. non ergo semper putemus optimum esse

---

1 et efferentes se *Burman*, efferentes B — 33 sed *edd. vett.*, *om. libri.*

quod latet: immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur,
nisi quod non invenimus. diversum est huic eorum vitium, 17
qui primo decurrere per materiam stilo quam velocissimo
volunt et sequentes calorem atque impetum ex tempore
scribunt: hanc silvam vocant. repetunt deinde et com-
ponunt quae effuderant: sed verba emendantur et numeri,
manet in rebus temere congestis quae fuit levitas. protinus 18
ergo adhibere curam rectius erit atque ab initio sic opus
ducere, ut caelandum, non ex integro fabricandum sit.
aliquando tamen adfectus sequemur, in quibus fere plus
calor quam diligentia valet.

Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium negle-
gentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. nam 19
in stilo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi
moram non consequens celeritatem eius manus: ille, cui
dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare aut
resistere aut mutare quasi conscium infirmitatis nostrae
timentes. quo fit ut non rudia tantum et fortuita, sed im- 20
propria interim, dum sola est conectendi sermonis cupiditas,
effluant, quae nec scribentium curam nec dicentium impetum
consequantur. at idem ille, qui excipit, si tardior in scri-
bendo aut incertior in *intel*legendo velut offensator fuit,
inhibetur cursus, atque omnis, quae erat, concepta mentis
intentio mora et interdum iracundia excutitur. tum illa, 21
quae a*l*tiorem animi motum sequuntur quaeque ipsa animum
quodam modo concitant, quorum est iactare manum, torquere
vultum, *f*emu*r* et *latus* interim obiurgare, quaeque Persius
notat, cum leviter dicendi genus significat, nec pluteum,
inquit, caedit nec demorsos sapit ungues, etiam ridicula
sunt, nisi cum soli sumus. denique ut semel quod est 22
potentissimum dicam, secretum, quod dictando perit, atque
liberum arbitris locum et quam altissimum silentium scri-
bentibus maxime convenire nemo dubitaverit. non tamen
protinus audiendi qui credunt aptissima in hoc nemora
silvasque, quod illa caeli libertas locorumque amoenitas
sublimem animum et beatiorem spiritum parent. mihi certe 23
iucundus hic magis quam studiorum hortator videtur esse

28 Sat. 1, 106

22 intellegendo *I. Müller*, legendo **B** — 23 concepta *Regius*, conceptae *libri* — 25 altiorem *ed. Colon.*, aptiorem **B** — 27 femur et latus *Bursian*, semet *Gertz*, simul et **B**.

secessus. namque illa, quae ipsa delectant, necesse est
avocent ab intentione operis destinati. neque enim se bona
fide in multa simul intendere animus totum potest, et
quocumque respexit, desinit intueri quod propositum erat.
24 quare silvarum amoenitas et praeterlabentia flumina et in-
spirantes ramis arborum aurae volucrumque cantus et ipsa
late circumspiciendi libertas ad se trahunt, ut mihi remittere
potius voluptas ista videatur cogitationem quam intendere.
25 Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri
vox et ex quo nihil prospici posset, recondebat, ne aliud
agere mentem cogerent oculi. ideoque lucubrantes silen-
tium noctis et clausum cubiculum et lumen unum velut
26 tectos maxime teneat. sed cum in omni studiorum genere,
tum in hoc praecipue bona valetudo, quaeque eam maxime
praestat, frugalitas necessaria est, cum tempora ab ipsa
rerum natura ad quietem refectionemque nobis data in acer-
rimum laborem convertimus. cui tamen non plus inrogan-
27 dum est quam quod somno supererit, haud deerit. obstat
enim diligentiae scribendi etiam fatigatio et abunde, si vacet,
lucis spatia sufficiunt, occupatos in noctem necessitas agit.
est tamen lucubratio, quotiens ad eam integri ac refecti
venimus, optimum secreti genus.

28 Sed silentium et secessus et undique liber animus ut
sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere,
ideoque non statim, si quid obstrepet, abiciendi codices
erunt et deplorandus dies, verum incommodis repugnandum
et hic faciendus usus, ut omnia, quae impedient, vincat in-
tentio: quam si tota mente in opus ipsum derexeris, nihil
eorum, quae oculis vel auribus incursant, ad animum per-
29 veniet. an vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio prae-
stat, ut obvios non videamus et itinere deerremus: non con-
sequemur idem, si et voluerimus? non est indulgendum
causis desidiae. nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non
nisi omnibus aliis curis vacantes studendum existimarimus,
30 semper erit propter quod nobis ignoscamus. quare in turba,
itinere, conviviis etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum.
quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus
iudiciis, iurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito con-
tinua oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus,

---

6 ramis *ed. Camp*, rami B — 13 tectos *ed. Leid.*, rectos B — 18 haud *cod.* Vallensis, aut B — 31 itinere *ed. vett.*, itane B.

nisi in solitudine reperire non possumus? propter quae idem
ille tantus amator secreti Demosthenes in litore, in quo se
maximo cum sono fluctus inlideret, meditans consuescebat
contionum fremitus non expavescere.

Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) 31
non sunt transeunda: scribi optime ceris, in quibus facillima
est ratio delendi, nisi forte visus infirmior membranarum
potius usum exiget, quae ut iuvant aciem, ita crebr*a* relation*e*,
quoad intinguntur calami, morantur manum et cogitationis
impetum frangunt. relinquendae autem in utrolibet genere 32
contra erunt vacuae tabellae, in quibus libera adicien*ti* sit
excursio. nam interim pigritiam emendandi angustiae faciunt
aut certe novorum interpositione priora confundant. ne latas
quidem ultra modum esse ceras velim, expertus iuvenem
studiosum alioqui praelongos habuisse sermones, quia illos
numero versuum metiebatur, idque vitium, quod frequenti
admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse
sublatum. debet vacare etiam locus, in quo notentur quae 33
scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quam qui
sunt in manibus loci, occurrere. inrumpunt enim optimi non-
numquam sensus, quos neque inserere oportet neque differre
tutum est, quia interim elabuntur, interim memoriae sui in-
tentos ab alia inventione declinant ideoque optime sunt in
deposito.

De emendatione.

IV. Sequitur e m e n d a t i o, pars studiorum longe uti- 1
lissima: neque enim sine causa creditum est stilum non
minus agere, cum delet. huius autem operis est adicere,
detrahere, mutare. sed facilius in iis simpliciusque iudicium,
quae replenda vel deicienda sunt: premere vero tumentia,
humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata digerere,
soluta componere, exultantia coercere duplicis operae: nam
et damnanda sunt quae placuerant et invenienda quae fuge-
rant. nec dubium est optimum esse emendandi genus, si 2
scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post inter-
vallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta
nostra tamquam recentes fetus blandiantur. sed neque hoc 3
contingere semper potest praesertim oratori, cui saepius

8 crebra relatione *edd. vett.*, crebro relationi B — 11 adicienti *ed. Colon.* 1555, adicienda B.

scribere ad praesentes usus necesse est, et ipsa emendatio finem habet. sunt enim qui ad omnia scripta tamquam vitiosa redeant et, quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quidquid est aliud, idque faciant, quotiens librum in manus resumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus. accidit itaque ut cicatri-
4 cosa sint et exsanguia et cura peiora. sit ergo aliquando quod placeat aut certe quod sufficiat, ut opus poliat lima, non exterat. temporis quoque esse debet modus. nam quod Cinnae Smyrnam novem annis accepimus scriptam et panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet, cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Quae scribenda sint praecipue.

1 V. Proximum est, ut dicamus, quae praecipue scribenda *sint* ἕξιν parantibus. *non est huius* quidem operis, ut explicemus, quae sint materiae, quae prima aut secunda aut deinceps tractanda sint (nam id factum est iam primo libro, quo puerorum, et secundo, quo iam robustorum studiis ordinem dedimus), sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat.

2 Vertere Graeca in Latinum veteres nostri oratores optimum iudicabant. id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitasse: id Cicero sua ipse persona frequentissime praecipit, quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos: id Messalae placuit, multaeque sunt ab eo scriptae ad hunc modum orationes, adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne
3 difficillima Romanis subtilitate contenderet. et manifesta est exercitationis huiusce ratio. nam et rerum copia Graeci auctores abundant et plurimum artis in eloquentiam intulerunt et hos transferentibus verbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est, quia plerumque a Graecis Romana dissentiunt.

---

23 1, 34, 155

---

16 sint *Badius*, sunt B — non est huius *add. Bursian* — 18 est iam *Halm*, est etiam *libri*.

Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa con- 4
tulerit. ac de carminibus quidem neminem credo dubitare,
quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius.
nam et sublimis spiritus attollere orationem potest, et verba
poëtica libertate audaciora non praesumunt eandem proprie
dicendi facultatem. sed et ipsis sententiis adicere licet
oratorium robur et omissa supplere et effusa substringere.
neque ego paraphrasin esse interpretationem tantum volo, 5
sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem.
ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas
vetant, quia optimis occupatis, quidquid aliter dixerimus,
necesse sit esse deterius. nam neque semper est desperan-
dum aliquid illis, quae dicta sunt, melius posse reperiri,
neque adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit,
ut una de re bene dici nisi semel non possit. nisi forte 6
histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest,
orandi minor vis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem
materia nihil dicendum sit. sed esto neque melius quod
invenimus esse neque par, est certe proximis locus. an vero 7
ipsi non bis ac saepius de eadem re dicimus et quidem
continuas nonnumquam sententias? nisi forte contendere
nobiscum possumus, cum aliis non possumus. nam si uno
genere bene diceretur, fas erat existimari praeclusam nobis
a prioribus viam: nunc vero innumerabiles sunt modi
plurimaeque eodem viae ducunt. sua brevitati gratia, sua 8
copiae, alia translatis virtus, alia propriis, hoc oratio recta,
illud figura declinata commendat. ipsa denique utilissima
est exercitationi difficultas. quid quod auctores maximi sic
diligentius cognoscuntur? non enim scripta lectione secura
transcurrimus, sed tractamus singula et necessario intro-
spicimus et, quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cogno-
scimus, quod imitari non possumus.

Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus 9
modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sententias
quasdam easque versemus quam numerosissime, velut eadem
cera aliae aliaeque formae duci solent. plurimum autem 10
parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia.
nam illa multiplici personarum, causarum, temporum, loco-
rum, dictorum, factorum diversitate facile delitescet infir-
mitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam adprehendas,

---

20 non bis *ed. Colon.*, nobis B — 38 nam in *Regius.*

11 offerentibus. illud virtut*is* indicium est, fundere quae natura
contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem
expositis dare et bene dicere multa de paucis.

In hoc optime facient infinitae quaestiones, quas vocari
theses diximus, quibus Cicero iam princeps in re publica
12 exerceri solebat. his confinis est destructio et confirmatio
sententiarum. nam cum sit sententia decretum quoddam
atque praeceptum, quod de re, idem de iudicio rei quaeri
potest. tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus
scimus. nam qui haec recta tantum et in nullos flexus
recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus
recipientibus magis abundabit eritque in omnes causas
13 paratus: omnes enim generalibus quaestionibus constant.
nam quid interest 'Cornelius tribunus plebis, quod codicem
legerit, reus sit', an quaeramus: 'violeturne maiestas,
si magistratus rogationem suam populo ipse recitarit?'
'Milo Clodium rectene occiderit' veniat in iudicium, an
'oporteatne insidiatorem interfici vel perniciosum rei publicae
civem, etiam si non insidietur': 'Cato Marciam honestene
tradiderit Hortensio' an 'conveniatne res talis bono viro'.
14 de personis iudicatur, sed de rebus contenditur. declamationes
vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo
sunt ad veritatem accommodatae et orationibus similes, non
tantum dum adulescit profectus, sunt utilissimae, qu*ia* inventionem
et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum
est consummatus ac iam in foro clarus: alitur enim atque
enitescit velut pabulo laetiore facundia et adsidua conten-
15 tionum asperitate fatigata renovatur. quapropter historiae
nonnumquam ubertas in aliqua exercendi stili parte ponenda
et dialogorum libertate gestiendum. ne carmine quidem
ludere contrarium fuerit, sicut athletae, remissa quibusdam
temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate,
16 otio et iucundioribus epulis reficiuntur. ideoque mihi videtur
M. Tullius tantum intulisse eloquentiae lumen, quod in hos
quoque studiorum secessus excurrit. nam si nobis sola
materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor et
durescat articulus et ipse ille mucro ingenii cotidiana pugna
retundatur.

---

1 virtutis *edd. vett.*, uirtutum B — 24 quia *Halm*, quae *libri* — 36 fuerit *libri*, *fort.* erit.

Sed quem ad modum forensibus certaminibus exer- 17
citatos et quasi militantes reficit ac reparat haec velut
sagina dicendi, sic adulescentes non debent nimium in falsa
rerum imagine detineri et inanibus simulacris usque adeo,
ut difficilis ab his digressus sit, adsuescere, ne ab illa, in
qua prope consenuerunt, umbra vera discrimina velut
quendam solem reformident. quod accidisse etiam *M.* Porcio 18
Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur,
ut, cum ei summam in scholis opinionem obtinenti causa
in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basi-
licam transferrentur. ita illi caelum novum fuit, ut omnis
eius eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur. quare 19
iuvenis, qui rationem inveniendi eloquendique a praecepto-
ribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si
docere sciant et velint), exercitationem quoque modicam
fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem, quod apud maiores
fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur: iudiciis
intersit quam plurimis et sit certaminis, cui destinatur,
frequens spectator. tum causas vel easdem, quas agi audierit, 20
stilo et ipse componat, vel etiam alias, veras modo, et
utr*i*mque tractet et, quod in gladiatoribus fieri videmus,
decretoriis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone.
melius hoc quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit
Cestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum
alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citius autem idoneus erit iuvenis, quem praeceptor 21
coegerit in declamando quam simillimum esse veritati et
per totas ire materias, quarum nunc facillima et maxime
favorabilia decerpunt. obstant huic, quod secundo loco
posui, fere turba discipulorum et consuetudo classium certis
diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum nume-
rantium potius declamationes quam aestimantium. sed, quod 22
dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus praeceptor
maiore numero quam sustinere possit onerabit et nimiam
loquacitatem recide*t*, ut omnia, quae sunt in controversia,
non, ut quidam volunt, quae in rerum natura, dicantur, et
vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessi-
tatem vel materias dividere permittet. diligenter effecta 23

5 assuescere *Zumpt*, assuefacere *libri* — 7 M. *Spalding*, in b, *om.* B — 11 transferrentur N, transferentur B — 21 utrimqne *ed. Gryph.*, utrumque B — 22 decretoriis cod. Vallensis, derectoriis B — 26 autem b, autem si B — 35 recidet *edd. vett.*, recidere B.

plus proderit quam plures inchoatae et quasi degustatae. propter quod accidit ut nec suo loco quidque ponatur, nec illa, quae prima sunt, servent suam legem, iuvenibus flosculos omnium partium in ea, quae sunt dicturi, congerentibus: quo fit ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

De cogitatione.

1 VI. Proxima stilo cogitatio est, quae et ipsa vires ab hoc accipit et est inter scribendi laborem extemporalemque fortunam media quaedam et nescio an usus frequentissimi. nam scribere non ubique nec semper possumus, cogitationi temporis ac loci plurimum est. haec paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur: haec, quotiens intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuvatur: haec inter medios rerum actus aliquid invenit
2 vacui nec otium patitur neque vero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat totamque ita contexit orationem, ut ei nihil praeter manum desit: nam memoriae quoque plerumque inhaeret fidelius quod nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest
3 aut subito aut cito. nam primum facienda multo stilo forma est, quae nos etiam cogitantes sequatur: tum adsumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quae reddi fideliter possint, mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda vis et exer-
4 citatione multa continenda est, quae quidem maxima ex parte memoria constat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. eo ta*ndem* pervenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri studio adiutus tantum consequatur, ut ei tam quae cogitarit quam quae scripserit atque edidicerit in dicendo fidem servent. Cicero certe Graecorum Metrodorum Scepsium et Empylum Rhodium nostrorumque Hortensium tradidit quae cogitaverant ad verbum in agendo rettulisse.
5 Sed si forte aliqui inter dicendum offulserit extemporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhaerendum. neque enim tantum habent curae, ut non sit dandus et

---

31 e libr. rhetor. fr. 2 H.

---

19 quod] quae **B** — 28 tandem *Madvig Emend. Liv. p. 61,* tamen *libri* — 29 ei tam *Spalding*, etiam **B** — 34 effulserit **b**.

fortunae locus, cum saepe etiam scriptis ea, quae subito
nata sunt, inserantur. ideoque totum hoc exercitationis genus
ita instituendum est, ut et digredi ex eo et regredi in id
facile possimus. nam ut primum est domo adferre paratam 6
dicendi copiam et certam, ita refutare temporis munera
longe stultissimum est. quare cogitatio in hoc praeparetur,
ut nos fortuna decipere non possit, adiuvare possit. id autem
fiet memoriae viribus, ut illa, quae complexi animo sumus,
fluant secura, non sollicitos et respicientes et una spe
suspensos recordationis non sinant providere: alioqui vel
extemporalem temeritatem malo quam male cohaerentem
cogitationem. peius enim quaeritur retrorsum, quia, dum illa 7
desideramus, ab aliis avertimur, et ex memoria potius res
petimus quam ex materia. plura sunt autem, si utrimque
quaerendum est, quae inveniri possunt quam quae inventa sunt.

Quem ad modum extemporalis facilitas paretur et contineatur.

VII. Maximus vero studiorum fructus est et velut 1
praemium quoddam amplissimum longi laboris ex tempore
dicendi facultas, quam qui non erit consecutus, mea quidem
sententia civilibus officiis renuntiabit et solam scribendi
facultatem potius ad alia opera convertet. vix enim bonae
fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod
praesentissimis quibusque periculis desit, intrare portum,
ad quem navis accedere nisi lenibus ventis vecta non
possit: siquidem innumerabiles accidunt subitae necessitates 2
vel apud magistratus vel repraesentatis iudiciis continuo
agendi. quarum si qua, non dico cuicumque innocentium
civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit,
stabitne mutus et salutarem petentibus vocem statimque,
si non succurratur, perituris moras et secessum et silentium
quaeret, dum illa verba fabricentur et memoriae insidant
et vox ac latus praeparetur? quae vero patitur hoc ratio, 3
ut quisquam possit orator aliquando omittere casus? quid,
cum adversario respondendum erit, fiet? nam saepe ea,
quae opinati sumus et contra quae scripsimus, fallunt, ac

4 domū B — 5 refutare *Regius*, refutari Bg et Bn *in marg.*, reputari Bn *m. 1* — 14 utrimque *Bonnell*, utrumque *libri* — 19 praemium quoddam *edd. vett.*, prius quid B — amplissimum *Stoer*, amplius *libri* — 34 possit *Frotscher*, sit *libri* — omittere *Bonnell*, mittere B.

tota subito causa mutatur, atque ut gubernatori ad incursus
tempestatium, sic agenti ad varietatem causarum ratio
4 mutanda est. quid porro multus stilus et adsidua lectio et
longa studiorum aetas facit, si manet eadem quae fuit in-
cipientibus difficultas? perisse profecto confitendum est
praeteritum laborem, cui semper idem laborandum est.
neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut
possit. id autem maxime hoc modo consequemur.

5 Nota sit primum dicendi via: neque enim prius con-
tingere cursus potest quam scierimus, quo sit et qua per-
veniendum. nec satis est non ignorare quae s*i*nt causarum
iudicialium partes, aut quaestionum ordinem recte disponere,
quamquam ista sunt praecipua, sed quid quoque loco
primum sit ac secundum et deinceps: quae ita sunt natura
copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint.
6 quisquis autem via ducetur, d*i*cet ante omnia rerum ipsa
serie velut duce, propter quod homines etiam modice exer-
citati facillime tenorem in narrationibus servant. deinde,
quid quoque loco quaerant, scient, nec circumspectabunt
nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur nec con-
fundent ex diversis orationem velut salientes huc illuc nec
7 usquam insistentes. postremo habebunt modum et finem,
qui esse citra divisionem nullus potest. expletis pro facul-
tate omnibus, quae proposuerint, pervenisse se ad ultimum
sentient.

Et haec quidem ex arte, illa vero ex studio ut copiam
sermonis optimi, quem ad modum praeceptum est, com-
paremus, multo ac fideli stilo sic formetur oratio, ut
scriptorum colorem, etiam quae subito effusa sint, reddant,
8 ut, cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. nam con-
suetudo et exercitatio facilitatem maxime parit: quae si
paulum intermissa fuerit, non velocitas illa modo tardatur,
sed ipsum *os* coit atque concurrit. quamquam enim opus est
naturali quadam mobilitate animi, ut, dum proxima dicimus,
struere ulteriora possimus semperque nostram vocem pro-
9 visa et formata cogitatio excipiat: vix tamen aut natura aut
ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut
inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verborum-
que, tum iis, quae dicit, quae subiuncturus est, quae ultra

---

11 sint *Badius,* sunt *libri* — 16 ducetur dicet *Eussner,* ducet ducetur B — 33 os *add. Halm* (os quoque concurrit *Gesner*).

spectanda sunt, adhibita vocis, pronuntiationis, gestus observatione una sufficiat. longe enim praecedat oportet 10 intentio ac prae se res agat, quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur, ut, donec perveniamus ad finem, non minus prospectu procedamus quam gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo eiecturi sumus.

Est igitur usus quidam inrationalis, quam Graeci 11 *ἄλογον τριβήν* vocant, qua manus in scribendo decurrit, qua oculi totos simul in lectione versus flexusque eorum et transitus intuentur et ante sequentia vident quam priora dixerunt. quo constant miracula illa in scaenis pilariorum ac ventilatorum, ut ea, quae emiserint, ultro venire in manus credas et qua iubentur decurrere. sed hic usus ita proderit, 12 si ea, de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione versetur. nam mihi ne dicere quidem videtur nisi qui disposite, ornate, copiose dicit, sed tumultuari. nec fortuiti sermonis con- 13 textum mirabor umquam, quem iurgantibus etiam mulierculis vide*mus* superfluere, cum eo quod, si calor ac spiritus tulit, frequenter accidit ut successum extemporalem consequi cura non possit. deum tunc adfuisse, cum id evenisset, veteres 14 oratores, ut Cicero *ait*, dictitabant. sed ratio manifesta est. nam bene concepti adfectus et recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quae nonnumquam mora stili refrigescunt et dilatae non revertuntur. utique vero, cum infelix illa verborum cavillatio accessit et cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis, sed, ut optime vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est.

Quare capiendae sunt illae, de quibus dixi, rerum 15 imagines, quas vocari *φαντασίας* indicavimus, omniaque, de quibus dicturi erimus, personae, quaestiones, spes, metus habenda in oculis, in adfectus recipienda: pectus est enim, quod disertos facit, et vis mentis. ideoque imperitis quoque, si modo sunt aliquo adfectu concitati, verba non desunt. tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed 16

23 e libr. rhet. fr. 4 H.

2 obs. una **M**, obseruationem (obseruationum **Bg**) inluna **B** — 8 inrationalis *Stoer*, inrationabilis **B** — 20 videmus sup. *nos*, uideantur sup. **b**, superfluere **B** — 23 ait *add. Regius.*

in plures simul continuas, ut, si per aliquam rectam viam
mittamus oculos, simul omnia, quae sunt in ea circaque,
intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad
ultimum. addit ad dicendum etiam pudor stimulos, mirum-
que videri potest, quod, cum stilus secreto gaudeat atque
omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum
17 frequentia, ut miles congestu signorum, excitatur. namque
et difficiliorem cogitationem exprimit et expellit dicendi
necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. adeo
pretium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quamquam
plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen praesenti
18 fructu laudis opinionisque ducatur. nec quisquam tantum
fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse con-
tingere, sed, sicut in cogitatione praecepimus, ita facilitatem
quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus
ad summam, quae neque perfici neque contineri nisi usu
19 potest. ceterum pervenire eo debet, ut cogitatio non utique
melior sit ea, sed tutior, cum hanc facilitatem non in prosa
modo multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Anti-
pater Sidonius et Licinius Archias: credendum enim Ciceroni
est, non quia nostris quoque temporibus non et fecerint
quidam hoc et faciant. quod tamen non ipsum tam pro-
babile puto (neque enim habet aut usum res aut necessi-
tatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro prae-
20 parantur, utile exemplum. neque vero tanta*m* esse umquam
fiduciam facilitatis *velim*, ut non breve saltem tempus, quod
nusquam fere deerit, ad ea, quae dicturi sumus, dispicienda
sumamus, quod quidem in iudiciis ac foro datur semper:
neque enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit,
21 agat. declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut
exposita controversia protinus dicere velint, quin etiam,
quod est in primis frivolum ac scaenicum, verbum petant,
quo incipiant. sed tam contumeliosos in se ridet invicem
eloquentia, et qui stultis videri eruditi volunt, stulti eruditis
22 videntur. si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi
necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis
omnis intendenda rebus et in praesentia remittendum aliquid
ex cura verborum, si consequi utrumque non dabitur. tum
et tardior pronuntiatio moras habet et suspensa ac velut

10 pretium] praemium *Regius* — 14 praecepimus *edd. vett.*, praecipimus *libri* — 25, 26 tantam . . . velim *Regius*, tanta esse u. f. f. B, tanta sit u. fiducia f. *Jeep.* — 38 consequi *Spalding, om.* B, non sequi b.

dubitans oratio, ut tamen deliberare, non haesitare videamur.
hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis 23
armamentis aget ventus, deinde paulatim simul euntes
aptabimus vela et disponemus rudentes et impleri sinus
optabimus. id potius, quam se inani verborum torrenti dare
quasi tempestatibus qu*o* volent auferendum.

Sed non minore studio continetur haec facultas quam 24
paratur: ars enim semel percepta non capitur, stilus quoque
intermissione paulum admodum de celeritate deperdit:
promptum hoc et in expedito positum exercitatione sola
continetur. hac uti sic optimum est, ut cotidie dicamus
audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio
atque opinione solliciti: rarum est enim, ut satis se quis-
que vereatur. vel soli tamen dicamus potius quam non
omnino dicamus. est *et* illa exercitatio cogitandi totasque 25
materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra se
ipsum) persequendi, quae nullo non et tempore et loco,
quando non aliud agimus, explicari potest, et est in parte
utili*or* quam haec proxima: diligentius enim componitur 26
quam *in* illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur.
rursus in alia plus prior confert, vocis firmitatem, oris
facilitatem, motum corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat
oratorem et iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda
leones facere dicuntur, hortatur. studendum vero semper
et ubique. neque enim fere tam est ullus dies occupatus, 27
ut nihil lucrativae, ut Cicero Brutum facere tradit, operae
ad scribendum aut legendum aut dicendum rapi aliquo
momento temporis possit: siquidem C. Carbo etiam in
tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. ne id 28
quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum
nostrum usquam neglegentem esse sermonem: quidquid
loquemur ubicumque, sit pro sua scilicet portione per-
fectum. scribendum certe numquam est magis, quam cum
multa dicemus ex tempore. ita enim servabitur pondus et
*in*natans illa verborum facilitas in altum reducetur, sicut
rustici proximas vitis radices amputant, quae illam in

---

5 seqq. e libr. rhet. fr. 5 H.

---

5 potius *edd. vett.*, protinus **B** — 6 quo *Badius*, qui **B** — 8 capitur] abit *Becher* — 15 et *add. Spalding* — 17 et t. *ed. Gryph.*, est t. **B** — 19 utilior *edd. vett*, utilitatis **B** — 20 in *add. Gertz* — 35 innatans *Stoer*, unatrans **B**.

summum solum ducunt, ut inferiores penitus descendendo
29 firmentur. ac nescio an *si* utrumque cum cura et studio
fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius,
dicendo scribamus facilius. scribendum ergo, quotiens licebit,
si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi debent
tamen i*d* *eff*icere, ut neque deprehensus orator neque liti-
gator destitutus esse videatur.

30 Plerumque autem multa agentibus accidit ut maxime
necessaria et utique initia scribant, cetera, quae domo ad-
ferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occur-
rant: quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius apparet.
sed feruntur aliorum quoque et inventi forte, ut eos dicturus
quisque composuerat, et in libros digesti, ut causarum, quae
sunt actae a Servio Sulpicio, cuius tres orationes extant:
sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab
ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi.
31 nam Ciceronis ad praesens modo tempus aptatos libertus
Tiro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem,
sed ut sint magis admirabiles. in hoc genere prorsus recipio
hanc brevem adnotationem libellosque, qui vel manu tene-
32 antur et ad quos interim respicere fas sit. illud, quod
Laenas praecipit, displicet mihi, in his, quae scripserimus,
vel*ut* summas in commentarium et capita conferre. facit
enim ediscendi neglegentiam haec ipsa fiducia et lacerat ac
deformat orationem. ego autem ne scribendum quidem puto,
quod *non* simus memoria persecuturi: nam hic quoque
accidit ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata nec sinat
33 praesentem fortunam experiri. sic anceps inter utrumque
animus aestuat, cum et scripta perdidit et non quaerit
nova. sed de memoria destinatus est libro proximo locus
nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis
dicenda.

---

2 si *add. ed. Camp.* — 5 debemus *Gertz* — 6 id efficere *Bursian*, inicere B — 22 in his *Halm,* ne in his B — 23 velut *Halm* (velut in *Spalding*), uel in B — 26 non *add. Regius.*

LIBER UNDECIMUS.

I. Parata, sicut superiore libro continetur, facultate 1
scribendi cogitandique et ex tempore etiam, cum res poscet,
orandi, proxima est cura, ut *dicamus apte*, quam virtutem
quartam elocutionis Cicero demonstrat, quaeque est meo
quidem iudicio maxime necessaria. nam cum sit ornatus 2
orationis varius et multiplex conveniatque alius alii, nisi
fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non
inlustrabit eam, sed etiam destruet et vim rerum in con-
trarium vertet. quid enim prodest esse verba et Latina et
significantia et nitida, figuris etiam numerisque elaborata,
nisi cum iis, in quae iudicem duci formarique volumus,
consentiant: si genus sublime dicendi parvis causis, p*ress*um 3
limatumque grandibus, laetum tristibus, lene asperis, minax
supplicibus, submissum concitatis, trux atque violentum
iucundis adhibeamus? ut monilibus et margaritis ac veste
longa, quae sunt ornamenta feminarum, deformentur viri,
nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augu-
stius, feminas deceat. hunc locum Cicero breviter in tertio 4
de Oratore libro perstringit, neque tamen videri potest
quidquam omisisse dicendo, *non omni causae neque
auditori neque personae neque tempori congruere
orationis unum genus.* nec fere pluribus in Oratore
eadem. sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores
hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc

5 de Orat. 3, 10, 37 — 21 55, 210 — 23 c. 21 sqq.

13 in *ante* causis *del. Spalding* — pressum *I. Müller,* paruum *libri.*

5 velut notare inter agnoscentes, et hic Cicero adloquens Brutum testatur esse haec ei nota ideoque brevius a se dici, quamquam sit fusus locus tracteturque a philosophis latius. nos institutionem professi non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus, ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

6 Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, movendo iudici conveniat, quid quaque parte orationis petamus. ita nec vetera aut translata aut ficta verba in incipiendo, narrando, argumentando tractabimus neque decurrentes contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit causa et in partes suas digerenda, neque humile atque cotidianum sermonis genus et compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus, nec iocis lacrimas, ubi opus erit misera-
7 tione, siccabimus. nam ornatus omnis non tam sua quam rei, cui adhibetur, condicione constat, nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. sed totum hoc apte dicere non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inventione commune. nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsae magis? quarum quae esset observatio, suis locis subinde subiecimus.

8 Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat, sed etiam *quid deceat* inspexerit. nec me fugit plerumque haec esse coniuncta: nam quod decet fere prodest, neque alio magis animi iudicum conciliari aut, si res in contrarium tulit, alienari
9 solent. aliquando tamen et haec dissentiunt: quotiens autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo iudiciali genere defensionis et oratione submissa conciliasset iudicum animos sibi
10 crimenque ipsum sollicite redarguisset? verum id eum minime decebat, ideoque sic egit, ut qui poenam suam honoribus summis esset aestimaturus. maluit enim vir sapientissimus quod superesset ex vita sibi perire quam quod praeterisset. et quando ab hominibus sui temporis parum intellegebatur, posterorum se iudiciis reservavit, brevi detrimento iam ultimae senectutis aevum saeculorum
11 omnium consecutus. itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo praestantissimus habebatur, defensionem illi scriptam

25 decet *Regius*, deceat B — 37 posterorum *edd. vett.*, posteriorum B.

obtulisset, uti ea noluit, cum bonam quidem, sed parum
sibi convenientem iudicavisset. quo vel solo patet non per-
suadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum,
cum interim persuadere deforme sit. non fuit hoc utile
absolutioni, sed, quod est maius, homini fuit. et nos secun- 12
dum communem potius loquendi consuetudinem quam ipsam
veritatis regulam divisione hac utimur, ut ab eo, quod
deceat, utilitatem separemus: nisi forte prior ille Africanus,
qui patria cedere quam cum tribuno plebis humillimo con-
tendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur
consuluisse, aut P. Rutilius, vel cum illo paene Socratico
genere defensionis est usus, vel cum revocante eum P. Sulla
manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret
nesciebat. hi vero parva illa, quae abiectissimus quisque 13
animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda
iudicaverunt, ideoque perpetua saeculorum admiratione
celebrantur. neque nos simus tam humiles, ut quae lauda-
mus inutilia credamus. sed hoc qualecumque discrimen 14
raro admodum eveniet: idem fere, ut dixi, in omni genere
causarum et proderit et decebit. est autem quod omnes
et semper et ubique deceat, facere ac dicere honeste,
contraque neminem umquam ullo in loco turpiter. minora vero
quaeque sunt ex mediis plerumque sunt talia, ut aliis sint
concedenda, aliis non sint, aut pro persona, tempore, loco,
causa magis ac minus vel excusata debeant videri vel
reprehendenda. cum dicamus autem de rebus aut alienis 15
aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus plera-
que neutro loco convenire.

In primis igitur omnis sui vitiosa iactatio est, eloquen-
tiae tamen in oratore praecipue, adfertque audientibus non
fastidium modo, sed plerumque etiam odium. habet enim 16
mens nostra natura sublime quiddam et erectum et impatiens
superioris: ideoque abiectos aut submittentes se libenter
adlevamus, quia hoc facere tamquam maiores videmur, et
quotiens discessit aemulatio, succedit humanitas. at qui se
supra modum extollit, premere ac despicere creditur nec
tam se maiorem quam minores ceteros facere. inde invident 17
humiliores (hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt

20, 21 decet autem utique omnes et s. et u. persuadere ac dicere *suspicatur Halm* — 21 ubique deceat facere ac b, ubique persuadere ac B, ubique deceat ac M.

nec possunt contendere), rident superiores, improbant boni. plerumque vero deprehendas adrogantium falsam de se opinionem, sed in veris quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero,
quamquam is quidem rerum a se gestarum maior quam
18 eloquentiae fuit in orationibus utique iactator. et plerumque
illud quoque non sine aliqua ratione fecit. aut enim tuebatur
eos, quibus erat adiutoribus usus in opprimenda coniura-
tione, aut respondebat invidiae: cui tamen non fuit par,
servatae patriae poenam passus exilium, ut illorum, quae
egerat in consulatu, frequens commemoratio possit videri
19 non gloriae magis quam defensioni data. eloquentiam qui-
dem, cum plenissimam diversae partis advocatis concederet,
sibi numquam in agendo immodice adrogavit. illius sunt
enim: si quid est ingenii in me, quod sentio quam
sit exiguum, et: quod ingenio minus possum, sub-
20 sidium mihi diligentia comparavi. quin etiam contra
Q. Caecilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis
multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum
magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi
detraxit quam adrogavit sibi, seque non consecutum, sed
21 omnia fecisse ut posset eam consequi dixit. in epi-
stulis aliquando familiariter apud amicos, nonnumquam in
dialogis, aliena tamen persona verum de eloquentia sua
dicit. et aperte tamen gloriari nescio an sit magis tolerabile
vel ipsa vitii huius simplicitate, quam illa iactatio perversa,
si abundans opibus pauperem se et nobilis obscurum et
potens infirmum et disertus imperitum plane et infantem
vocet. ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere.
22 ab aliis ergo laudemur: nam ipsos, ut Demosthenes ait,
erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet. neque
hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse
dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod
tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet
invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset.
23 et M. Tullius saepe dicit de oppressa coniuratione Catilinae,
sed modo id virtuti senatus, modo providentiae deorum

---

15 Cic. p. Arch. 1, 1 — 16 p. Quinct. 1, 4 – 22 div. in Caecil. 12, 40 — 30 et 33 de cor. § 128

---

26 iactatio *Rollin*, iactatione **B** — 27 se et *nos*, se neget **B**.

immortalium adsignat. plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi: erant enim *illa* tuenda, cum obicerentur. in carminibus utinam pepercisset, quae 24
non desierunt carpere maligni:

cedant arma togae, concedat laurea linguae

et

o fortunatam natam me consule Romam!

et Iovem illum, a quo in concilium deorum advocatur, et Minervam, quae artes eum edocuit: quae sibi ille secutus quaedam Graecorum exempla permiserat.

Verum eloquentiae ut indecora iactatio, ita nonnum- 25
quam concedenda fiducia est. nam quis reprehendat haec: quid putem? contemptumne me? non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius: et paulo post apertius: an decertare mecum 26
voluit contentione dicendi? hoc quidem est beneficium. quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere?

Adrogantes et illi, qui se iudicasse de causa nec aliter 27
adfuturos fuisse proponunt. nam et inviti iudices audiunt praesumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter adversarios quod Pythagorae inter discipulos potest: ‘ipse dixit’. sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium: defenditur enim aliquatenus aetate, dignitate, 28
auctoritate: quae tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc adfirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex se ipso petet. fuisset tumidius, si criminis loco *poni* negasset Cicero equitis Romani esse filium se defendente: at ille fecit hoc etiam favorabile coniungendo cum iudicibus dignitatem suam: equitis Romani autem esse filium criminis loco poni ab accusatoribus, neque his iudicantibus oportuit nec defendentibus nobis.

Impudens, tumultuosa, iracunda actio omnibus inde- 29
cora, sed ut quisque aetate, dignitate, usu praecedit, magis in ea reprehendendus. videas autem rixatores quosdam

5 de suis temporibus fr. 1 H. — 7 ib. fr. 2 H. — 8 ib. fr. 3 H. 9 ib. fr. 4 H. — 13 Cic. Phil. 2, 1, 2 — 32 p. Cael. 2, 4

2 illa tuenda *Halm,* intuenda **B** — 29 petet **T**, p. quid **b**, p. quod **B** — poni *addidi.*

neque iudicum reverentia neque agendi more ac modo
contineri, quo ipso mentis habitu manifestum sit, tam in
suscipiendis quam in agendis causis nihil pensi habere.
30 profert enim mores plerumque oratio et animi secreta
detegit: nec sine causa Graeci prodiderunt, 'ut vivat, quem-
que etiam dicere'. humiliora illa vitia: submissa adulatio,
adfectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac
pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas,
quae fere accidunt iis, qui nimium aut blandi esse aut
ridiculi volunt.

31 Ipsum etiam eloquentiae genus alios aliud decet: nam
neque tam plenum et erectum aut audax et praecultum
senibus conveniret quam pressum et mite et limatum et
quale intellegi vult Cicero, cum dicit, orationem suam
coepisse canescere, sicut vestibus quoque non purpura
32 coccoque fulgentibus illa aetas satis apta sit. in iuvenibus
etiam uberiora paulo et paene periclitantia feruntur. at in
isdem siccum et sollicitum et contractum dicendi propositum
plerumque adfectatione ipsa severitatis invisum est, quando
etiam morum senilis auctoritas immatura in adulescentibus
33 creditur. simpliciora militares decent. philosophiam ex pro-
fesso, ut quidam faciunt, ostentantibus parum decori sunt
plerique orationis ornatus maximeque ex adfectibus, quos
illi vitia dicunt. verba quoque exquisitiora et compositio
34 numerosa tali proposito diversa. non enim solum illa lae-
tiora, qualia a Cicerone dicuntur 'saxa atque solitudines
voci respondent', sed etiam illa, quamquam plena san-
guinis 'vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos,
inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum
obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et
35 aequales' non conveniant barbae illi atque tristitiae. at vir
civilis vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus,
sed administrationi rei publicae dederit, a qua longissime
isti, qui philosophi vocantur, recesserunt, omnia, quae ad
efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter ad-
hibebit, cum prius, quid honestum sit efficere, in animo
36 suo constituerit. est quod principes deceat, aliis non con-
cesseris. imperatorum ac triumphalium separata est aliqua

---

15 Brut. 2, 8 — 26 p. Arch. 8, 19 — 28 p. Mil. 31, 85

---

33 dederit B, dediderit b.

ex parte ratio eloquentiae, sicut Pompeius abunde disertus
rerum suarum narrator, et hic, qui bello civili se interfecit,
Cato eloquens senator fuit. idem dictum saepe in alio 37
liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. verba ad-
versus Agamemnonem a Thersite habita ridentur: da illa
Diomedi aliive cui pari, magnum animum ferre prae se
videbuntur. ego te consulem putem, inquit L. Crassus
Philippo, cum tu me non putes senatorem? vox hone-
stissimae libertatis, non tamen ferres quemcumque dicentem.
negat se magni facere aliquis poetarum, utrum Caesar 38
ater an albus homo sit, insania: verte, ut idem Caesar
de illo dixerit, adrogantia est. maior in personis observatio
est apud tragicos comicosque: multis enim utuntur et variis.
eadem et eorum, qui orationes aliis scribebant, fuit ratio
et declamantium est: non enim semper ut advocati, sed
plerumque ut litigatores dicimus.

Verum etiam in iis causis, quibus advocamur, eadem 39
differentia diligenter est custodienda. utimur enim fictione
personarum et velut ore alieno loquimur, dandique sunt
iis, quibus vocem accommodamus, sui mores. aliter enim
P. Clodius, aliter Appius Caecus, aliter Caecilianus ille,
aliter Terentianus pater fingitur. quid asperius lictore Verris 40
'ut adeas, tantum dabis', quid fortius illo, cuius inter
ipsa verberum supplicia una vox audiebatur 'civis Roma-
nus sum'? quam dignae Milonis in peroratione ipsa voces
eo viro, qui pro re publica seditiosum civem totiens com-
pescuisset quique insidias virtute superasset! denique non 41
modo quot in causa totidem in prosopopoeia sunt varietates,
sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum,
populorum, mutarum etiam rerum adsimulamus adfectus,
quibus omnibus debetur suus decor. eadem in iis, pro 42
quibus agemus, observanda sunt: aliter enim pro alio saepe
dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus,
favorabilis erit, adiecta propositorum quoque et ante actae
vitae differentia. iucundissima vero in oratore humanitas,
facilitas, moderatio, benevolentia. sed illa quoque diversa
bonum virum decent: malos odisse, publica vice commoveri,
ultum ire scelera et iniurias, et omnia, ut initio dixi, honesta.

---

10 Catull. 93 — 23 Verr. 5, 45, 118 — 24 ib. 62, 162

---

5 da *Regius* (B) — 30 mutarum **Par.** 2 *m. 2*, multarum *libri.*

43 Nec tantum quis et pro quo, sed etiam apud quem
dicas interest: facit enim et fortuna discrimen et potestas,
nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, pri-
vatum, tantum liberum ratio est, nec eodem sono publica
44 iudicia et arbitrorum disceptationes aguntur. nam ut orantem
pro capite sollicitudo deceat et cura et omnes ad amplifi-
candam orationem quasi machinae, ita in parvis rebus
iudiciisque vana sint eadem, rideaturque merito, qui apud
disceptatorem de re levissima seden*tem* dicturus utatur illa
Ciceronis confessione, non modo se animo commoveri,
45 sed etiam corpore ipso perhorrescere. quis vero
nesciat, quanto aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria,
aliud aura popularis? cum etiam singulis iudicantibus non
idem apud graves viros quod leviores, non idem apud
eruditum quod militarem ac rusticum deceat, sitque non-
numquam submittenda et contrahenda oratio, ne iudex eam
vel intellegere vel capere non possit.

46 Tempus quoque ac locus egent observatione propria:
nam et tempus tum triste tum laetum, tum liberum tum
angustum est, atque ad haec omnia componendus orator:
47 et loco publico privatone, celebri an secreto, aliena civitate
an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum,
ac suam quidque formam et proprium quendam modum
eloquentiae poscit: cum etiam in ceteris actibus vitae non
idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conveniat,
et pleraque, quae natura non sunt reprehendenda atque
*a*deo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit
48 turpia habeantur. illud iam diximus, quanto plus nitoris et
cultus demonstrativae materiae, ut ad delectationem audien-
tium compositae, quam, quae sunt in actu et contentione,
suasoriae iudicialesque permittant.

Hoc adhuc adiciendum, aliquas etiam, quae sunt
egregiae dicendi virtutes, quo minus deceant, effici con-
49 dicione causarum. an quisquam tulerit reum in discrimine
capitis, praecipueque si apud victorem et principem pro se
ipse dicat, frequenti translatione, fictis aut repetitis ex
vetustate verbis, compositione quae sit maxime a vulgari

10 div. in Caecil. 13, 41

8 iudiciisque Par. *2 m. 2*, iudicibusque B — 9 sedentem *nos*, sedens *libri* — 21 an privato *Regius* — 27 adeo *Gesner*, ideo B.

usu remota, decurrentibus periodis, quam laetissimis locis
sententiisque dicentem? non perdant haec omnia necessarium
periclitanti sollicitudinis colorem petendumque etiam inno-
centibus misericordiae auxilium? moveaturne quisquam eius 50
fortuna, quem tumidum ac sui iactantem et ambitiosum
institorem eloquentiae in ancipiti sorte videat? non immo
oderit reum verba aucupantem et anxium de fama ingenii
et cui esse diserto vacet? quod mire M. Caelius in defen- 51
sione causae, qua reus de vi fuit, comprehendisse videtur
mihi: ne cui vestrum atque etiam omnium, qui ad
rem agendam adsunt, meus aut vultus molestior
aut vox immoderatior aliqua aut denique, quod
minimum est, iactantior gestus fuisse videatur.
atqui sunt quaedam actiones in satisfactione, deprecatione, 52
confessione positae: sententiolisne flendum erit? epiphone-
mata aut enthymemata exorabunt? non, quidquid meris
adicietur adfectibus, omnes eorum diluet vires et misera-
tionem securitate laxabit? age, si de morte filii sui vel 53
iniuria, quae morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut
in narrando gratiam illam expositionis, quae continget ex
sermone puro atque dilucido, quaeret, breviter ac significanter
ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in
digitos et propositionum ac partitionum captabit leporem
et, ut plerumque in hoc genere moris est, intentione omni
remissa loquetur? quo fugerit interim dolor ille? ubi 54
lacrimae substiterint? unde se in medium tam secura ob-
servatio artium miserit? non ab exordio usque ad ultimam
vocem continuus quidam gemitus et idem tristitiae vultus
servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes
transfundere? quem si usquam remiserit, in animum iudi-
cantium non reducet. quod praecipue declamantibus (neque 55
enim me paenitet ad hoc quoque opus meum et curam
susceptorum semel adulescentium respicere) custodiendum
est, quo plures in schola finguntur adfectus, quos non ut
advocati, sed ut passi subimus: cum etiam hoc genus simu- 56
lari litium soleat, cum ius mortis a senatu quidam vel ob
aliquam magnam infelicitatem vel etiam paenitentiam petunt:
in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut
lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mixtis et quidem

13 minimum *Rollin* (**b**), nimium **B** — 26 in odium *Zumpt* —
36 cum ius **Par.** *2 m. 2*, cuius **B**.

ita, ut ipsa probatione magis emineant, adfectibus decet.
nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur
posse etiam deponere.
57 Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custodia
maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit.
nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agen-
dum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. ideoque
mihi illud Cassi Severi non mediocriter displicet: di boni,
vivo, et, quo me vivere iuvet, Asprenatem reum
video. non enim iusta ex causa vel necessaria videri potest
58 postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. praeter
hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem
quaedam causae desiderant. quapropter et qui curationem
bonorum patris postulabit, doleat eius valetudine, et quam-
libet gravia filio pater obiecturus miserrimam sibi ostendat
esse hanc ipsam necessitatem, nec hoc paucis modo verbis,
sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed
59 etiam vere dicere appareat. nec causanti pupillo sic tutor
irascatur umquam, ut non remaneant amoris vestigia et
sacra quaedam patris eius memoria. iam quo modo contra
abdicantem patrem, querentem uxorem agi causam opor-
teret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. quando ipsos
loqui, quando etiam advocati voce uti deceat, quartus
liber, in quo prooemii praecepta sunt, continet.
60 Esse et in verbis quod deceat aut turpe sit, nemini
dubium est. unum iam igitur huic loco, quod est sane
summae difficultatis, adiciendum videtur, quibus modis ea,
quae sunt natura parum speciosa quaeque non dicere, si
utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint
61 indecora dicentibus. quid asperiorem habere frontem potest
aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est
filio filiive advocatis in matrem perorandum? aliquando
tamen necesse est, ut in causa Cluenti Habiti, sed non
semper illa via, qua contra Sasiam Cicero usus est, non
quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re
62 et quo modo laedat. itaque illa, cum filii caput palam im-
pugnaret, fortiter fuit repellenda. duo tamen, quae sola

2 cf. Syri sentent. v. 534 R.

5 contra **Par.** 2, circa **B** — 9 Asprenatem *ed. Venet. 1493*, aspernatem **B.**

supererant, divine Cicero servavit, primum, ne oblivisceretur
reverentiae, quae parentibus debetur, deinde ut repetitis
altius causis diligentissime ostenderet, quam id, quod erat
in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam
necesse esset. primaque haec expositio fuit, quamquam ad 63
praesentem quaestionem nihil pertinebat: adeo in causa
difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam
quid deceret. fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum,
sed ipsi, in quam dicebatur. potest tamen aliquando mater 64
et in re leviore aut minus infeste contra filium stare: tum
lenior atque submissior decebit oratio. nam et satisfaciendo
aut nostram minuemus invidiam aut etiam in diversum eam
transferemus, et si graviter dolere filium palam fuerit,
credetur abesse ab eo culpa fietque ultro miserabilis.
avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum 65
concita credatur, et omnia nos passuros, nihil aspere dicturos
testandum, ut, etiam si non possumus conviciari, nolle
videamur. etiam, si quid obiciendum erit, officium est
patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur:
ita poterit uterque laudari. quod de matre dixi, de utroque
parente accipiendum est: nam inter patres etiam filiosque,
cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. in aliis quoque 66
propinquitatibus custodiendum est, ut inviti et necessario
et parce iudicemur dixisse, magis autem aut minus, ut
cuique personae debetur reverentia. eadem pro libertis adversus patronos observantia. et ut semel plura complectar,
numquam decebit sic adversus tales agere personas, quo
modo contra nos agi ab hominibus condicionis eiusdem
iniquo animo tulissemus. praestatur hoc aliquando etiam 67
dignationibus, ut libertatis nostrae ratio reddatur, ne quis
nos aut petulantes in laedendis iis aut etiam ambitiosos
putet. itaque Cicero, quamquam erat in Cottam gravissime
dicturus neque aliter agi P. Oppi causa poterat, longa
tamen praefatione excusavit officii sui necessitatem. aliquando 68
etiam inferioribus praecipueque adulescentulis parcere aut
videri decet. utitur hac moderatione Cicero pro Caelio
contra Atratinum, ut eum non inimice corripere, sed paene
patrie monere videatur: nam et nobilis et iuvenis et non
iniusto dolore venerat ad accusandum.

---

14 culpa N, culpam B — 17 non *add. Badius ante* conviciari — 24 parce *Regius*, parte *libri*.

Sed in his quidem, in quibus vel iudici vel etiam adsistentibus ratio nostrae moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos
69 dicimus, veremur offendere. duae simul huius modi personae Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis Servique Sulpici: quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit! quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis et iuris antistes magis ferret? ut vero rationem defensionis suae reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpici contra honorem Murenae, non idem debere accusationi contra caput diceret!
70 quam molli autem articulo tractavit Catonem! cuius naturam summe admiratus non ipsius vitio, sed Stoicae sectae quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem
71 crederes incidisse. haec est profecto ratio et certissimum praeceptorum genus illius viri observatio, ut, cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum quam in ceteris, adiecta, si poterit fieri, etiam causa cur id ita sit, vel paulo pertinaciorem
72 vel credulum vel iratum vel impulsum ab aliis. hoc enim commune remedium est, si tota actione aequaliter appareat non honor modo eius, sed etiam caritas. praeterea causa sit nobis iusta sic dicendi, neque id moderate tantum
73 faciamus, sed etiam necessario. diversum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium aut nobis invisorum quaedam facta laudanda sunt: decet enim rem ipsam probare in qualicumque persona. dixit Cicero pro *A.* Gabinio et P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus et in quos orationes etiam scripserat, verum *ut* iusta sit faciendi *sibi causa, ait,* non
74 se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. verum id elegantissime cum eorum, a quibus a*d* se perductus esset, precibus, tum etiam adulescentia sua excusat, detracturus

---

32 cf. c. 17

---

19 poterit Guelf., potuerit **B** — 22 si *Regius*, nisi **G**, *fort.* irritum est, nisi — 28 A. *add. Halm* — 30, 31 verum . . . ait *Schenkl secundum Halmium*: ut] et *libri*: sibi causa ait *om. libri* — 33 id elegantissime *ed. Camp.*, uide leganti sime **G** — 34 ad *Spalding*, a **G**.

alioqui plurimum auctoritatis si*bi* in causa praesertim
suspecta, si eum se esse, qui temere nocentes reos susciperet,
pere*t*, fateretur.

Apud iudicem vero, qui aut erit inimicus alioqui aut 75
propter aliquod commodum a causa, quam nos susceperimus,
aversus, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima:
fiducia enim iustitiae eius et nostrae causae nihil nos timere
simulabimus. ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior eius
futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus
vel offensae vel utilitati suae indulserit. hoc et apud eos, 76
a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittemur:
adicienda ratio vel necessitatis alicuius, si id causa concedit,
vel erroris vel suspicionis. tutissimum ergo paenitentiae
confessio et satisfactio culpae, perducendusque omni modo
iudex ad ir*ae* pudorem. accidit etiam nonnumquam *ut* ea de 77
causa, de qua pronuntiavit, cogn*os*cat iterum. tum illud quidem
dem commune: apud alium nos iudicem disputaturos de
illius sententia non fuisse, neque enim emendari ab alio
quam ipso fas esse: ceterum ex causa, ut quaeque permittet,
aut ignorata quaedam aut defuisse testes aut, quod timidissime
dissime et, si nihil aliud plane fuerit, dicendum est, patronos
non suffecisse succurret. etiam, si apud alios iudices agetur, 78
ut in secunda adsertione aut in centumviralibus iudiciis
duplicibus, parte victa decentius erit, quotiens contigerit,
servare iudicum pudorem: de qua re latius probationum loco
dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint quae
ipsi fecerimus, ut obicit Tubero Ligario, quod in Africa
fuerit, et ambitus quidam damnati recuperandae dignitatis 79
gratia reos eiusdem criminis detulerunt, *e*t in scholis luxuriantem
riantem patrem luxuriosus ipse iuvenis accusat. id quo modo
decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperitur,
peritur, quod intersit, persona, aetas, tempus, causa, locus,
animus. Tubero iuvenem se patri haesisse, illum a senatu 80
missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait,
ut primum licuerit, a partibus recessisse: Ligarium et perseverasse
severasse et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Caesarem

---

1 plurimum *Spalding* (**G**), plus *alii* — sibi *Halm*, sicut **G** — 2 susciperet *Regius*, suscipere **G** — 12 concedit *Spalding* (**G**), cedit **S** — 15 ad irae *Regius*, adire **G** — ut *add. Regius* — ea de *nos*, eadem **G** — 16 cognoscat *Badius*, cognat **G** — 24 contigerit **S**, contingerit **G** — 30 et *Gertz*, ut *libri* — 31 quomodo d. *Obrecht*, q̅m̅odocenter **G**, q̅m̅ decenter **G** *corr. m. 2*

dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rem publicam
vellet, sed pro Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano
81 stetisse. ceterum vel facillimum est ibi alienam culpam in-
cusare, ubi fateris tuam: verum id iam indicis est, non
actoris. quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet
paenitentia. potest enim videri satis emendatus, qui in odium
82 eorum, in quibus erraverat, ipse conversus est. sunt enim
casus quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciant,
ut cum pater ex *meretrice natum, quod duxerit* meretricem
in matrimonium, abdicat: scholastica materia, sed non *quae
in foro non* possit accidere. hic igitur multa non deformiter
dicet: vel quod omnium sit votum parentum, ut honestiores
quam sint ipsi liberos habeant (nam et si filia nata, meretrix
eam mater pudicam esse voluisset), vel quod humilior ipse
fuerit (lic*ui*t enim h*ui*c ducere), vel quod non habuerit
83 patrem qui moneret: quin eo minus id faciendum filio
fuisse, ne renovaret domus pudorem et exprobraret patri
nuptias, matri prioris vitae necessitatem, ne denique legem
quandam suis quoque *rur*sum liberis daret. credibilis erit
etiam propria quaedam in illa meretrice turpitudo, quam
nunc hic pater ferre non possit. alia praetere*o*: neque enim
nunc declamamus, sed ostendimus, nonnumquam posse di-
centem ipsis incommodis bene uti.

84 Illic maior aestus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum,
praecipue in ma*r*ibus, aut os profanatum. non dico, si lo-
quatur ipse: nam quid aliud ei quam gemitus aut fletus
et exsecratio vitae conveniat, ut iudex intellegat potius
dolorem illum quam audiat? sed patrono quoque per similes
adfectus eundum erit, quia hoc iniuriae genus verecundius
85 est *fateri* passis quam ausis. mollienda est in plerisque ali*is*
colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis
fecit. quid enim crudelius quam homines honestis parenti-
bus ac maioribus natos a re publica submoveri? itaque
durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex
confitetur, sed ita legibus Sullae cohaerere statum civitatis
adfirmat, ut iis solutis stare ipsa non possit. *con*secutus

9 meretrice . . . duxerit *add. ed. Camp.* — 10, 11 quae in foro non *add. Spalding* — 15 licuit e. huic *Spalding*, licet e. hoc **G** — 19 rursum *Halm*, sum **G** — 21 praetereo *ed. Gryph.*, praeterea **G** — 25 maribus *edd. vett*, manibus **G** — 27 et *add. ed. Camp.* — 29 quia *edd. vett.*, qui ad **G** — 30 fateri *add. Halm* — aliis *Spalding*, alia **G**, alio **S** — 36 consecutus *Spalding*, secutus **G**.

itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere,
contra quos diceret. illud etiam in iocis monui, quam turpis 86
esset fortunae insectatio, et ne in totos ordines aut gentes aut populos petulantia incurreret. sed interim fides patrocinii cogit quaedam de universo genere aliquorum hominum dicere, libertinorum vel militum vel publicanorum vel similiter aliorum. in quibus omnibus commune remedium est, 87
ut ea, quae laedunt, non libenter tractare videaris, nec in omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est,
et reprehendens alia laude compenses: si *milites* cupid*os* 88
dicas, se*d* non mirum, quod periculorum ac sanguinis maiora sibi deberi praemia putent: eosdem petulantes, *sed* hoc fieri, quod bellis magis quam paci consuerint. libertinis detrahenda est auctoritas: licet iis testimonium reddere
industriae, per quam exierint de servitute. quod ad nationes 89
exteras pertinet, Cicero varie: detracturus Graecis testibus fidem doctrinam iis concedit ac litteras, seque eius gentis amatorem esse profitetur, Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes insectatur: quorum nihil tunc, cum diceretur,
parum aptum aut remotum cura decoris fuit. verborum 90
etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia: si asperum dicas nimium severum, iniustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi: plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

Indecorum est super haec omne nimium, ideoque etiam 91
quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperatur, gratiam perdit. cuius rei observatio iudicio magis quodam sentiri quam praeceptis tradi potest, qua*ntu*m satis sit et quantum recipiant aures: non habet *haec res* mensuram et quasi pondus, quia ut in cibis alia aliis magis complent.

Adiciendum etiam breviter videtur, qu*i* fiat *ut* dicendi 92
virtutes diversissimae non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem saepe laudentur. nam Cicero quodam loco scribit, id esse optimum, quod, *cum* te facile credi-

---

34 e libr. rhet. fr. 7 H.

---

2 iocis **Par.** 2 *m.* 2, locis **G** — 10 reprehendens **M**, prendens **G** — si m. c. dicas *Badius*, si cupidum dedicasset **G** — 12 sed *Spalding*, et **G** — 21 moderatione **Par.** 2 *m.* 2, moderatio **G** — 28 quantum *edd. vett.*, quam **G** — 29 non . . . mensuram *edd. vett.*, non haberet remansuram **G** — 31 qui *nos*, quod *libri*, quo *Gertz* — ut *add. Halm* — 34 cum te *Regius*, non **G**, te Vos. 2.

deris consequi imitatione, non possis. alio vero, non id egisse *se*, ut ita diceret, quo modo se quilibet
93 posse confideret, sed quo modo nemo. quod potest pugnare inter se videri, verum utrumque, ac merito, laudatur: causa*rum* enim modo distat, quia simplicitas illa et velut securitas inadfectatae orationis mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. in utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intellegunt.

De memoria.

1 II. Memoriam quidam naturae modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo sicut alia omnia augetur: et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi ceterae partes hoc velut spiritu continentur. nam et omnis disciplina memoria constat frustraque docemur, si quidquid audimus praeterfluat, et exemplorum, legum, responsorum, dictorum denique factorumque velut quasdam copias, quibus abundare quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repraesentat. neque immerito thesaurus hic eloquentiae dicitur.
2 sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa acturos oportet, neque *quae* scripseris modo iterata lectione complecti, se*d* in co*g*itatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, et quae sint ab adversa parte dicta meminisse, nec utique e*o*, quo dicta sunt ordine,
3 refutare, sed opportunis locis ponere. quid *quod* extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare? nam dum alia dicimus, quae dicturi sumus intuenda sunt: ita cum semper cogitatio ultr*a* ea*t*, id quod est longius quaerit, quidquid autem repperit quodam modo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quaedam manus acceptum
4 ab inventione tradit elocutioni. non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriam faciat, quamquam plerique imprimi quaedam vestigia animo, velut in *ce*ris anulorum signa serventur, existimant. neque ero tam

1 ib. fr. 8 H.

2 se *add. Gertz* — 5 causarum enim *Spalding*, causa enim enim **G** — 20 repraesentat *Badius*, praesentat **G** — 22 quae *addidi* — 23 complecti sed in cogitatis *edd. vett.*, complectis et in concitatis **G** — 25 eo *Regius*, ea **G** — 26 quod *addidi* — 29 ultra eat *Halm*, ultre ad **G** — 32 inventione *ed. Badii 1519*, intencione **G** — 35 ceris *Regius*, guris **G**.

credulus, ut, *cum* habitu tardiorem firmioremque memoriam
sciam fieri, *ei* artem quoque *audeam* *im*pertire. magis ad- 5
mirari naturam subi*t*, tot res vetustas tanto ex intervallo
repetitas reddere se et offerre, nec tantum requirentibus,
sed *etiam* sponte interim, nec vigilantibus, sed etiam quie*te*
compositi*s*: eo magis, quod illa quoque animalia, quae carere 6
intellectu videntur, meminerunt et agnoscunt et quamlibet
longo itinere deducta ad adsuetas sibi sedes revertuntur.
quid? non haec varietas mira est, excidere proxima, vetera
inhaerere? hesternorum immemores acta pueritiae recordari?
quid quod quaedam requisita se occultant et eadem forte 7
succurrunt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam
redit? nesciretur tamen, quanta vis esset eius, quanta divi-
nitas illa, nisi in hoc lumen *vim* orandi extulisset. non enim 8
rerum modo, sed etiam verborum ordinem praestat, nec ea
pauca contexit, sed durat prope in infinitum, et in longissi-
mis actionibus prius audiendi patientia quam memoriae fides
deficit. quod et ipsum argumentum est, subesse artem ali- 9
quam iuvarique ratione naturam, cum idem docti facere
illud, indocti inexercitatique non possimus. quamquam in-
venio apud Platonem, obstare memoriae usum litterarum,
videlicet quoniam illa, quae scriptis reposuimus, velut custo-
dire desinimus et ipsa securitate dimittimus. nec dubium 10
est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio et
velut acies luminum a pro*spec*tu rerum, quas intuetur, non
aversa. unde accidit ut quae per plures dies scribimus
ediscendi *causa*, cogitatione ipsa continea*ntur*.

Artem autem memoriae primus ostendisse dicitur 11
Simonides Cius: vulgata fabula est. cum pugili coronato
carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta
scripsisset, abnegatam ei pecuniae partem, quod more poetis
frequentissimo digressus in laudes Castoris ac Pollucis ex-
ierat. quapropter partem ab iis petere, quorum facta cele-

21 Phaedr p. 275 A

1 ut . . . fieri *nos*, ut quam abitu t. . m. f. **G** — 2 ei . . . impertire *Spalding*, et a. q. ad animum pertire **G** — 3 subit tot res *Obrecht*, subito tres **G** — 5 sed etiam sponte *edd. vett.*, sed insponte **G** — sed . . . compositis *edd. vett.*, se detiā quie compositi **G** — 14 vim *add. Regius* — 25 prospectu *edd. vett.*, promptu — 27 causa *edd. vett.*, sint **G** — — cogitatione **Par.** 2 *m.* 2, cogitationes **G** — contineantur *ed. Ald.*, nos, contineat *libri* — 29 Cius *Gertz*, cuius *libri*.

12 brasset, iubebatur. et persolverunt, ut traditum est. nam cum esset grande convivium in honorem eiusdem victoriae, atque adhibitus ei cenae Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo iuvenes equis advecti desiderare maiorem in modum dicebantur. et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos
13 erga se deos exitu comperit. nam vix eo ultra limen egresso triclinium illud supra convivas corruit atque ita confudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota possent discernere. tum Simonides dicitur memor ordinis, quo quis-
14 que discubuerat, corpora suis reddidisse. est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio an Leocrati an Agatharcho an Scopae scriptum sit id carmen, et Pharsali fuerit haec domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur utque Apollodorus et Eratosthenes et Euphorion et Larissaeus Eurypylus tradiderunt, an Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam
15 latius fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo convivio constat, adicitur sororis eius filius, putant et ortos
16 plerosque ab alio Scopa, qui maior aetate fuerit. quamquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur, neque omnino huius rei meminit usquam poeta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria.

17 Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, iuvari memoriam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque *queat* experimento. nam cum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quae in his fecerimus reminiscimur personaeque subeunt, nonnumquam tacitae quoque cogitationes in mentem revertuntur. nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento.
18 loca d*elig*unt quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte magnam et in multos diductam recessus. in ea quidquid no*ta*bile est animo diligenter adfigunt, ut sine cunctatione ac mora partes eius omnes cogitatio possit percurrere. et primus hic labor est, non haerere in occursu:

---

17 de Orat. 2, 86, 352

---

7 confudit ut **Goth.**, confunditur **G** — 10 ordinis **Par.** 1, ordine *libri* — 17 Apollas et *Bentley* — 19 eius *Spalding* (**G**), om. rell. — 22 meminit . . . ipse *edd. vett.*, meminerit umquam p. ipsa **G** — 26 queat *addidi* — 31 deligunt *Spalding*, discunt *libri* — 33 notabile *Regius*, nobile **G.**

plus enim quam firma debet esse memoria, quae aliam
memoriam adiuvet. tum quae scripserunt vel cogita*verunt* 19
complect*un*tur et aliquo signo, quo moneantur, notant, quod
esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia, vel
ex verbo aliquo: nam etiam excidentes unius admonitione
verbi in memoriam reponuntur. sit autem signum naviga-
tionis ut ancora, militiae ut aliquid ex armis. haec ita 20
d*ig*erunt: primum sensum vestibulo quasi adsignant, secun-
dum, puta, atrio, tum impluvia circumeunt, nec cubic*u*lis
modo aut *ex*edris, sed statuis etiam similibusque per ordinem
committunt. hoc facto, cum est repetenda memoria, in-
cipiunt ab initio loca haec recensere, et quod cuique credi-
derunt reposcunt, ut eorum imagine admonentur. ita, quam-
libet multa sint, quorum meminisse oporteat, fiunt singula
conexa quodam corio, nec *er*rant coniungentes prioribus
consequentia solo ediscendi labore. quod de domo dixi, et 21
in operibus publicis et in itinere longo et urbium ambitu
et picturis fieri potest. etiam fingere sibi has imagines licet.
opus est ergo locis, quae vel finguntur vel sumuntur, *et*
imaginibus vel simulacris, quae utique fingenda sunt. ima-
gines voc*o*, quibus ea, quae ediscenda sunt, notamus, ut,
quo modo Cicero dicit, locis pro cera, simulacris pro litteris
utamur. illud quoque ad verbum ponere optimum fuerit: 22
locis est utendum multis, inlustribus, explicatis,
modicis intervallis, imaginibus autem agentibus,
acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque
percutere animum possint. quo magis miror, quo modo
Metrodorus in XII signis, per quae sol meat, trecenos et
sexagenos invenerit locos. vanitas nimirum fuit atque
iactatio circa memoriam suam potius arte quam natura
gloriantis.

Equidem haec ad quaedam prodesse non negaverim, 23
*u*t si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint.
namque in iis, quae didicerunt, locis ponunt res illas: men-

---

22 de Orat. 2, 86, 354 — 24 ib. 2, 87, 358

---

2 cogitaverunt *nos*, cogitatione *libri* — 3 complectuntur *edd. vett.*, conplectitur **G** — 8 digerunt *ed. Badii 1520*, diligerunt **G** — s vestibulo *Badius*, s. bello cum uestibulo **G** — 9, 10 cubiculis . . . exedris *edd. vett.*, cubilis m. a. hedris **G** — 10 statuis **Par.** 2, stacius **G** — 15 nec errant *Bonnell*, onerant **G** — 17 et urbium **Par.** *2*, ut u. **G** — 19 et *add. Gesner* — 21 voco *Gertz*, uoce **G** — 33 ut *edd. vett*, aut **G**.

sam, ut hoc utar, in vestibulo et p*ul*p*it*um in atrio et sic
24 cetera, deinde relegentes inveniunt, ubi posuerunt. et forsitan
hoc sunt adiuti qui auctione dimissa quid cuique vendi-
dissent testibus argentariorum tabulis reddiderunt, quod
praestitisse *Q.* Hortensium dicunt. minus idem proderit in
ediscendis, quae orationis perpetuae erunt: nam et sensus
non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fin-
gendum sit, et horum tamen utcumque commonet locus,
sicut sermonis alicuius habiti: verborum contextus eadem
25 arte quo modo comprehendetur? mitto, quod quaedam nullis
simulacris significari possunt, ut certe coniunctiones. habea-
mus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium
et loca scilicet infinita, per quae verba, quot sunt in quin-
que contra Verrem secundae actionis libris, explicentur,
meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne im-
pediri quoque dic*en*di cursum necesse est duplici memoriae
26 cura? nam quo modo poterunt copulata fluere, si propter
singula verba ad singulas formas respiciendum erit? qua re
et Charmadas et Scepsius, de quo modo dixi, Metrodorus,
quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua:
nos simpliciora tradamus.
27 Si longior complectenda memoria fuerit oratio, prod-
erit per partes ediscere (laborat*ur* enim maxime onere),
sed hae partes non sint perexiguae, alioqui rursus multae
erunt et eam distinguent atque concident. nec utique certum
imperaverim mod*um*, sed maxime ut quisque finietur locus,
28 ni forte tam numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. dandi
sunt certi quidam termini, ut contextum verborum, qui est
difficillimus, continua et crebra meditatio, partes deinceps
ipsas repetitus ordo coniungat. non est inutil*e* *i*is, quae
difficilius haereant, aliquas adponere notas, quarum recor-
29 datio commoneat et quasi excitet memoriam: nemo enim
fere tam infelix, ut, quod cuique loco signum destinaverit,
nesciat. *a*t si erit t*ar*dus ad hoc, eo quoque adhuc remedio

20 ib. 2, 88, 360

1 pulpitum *Bonnell*, populum **G** — 5 Q. *Halm*, quae **G** — 8 utcumque *Gesner* (**G**), utrumque *rell.* — 15 ne *ante* meminerimus *exp. Halm* — 16 quoque dicendi cursum *Spalding*, quodque dicit dicursum **G** — 19 Charmadas *Davisius ad. Cic. Tusc. 1, 24* (**G**), carneades *rell.* — 23 laboratur *Spalding*, laborat **G** — 24 sed *Spalding*, et **G** — 26 modum *Regius*, modo **G** — 29 continua et *Halm ex Fortunatiano 3, 13*, continuet **G** — 30 inutile iis *Spalding*, inutilis **G** — 31 at *Halm*, ut **G** — tardus *Badius*, trandus **G**.

ut*e*tur, ut ipsae notae (hoc enim est ex illa arte non inutile) *ap*tentu*r* ad eos, qui excidunt, sensus, ancor*a*, ut supra proposui, si de nave dicendum est, spiculum, si de proelio.
multum enim signa faciunt, et ex alia memoria venit alia, 30
ut cum translatus anulus vel adligatus commoneat nos, cu*r* i*d* fecerimus. haec magis adhuc adstringunt qui memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est: ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad illum Cunctatorem, qui excidere non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. quod est facilius in Apris et in 31
Ursis et Nasone aut Crispo, ut id memoriae adfigatur, unde sunt nomina. origo quoque aliquando declinatorum tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio. sed hoc miseri.

Illud neminem non iuvabit, isdem quibus scripserit, 32
ceris ediscere. sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur non paginas modo, sed versus prope ipsos, *est*que cum dicit similis legenti. iam vero si lit*ura aut* adiectio aliqua atque mutatio interveniat, signa sunt quaedam, quae intuentes deerrare non possumus. *haec* ratio, ut 33
est illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita, si quid me experimenta docuerunt, et expeditior et potentior. ediscere tacite (nam id quoque est quaesitum) erat optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliae cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu iuvetur memoria dicendi et audiendi. sed haec vox sit modica et magis murmur. qui autem legente alio ediscit, 34
in parte tardatur, quod acrior est oculorum quam aurium sensus, in parte iuvari potest, quod, cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet et cum legente contendere. nam et alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde temptemus, quia continua lectio et quae magis et quae minus haerent aequaliter transit. in expe- 35
riendo teneasne et maior intentio est et nihil supervacui temporis perit, quo etiam quae tenemus repeti solent: ita

---

1 utetur *Halm*, utitur **G** — 1, 2 ut . . . aptentur *H. Hiecke in dissert. de pace Cimonica Gryphisw. 1863, p. 52,* ut ipse notae . . . adtentus **G** — 2 ancora *Hiecke*, ancoram **G** — 3 est *Halm*, esset **G** — 5, 6 cur id *Regius*, cum his **G** — 10 qui idem **M**, quidem **G** — 14 hi miseri Flor. (*cf. 9, 4, 112*), hoc misceri **G** — 16 ceris *edd. vett.*, ceteris **G** — 18 estque *nos*, quae **G** — litura aut *edd. vett.*, littore et **G** — 20 haec *Gallaeus*, est **G**, ista *Gertz* — 35 repeti **Par.** 2 *m. 2*, reperiti **B.**

sola, quae exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione fir-
mentur, quamquam solent hoc ipso maxime haerere, quod
exciderunt. illud ediscendo scribendoque commune est, utri-
que plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum,
36 animum cogitationibus aliis liberum. verum et in iis, quae
scripsimus, complectendis multum valent et in iis, quae cogi-
tamus, continendis prope solae, excepta quae potentissima
est exercitatione, divisio et compositio: nam qui recte divi-
37 serit, numquam poterit in rerum ordine errare. certa sunt
enim non solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in
exsequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda et
deinceps, cohaeretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil
neque subtrahi sine manifesto intellectu neque inseri possit.
38 an vero Scaevola in lusu duodecim scriptorum, cum prior
calculum promovisset essetque victus, dum rus tendit, re-
petito totius certaminis ordine, quo dato errasset recordatus,
rediit ad eum, quocum luserat, isque ita factum esse con-
fessus est: minus idem ordo valebit in oratione, praesertim
totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat
39 alternus? etiam quae bene composita erunt, memoriam serie
sua ducent: nam sicut facilius versus ediscimus quam pro-
sam orationem, ita prosae vincta quam dissoluta. sic con-
tingit, ut etiam quae ex tempore videbantur effusa ad ver-
bum repetita reddantur. quod meae quoque memoriae
mediocritatem sequebatur, si quando interventus aliquorum,
qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem
coegisset. nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.
40 Si quis tamen unam maximamque a me artem memo-
riae quaerat, exercitatio est et labor: multa ediscere, multa
cogitare, et si fieri potest cotidie, potentissimum est: nihil
41 aeque vel augetur cura vel neglegentia intercidit. quare et
pueri statim, ut praecepi, quam plurima ediscant, et, quae-
cumque aetas operam iuvandae studio memoriae dabit, de-
voret initio taedium illud et scripta et lecta saepius revol-
vendi et quasi eundem cibum remandendi. quod ipsum hoc
fieri potest levius, si pauca primum et quae odium non ad-
ferant coeperimus ediscere, tum cotidie adicere singulos
versus, quorum accessio labori sensum incrementi non ad-
ferat, in summam ad infinitum usque perveniat, et poetica
prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris et
magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iuris consultorum.
42 difficiliora enim debent esse quae exercent, quo sit levius

ipsum illud, in quod exercent, ut athletae ponderibus
plumbeis adsuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in cer-
tamine utendum est. non omittam etiam, quod cotidianis
experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tar-
dioribus ingeniis recentem memoriam. mirum dictu est nec 43
in promptu ratio, quantum nox interposita adferat firmitatis,
sive requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat,
sive maturatur atque concoquitur, quae firmissima eius pars
est, recordatio: quae statim referri non poterant, contexuntur
postera die, confirmatque memoriam illud *ipsum* tempus,
quod esse in causa solet oblivionis. etiam illa praevelox 44
fere cito effluit, et, velut praesenti officio functa nihil in
posterum debeat, tamquam dimissa discedit. nec est mirum
magis haerere animo quae diutius adfixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, ad
verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque
ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest
in universum pronuntiari. nam si memoria suffragatur, tem- 45
pus non defuit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui
etiam scribere sit supervacuum. idque praecipue a pueris
obtinendum atque in hanc consuetudinem memoria exer-
citatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. ideoque
et admoneri et ad libellum respicere vitiosum, quod liber-
tatem neglegentiae facit, nec quisquam se parum tenere
iudicat, quod ne sibi excidat non timet. inde interruptus 46
actionis impetus et resistens ac salebrosa oratio: et qui
dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam
perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. memoria
autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa, quae dici-
mus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videa-
mur, quod et oratori et ipsi causae plurimum confert. nam 47
et magis miratur et minus timet iudex, quae non putat ad-
versus se praeparata. idque in actionibus inter praecipua
servandum est, ut quaedam etiam, quae optime vinximus,
velut soluta enuntiemus et cogitantibus nonnumquam et
dubitantibus similes quaerere videamur quae attulimus. ergo 48
quid sit optimum, neminem fugit. si vero aut memoria
natura durior erit aut non suffragabitur tempus, etiam inutile
erit ad omnia se verba adligare, cum oblivio unius eorum
cuiuslibet aut deformem haesitationem aut etiam silentium

8 quae f. T, seu f. B — 10 ipsum *addidi*, idem illud t. N.

inducat, tutiusque multo comprehensis animo rebus ipsis
49 libertatem sibi eloquendi relinquere. nam et invitus perdit
quisque id quod elegerat verbum, nec facile reponit aliud,
dum id, quod scripserat, quaerit. sed ne hoc quidem in-
firmae memoriae remedium est nisi in iis, qui sibi facul-
tatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. quod si cui
utrumque defuerit, huic omittere omnino totum actionum
laborem, ac, si quid in litteris valet, ad scribendum potius
suadebo convertere: sed haec rara infelicitas erit.

50 Ceterum quantum natura studioque valeat memoria,
vel Themistocles testis, quem unum intra annum optime
locutum esse Persice constat, vel Mithridates, cui duas et
viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas
fuisse, vel Crassus ille dives, qui cum Asiae praeesset, quin-
que Graeci sermonis differentias sic tenuit, ut, quae quisque
apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret,
vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est
51 nomina: quin semel auditos quamlibet multos versus protinus
dicitur reddidisse Theodectes. dicebantur etiam nunc esse
qui facerent, sed mihi numquam, ut ipse interessem, con-
tigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit,
et speret.

De pronuntiatione.

1 III. Pronuntiatio a plerisque actio dicitur, sed
prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere.
namque actionem Cicero alias quasi sermonem, alias
eloquentiam quandam corporis dicit. idem tamen duas
eius partes facit, quae sunt eaedem pronuntiationis, vocem
atque motum: quapropter utraque appellatione indifferenter
2 uti licet. habet autem res ipsa miram quandam in orationi-
bus vim ac potestatem: neque enim tam refert, qualia sint
quae intra nosmet ipsos composuimus, quam quo modo
efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. quare neque
probatio ulla, quae modo venit ab oratore, tam firma est,
ut non perdat vires suas, nisi adiuvatur adseveratione
dicentis. adfectus omnes languescant necesse est, nisi voce,
3 vultu, totius prope habitu corporis inardescunt. nam cum
haec omnia fecerimus, felices tamen, si nostrum illum
ignem iudex conceperit, nedum eum supini securique

26 de Orat. 3, 59, 222 — 27 Orat. 17, 55

moveamus ac non et ipsi nostra oscitatione solva*mus*.
documento sunt vel scaenici actores, qui et optimis poe- 4
tarum tantum adiciunt gratiae, ut nos infinite magis eadem
illa audita quam lecta delectent, et vilissimis etiam quibus-
dam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis
locus, sit etiam frequens in theatris. quod si in rebus, quas 5
fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut
iram, lacrimas, sollicitudinem adferat, quanto plus valeat
necesse est, ubi et credimus? equidem vel mediocrem
orationem commendatam viribus actionis adfirmaverim plus
habituram esse momenti quam optimam eadem illa desti-
tutam. si quidem et Demosthenes, quid esset in toto dicendi 6
opere primum interrogatus, pronuntiationi palmam dedit
eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quaeri
desineret, ut eam videri posset non praecipuam, sed solam
iudicasse: ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum 7
hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis
non immerito Aeschines dixisse videatur: quid si ipsum
audissetis? et M. Cicero unam in dicendo actionem
dominari putat. hac Cn. Lentulum plus opinionis con- 8
secutum quam eloquentia tradit, eadem C. Gracchum in
deflenda fratris nece totius populi Romani lacrimas con-
citasse, Antonium et Crassum multum valuisse, plurimum
vero Q. Hortensium. cuius rei fides est, quod eius scripta
tantum intra famam sunt, qua diu princeps orator*um*,
aliquando aemulus Ciceronis existimatus est, novissime,
quoad vixit, secundus, ut appareat placuisse aliquid eo
dicente, quod legentes non invenimus. et hercule cum 9
valeant multum verba per se et vox propriam vim adiciat
rebus et gestus motusque significet aliquid, profecto per-
fectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam et qualem impetus cuius- 10
que animi tulit actionem iudicent fortiorem et solam viris
dignam, sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam
et artem et nitorem et quidquid studio paratur ut adfectata
et parum naturalia solent improbare, vel qui verborum
atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero

---

19 de Orat. 3, 56, 213 — 20 Brut. c. 66. 89. 38. 43. 88 — 37 de Orat. 3, 11, 42 — Brut. 74, 259

---

1 ipsi *nos*, ipse **Bn**, ipsa **Bg** — solvamus *nos*, soluatur *libri* — 25 oratorum *ed. Camp.*, orator **G**

11 fecisse, imitationem antiquitatis adfectant. verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuvetur. in hoc igitur
12 non contumaciter consentio, primas partes esse naturae. nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria aut in iis, quae subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. corporis etiam potest esse aliqua tanta defor-
13 mitas, ut nulla arte vincatur. sed ne vox quidem exilis actionem habere optimam potest. bona enim firmaque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere *et* exclamare, et aliqua cogit, ut intermittere et deflectere et rasas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra praecipitur.

14 Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem gestumque, quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat adfectus, prius est de v o c e dicere, cui etiam gestus accommodatur.

In ea prima observatio est, qualem habeas, secunda, quo modo utaris. natura vocis spectatur quantitate et
15 qualitate. quantitas simplicior: in summam enim grandis aut exigua est, sed inter has extremitates mediae sunt species et ab ima ad summam ac retro sunt multi gradus. qualitas magis varia. nam est et candida et fusca, et plena et exilis, et levis et aspera, et contracta et fusa, et dura et flexibilis, et clara et obtusa. spiritus etiam longior bre-
16 viorque. nec causas, cur quidque eorum accidat, persequi proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia, in quibus aura illa concipitur, an eorum, per quae velut organa meat: ipsi propria natura, an prout movetur: lateris pectorisve firmitas an capitis etiam plus adiuvet. nam opus est omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed narium quoque, per quas quod superest vocis egeritur. dulcis *sit* tamen, non exprobrans sonus.

17 Utendi voce multiplex ratio. nam praeter illam differentiam, quae est tripertita, acutae, gravis, flexae, tum intentis

---

13 et *add. ed. Basil. 1543* — 15 loquimur **M**, loquamur **G** — 33 ipsi *Spalding*, an ipsi **B** — 36 sit *Halm*, esse *libri*

tum remissis, tum elatis tum inferioribus modis opus est,
spatiis quoque lentioribus aut citatioribus. sed his ipsis 18
media interiacent multa, et ut facies, quamquam ex paucis-
simis constat, infinitam habet differentiam, ita vox, etsi
paucas, quae nominari possint, continet species, propria
cuique est, et non haec minus auribus quam oculis illa
dinoscitur.

Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona 19
cura, neglegentia minuuntur. sed cura non eadem oratoribus
quae phonascis convenit, tamen multa sunt utrisque com-
munia, firmitas corporis, ne ad spadonum et mulierum et
aegrorum exilitatem vox nostra tenuetur, quod ambulatio,
unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est
frugalitas praestat. praeterea ut sint fauces integrae, id est 20
molles ac leves, quarum vitio et frangitur et obscuratur et
exasperatur et scinditur vox. nam ut tibiae eodem spiritu
accepto alium clusis, alium apertis foraminibus, alium non
satis purgatae, alium quassae sonum reddunt, item fauces
tumentes strangulant vocem, obtusae obscurant, rasae
exasperant, convulsae fractis sunt organis similes. finditur 21
etiam spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquae,
quarum *curs*us etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen
cavi relinquit post id ipsum, quod offenderat. umor quoque
vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. nam
fatigatio, ut corpora, non ad praesens modo tempus, sed
etiam in futurum adficit. sed ut communiter et phonascis 22
et oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia con-
valescunt, ita curae non idem genus est. nam neque certa
tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis
occupato, nec praeparare ab imis sonis vocem ad summos,
nec semper a contentione condere licet, cum pluribus
iudiciis saepe dicendum sit. ne ciborum quidem est eadem 23
observatio: non enim tam molli teneraque voce quam forti
ac durabili opus est, cum illi omnes etiam altissimos sonos
leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque
dicenda et vigilandae noctes et fuligo lucubrationum bibenda
et in sudata veste durandum. quare vocem deliciis non 24
molliamus nec imbuatur ea consuetudine, quam desideratura
sit, sed exercitatio eius talis sit qualis usus, ne silentio

9 neglegentia *Spalding*, et neglegentia uel scitia B — 22 cursus *Spalding*, spiritus *libri*.

subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis
25 levatur. ediscere autem, quo exercearis, erit optimum (nam
ex tempore dicentes avocat a cura vocis ille, qui ex rebus
ipsis concipitur, adfectus), et ediscere quam maxime varia,
quae et clamorem et disputationem et sermonem et flexus
26 habeant, ut simul in omnia paremur. hoc satis est. alioqui
nitida illa et curata vox insolitum laborem recusabit, ut
adsueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis
certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter fascem-
que et vigilias imperes, deficiant et quaerant unctores suos
27 nudumque sudorem. illa quidem in hoc opere praecipi quis
ferat, vitandos soles atque ventos et nubila etiam ac sicci-
tates? ita, si dicendum in sole aut ventoso, umido, calido
die fuerit, reos deseremus? nam crudum quidem aut saturum
aut ebrium aut eiecto modo vomitu, quae cavenda quidam
monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.
28 illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut par-
catur maxime voci in illo a pueritia in adulescentiam transitu,
quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem,
quod quidam putaverunt (nam est maior alias), sed propter
29 umorem potius: nam hoc aetas illa turgescit. itaque nares
etiam ac pectus eo tempore tument, atque omnia velut
germinant eoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. sed, ut
ad propositum redeam, iam confirmatae constitutaeque
voci genus exercitationis optimum duco, quod est operi
simillimum, dicere cotidie, sicut agimus. namque hoc modo
non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis
decens et accommodatus orationi motus componitur.

30 Non alia est autem ratio pronuntiationis quam ipsius
orationis. nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse
debet, ita haec quoque emendata erit, id est, vitio carebit,
si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id est,
in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet.
31 non enim sine causa dicitur 'barbarum Graecumve': nam
sonis homines ut aera tinnitu dinoscimus. ita fiet illud,
quod Ennius probat, cum dicit suaviloquenti ore Cethe-
gum fuisse, non quod Cicero in his reprehendit, quos ait

36 Ann. v. 348

14 crudum qu. *Regius*, qu. cr. B — 19 quia *Regius (Julius Victor)*, qui B — 20 alias *Spalding (Julius Victor)*, alis B.

latrare, non agere. sunt enim multa vitia, de quibus
dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem,
opportunius ratus in ea aetate facere illorum mentionem,
in qua emendari possunt. itemque si ipsa vox pri- 32
mum fuerit, ut sic dicam, sana, id est, nullum eorum, de
quibus modo rettuli, patietur incommodum, deinde non
subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, *rava*, praepinguis,
aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata, spiritus
nec brevis nec parum durabilis nec in receptu difficilis.

Dilucida vero erit pronuntiatio primum, si verba 33
tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet,
plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum priorum
sono indulgent. ut est autem necessaria verborum explanatio,
ita omnes imputare et velut adnumerare litteras molestum
et odiosum: nam et vocales frequentissime coeunt et con- 34
sonantium quaedam insequente vocali dissimulantur. utrius-
que exemplum posuimus: multum ille et terris. vitatur 35
etiam duriorum inter se congressus, unde 'pellexit' et 'collegit',
et quae alio loco dicta sunt. ideoque laudatur in
Catulo suavis appellatio litterarum. secundum est, ut
sit oratio distincta, id est, *ut* qui dicit, et incipiat ubi oportet
et desinat. observandum etiam, quo loco sustinendus et
quasi suspendendus sermo sit, quod Graeci *ὑποδιαστολήν*
vel *ὑποστιγμήν* vocant, quo deponendus. suspenditur arma 36
virumque cano, quia illud virum ad sequentia pertinet,
ut sit virum Troiae qui primus ab oris, et hic iterum.
nam etiam si aliud est, unde venit quam quo venit, non
distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur
venit. tertio Italiam, quia interiectio est fato profugus 37
et continuum sermonem, qui faciebat Italiam Lavinaque,
dividit. ob eandemque causam quarto profugus, deinde
Lavinaque venit litora, ubi iam erit distinctio, quia inde
alius incipit sensus. sed in ipsis etiam distinctionibus tempus
alias brevius, alias longius dabimus: interest enim sermonem
finiant an sensum. itaque illam distinctionem litora pro- 38
tinus altero spiritus initio insequar: cum illuc venero atque
altae moenia Romae, deponam et morabor et novum
rursus exordium faciam. sunt aliquando et sine respiratione 39

1 Brut. 15, 58 — 17 Verg. Aen. 1, 3 — 20 Cic. Brut. 74, 259 — 24 Verg. Aen. 1, 1 — 36 ib. 1, 7

7 rava *Burman*, uana *libri* — 21 ut *add. Regius*.

quaedam morae etiam in periodis. ut *enim* illa 'in coetu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum' et cetera multa membra habent (sensus enim sunt alii atque alii), sed unam circumductionem: ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus. et e contrario spiritum interim recipere sine intellectu morae necesse est, quo loco quasi surripiendus est: alioqui si inscite recipiatur, non minus adferat obscuritatis quam vitiosa distinctio. virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

40 Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra et auribus sedens (est enim quaedam ad auditum accommodata non magnitudine, sed proprietate), ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sinus intentionesque et toto, ut aiunt, organo instructa, cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio per-
41 tinax, tum labori non facile cessurus. neque gravissimus autem in musica sonus nec acutissimus orationibus convenit: nam et hic parum clarus nimiumque plenus nullum adferre animis motum potest, et ille praetenuis et immodicae claritatis cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti
42 neque diutius ferre intentionem potest. nam vox ut nervi, quo remissior, hoc gravior et plenior, quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. mediis ergo utendum sonis, hique tum augenda intentione excitandi, tum submittenda sunt temperandi.

43 Nam prima est observatio recte pronuntiandi aequalitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis, et inaequalitate horum omnium sicut pedum claudicet: secunda varie-
44 tas, quod solum est pronuntiatio. ac ne quis pugnare inter se putet aequalitatem et varietatem, cum illi virtuti contrarium vitium sit inaequalitas, huic, quae dicitur *μονοείδεια,* quasi quidam unus adspectus. ars porro variandi cum gratiam praebet ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris muta-

---

1 Cic. Phil. 2, 25, 63

---

1 enim *Obrecht,* in *libri* — 36 *μονοείδεια Halm,* *MONOIΔIα* B.

tione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi vices
sunt nihilque eorum pati unum diu possumus. illud vero 45
maximum (sed id paulo post tractabimus), quod secundum
rationem rerum, de quibus dicimus, animorumque habitus
conformanda vox est, ne ab oratione discordet. vitemus
igitur illam, quae Graece *μονοτονία* vocatur, una quaedam
spiritus ac soni intentio, non solum ne dicamus omnia clamose,
quod insanum est, aut intra loquendi modum, quod
motu caret, aut submisso murmure, quo etiam debilitatur
omnis intentio, sed ut in isdem partibus isdemque adfecti- 46
bus sint tamen quaedam non ita magnae vocis declinationes,
prout aut verborum dignitas aut sententiarum natura aut
depositio aut inceptio aut transitus postulabit: ut, qui singulis
pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora
fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas
dedissent. proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione 47
nobilissima pro Milone principium, nonne ad singulas paene
distinctiones quamvis in eadem facie tamen quasi vultus
mutandus est? 'etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro
fortissimo viro dicere incipientem timere'. etiam si 48
est toto proposito contractum atque submissum, quia et exordium
est et solliciti exordium, tamen fuerit necesse est
aliquid plenius et erectius, dum dicit pro fortissimo
viro, quam cum etsi vereor et turpe sit et timere.
iam secunda respiratio increscat oportet et naturali quo- 49
dam conatu, quo minus pavide dicimus quae sequuntur, et
quod magnitudo animi Milonis ostenditur: minimeque
deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae
salute quam de sua perturbetur. deinde quasi obiurgatio
sui est: me ad eius causam parem animi magnitudinem
adferre non posse. tum invidiosiora: tamen 50
haec novi iudicii nova forma terret oculos. illa vero
iam paene apertis, ut aiunt, tibiis: qui, quocumque inciderunt,
consuetudinem fori et pristinum morem
iudiciorum requirunt. nam sequens latum etiam atque
fusum est: non enim corona consessus vester cinctus
est, ut solebat. quod notavi, ut appareret, non solum in 51
membris causae, sed etiam in articulis esse aliquam pro-

---

19 p. Mil. 1, 1

---

5 conformanda *ed. Camp.*, confirm. B.

nuntiandi varietatem, sine qua nihil neque maius neque minus est.

Vox autem ultra vires urgenda non est: nam et suffocata saepe et maiore nisu minus clara est et interim elisa in illum sonum erumpit, cui Graeci nomen a gallorum in-
52 maturo cantu dederunt. nec volubilitate nimia confundenda quae dicimus, qua et distinctio perit et adfectus et nonnumquam etiam verba aliqua sui parte fraudantur. cui contrarium est vitium nimiae tarditatis: nam et difficultatem inveniendi fatetur et segnitia solvit animos et, in quo est aliquid, temporibus praefinitis aquam perdit. promptum sit os, non
53 praeceps, moderatum, non lentum. spiritus quoque nec crebro receptus concidat sententiam, nec eo usque trahatur, donec deficiat. nam et deformis est consumpti illius sonus et respiratio sub aqua diu pressi similis et receptus longior et non opportunus, ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi necesse est. quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus, ita tamen, ut id neque diu neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus
54 optime inter iuncturas sermonis revocabitur. exercendus autem est, ut sit quam longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset plurimos versus. idem quo facilius verba ore libero ex-
55 primeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat. est interim et longus et plenus et clarus satis spiritus, non tamen firmae intentionis ideoque tremulus, ut corpora, quae adspectu integra nervis parum sustinentur. id *βράγχον* Graeci vocant. sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. sunt qui crebro anhelitu et introrsum etiam clare sonante imitentur iumenta onere et iugo
56 laborantia. quod adfectant quoque, tamquam inventionis copia urgeantur maiorque vis eloquentiae ingruat, quam quae emitti faucibus possit. est aliis concursus oris et cum verbis suis colluctatio. iam tussire et exspuere crebro et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere et oris umore proximos spargere et maiorem partem spiritus in loquendo per nares effundere, etiam si non utique vocis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco
57 subiciantur. sed quodcumque ex his vitium magis tulerim quam, quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholis-

17 perihodon **B** — 27 *βράγχον ed. Tarvis., BPAMON* **Bn**, *BPAMON* **Bg** — 33 est] en **N**.

que, cantandi, quod inutilius sit an foedius nescio. quid enim
minus oratori convenit quam modulatio scaenica et nonnum-
quam ebriorum aut comisantium licentiae similis? quid vero 58
movendis adfectibus contrarium magis quam, cum do*l*endum,
irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum
ab his adfectibus, in quos inducendus est iudex, recedere,
sed ipsam fori sanctitatem †ludorum talarium licentia sol-
vere? nam Cicero illos ex Lycia et Caria rhetores
paene cantare in epilogis dixit. nos etiam cantandi se-
veriorem paulo modum excessimus. quisquamne, non dico 59
de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe
atque rationibus, quisquam denique, ut semel finiam, in
lite cantat? quod si omnino recipiendum est, nihil causae
est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis,
immo mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis
adiuvemus. facimus tamen hoc libenter: nam nec cuiquam 60
sunt iniucunda quae cantant ipsi, et laboris in hoc quam
in agendo minus est. et sunt quidam, qui secundum alia
vitae vitia etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat,
voluptate ducantur. quid ergo? non et Cicero dicit esse
aliquem in oratione cantum obscuriorem? et hoc quo-
dam naturali initio venit? ostendam non multo post, ubi
et quatenus recipiendus sit hic flexus et cantus quidem, sed,
quod plerique intellegere nolunt, obscurior.

Iam enim tempus est dicendi, quae sit apta pronun- 61
tiatio: quae certe ea est, quae iis, de quibus dicimus, ac-
commodatur. quod quidem maxima ex parte praestant ipsi
motus animorum, sonatque vox, ut feritur: sed cum sint
alii veri adfectus, alii ficti et imitati, veri naturaliter erum-
punt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent
arte ideoque sunt disciplina et ratione formandi. contra qui 62
effinguntur imitatione, artem habent, sed carent natura, ideo-
que in iis primum est bene adfici et concipere imagines
rerum et tamquam veris moveri. sic velut media vox, quem
habitum a nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit: est
enim mentis index ac totidem quot illa mutationes habet.
itaque laetis in rebus plena *et* simplex et ipsa quodam modo 63

8 Orat. 18, 57 — 21 ib.

4 dolendum *Regius*, docendum B — 35 nobis b, nostris B — 37 et *add. Spalding.*

hilaris fluit, at in certamine erecta totis viribus et velut
omnibus nervis intenditur. atrox in ira et aspera ac densa
et respiratione crebra: neque enim potest esse longus spiritus,
cum immoderate effunditur. paulum in invidia facienda
lentior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt,
at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando lenis et
64 submissa. suadentium et monentium et pollicentium et con-
solantium gravis: in metu et verecundia contracta, adhor-
tationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa et
flebilis et consulto quasi obscurior, at in egressionibus fusa
et securae claritatis, in expositione ac sermonibus recta et
65 inter acutum sonum et gravem media. attollitur autem
concitatis adfectibus, compositis descendit pro utriusque
rei modo altius vel inferius.

Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum
differam, ut de gestu prius dicam, qui et ipso voci con-
sentit et animo cum ea simul paret. is quantum habeat in
oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque etiam
66 citra verba significat. quippe non manus solum, sed nutus
etiam declarant nostram voluntatem et in mutis pro sermone
sunt, et saltatio frequenter sine voce intellegitur atque ad-
ficit, et ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum,
et animalium quoque sermone carentium ira, laetitia, adulatio
et oculis et quibusdam aliis corporis signis deprehenditur.
67 nec mirum, si ista, quae tamen in aliquo posita sunt motu,
tantum in animis valent, cum pictura, tacens opus et habi-
tus semper eiusdem, sic in intimos penetret adfectus, ut
ipsam vim dicendi nonnumquam superare videatur. contra
si gestus ac vultus ab oratione dissentiat, tristia dicamus
hilares, adfirmemus aliqua renuentes, non auctoritas modo
verbis, sed etiam fides desit. decor quoque a gestu atque
68 motu venit. ideoque Demosthenes grande quoddam intuens
speculum componere actionem solebat: adeo, quamvis fulgor
ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit,
quod efficeret.

Praecipuum vero in actione sicut in corpore ipso caput
est cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad
69 significationem. decoris illa sunt, ut sit primo rectum et
secundum naturam: nam et deiecto humilitas et supino

---

10 flebilis *ed. Ald.*, flexibilis **B** — egressionibus *Regius*, gres-
sionibus **B**.

adrogantia et in latus inclinato languor et praeduro ac
rigente barbaria quaedam mentis ostenditur. tum accipiat
aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet et
manibus ac lateribus obsequatur: adspectus enim semper 70
eodem vertitur quo gestus, exceptis quae aut damnare aut
concedere aut a nobis removere oportebit, ut idem illud
vultu videamur aversari, manu repellere:

di talem avertite pestem —
haud equidem tali me dignor honore.

significat vero plurimis modis. nam praeter adnuendi, re- 71
nuendi confirmandique motus sunt et verecundiae et dubi-
tationis et admirationis et indignationis noti et communes
omnibus. solo tamen eo facere gestum scaenici quoque
doctores vitiosum putaverunt. etiam frequens eius nutus
non caret vitio: adeo iactare id et comas excutientem rotare
fanaticum est.

Dominatur autem maxime vultus. hoc supplices, hoc 72
minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti,
hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur,
hic spectatur, etiam antequam dicimus: hoc quosdam amamus,
hoc odimus, hoc plurima intellegimus, hic est saepe pro
omnibus verbis. itaque in iis, quae ad scaenam componun- 73
tur, fabulis artifices pronuntiandi a personis quoque adfectus
mutuantur, ut sit Aërope in tragoedia tristis, atrox Medea,
attonitus Aiax, truculentus Hercules. in comoediis vero 74
praeter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti,
rustici, milites, meretriculae, ancillae, senes austeri ac mites,
iuvenes severi ac luxuriosi, matronae, puellae inter se
discernuntur, pater ille, cuius praecipuae partes sunt, quia
interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero
composito est supercilio, atque id ostendere maxime
latus actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt, parti-
bus congruat. sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per 75
quos maxime anim*us* em*in*et, ut citra motum quoque et
hilaritate enitescant et tristitiae quoddam nubilum ducant.
quin etiam lacrimas iis natura mentis indices dedit, quae
aut erumpunt dolore aut laetitia manant. motu vero intenti,
remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quae, ut actus

8 Verg. Aen. 3, 620 — 9 ib. 1, 335

34 animus eminet *Spalding*, anima se manat B.

76 poposcerit, fingentur. rigidi vero et extenti aut languidi et
torpentes aut stupentes aut lascivi et mobiles et natantes
et quadam voluptate suffusi aut limi et, ut sic dicam, venerii,
aut poscentes aliquid pollicentesve numquam esse debebunt.
nam opertos compressosve eos in dicendo quis nisi plane
77 rudis aut stultus habeat? et ad haec omnia exprimenda in
palpebris etiam et in genis est quoddam deserviens iis
78 ministerium. multum et superciliis agitur: nam et oculos
formant aliquatenus et fronti imperant. his contrahitur, at-
tollitur, *r*emittitur, ut una res in ea plus valeat, sanguis
ille, qui mentis habitu movetur et, cum infirmam verecundia
cutem accipit, effunditur in ruborem, cum metu refugit, abit
omnis et pallore frigescit: temperatus medium quoddam sere-
79 num efficit. vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino aut
nimium mobilia aut inaequalitate, ut modo de persona co-
mica dixeram, dissident aut contra id quod dicimus finguntur:
ira enim contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis osten-
ditur. adnuendi quoque et renuendi ratione demittuntur aut
80 adlevantur. naribus labrisque non fere quicquam decenter
ostendimus, tametsi derisu*s iis*, contemptus, fastidium signi-
ficari solet. nam et corrugare nares, ut Horatius ait, et
inflare et movere et digito inquietare et impulso subito
spiritu excutere et diducere saepius et plana manu resupi-
nare indecorum est, cum emunctio etiam frequentior non
81 sine causa reprehendatur. labra et porriguntur male et scin-
duntur et adstringuntur et diducuntur et dentes nudant et
in latus ac paene ad aurem trahuntur et velut quodam
fastidio replicantur et pendent et vocem tantum altera parte
dimittunt. lambere quoque ea et mordere deforme est, cum
etiam in efficiendis verbis modicus eorum esse debeat motus:
ore enim magis quam labris loquendum est.
82 Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut
supinam. collum diversa quidem, sed pari deformitate et
contrahitur et tenditur, sed tenso subest et labor tenuatur-
que vox ac fatigatur, adfixum pectori mentum minus claram
83 et quasi latiorem presso gutture facit. umerorum raro de-
cens adlevatio atque contractio est: breviatur enim cervix

21 Ep. 1, 5, 23

10 remittitur *Gernhard*, emittitur B — 20 derisus iis *Obrecht*, derisui B, derisus *ed. Badii 1520*.

et gestum quendam humilem atque servilem et quasi frau-
dulentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis,
metus fingunt. brachii moderata proiectio, remissis umeris 84
atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos
et decurrentes locos maxime decet. at cum speciosius quid
uberiusque dicendum est, ut illud saxa atque solitudines
voci respondent, expatiatur in latus et ipsa quodam
modo se cum gestu fundit oratio. manus vero, sine quibus 85
trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus
habeant, cum paene ipsam verborum copiam *con*sequantur.
nam ceterae partes loquentem adiuvant, hae, prope est
ut dicam, ipsae loquuntur. an non his poscimus, polli- 86
cemur, vocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abomi-
namur, timemus, interrogamus, negamus, gaudium, tristitiam,
dubitationem, confessionem, paenitentiam, modum, copiam,
numerum, tempus ostendimus? non eaedem concitant, in- 87
hibent, probant, admirantur, verecundantur? non in demon-
strandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum
obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque
linguae diversitate hic mihi omnium hominum communis
sermo videatur.

Et hi quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis voci- 88
bus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui res imitatione
significant, ut si aegrum temptantis venas medici similitudine
aut citharoedum formatis ad modum percutientis nervos
manibus ostendas, quod est genus quam longissime in actione
fugiendum. abesse enim plurimum a saltatore debet orator, 89
ut sit gestus ad sensus magis quam ad verba accommoda-
tus, quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris
fuit. ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur,
et in eum, quem demonstret, intendere et aliqua his similia
permiserim, ita non effingere status quosdam et quidquid
dicet ostendere. neque id in manibus solum, sed in omni 90
gestu ac voce servandum est. non enim aut in illa periodo
'stetit soleatus praetor populi Romani' inclinatio in-
cumbentis in mulierculam Verris effingenda est, aut in illa
'caedebatur in medio foro Messanae' motus laterum,

---

6 Cic. p. Arch. 8, 19 — 35 Cic. Verr. 5, 33, 86 — 37 ib. 5, 62, 162

---

10 consequantur *Julius Victor*, perseq. *libri* — 16 supplicant *post* inhibent *del. Slothouwer.*

qualis esse ad verbera solet, torquendus aut vox, qualis
91 dolore exprimitur, eruenda, cum mihi comoedi quoque pessime facere videantur, quod, etiam si iuvenem agant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in Hydriae prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel effeminata voce pronuntiant. adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione.

92 Est autem gestus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, et principiis utilis cum leni in utramque partem motu modice prolatus, simul capite atque umeris sensim ad id, quo manus feratur, obsecundantibus, et in narrando certus, sed tum paulo productior, et in exprobrando et coarguendo acer atque in-
93 stans: longius enim partibus his et liberius exseritur. vitiose vero idem sinistrum quasi umerum petens in latus agi solet, quamquam adhuc peius aliqui transversum brachium proferunt et cubito pronuntiant. duo quoque medii sub pollicem veniunt, et est hic adhuc priore gestus instantior, prin-
94 cipio et narrationi non *ac*commodatus. at cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. is in exprobrando et indicando, unde ei *et* nomen est, valet, et adlevata ac spectante umerum manu paulum inclinatus adfirmat, versus in terram
95 et quasi pronus urget: et aliquando pro numero est. idem summo articulo utrimque leviter adprehenso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum potius tenent, tanto contractioribus ultimis digitis, quanto
96 priores descenderunt. est et ille verecundae orationi aptissimus, quo, quattuor primis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos
97 manus et deinde prona ac paulum prolata laxatur. hoc modo coepisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido submissoque principio, sic formatam Ciceronis manum, cum diceret: si quid est ingenii in me, quod sentio quam sit exiguum. eadem aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in nos et fusius paulo in diversum resolvitur, ut quodam modo sermonem ipsum pro-

---

21 de Orat. 2, 45, 188 — 35 p. Arch. 1, 1

---

19 accomodatus *edd. vett.*, commodatus B — 22 et *add. Spalding.*

ferre videatur. binos interim digitos distinguimus, sed non 98
inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra spectantibus,
sed ne illis quidem tensis, qui supra sunt. interim extremi 99
palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios
articulos iungitur, interim quartus oblique reponitur, interim
quattuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato,
habilem demonstrando in latus aut distinguendis, quae
dicimus, manum facimus, cum supina in sinistrum latus,
prona in alterum fertur. sunt et illi breves gestus, cum 100
manus leviter pandata, qualis *v*oventium est, parvis inter-
vallis et subadsentientibus umeris movetur, maxime apta
parce et quasi timide loquentibus. est admirationi conveniens
ille gestus, quo manus modice supinata ac per singulos a
minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur
atque convertitur. nec uno modo interrogantes gestum 101
componimus, plerumque tamen vertentes manum, utcumque
composita est. pollici proximus digitus mediumque, qua
dexter est, unguem pollicis summo suo iungens remissis
ceteris est et adprobantibus et narrantibus et distinguen-
tibus decorus. cui non dissimilis, sed compl*ici*tis tribus 102
digitis, quo nunc Graeci plurimum utuntur, etiam utraque
manu, quotiens enthymemata sua gestu corrotundant velut
caesim. manus lenior promittit et adsentatur, citatior hor-
tatur, interim laudat. est et ille urgentis orationem gestus
vulgaris magis quam ex arte, qui contrahit alterno celerique
motu et explicat manum. est et illa cava et rara et supra 103
umeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix
manus: a peregrinis scholis tamen prope recepta tremula
scaenica est. digitos, cum summi coierunt, ad os referre,
cur quibusdam displicuerit nescio: nam id et leviter ad-
mirantes et interim subita indignatione velut pavescentes
et deprecantes facimus. quin compressam etiam manum in 104
paenitentia vel ira pectori admovemus, ubi vox vel inter
dentes expressa non dedecet: 'quid nunc agam? quid
facias?' averso pollice demonstrare aliquid receptum magis
puto quam oratori decorum. sed cum omnis motus sex 105
partes habeat, septimus sit ille, qui in se redit, orbis:
vitiosa est una circumversio. reliqui ante nos et dextra
laevaque et sursum et deorsum aliquid ostendunt, in

---

10 voventium *ed. Camp.*, fouentium *libri* — 12 parce *Regius* (**Bn**), parte *cet.* — 20 complicitis *Zumpt*, completis **B**.

posteriora gestus non derigitur: interim tamen velut reici
106 solet. optime autem manus a sinistra parte incipit, in dextra
deponitur, sed ut ponere *se*, non ut ferire videatur: quam-
quam et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat, et
nonnumquam resilit vel negantibus nobis vel admirantibus.
Hic veteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus
cum sensu et inciperet et deponeretur: alioqui enim aut
ante vocem erit gestus aut post vocem, quod est utrumque
107 deforme. in illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod inter-
vallum motus tria verba esse voluerunt, quod neque obser-
vatur neque fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis
celeritatisque aliquam esse voluerunt, neque immerito, ne
aut diu otiosa esset manus aut, quod multi faciunt, actionem
108 continuo motu concideret. aliud est, quod et fit frequentius
et magis fallit. sunt quaedam latentes sermonis percussiones
et quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut
sit unus motus novum crimen, alter C. Caesar, tertius
et ante hanc diem, quartus non auditum, deinde
propinquus meus, et ad te, et Q. Tubero, et detulit.
109 unde id quoque fluit vitium, ut iuvenes, cum scribunt,
gestum praemodulati cogitatione sic componant, quo modo
casura manus est. inde et illud vitium, ut gestus, qui in
fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat.
110 melius illud, cum sint in sermone omni brevia quaedam
membra, ad quae, si necesse sit, recipere spiritum liceat,
ad haec gestum disponere: ut puta novum crimen
C. Caesar habet per se finem quendam suum, quia sequitur
coniunctio: deinde et ante hanc diem non auditum
satis circumscriptum est. ad haec accommodanda manus est,
111 idque dum erit prima et composita actio. at ubi eam calor
concitaverit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate
crebrescet. aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronun-
tiatio: illa transcurrimus, congerimus [abundamus], festi-
namus, hac instamus, inculcamus, infigimus. plus autem ad-
fectus habent lentiora, ideoque Roscius citatior, Aesopus
gravior fuit, quod ille comoedias, hic tragoedias egit.
112 eadem motus quoque observatio est. itaque in fabulis
iuvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus

17 Cic. p. Lig. 1, 1

3 se *add. Halm* — 14 concideret *Regius*, conciderent B — 29 accommodanda b, commodanda B — 63 abundamus B, *om.* Par. 2.

est, servi, ancillulae, parasiti, piscatores citatius moventur.
tolli autem manum artifices supra oculos, demitti in*f*ra
pectus vetant: adeo a capite eam petere aut ad imum
ventrem deducere vitiosum habetur. in sinistrum intra 113
umerum promovetur, ultra non decet. sed cum aversantes
in laevam partem velut propellemus manum, sinister umerus
proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat.
manus sinistra numquam sola gestum recte facit: dextrae 114
se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta dige-
rimus sive aversis in sinistrum palmis abominamur sive
obicimus adversas sive in latus utramque distendimus, sive
satisfacientes aut supplicantes (diversi autem sunt hi gestus) 115
submittimus sive adorantes attollimus sive aliqua demon-
stratione aut invocatione protendimus: vos Albani tumuli
atque luci, aut Gracchanum illud: quo me miser con-
feram? in Capitolium? at fratris sanguine madet:
an domum? plus enim adfectus in his iunctae exhibent 116
manus, in rebus parvis, mitibus, tristibus breves, magnis,
laetis, atrocibus exertiores.

Vitia quoque earum subicienda sunt, quae quidem 117
accidere etiam exercitatis actoribus solent. nam gestum
poculum poscentis aut verbera minantis aut numerum quin-
gentorum flexo pollice efficientis, quae sunt a quibusdam
scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi. at ut brachio 118
exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum pro-
ferre non audeat, alius in quantum patet longitudo protendat,
aut ad tectum erigat aut repetito ultra laevum umerum
gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum
tutum sit, aut sinistrum ducat orbem aut temere sparsa
manu in proximos offendat aut cubitum utrumque in diversum
latus ventilet, saepe scio evenire. solet esse et pigra et 119
trepida et secanti similis, interim etiam uncis digitis, *ut* aut
a capite deiciatur aut eadem [manu] supinata in superiora
iactetur. fit et ille *gestus*, qui, inclinato in umerum dextrum
capite, brachio ab aure protenso, manum infesto pollice

14 Cic. p. Mil. 31, 85 — 15 cf. Cic. de Orat. 3, 56, 214

2 infra *Badius*, intra B — 3 eam *ed. Ald.*, eum *libri* — 13, 14 demonstratione aut invocatione *Spalding (Julius Victor)*, demonstrationi aut inuocationi B — 16 at ... madet *Cicero*, ad fr. sanguinem B — 19 exertiores *Spalding* (Par. 1. 2. 6.). exteriores B — 24 at ut Par. m. 2, aut B — 32 ut aut *Halm* (aut ut *Spalding*), ut *om. libri* — 33 manu *exp. Buttmann* — 34 gestus *add. Halm.*

extendit: qui quidem maxime placet iis, qui se dicere
120 sublata manu iactant. adicias licet eos, qui sententias
vibrantes digitis iaculantur aut manu sublata denuntiant
aut, quod per se interim recipiendum est, quotiens aliquid
ipsis placuit, in ungues eriguntur, sed vitiosum id faciunt
aut digito, quantum plurimum possunt, erecto aut etiam
duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium
121 composita. his accedunt vitia non naturae, sed trepidationis,
cum ore concurrente rixari: si memoria fefellerit aut cogitatio
non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit, insonare:
in adversum tergere nares, obambulare sermone
imperfecto, resistere subito et laudem silentio poscere, quae
omnia persequi prope infinitum est: sua enim cuique sunt
122 vitia. pectus ac venter ne proiciantur, observandum: pandant
enim posteriora et est odiosa omnis supinitas. latera cum
gestu consentiant: facit enim aliquid et totius corporis
motus, adeo ut Cicero plus illo agi quam manibus ipsis
putet. ita enim dicit in Oratore: *nullae argutiae digitorum,
non ad numerum articulus cadens, trunco
magis toto se ipse moderans et virili laterum
123 flexione.* femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur
Cleon, et usitatum est et indignantes decet et excitat
auditorem. idque in Calidio Cicero desiderat: *non frons,*
inquit, *percussa, non femur.* quamquam, si licet, de
fronte dissentio: nam etiam complodere manus scaenicum
124 est et pectus caedere. illud quoque raro decebit, cava
manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmet
ipsos adloquemur cohortantes, obiurgantes, miserantes:
quod si quando fiet, togam quoque inde removere non
dedecebit. in pedibus observantur status et incessus. prolato
dextro stare et eandem manum ac pedem proferre deforme
125 est. in dextrum incumbere interim datur, sed aequo pectore,
qui tamen comicus magis quam oratorius gestus est. male
etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut tollitur
aut summis digitis suspenditur. varicare supra modum et
in stando deforme est et accedente motu prope obscenum.
126 procursio opportuna brevis, moderata, rara. conveniet etiam
ambulatio quaedam propter immodicas laudationum moras,

---

18 4, 18, 59 — 23 Brut. 80, 278

---

2 adicias *Regius*, adiciat **B** — 29 remouere Par. 2, remoueri **B** — 37 conueniet etiam et Par. 2, conuenientiā et **B**.

quamquam Cicero rarum incessum neque ita longum probat.
discursare vero et, quod Domitius Afer de Sura Manlio
dixit, satagere ineptissimum: urbaneque Flavus Verginius
interrogavit de quodam suo antisophiste, quot milia
passuum declamasset? praecipi et illud scio, ne ambu- 127
lantes avertamur a iudicibus, sed sint obliqui pedes ad
consilium nobis respicientibus. id fieri iudiciis privatis non
potest, verum et breviora sunt spatia nec aversi diu sumus.
interim tamen recedere sensim datur. quidam et resiliunt,
quod est plane ridiculum. pedis supplosio ut loco est oppor- 128
tuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis aut
finiendis, ita crebra et inepti est hominis et desinit iudicem
in se convertere. est et illa indecora in dextrum ac laevum
latus vacillatio alternis pedibus insistentium. longissime
fugienda mollis actio, qualem in Titio Cicero dicit fuisse,
unde etiam saltationis quoddam genus Titius sit appellatum.
reprehendenda et illa frequens et concitata in utramque 129
partem nutatio, quam in Curione patre inrisit et Iulius,
quaerens, quis in luntre loqueretur, et Sicinius: nam
cum adsidente collega, qui erat propter valetudinem et
deligatus et plurimis medicamentis delibutus, multum se
Curio ex more iactasset, 'numquam', inquit, 'Octavi, collegae
tuo gratiam referes, qui nisi fuisset, hodie te istic muscae
comedissent.' iactantur et umeri, quod vitium Demosthenes 130
ita dicitur emendasse, ut, cum in angusto quodam pulpito
stans diceret, hasta umero dependens immineret, ut, si
calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa com-
moneretur. ambulantem loqui ita demum oportet, si in
causis publicis, in quibus multi sunt iudices, quod dicimus
quasi singulis inculcare peculiariter velimus. illud non 131
ferendum, quod quidam reiecta in umerum toga, cum dextra
sinum usque *ad* lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes
spatiantur et fabulantur, cum etiam laevam restringere
prolata longius dextra sit odiosum. unde moneor, ut ne id
quidem transeam, ineptissime fieri, cum inter moras lauda-
tionum aut in aurem alicuius loquuntur aut cum sodalibus
iocantur aut nonnumquam ad librarios suos ita respiciunt,

1 Orat. 18, 59 — 11 de Orat. 3, 59, 220 — 15 Brut. 62, 225 — 19 cf. Brut. 60, 216 sqq.

31 ferendum Par. 1. 6., Voss. 1. 3., referendum B, *in* Bn *m. 1. corr. ex* refellendum — 32 ad *om. libri* — 34 ut ne *ed. Ald.*, ut unde B.

132 ut sportulam dictare videantur. inclinari ad iudicem, cum doceas, utique si id, de quo loquaris, sit obscurius, decet. incumbere advocato adversis subselliis sedenti contumeliosum. reclinari etiam ad suos et manibus sustineri, nisi plane iusta fatigatione delicatum, sicut palam moneri excidentis
133 aut legere: namque in his omnibus et vis illa dicendi solvitur et frigescit adfectus et iudex parum sibi praestari reverentiae credit. transire in diversa subsellia parum verecundum est: nam et Cassius Severus urbane adversus hoc facientem lineas poposcit. et si aliquando concitate itur,
134 numquam non frigide reditur. multum ex iis, quae praecepimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia. nam et vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet, et gestus ut ad eundem tendens elatior sit necesse est, et alia, quae occurrere etiam me tacente omnibus possunt. itemque ab iis, qui sedentes agent: nam et fere fit hoc in rebus minoribus, et idem impetus actionis esse non possunt,
135 et quaedam vitia fiunt necessaria. nam et dexter pes a laeva iudicis sedenti proferendus est, et ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. equidem plerosque et ad singulas clausulas sententiarum video adsurgentes et nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes, quod an deceat ipsi viderint: cum id faciunt, non
136 sedentes agunt. bibere aut etiam esse inter agendum, quod multis moris fuit et est quibusdam, ab oratore meo procul absit. nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere potiusque multo quam et operis et hominum contemptum fateri.

137 Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus et virilis: nam et toga et calceus et capillus tam nimia cura quam neglegentia sunt reprehendenda. est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum condicione mutatum est: nam veteribus nulli sinus, perquam
138 breves post illos fuerunt. itaque etiam gestu necesse est usos esse in principiis eos alio, quorum brachium, sicut Graecorum, veste continebatur: sed nos de praesentibus loquimur. cui lati clavi ius non erit, ita cingatur, ut tunicae prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios poplites usque perveniant: nam infra mulierum est, supra

5 fatigatione **N**, fatigatio est **B** — 27 potius quam et **bM**.

centurionum. ut purpurae recte descendant levis cura est, 139 notatur interim neglegentia. latum habentium clavum modus est, ut sit paulum cinctis submissior. ipsam togam rotundam esse et apte caesam velim, aliter enim multis modis fiet enormis. pars eius prior mediis cruribus optime terminatur, posterior eadem portione altius qua cinctura. sinus 140 decentissimus, si aliquo supra imam *tunic*am fuerit, numquam certe sit inferior. ille, qui sub umero dextro ad sinistrum oblique ducitur velut balteus, nec strangulet nec fluat. pars togae, quae postea imponitur, sit inferior: nam ita et sedet melius et continetur. subducenda etiam pars aliqua tunicae, ne ad lacertum in actu redeat: tum sinus iniciendus umero, cuius extremam oram reiecisse non dedecet. operiri autem umerum cum toto iugulo non oportet, 141 alioqui amictus fiet angustus et dignitatem, quae est in latitudine pectoris, perdet. sinistrum brachium eo usque adlevandum est, ut quasi normalem illum angulum faciat, super quod ora ex toga duplex aequaliter sedeat. manus 142 non impleatur anulis, praecipue medios articulos non transeuntibus: cuius erit habitus optimus adlevato pollice et digitis leviter inflexis, nisi si libellum tenebit. quod non utique captandum est: videtur enim fateri memoriae diffidentiam et ad multos gestus est impedimento. togam veteres ad 143 calceos usque demittebant, ut Graeci pallium: idque ut fiat, qui de gestu scripserunt circa tempora illa, Plotius Nigidiusque, praecipiunt. quo magis miror Plini Secundi docti hominis et in hoc utique libro paene etiam nimium curiosi persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem velandorum varicum gratia tradit, cum hoc amictus genus in statuis eorum quoque, qui post Ciceronem fuerunt, appareat. palliolum 144 sicut fascias, quibus crura vestiuntur, et focalia et aurium ligamenta sola excusare potest valetudo.

Sed haec amictus observatio, dum incipimus: procedente vero actu, iam paene ab initio narrationis, sinus ab umero recte velut sponte delabitur, et, cum ad argumenta ac locos ventum est, reicere a sinistro togam, deicere etiam, si haereat, sinum conveniet. laeva a faucibus ac summo 145 pectore abducere licet: ardent enim iam omnia. et ut vox vehementior ac magis varia est, sic amictus quoque habet actum quendam velut proeliantem. itaque ut laevam involvere 146

7 tunicam *Spalding,* togam *libri.*

toga et incingi paene furiosum est, sinum vero in dextrum umerum ab imo reicere solutum ac delicatum fiuntque adhuc peius aliqua, ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subiciamus? habet enim acre quiddam atque expeditum
147 et calori concitationique non inhabile. cum vero magna pars est exhausta orationis, utique adflante fortuna, paene omnia decent, sudor ipse et fatigatio et neglegentior amictus
148 et soluta ac velut labens undique toga. quo magis miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari iuberet, ne comae turbarentur, quas componi post paulum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. mihi vero illae quoque turbatae prae se ferre aliquid adfectus et
149 ipsa oblivione curae huius commendari videntur. at si incipientibus aut paulum progressis decidat toga, non reponere eam prorsus neglegentis aut pigri aut quo modo debeat amiciri nescientis est.

Haec sunt vel inlustramenta pronuntiationis vel vitia,
150 quibus propositis multa cogitare debet orator. primum quis, apud quos, quibus praesentibus sit acturus: nam ut dicere alia aliis et apud alios magis concessum est, sic etiam facere. neque eadem in voce, gestu, incessu apud principem, senatum, populum, magistratus, privato publico iudicio, postulatione actione similiter decent. quam differentiam
151 subicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest, tunc qua de re dicat et efficere quid velit. rei quadruplex observatio est: una in tota causa. sunt enim tristes hilares, sollicitae securae, grandes pusillae, ut vix umquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summae meminerimus:
152 altera, quae est in differentia partium, ut in prooemio, narratione, argumentatione, epilogo: tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res et adfectus variantur omnia: quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio, ita quibusdam nisi sua natura redditur, vis omnis
153 aufertur. igitur in laudationibus, nisi si funebres erunt, gratiarum actione, exhortatione, similibus laeta et magnifica et sublimis est actio. funebres contiones, consolationes, plerumque causae *r*eorum tristes atque submissae. in senatu conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis modus. de partibus causae et sententiis verbisque, quae sunt multiplicia, pluribus dicendum.

---

37 reorum *ed. Ald.*, deorum B.

Tria autem praestare debet pronuntiatio: *ut* conciliet, 154 persuadeat, moveat, quibus natura cohaeret, ut etiam delectet. conciliatio fere aut commendatione morum, qui nescio quomodo ex voce etiam atque actione perlucent, aut orationis suavitate constat, persuadendi vis adfirmatione, quae interim plus ipsis probationibus valet. an ista, inquit Calidio Cicero, 155 si vera essent, sic a te dicerentur? et: tantum ab*fuit* ut inflammares nostros animos: somnum isto loco vix tenebamus. fiducia igitur appareat et constantia, utique si auctoritas subest. movendi autem ratio aut in repraesentandis 156 est aut imitandis adfectibus. ergo cum iudex in privatis aut praeco in publicis dicere de causa iusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga vel, si necesse erit, etiam ex integro inicienda, dumtaxat in iudiciis (apud principem enim et magistratus et tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut et amictus sit decentior et protinus aliquid spatii ad cogitandum. etiam cum ad 157 iudicem nos converterimus et consultus praetor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora: mire enim auditurum dicturi cura delectat et iudex se ipse componit. hoc praecipit Homerus Ulixis 158 exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis immotoque sceptro, priusquam illam eloquentiae procellam effunderet, dicit. in hac cunctatione sunt quaedam non indecentes, ut appellant scaenici, morae: caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet, *et* ea diutius, si iudex nondum intendet animum. status sit rectus, aequi 159 et diducti paulum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non extendantur: umeri remissi, vultus severus, non maestus nec stupens nec languidus: brachia a latere modice remota, manus sinistra, qualem supra demonstravi, dextra, cum iam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum gestu quam modestissimo, velut spectans, quando incipiendum sit. vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, 160 perfricare faciem et quasi improbam facere, tendere confidentia vultum aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere, capillos a fronte contra naturam retro agere, ut

6 p. Q. Gallio fr. 4 H. — 7 ib. fr. 5 H. — 21 Il. 3, 217

1 ut *addidi* — 8 abfuit *Cicero*, abest B — 27 et *add. Halm.*

sit horror ille terribilis: tum, id quod Graeci frequentissime faciunt, crebro digitorum lab*i*orumque motu commentari, clare excreare, pedem alterum longe proferre, partem togae sinistra tenere, stare diductum vel rigidum vel supinum vel incurvum vel umeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

161 Prooemio frequentissime lenis convenit pronuntiatio: nihil enim est ad conciliandum gratius verecundia, non tamen semper: neque enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. plerumque tamen et vox temperata et gestus modestus et sedens umero toga et laterum lenis in utramque
162 partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit. narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam et tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime postulabit in his dumtaxat: Q. enim Ligarius, cum esset in Africa nulla belli suspicio, et A. Cluentius Habitus pater huiusce. aliud in eadem poscent adfectus, vel concitati nubit genero socrus, vel flebiles constituitur in foro Laodiceae spectaculum acerbum et miserum toti Asiae provin-
163 ciae. maxime varia et multiplex actio est probationum: nam et proponere, partiri, interrogare sermoni sunt proxima, et contradictionem sumere: nam ea quoque diversa propositio est. sed haec tamen aliquando inridentes, aliquando
164 imitantes pronuntiamus. argumentatio plerumque agilior et acrior et instantior consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. instandum quibusdam in partibus et densanda oratio. egressiones fere lenes et dulces et remissae, raptus Proserpinae, Siciliae descriptio, Cn. Pompei laus: neque enim mirum minus habere contentionis
165 ea, quae sunt extra quaestionem. mollior nonnumquam cum reprehensione diversae partis imitatio: videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes. ubi non dissidens a voce permittitur gestus quoque, in utramque partem tenera quaedam, sed intra
166 manus tamen et sine motu laterum translatio. accendendi iudicis plures sunt gradus. summus ille et quo nullus est in

16 p. Lig. 1, 2 — 17 p. Cluent. 5, 11 — 18 ib. 5, 14 — 19 Verr. 1, 30, 76 — 32 p. Q. Gallio fr. 1 H.

2 labiorumque *Regius*, laborumque **b**, librorumque **B**.

oratore acutior: suscepto bello, Caesar, gesto iam
etiam ex parte magna. praedixit enim: quantum potero
voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat.
paulum inferior et habens aliquid iam iucunditatis: quid
enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius
agebat? plenius adhuc et lentius ideoque dulcius: in coetu 167
vero populi Romani negotium publicum gerens:
producenda omnia trahendaeque tum vocales aperiendaeque
sunt fauces. pleniore tamen haec canali fluunt: vos, Albani
tumuli atque luci. iam cantici quiddam habent sensim-
que resupina sunt: saxa atque solitudines voci respon-
dent. tales sunt illae inclinationes vocis, quas invicem 168
Demosthenes atque Aeschines exprobrant, non ideo impro-
bandae: cum enim uterque alteri obiciat, palam est utrum-
que fecisse. nam neque ille per Marathonis et Plataearum
et Salaminis propugnatores recto sono iuravit, nec ille
Thebas sermone deflevit. est his diversa vox et paene extra 169
organum, cui Graeci nomen amaritudinis dederunt, super
modum ac paene naturam vocis humanae acerba: quin
compescitis vocem istam, indicem stultitiae, testem
paucitatis? sed id, quod excedere modum dixi, in illa
parte prima est: quin compescitis. epilogus, si enume- 170
rationem rerum habet, desiderat quandam concisorum con-
tinuationem: si ad concitandos iudices est accommodatus,
aliquid ex iis, quae supra dixi: si placandos, inclinatam
quandam lenitatem: si misericordia commovendos, flexum
vocis et flebilem suavitatem, qua praecipue franguntur animi
quaeque est maxime naturalis: nam etiam orbos viduasque
videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes.
hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio 171
dicit, mire faciet: habet enim in se quod imitamur. duplex
est tamen miseratio, altera cum invidia, qualis modo dicta
de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demissior.
quare, etiam si est in illis quoque cantus obscurior in 172
coetu vero populi Romani, non enim haec rixantis
modo dixit, et vos Albani tumuli, neque enim, quasi
inclamaret aut testaretur, locutus est, tamen infinito magis
illa flexa et circumducta sunt: me miserum, me infeli-

1 p. Lig. 3, 7 — 2 ib. 3, 6 — 4 ib. 3, 9 — 6 Phil. 2, 25, 63 — 9 p. Mil. 31, 85 — 11 p. Arch. 8, 19 — 13 de cor. § 208 — 19 p. Rab. perd. 6, 18 — 30 Brut. 38, 141 — 35 Phil 2, 25, 63 — 36 p. Mil. 31, 85 — 38 ib. 37, 102

cem, et quid respondebo liberis meis? et revocare
tu me in patriam potuisti, Milo, per hos: ego te in
eadem patria per eosdem retinere non potero? et
cum bona C. Rabiri *nummo* sestertio addicit: o meum
173 miserum acerbumque praeconium. illa quoque mire
facit in peroratione velut deficientis dolore et fatigatione
confessio, ut pro eodem Milone: sed finis sit, neque
enim prae lacrimis iam loqui possum: quae similem
174 verbis habere debent etiam pronuntiationem. possunt
videri alia quoque huius partis atque officii, reos excitare,
pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed
suo loco dicta sunt.

Et quia in partibus causae talis est varietas, satis
apparet accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem,
sicut ostendimus, sed verbis quoque, quod novissime dixeram,
175 non semper, sed aliquando. an non hoc 'misellus et pauperculus'
submissa atque contracta, 'fortis et vehemens et latro'
erecta et concitata voce dicendum est? accedit enim vis et
proprietas rebus tali adstipulatione, quae nisi adsit, aliud
176 vox, aliud animus ostendat. quid, quod eadem verba mutata
pronuntiatione indicant, adfirmant, exprobrant, negant,
mirantur, indignantur, interrogant, inrident, elevant? aliter
enim dicitur:

tu mihi quodcumque hoc regni et
cantando tu illum? et
tune ille Aeneas? et
meque timoris argue tu, Drance

et ne morer, intra se quisque vel hoc vel aliud quod volet
per omnes adfectus verset, verum esse quod dicimus sciet.

177 Unum iam his adiciendum est, cum praecipue in
actione spectetur decorum, saepe aliud alios decere. est
enim latens quaedam in hoc ratio et inenarrabilis, et ut vere
hoc dictum est, caput esse artis decere quod facias, ita
178 id neque sine arte esse neque totum arte tradi potest. in
quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia
ipsa delectant. maximos actores comoediarum, Demetrium
et Stratoclea, placere diversis virtutibus vidimus. sed illud

4 p. Rab. Post. 17, 46 — 7 38, 105 — 24 Verg. Aen. 1, 78 — 25 Ecl. 3, 25 — 26 Aen. 1, 617 — 27 ib. 11, 383 — 33 Cic. de Orat. I, 29, 132

4 nummo *Bentley ad Hor. Sat. 1, 4, 14*, uno *libri* — 13 causae talis *ed. Camp.*, causa et aliis **B** — 16 hoc *Spalding*, haec **B**.

minus mirum, quod alter deos et iuvenes et bonos patres servosque et matronas et graves anus optime, alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones et omnia agitatiora melius. *fu*it enim natura diversa: nam vox quoque Demetri iucundior, illius acrior erat. adnotandae magis proprietates, 179
quae transferri non poterant, manus iactare et dulces exclamationes theatri causa producere et ingrediendo ventum concipere veste et nonnumquam dextro latere facere gestus, quod neminem alium nisi Demetrium decuit (namque in haec omnia statura et mira specie adiuvabatur): illum cur- 180
sus et agilitas et vel parum conveniens personae risus, quem non ignarus rationis populo dabat, et contracta etiam cervicula. quidquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. quare norit se quisque, nec tantum ex communibus praeceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandae actionis. neque illud tamen est nefas, ut aliquem 181
vel omnia vel plura deceant. huius quoque loci clausula sit eadem necesse est, quae ceterorum est, regnare maxime modum: non enim comoedum esse, sed oratorem volo. quare neque in gestu persequemur omnes argutias nec in loquendo distinctionibus, temporibus, adfectionibus moleste utemur. ut si sit in scaena dicendum: 182

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
non perpeti meretricum contumelias?

hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus diversos nutus actor adhibebit. aliud oratio sapit nec vult nimium esse condita: actione enim constat, non imitatione. quare non immerito reprehenditur pronuntiatio vultuosa et 183
gesticulationibus molesta et vocis mutationibus resultans. nec inutiliter ex Graecis veteres transtulerunt, quod ab iis sumptum L*a*enas Popilius posuit, esse hanc *negoti*osam actionem. optime igitur idem, qui omnia, Cicero prae- 184
ceperat, quae supra ex Oratore posui, quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. sed iam recepta est actio paulo agitatior et exigitur et quibusdam partibus convenit, ita tamen temperanda, ne, dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni et gravis auctoritatem.

23 Ter. Eun. 1, 1, 1 — 35 38, 141

4 fuit *edd. vett.*, sit **B** — 26 dubitationis *Badius* (**N**), dubitationes **B** — 32 Laenas *Spalding*, lenas **B** — negotiosam *Halm*, mocosam **B**.

LIBER DUODECIMUS.

Prooemium.

1 Ventum est ad partem operis destinati longe gravis-
simam. cuius equidem onus si tantum opinione prima con-
cipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius
consuluissem vires meas. sed initio pudor omittendi quae
promiseram tenuit, mox, quamquam per singulas prope
partes labor cresceret, ne perderem quae iam effecta erant,
2 per omnes difficultates animo me sustentavi. quare nunc
quoque, licet maior quam umquam moles premat, tamen
prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potius
quam desperare. fefellit autem, quod initium a parvis
ceperamus: mox velut aura sollicitante provecti longius,
dum tamen nota illa et plerisque artium scriptoribus tractata
praecipimus, nec adhuc a litore procul videbamur et multos
3 circa velut isdem se ventis credere ausos habebamus. iam
cum eloquendi rationem novissime repertam paucissimisque
temptatam ingressi sumus, rarus, qui *t*am procul a portu
recessisset, reperiebatur, postquam vero nobis ille, quem
instituebamus, orator a dicendi magistris dimissus aut suo
iam impetu fertur aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiae
penetralibus petit, quam in altum simus ablati, sentire coe-
4 pimus. nunc caelum undique et undique pontus. unum
modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium,
qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc
mare ingressus, contrahit vela inhibetque remos et de ipso

23 Verg. Aen. 3, 193

18 tam *Gesner*, iam B.

demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. at nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare et adsignabit officia. ita nec antecedentem consequi possumus et longius eundum est, ut res feret. probabilis tamen cupiditas honestorum et velut *t*utioris audentiae est temptare, quibus paratior venia est.

Non posse oratorem esse nisi virum bonum.

I. Sit ergo nobis orator, quem constituimus, *is* qui a 1
M. Catone finitur, vir bonus, dicendi peritus, verum, id
quod et ille posuit prius et ipsa natura potius ac maius
est, utique vir bonus: id non eo tantum, quod, si vis illa
dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque
rebus perniciosius eloquentia, nosque ipsi, qui pro virili parte
conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime
mereamur de rebus humanis, si latroni comparamus haec
arma, non militi. quid de nobis loquor? rerum ipsa natura 2
in eo, quod praecipue indulsisse homini videtur quoque nos
a ceteris animalibus separasse, non parens, sed noverca
fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam
innocentiae, hostem veritatis invenit. mutos enim nasci et
egere omni ratione satius fuisset, quam providentiae munera
in mutuam perniciem convertere. longius tendit hoc iudicium 3
meum. neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator, virum
bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem nisi
virum bonum. nam certe neque intellegentiam concesseris
iis, qui proposita honestorum ac turpium via peiorem sequi
malent, neque prudentiam, cum in gravissimas frequenter
legum, semper vero malae conscientiae poenas a semet ipsis
improviso rerum exitu induantur. quod si neminem malum 4
esse nisi stultum eundem non modo a sapientibus dicitur,
sed vulgo quoque semper est creditum, certe non fiet umquam stultus orator. adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens nisi omnibus vitiis libera potest: primum quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium, et cogitare optima simul ac deterrima non magis est unius animi quam eiusdem hominis bonum

5 velut tutioris *Obrecht*, uelutioris **B** (ue^{tu}lutioris **Bg**) — 8 is qui a *edd. vett.*, et quia **B** — 17 quod Par. 1. 2, quo **B** — 20 mutos *edd. vett.*, multos **B** — 32 stultus] malus *Gertz.*

5 esse ac malum: tum illa quoque ex causa, quod mentem
tantae rei intentam vacare omnibus aliis, etiam culpa
carentibus curis oportet. ita demum enim libera ac tota,
nulla distringente atque alio ducente causa, spectabit id
6 solum, ad quod accingitur. quod si agrorum nimia cura et
sollicitior rei familiaris diligentia et venandi voluptas et
dati spectaculis dies multum studiis auferunt (huic enim rei
perit tempus, quodcumque alteri datur), quid putamus
facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam, quarum impoten-
tissimae cogitationes somnos etiam ipsos et illa per quietem
7 visa perturbent? nihil est enim tam occupatum, tam multi-
forme, tot ac tam variis adfectibus concisum atque lacera-
tum quam mala mens. nam et cum insidiatur, spe, curis,
labore distringitur, et, etiam cum sceleris compos fuit,
sollicitudine, paenitentia, poenarum omnium expectatione
torquetur. quis inter haec litteris aut ulli bonae arti locus?
non hercule magis quam frugibus in terra sentibus ac rubis
8 occupata. age, non ad perferendos studiorum labores ne-
cessaria frugalitas? quid ergo ex libidine ac luxuria spei?
non praecipue acuit ad cupiditatem litterarum amor laudis?
num igitur malis esse laudem curae putamus? iam hoc quis
non videt, maximam partem orationis in tractatu aequi boni-
que consistere? dicetne de his secundum debitam rerum
9 dignitatem malus atque iniquus? denique, ut maximam
partem quaestionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri
potest, idem ingenii, studii, doctrinae pessimo atque optimo
viro, uter melior dicetur orator? nimirum qui homo quoque
melior. non igitur umquam malus idem homo et perfectus
10 orator. non enim perfectum est quidquam, quo melius est
aliud. sed, ne more Socraticorum nobismet ipsi responsum
finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem ob-
stinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina
praeditum nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum
11 quam bonum: convincamus huius quoque amentiam. nam
hoc certe nemo dubitabit, omnem orationem id agere, ut
iudici quae proposita fuerint vera et honesta videantur.
utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit an malus?
12 bonus quidem et dicet saepius vera atque honesta. sed
etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut
mox docebimus, potest) falso haec adfirmare conabitur,

5 quodsi corporum *Regius* — 11 nihil enim est N.

maiore cum fide necesse est audiatur. at malis hominibus
ex contemptu opinionis et ignorantia recti nonnumquam
excidit ipsa simulatio: inde immodeste proponunt, sine
pudore adfirmant. sequitur in iis, quae certum est effici 13
non posse, deformis pertinacia et inritus labor: nam sicut
in vita, ita in causis quoque spes improbas habent. frequenter
autem accidit, ut iis etiam vera dicentibus fides desit videa-
turque talis advocatus malae causae argumentum.

Nunc de iis dicendum est, quae mihi quasi conspira- 14
tione quadam vulgi reclamari videntur: 'orator ergo Demo-
sthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. non Cicero?
atqui huius quoque mores multi reprehenderunt.' quid agam?
magna responsi invidia subeunda est, mitigandae sunt prius
aures. mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus 15
videtur invidia, ut omnia, quae in eum ab inimicis congesta
sunt, credam, cum et pulcherrima eius in re publica con-
silia et finem vitae clarum legam, nec M. Tullio defuisse 16
video in ulla parte civis optimi voluntatem. testimonio est
actus nobilissime consulatus, integerrime provincia ad-
ministrata et repudiatus vigintiviratus, et civilibus bellis,
quae in aetatem eius gravissima inciderunt, neque spe neque
metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, id
est rei publicae iungeret. parum fortis videtur quibusdam, 17
quibus optime respondit ipse, non se timidum in susci-
piendis, sed in providendis periculis: quod probavit
morte quoque ipsa, quam praestantissimo suscepit animo.
quod si defuit his viris summa virtus, sic quaerentibus, an 18
oratores fuerint, respondebo, quo modo Stoici, si inter-
rogentur, an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus
ipse, respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non
tamen id, quod natura hominis summum habet, consecutos.
nam et Pythagoras non sapientem se, ut qui ante eum 19
fuerunt, sed studiosum sapientiae vocari voluit. ego tamen
secundum communem loquendi consuetudinem saepe dixi
dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos
et bonos viros et prudentes dicimus vulgo, quorum nihil
nisi perfecte sapienti datur. sed cum proprie et ad legem
ipsam veritatis loquendum erit, eum quaeram oratorem,
quem et ille quaerebat. quamquam enim stetisse ipsum in 20
fastigio eloquentiae fateor, ac vix, quid adici potuerit, in-

---

36 prudentes *Gertz*, prudentissimos *libri*.

venio, fortasse inventurus, quod adhuc abscisurum putem
fuisse (nam fere sic docti iudicaverunt, plurimum in eo
virtutum, nonnihil fuisse vitiorum, et se ipse multa ex illa
iuvenili abundantia coercuisse testatur): tamen, quando nec
sapientis sibi nomen minime sui contemptor adseruit et
melius dicere, certe data longiore vita et tempore ad com-
ponendum securiore, potuisset, non maligne crediderim
defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit.
21 et licebat, si aliter sentirem, fortius id liberiusque defendere.
an vero M. Antonius neminem a se visum eloquentem,
quod tanto minus erat, professus est, ipse etiam M. Tullius
quaerit adhuc eum et tantum imaginatur ac fingit: ego non
audeam dicere, aliquid in hac, quae superest, aeternitate
22 inveniri posse eo, quod fuerit, perfectius? transeo illos, qui
Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis
tribuunt: quamquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes
videatur satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit,
nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius
etiam apud ipsum reprehendunt, nec Asinio utrique, qui
vitia orationis eius etiam inimice pluribus locis insequuntur.
23 Concedamus sane, quod minime natura patitur, reper-
tum esse aliquem malum virum summe disertum, nihilo
tamen minus oratorem eum negabo. nam nec omnibus, qui
fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia
24 sine virtute intellegi non potest fortitudo. an ei, qui ad
defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam
neque cupiditas corrumpat nec gratia vertat nec metus
frangat: sed proditorem, transfugam, praevaricatorem dona-
bimus oratoris illo sacro nomine? quod si mediocribus etiam
patronis convenit haec quae vulgo dicitur bonitas, cur non
orator ille, qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus
25 quam dicendi virtute perfectus? non enim forensem quan-
dam instituimus operam nec mercennariam vocem neque,
ut asperioribus verbis parcamus, non inutilem sane litium
advocatum, quem denique causidicum vulgo vocant, sed
virum cum ingenii natura praestantem, tum vero tot pulcher-
rimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus
humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singu-
larem perfectumque undique, optima sentientem optimeque

3 Brut. 91, 316. Orat. 30, 107 — 10 de Orat. 1, 21, 95

6 tempore *Burman*, tempora b, te B.

dicentem. in hoc quota pars erit, quod aut innocentes 26
tuebitur aut improborum scelera compescet aut in pecuniariis
quaestionibus veritati contra calumniam aderit? summus
ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed maioribus
clarius elucebit, cum regenda senatus consilia et popularis
error ad meliora ducendus. an non talem quendam videtur 27
finxisse Vergilius, quem in seditione vulgi iam faces et saxa
iaculantis moderatorem dedit:

tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant.

habemus igitur ante omnia virum bonum, post hoc adicit
et dicendi peritum:

ille regit dictis animos et pectora mulcet.

quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem instituimus, 28
si sit ad proelium miles cohortandus, ex mediis sapientiae
praeceptis orationem trahet? nam quo modo pugnam in-
euntibus tot simul metus laboris, dolorum, postremo mortis
ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas et fortitudo
et honesti praesens imago successerit? quae certe melius 29
persuadebit aliis qui prius persuaserit sibi. prodit enim se,
quamlibet custodiatur, simulatio, nec umquam tanta fuerit
loquendi facultas, ut non titubet *atque* haereat, quotiens ab
animo verba dissentiunt. vir autem malus aliud dicat 30
necesse est quam sentit: bonos numquam honestus sermo
deficiet, numquam rerum optimarum (nam idem etiam pru-
dentes erunt) inventio: quae etiam si lenociniis destituta
sit, satis tamen natura sua ornatur nec quidquam non
diserte, quod honeste, dicitur. quare, iuventus, immo omnis 31
aetas (neque enim rectae voluntati serum est tempus ullum)
totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan et
consummare contingat. nam si natura non prohibet et esse
virum bonum et esse dicendi peritum, cur non aliquis
etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se
quisque speret fore illum aliquem? ad quod si vires ingenii 32
non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus,
meliores erimus ex utroque. hoc certe procul eximatur
animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis

9 Aen. 1, 151 sqq.

11, 12 adicit et *Halm*, adiciet B — 22 atque haereat *Buttmann*, adhaereat B — 30 hoc *Regius*, haec B — 37 rerum Par. 2 *m. 2*, rem B.

posse misceri. facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa iudicanda est malum: peiores enim illos facit, quibus contingit.

33 Videor mihi audire quosdam (neque enim deerunt umquam qui diserti esse quam boni malint) illa dicentes: 'quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus et difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confess*ione* locutus es, nisi aliquando vis ac facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? bonus enim vir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se
34 tuetur veritas ipsa.' quibus ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. pertractare enim, quo modo aut pro falsis aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius et deprehendamus et refellamus, quem ad modum remedia
35 melius adhibebit, cui nota quae nocent fuerint. neque enim Academici, cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram vivunt, nec Carneades ille, qui Romae audiente censorio Catone non minoribus viribus contra iustitiam dicitur disseruisse quam pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse vir fuit. verum et virtus quid sit adversa ei malitia detegit, et aequitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, et plurima contrariis probantur: debent ergo oratori sic esse
36 adversariorum nota consilia ut hostium imperatori. verum et illud, quod prima propositione durum videtur, potest adferre ratio, ut vir bonus in defensione causae velit auferre aliquando iudici veritatem. quod si quis a me proponi mirabitur (quamquam non est haec mea proprie sententia, sed eorum, quos gravissimos sapientiae magistros aetas vetus credidit), sic iudicet, pleraque esse, quae non tam
37 factis quam causis eorum vel honesta fiant vel turpia. nam si hominem occidere saepe virtus, liberos necare nonnumquam pulcherrimum est, asperiora quaedam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus,
38 sed etiam quare et qua mente defendat. ac primum concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando virum bonum ut

---

8 confessione *Spalding*, confesso *libri* — 18 disserunt *Regius* (**B**), differunt **M** — 31 iudicet *edd. vett.*, iudicent **B**.

mendacium dicat, et quidem nonnumquam levioribus causis,
ut in pueris aegrotantibus utilitatis eorum gratia multa fin-
gimus, multa non facturi promittimus: nedum si ab homine 39
occidendo grassator avertendus sit aut hostis pro salute
patriae fallendus, ut hoc, quod alias in servis quoque re-
prehendendum est, sit alias in ipso sapiente laudandum. id
si constiterit, multa iam video posse evenire, propter quae
orator bene suscipiat tale causae genus, quale remota ratione
honesta non recepisset. nec hoc dico, quia severiores sequi 40
placet leges, pro patre, fratre, amico periclitantibus, tametsi
non mediocris haesitatio est, hinc iustitiae proposita imagine,
inde pietatis. nihil dubii relinquamus. sit aliquis insidiatus
tyranno atque ob id reus: utrumne salvum eum nolet is,
qui a nobis finitur, orator? an, si tuendum susceperit, non
tam falsis defendet, quam qui apud iudices malam causam
tuetur? quid si quaedam bene facta damnaturus est iudex, 41
nisi ea non esse facta convicerimus, non vel hoc modo ser-
vabit orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem
civem? quid si quaedam iusta natura, sed condicione tem-
porum inutilia civitati sciemus, nonne utemur arte dicendi
bona quidem, sed malis artibus simili? ad hoc nemo dubi- 42
tabit, quin, si nocentes mutari in bonam mentem aliquo
modo possint, sicut posse conceditur, salvos esse eos magis
e re publica sit quam puniri. si liqueat igitur oratori futurum
bonum virum, *cui* vera obicientur, non id aget ut salvus
sit? da nunc, ut crimine manifesto prematur dux bonus, 43
et sine quo vincere hostem civitas non possit, nonne ei
communis utilitas oratorem advocabit? certe Fabricius Cor-
nelium Rufinum, et alioqui malum civem et sibi inimicum,
tamen, quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam
consulem suffragio suo fecit atque id mirantibus quibusdam
respondit, a cive se spoliari malle quam ab hoste venire.
ita, hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum
vel manifesti peculatus reum? multa dici possunt similia, 44
sed vel unum ex iis quodlibet sufficit. non enim hoc agimus,
ut istud illi, quem formamus, viro saepe sit faciendum, sed
ut, si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem
esse virum bonum dicendi peritum. praecipere vero ac 45
discere, quo modo etiam probatione difficilia tractentur,

25 cui *Regius*, tunc **B** — 27 hostem *Obrecht*, honestem **B** — 39 tractentur **N**, tractetur **B**.

necessarium est. nam frequenter etiam optimae causae similes sunt malis et innocens reus multis veri similibus premitur, quo fit ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua si nocens esset. iam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, litterae, suspiciones, opiniones. non aliter autem veri similia quam vera et confirmantur et refelluntur. quapropter, ut res feret, flectetur oratio manente honesta voluntate.

Cognoscenda oratori quibus mores formentur.

1 II. Quando igitur orator est vir bonus, is autem citra
virtutem intellegi non potest, virtus, etiam si quosdam im-
petus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est:
mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi atque
omnis honesti iustique disciplina pertractanda, sine qua nemo
2 nec vir bonus esse nec dicendi peritus potest. nisi forte
accedemus iis, qui natura constare mores et nihil adiuvari
disciplina putant, scilicet ut ea quidem, quae manu fiunt,
atque eorum etiam contemptissima confiteantur egere docto-
ribus, virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos im-
mortales propius accederet, datum est, obviam et inlaboratam,
3 tantum quia nati simus, habeamus. abstinens erit, qui id
ipsum, quid sit abstinentia, ignoret? et fortis, qui metus
doloris, mortis, superstitionis nulla ratione purgaverit? et
iustus, qui aequi bonique tractatum, qui leges, quae
natura sunt omnibus datae quaeque propriae populis et
gentibus constitutae, numquam eruditiore aliquo sermone
tractarit? o quam istud par*v*um putant, quibus tam facile
4 videtur! sed hoc transeo, de quo neminem, qui litteras vel
primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. ad
illud sequens praevertar, ne dicendi quidem satis peritum
fore, qui non et naturae vim omnem penitus perspexerit et
5 mores praeceptis ac ratione formarit. neque enim frustra in
tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta, quae de aequo,
iusto, vero, bono deque iis, quae sunt contra posita, dican-
tur, propria esse oratoris adfirmat, ac philosophos, cum ea
dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. idem

33 c. 20. 27. 31

7 feret **N**, ferret **B** — 9 formentur **M**, formantur **B** — 27 parvum *Spalding*, parum **B**.

tamen confitetur, ea iam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis haec illi videtur in possessione earum rerum
fuisse. hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris et 6
epistulis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiae fontibus fluere, ideoque aliquamdiu praeceptores eosdem fuisse morum atque dicendi. quapropter haec exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitae secta longius a civilibus officiis at-
que ab omni munere oratoris recessit. nam quis philoso- 7
phorum aut in iudiciis frequens aut clarus in contionibus fuit? quis denique in ipsa, quam maxime plerique praecipiunt, rei publicae administratione versatus est? atqui ego illum, quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis
atque operibus vere civilem virum exhibeat. sed quia 8
deserta ab his, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiae non iam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et in gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt, id, quod est oratori necessarium nec a dicendi praeceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit: evolvendi penitus auctores, qui de virtute praecipiunt, ut oratoris vita cum
scientia divinarum rerum sit humanarumque coniuncta. quae 9
ipsae quanto maiores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui praestantissime possent? utinamque sit tempus umquam, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator hanc artem superbo nomine et vitiis quorundam bona eius corrumpentium invisam vindicet sibi ac
velut rebus repetitis in corpus eloquentiae adducat. quae 10
quidem cum sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, qua tandem non est cum oratoris opere coniuncta?

Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quae tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cuiusque nosse et ambigua aperire et perplexa discernere et de falsis iudicare et colligere ac resolvere quae
velis oratorum est. quamquam ea non tam est minute at- 11
que concise in actionibus utendum quam in disputationibus, quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu quoque ac viribus et

12 atqui Par. 1, atque B.

decore est opus, ut vis amnium maior est altis ripis multo-
que gurgitis tractu fluentium quam tenuis aquae et obiectu
12 lapillorum resultantis. et ut palaestrici doctores illos, quos
numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut iis om-
nibus ii, qui didicerint, in ipso luctandi certamine utantur
(plus enim pondere et firmitate et spiritu agitur), sed ut sub-
sit copia illa, ex qua unum aut alterum, cuius se occasio
13 dederit, efficiant: ita haec pars dialectica, sive illam dicere
malumus disputatricem, ut est utilis saepe et finitionibus
et comprehensionibus et separandis, quae sunt differentia,
et resolvenda ambiguitate, distinguendo, dividendo, inliciendo,
implicando, ita, si totum sibi vindicaverit in foro certamen,
obstabit melioribus et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa
14 subtilitate consumet. itaque reperias quosdam in disputando
mire callidos, cum ab illa cavillatione discesserint, non
magis sufficere in aliquo graviore actu quam parva quae-
dam animalia, quae in angustiis mobilia in campo deprehen-
duntur.

15 Iam quidem pars illa moralis, quae dicitur ethice,
certe tota oratori est accommodata. nam in tanta causarum, sicut
superioribus libris diximus, varietate, cum alia coniectura
quaerantur, alia finitionibus concludantur, alia iure submo-
veantur vel transferantur, alia colligantur vel ipsa inter se
concurrant vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla fere
dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus aequi ac
boni reperiatur, plerasque vero esse quis nescit, quae totae
16 in sola qualitate consistant? in consiliis vero quae ratio
suadendi est ab honesti quaestione seposita? quin illa etiam
pars tertia, quae laudandi ac vituperandi officiis continetur,
17 nempe in tractatu recti pravique versatur. an de iustitia,
fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima
dicet orator? sed ille vir bonus, qui haec non vocibus tantum
sibi nota atque nominibus aurium tenus in usum linguae
perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus ita sentiet,
nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet vere dicet.
18 cum sit autem omnis generalis quaestio speciali potentior,
quia universo pars continetur, non utique accedit parti quod
universum est, profecto nemo dubitabit, generales quaestiones
19 in illo maxime studiorum more versatas. iam vero cum sint
multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde

17 in *ante* campo Goth., om. B.

etiam status causarum dicitur finitivus, nonne ad id quoque
instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet?
quid? non quaestio iuris omnis aut verborum proprietate
aut aequi disputatione aut voluntatis coniectura continetur?
quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum re-
dundat. ergo natura permixta est omnibus istis oratio, quae 20
quidem oratio est vere. nam ignara quidem huiusce doctrinae
loquacitas erret necesse est, ut quae vel nullos vel falsos
duces habeat.

Pars vero naturalis, cum est ad exercitationem dicendi
tanto ceteris uberior, quanto maiore spiritu de divinis rebus
quam humanis eloquendum est, tum illam etiam moralem,
sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam com-
plectitur. nam si regitur providentia mundus, administranda 21
certe bonis viris erit res publica: si divina nostris animis
origo, tendendum ad virtutem nec voluptatibus terreni cor-
poris serviendum. an haec non frequenter tractabit orator?
iam de auguriis, responsis, religione denique omni, de qui-
bus maxima saepe in senatu consilia versata sunt, non erit
ei disserendum, si quidem, ut nobis placet, futurus est vir
civilis idem? quae denique intellegi saltem potest eloquentia
hominis optima nescientis? haec si ratione manifesta non 22
essent, exemplis tamen crederemus. si quidem et Periclen,
cuius eloquentiae, etiam si nulla ad nos monumenta vene-
runt, vim tamen quandam incredibilem cum historici tum
etiam liberrimum hominum genus, comici veteres tradunt,
Anaxagorae physici constat auditorem fuisse, et Demosthenen,
principem omnium Graeciae oratorum, dedisse operam Platoni.
nam M. Tullius non tantum se debere scholis rhetorum 23
quantum Academiae spatiis, frequenter ipse testatus est: ne-
que se tanta umquam in eo fu*di*sset ubertas, si ingenium
suum consaepto fori, non ipsius rerum naturae finibus ter-
minasset.

Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta
conferre plurimum eloquentiae possit, quamquam ea non
inter multas potest esse contentio. nam in primis nos Epicurus 24
a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione
quam velocissim*a* iubet. neque vero Aristippus, summum in

29 Orat. 3, 12

31 fudisset *edd. vett.*, fuisset *libri* — 38 velocissima *Badius*, uelo-
cissime *libri*.

voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem ad-
hortetur. Pyrrhon quidem quas in hoc opere habere partes
potest? cui iudices esse, apud quos verba faciat, et reum,
pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia,
25 non liquebit. Academiam quidam utilissimam credunt, quod
mos in utramque partem disserendi ad exercitationem foren-
sium causarum proxime accedat. adiciunt loco probationis,
quod ea praestantissimos in eloquentia viros ediderit. Peri-
patetici studio quoque se quodam oratorio iactant: nam
theses dicere exercitationis gratia fere est ab iis institutum.
Stoici, sicut copiam nitoremque eloquentiae fere praecep-
toribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut
26 probare acrius aut concludere subtilius contendunt. sed haec
inter ipsos, qui velut sacramento rogati vel etiam super-
stitione constricti nefas ducunt a suscepta semel persuasione
discedere: oratori vero nihil est necesse in cuiusquam iurare
27 leges. maius enim opus atque praestantius, ad quod ipse
tendit et cuius est velut candidatus, si quidem est
futurus cum vitae tum etiam eloquentiae laude perfectus.
quare in exemplum dicendi facundissimum quemque pro-
ponet sibi ad imitandum, moribus vero formandis quam
honestissima praecepta rectissimamque ad virtutem viam
deliget. exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit
plurimus in maximis quibusque ac natura pulcherrimis.
28 nam quae potest materia reperiri ad graviter copioseque
dicendum magis abundans quam de virtute, de re publica,
de providentia, de origine animorum, de amicitia? haec
sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant: quae
vere bona, quid mitiget metus, coerceat cupiditates, eximat
nos opinionibus vulgi animumque caelestem *erigat*.

29 Neque ea solum, quae talibus disciplinis continentur,
sed magis etiam, quae sunt tradita antiquitus dicta ac facta
praeclare, et nosse et animo semper agitare conveniet.
quae profecto nusquam plura maioraque quam in nostrae
30 civitatis monumentis reperientur. an fortitudinem, iustitiam,
fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac
mortis melius alii docebunt quam Fabricii, Curii, Reguli,
Decii, Mucii aliique innumerabiles? quantum enim Graeci
praeceptis valent, tantum Romani, quod est maius, exemplis.

20 bene *ante* dicendi B, *om.* b — 30 erigat *addidi.*

tantum quod non cog*n*itis *ill*e rebus ad*qui*everi*t*, qui non 31
modo proximum tempus lucemque praesentem intueri satis
credat, sed omnem posteritatis memoriam spatium vitae
honestae et curriculum laudis existimet: hinc mihi ille
iustitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis
atque consiliis praestet. neque erit perfectus orator, nisi
qui honeste dicere et sciet et audebit.

Necessariam iuris civilis oratori scientiam.

III. Iuris quoque civilis necessaria huic viro scientia 1
est et morum ac religionum eius rei publicae, quam capesset.
nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit
tot rerum, quibus praecipue civitas continetur, ignarus?
quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit,
qui quod est in causis potentissimum sit ab altero petiturus,
paene non dissimilis iis, qui poetarum scripta pronuntiant?
nam quodam modo mandata perferet, et ea, quae sibi a 2
iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet et ipse liti-
gantium auxiliator egebit auxilio. quod ut fieri nonnumquam
minore incommodo possit, cum domi praecepta et composita
et sicut cetera, quae in causa sunt, in discendo cognita
ad iudicem p*er*fert: quid fiet in iis quaestionibus, quae
subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter
respectet et inter subsellia minores advocatos interroget?
potest autem satis diligenter accipere quae tum audiet, 3
cum *iam* dicenda sunt, aut fortiter adfirmare aut ingenue
pro suis dicere? possit in actionibus: quid fiet in alter-
catione, ubi occurrendum continuo nec libera ad discendum
mora est? quid si forte peritus iuris ille non aderit? quid
si quis non satis in ea re doctus falsum aliquid subiecerit?
hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod credit
eum scire, qui moneat. neque ego sum nostri moris ignarus 4
oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent et tela agen-
tibus subministrant, neque idem Graecos quoque nescio
factitasse, unde nomen his pragmaticorum datum est. sed
loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis,
sed omnia, quae profutura sunt, debet. itaque eum nec 5

1 cognitis . . . adquieverit *Bonnell*, cognitis de rebus admoneri [qui] non *Becher*, cognatis ide r. admoueri **B** — 4 hinc **Par.** ?, *om. cett.* — — 21 perfert *ed. Ald.*, p̄fert **B** — 25 iam dicenda *Halm*, adicienda **B.**

inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testa-
tionibus faciendis esse imperitum velim. quis enim potius
praeparabit ea, quae, cum aget, esse in causa velit? nisi
forte imperatorem quis idoneum credit in proeliis
quidem strenuum et fortem et omnium, quae pugna
poscit, artificem, sed neque dilectus agere nec copias con-
trahere atque instruere nec prospicere commeatus nec
locum capere castris scientem: prius est enim certe parare
6 bella quam gerere. atqui simillimus huic sit advocatus, si
plura, quae ad vincendum valent, aliis reliquerit, cum prae-
sertim hoc, quod est maxime necessarium, nec tam sit
arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur. namque
omne ius, quod est certum, aut scripto aut moribus con-
7 stat, dubium aequitatis regula examinandum est. quae scripta
sunt aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem,
cognitionis sunt enim, non inventionis: at quae consultorum
responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt
posita aut in recti pravique discrimine. vim cuiusque vocis
intellegere aut commune prudentium est aut proprium ora-
8 toris, aequitas optimo cuique notissima. nos porro et bonum
virum et prudentem in primis oratorem putamus, qui cum
se ad id, quod est optimum natura, derexerit, non magno
opere commovebitur, si quis ab eo consultus dissentiet, cum
ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit.
sed etiam si nosse, quid quisque senserit, volet, lectionis
9 opus est, qua nihil est in studiis minus laboriosum. quod si
plerique desperata facultate agendi ad discendum ius decli-
naverunt, quam id scire facile est oratori, quod discunt
qui sua quoque confessione oratores esse non possunt!
verum et M. Cato cum in dicendo praestantissimus, tum
iuris idem fuit peritissimus, et Scaevolae Servioque Sulpicio
10 concessa est etiam facundiae virtus. et M. Tullius non modo
in agendo numquam est destitutus scientia iuris, sed etiam
componere aliqua de eo coeperat, ut appareat posse oratorem
non discendo tantum iuri vacare, sed etiam docendo.

11 Verum ea, quae de moribus excolendis studioque
iuris praecipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quod
multos cognovimus, qui taedio laboris, quem ferre tendenti-
bus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad haec de-
verticula desidiae. quorum alii se ad album ac rubricas

33 agendo *ed. Camp.*, agendum B — 40 rubricas Par. 2, rubrica B.

transtulerunt et formularii vel, ut Cicero ait, legulei quidam
esse maluerunt, tamquam utiliora eligentes ea, quorum
solam facilitatem sequebantur, alii pigritiae adrogantioris, 12
qui subito fronte conficta immissaque barba, veluti despe-
xissent oratoria praecepta, paulum aliquid sederunt in scholis
philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti
captarent auctoritatem contemptu ceterorum: philosophia
enim simulari potest, eloquentia non potest.

Item historiarum.

IV. In primis vero abundare debet orator exemplorum 1
copia cum veterum tum etiam novorum, adeo ut non ea
modo, quae conscripta sunt historiis aut sermonibus velut
per manus tradita quaeque cotidie aguntur, debeat nosse,
verum ne ea quidem, quae sunt a clarioribus poetis ficta,
neglegere. nam illa quidem priora aut testimoniorum aut 2
etiam iudicatorum obtinent locum, sed haec quoque aut
vetustatis fide tuta sunt aut ab hominibus magnis prae-
ceptorum loco ficta creduntur. sciat ergo quam plurima,
unde etiam senibus auctoritas maior est, quod plura nosse
et vidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur.
sed non est expectanda ultima aetas, cum studia praestent,
ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam praeteritis
saeculis vixisse videamur.

Quae sint artis oratoriae instrumenta.

V. Haec sunt, quae me redditurum promiseram, in- 1
strumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius ora-
toris. haec arma habere ad manum, horum scientia debet
esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili
copia et inventionis ratione et disponendi usu et memoriae
firmitate et actionis gratia. sed plurimum ex his valet
animi praestantia, quam nec metus frangat nec acclamatio
terreat nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam
tardet. nam ut abominanda sunt contraria his vitia con- 2
fidentiae, temeritatis, improbitatis, adrogantiae, ita citra
constantiam, fiduciam, fortitudinem nihil ars, nihil studium,

---

1 de Orat. 1, 55, 236

---

3 alii *edd. vett.*, alique **B.**

nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis et imbellibus. invitus mehercule dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem sed amabile et quae virtutes facillime generet, esse inter*im* adversa*m* multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata situ quodam secreti consumerentur.
3 sciat autem, si quis haec forte minus adhuc peritus distinguendi vim cuiusque verbi leget, non probitatem a me reprehendi, sed verecundiam, quae est timor quidam reducens animum ab iis, quae facienda sunt: inde confusio et coepti paenitentia et subitum silentium. quis porro dubitet vitiis adscribere adfectum, propter quem facere honeste
4 pudet? neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et sollicitum surgere et colorem mutare et periculum intellegere: quae si non accident, etiam simulanda erunt. sed intellectus hic sit operis, non metus, moveamurque, non concidamus. optima est autem emendatio verecundiae fiducia et quamlibet imbecilla frons magna conscientia sustinetur.

5 Sunt et naturalia, ut supra dixi, quae tamen et cura iuvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quae quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. habuit oratores aetas nostra copiosiores, sed, cum diceret, eminere inter aequales Trachalus videbatur. ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus praestantia, vox quidem non, ut Cicero desiderat, paene tragoedorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragoedos.
6 certe cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quattuor autem iudicia, ut moris est, cogerentur atque omnia clamoribus fremerent, et auditum eum et intellectum et, quod agentibus ceteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque ex quattuor tribunalibus memini. sed hoc votum est et rara felicitas: quae si non adsit, sane sufficiat ab iis, quibus quis dicit, audiri. talis esse debet orator, haec scire.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

1 VI. Agendi autem initium sine dubio secundum vires cuiusque sumendum est. neque ego annos definiam, cum

25 de Orat. 1, 28, 128

4, 5 interim adversam *edd. vett.*, inter adversa *libri* — 14 colorem mutare **Par.** 1, colore mutari **B** — 15 accident **Par.** 2, acciderent **B**.

Demosthenen puerum admodum actiones pupillares habuisse
manifestum sit, Calvus, Caesar, Pollio multum ante quae-
storiam omnes aetatem gravissima iudicia susceperint, prae-
textatos egisse quosdam sit traditum, Caesar Augustus
duodecim natus annos aviam pro rostris laudaverit. modus 2
mihi videtur quidam tenendus, ut neque praepropere de-
stringatur immatura frons et quidquid est illud adhuc acer-
bum proferatur (nam inde et contemptus operis innascitur
et fundamenta iaciuntur impudentiae et, quod est ubique
perniciosissimum, praevenit vires fiducia): nec rursus diffe- 3
rendum est tirocinium in senectutem: nam cotidie metus
crescit maiusque fit semper quod ausuri sumus, et, dum
deliberamus, quando incipiendum sit, incipere iam serum
est. quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem
promi decet, dum et veni*ae est* spes et paratus favor et audere
non dedecet, et, si quid desit operi, supplet aetas, et, si
qua sunt dicta iuveniliter, pro indole accipiuntur, ut totus 4
ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus: quid enim tam
commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare
fluctuantibus, litus eiectis? quae cum sex et viginti
natus annos summis audientium clamoribus dixerit, defer-
visse tempore et annis liquata iam senior idem fatetur. et
hercule quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen
proprius quidam fori profectus, alia lux, alia veri discri-
minis facies, plusque, si separes, usus sine doctrina quam
citra usum doctrina valeat. ideoque nonnulli senes in schola 5
facti stupent novitate, cum in iudicia venerunt, et omnia
suis exercitationibus similia desiderant. at illic et iudex
tacet et adversarius obstrepit et nihil temere dictum perit,
et, si quid tibi ipse sumas, probandum est, et laboratam
congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua de-
ficit, et omisso magna semper flandi tumore in quibusdam
causis loquendum est, quod illi diserti minime sciunt. ita- 6
que nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur,
quam ut causas agant. ceterum illum, quem iuvenem tene-
risque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et in-
cipere quam maxime facili ac favorabili causa velim,
ferarum ut catuli molliore praeda saginantur, et non utique

---

18 c. 26, 72 — 22 Orat. 30, 107

---

15 veniae est *Becher* (veniae *Davisius*), venia et *libri.*

ab hoc initio continuare operam et ingenio adhuc alendo
callum inducere, sed iam scientem, quid sit pugna et in
7 quam rem studendum sit, refici atque renovari. sic et tiro-
cinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audiendi
facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. usus est
hac ratione M. Tullius, et cum iam clarum meruisset inter
patronos, qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit seque
et aliis sine dubio eloquentiae ac sapientiae magistris, sed
praecipue tamen Apollonio Moloni, quem Romae quoque
audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum
dedit. tum dignum operae pretium venit, cum inter se con-
gruunt praecepta et experimenta.

Quae in suscipiendis causis oratori observanda sint.

1 VII. Cum satis in omne certamen virium fecerit, prima
ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere qui-
dem reos profecto quam facere vir bonus malet, non tamen
ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico
neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam
rationem vitae vocet. nam et leges ipsae nihil valeant nisi
actoris idonea voce munitae, et si poenas scelerum expetere
fas non est, prope est ut scelera ipsa permissa sint, et
2 licentiam malis dari certe contra bonos est. quare neque
sociorum querelas nec amici vel propinqui necem nec
erupturas in rem publicam conspirationes inultas patietur
orator, non poenae nocentium cupidus, sed emendandi
vitia corrigendique mores. nam qui ratione traduci ad
3 meliora non possunt, solo metu continentur. itaque ut accu-
satoriam vitam vivere et ad deferendos reos praemio duci
proximum latrocinio est, ita pestem intestinam propulsare
cum propugnatoribus patriae comparandum. ideoque prin-
cipes in re publica viri non detractaverunt hanc officii
partem, creditique sunt etiam clari iuvenes obsidem rei
publicae dare malorum civium accusationem, quia nec odisse
improbos nec simultates provocare nisi ex fiducia bonae
4 mentis videbantur. idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sul-
picio, Cicerone, Caesare, plurimis aliis, tum ab utroque
Catone factum est: quorum alter appellatus est sapiens,

26 cf. Syri sentent. v. 553 ed. Ribb.

alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit huius nominis locum. namque defendet *non* omnes orator idem, portumque illum eloquentiae suae salutarem non etiam piratis patefaciet duceturque in advocationem maxime causa. quoniam tamen 5 omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid et commendantium personis dabit et ipsorum, qui iudicio decernent, ut optimi cuiusque voluntate moveatur: namque hos et amicissimos habebit vir bonus. submovendum vero est utrumque ambitus 6 genus vel potentibus contra humiles venditandi operam suam vel illud etiam iactantius minores utique contra dignitatem attollendi: non enim fortuna causas vel iustas vel improbas facit. neque vero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior videretur, litem, cognita inter discendum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. nam 7 et in hoc maximum, si aequi iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. neque est dignus opera patroni qui non utitur consilio. et certe non convenit ei, quem oratorem esse volumus, iniusta tueri scientem. nam si ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet.

Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. quod 8 ex prima statim fronte diiudicare imprudentium est. nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum ac liberalibus disciplinis et illo, quem exigimus, animo dignissimum, non vendere operam nec elevare tanti beneficii auctoritatem, cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium habent? caecis hoc, ut aiunt, satis clarum est, nec quisquam, 9 qui sufficientia sibi (modica autem haec sunt) possidebit, hunc quaestum sine crimine sordium fecerit. at si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri, cum et Socrati collatum sit ad victum, et Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes a discipulis acceptaverint. neque enim 10 video, quae iustior adquirendi ratio quam ex honestissimo labore et ab iis, de quibus optime meruerint, quique, si nihil invicem praestent, indigni fuerint defensione. quod quidem non iustum modo, sed necessarium etiam est, cum haec ipsa opera tempusque omne alienis negotiis datum facultatem aliter adquirendi recidant. sed tum quoque 11

2 non *add. Becher* — 5 bona *om.* **B**, *habet* **Voss. 1** — 33 Zenon **B.**

tenendus est modus, ac plurimum refert, et a quo accipiat
et quantum et quo usque. paciscendi quidem ille piraticus
mos et imponentium periculis pretia procul abominanda
negotiatio etiam a mediocriter improbis aberit, cum prae-
sertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit
metuendus ingratus: qui si *sit* futurus, malo tamen ille
12 peccet. nihil ergo adquirere volet orator ultra quam satis
erit, ac ne pauper quidem tamquam mercedem accipiet,
sed mutua benivolentia utetur, cum sciet se tanto plus
praestitisse. non enim, quia venire hoc beneficium non
oportet, *oportet* perire. denique ut gratus sit, ad eum magis
pertinet, qui debet.

Quae in docendis.

1 VIII. Proxima discendae causae ratio, quod est ora-
tionis fundamentum. neque enim quisquam tam ingenio
tenui reperietur, qui, cum omnia, quae sunt in causa,
diligenter cognoverit, ad docendum certe iudicem non suf-
2 ficiat. sed eius rei paucissimis cura est. nam ut taceam de
neglegentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur,
dum sint quae vel extra causam ex personis aut communi
tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos
et ambitio pervertit, qui partim tamquam occupati semper-
que aliud habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se
venire litigatorem aut eodem matutino iubent, nonnumquam
3 etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur, partim
iactantia ingenii, ut res cito accepisse videantur, tenere se
et intellegere prius paene quam audiant mentiti, cum multa
et diserte summisque clamoribus, quae neque ad iudicem
neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene
4 sudantes beneque comitati per forum reducuntur. ne illas
quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos
iubent, quamquam minus mali est, si illi saltem recte
discant recteque doceant. sed quis discet tam bene quam
patronus? quo modo autem sequester ille et media litium
manus et quidam interpres impendet aequo animo laborem
in alienas actiones, cum dicturis tanti suae non sint?
5 pessimae vero consuetudinis libellis esse contentum, quos
componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti

6 sit *add. Halm* — 11 oportet *hoc loco add. Buttmann* — 15 tam *om.* **B**, *habet* **b**.

ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui
se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est
in agendo difficillimum. nam qui iudicare, quid dicendum,
quid dissimulandum, quid declinandum, mutandum, fingen-
dum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod
difficilius est oratorem facit? hi porro non tantum nocerent, 6
si omnia scriberent, uti gesta sunt. nunc consilium et colores
adiciunt et aliqua peiora veris, quae plerique cum accepe-
runt, immutare nefas habent et velut themata in scholis
posita custodiunt. deinde deprehenduntur et causam, quam
discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis discunt.
liberum igitur demus ante omnia iis, quorum negotium erit, 7
tempus ac locum, exhortemurque ultro, ut omnia quam-
libet verbose et unde volent repetita [tempore] exponant:
non enim tam obest audire supervacua quam ignorare
necessaria. frequenter autem et vulnus et remedium in iis 8
orator inveniet, quae litigatori in neutram partem habere
momentum videbantur. nec tanta sit acturo memoriae
fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum
ac saepius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua
prima expositione potuerunt, praesertim hominem, quod
saepe evenit, imperitum, sed etiam ut sciamus, an eadem
dicat. plurimi enim mentiuntur et, tamquam non doceant 9
causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice
loquuntur. quapropter numquam satis credendum est, sed
agitandus omnibus modis et turbandus et evocandus. nam 10
ut medicis non apparentia modo vitia curanda sunt, sed
etiam invenienda quae latent, saepe ipsis ea, qui sanandi
sunt, occulentibus, ita advocatus plura quam ostenduntur
adspiciat. nam cum satis in audiendo patientiae impenderit,
in aliam rursus ei personam transeundum est agendusque
adversarius, proponendum quidquid omnino excogitari contra
potest, quidquid recipit in eius modi disceptatione natura.
interrogandus quam infestissime ac premendus: nam dum 11
omnia quaerimus, aliquando ad verum, ubi minime expecta-
vimus, pervenimus.

In summa optimus est in discendo patronus incredulus:
promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas
consignationes, ipsum denique adversarium quaedam non

14 repetita [tempore] *Becher*, repetita ex t. *ed. Jens.*, repetito t. B

12 negaturum. ideoque opus est intueri omne litis instrumentum:
quod videre non est satis, perlegendum erit. nam frequen-
tissime aut non sunt omnino quae promittebantur, aut minus
continent aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt aut
nimia sunt et fidem hoc ipso detractura, quod non habent
13 modum. denique linum ruptum aut turbat*am* cera*m* aut
sine agnitore signa frequenter invenies: quae nisi domi
excusseris, in foro inopinata decipient, plusque nocebunt
destituta quam non promissa nocuissent. multa etiam, quae
litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus
eruet, modo per omnes, quos tra*di*dimus, argumentorum
14 locos eat. quos ut circumspectare in agendo et attemptare
singulos minime convenit propter quas diximus causas, ita
in discendo rimari necessarium est, quae personae, quae
tempora et loca, instituta, instrumenta, cetera, ex quibus
non tantum illud, quod est artificiale probationis genus,
colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint
refellendi. nam plurimum refert, invidia reus an odio an
contemptu laboret, quorum fere pars prima superiores,
15 proxima pares, tertia humiliores premit. sic causam per-
scrutatus propositis ante oculos omnibus, quae prosint
noceantve, tertiam deinceps personam induat iudicis fingat-
que apud se agi causam et, quod ipsum movisset de eadem
re pronuntiaturum, id potentissimum apud quemcumque
agetur existimet. sic eum raro fallet eventus, aut culpa
iudicis erit.

Quae in agendis.

1 IX. Quae sint in agendo servanda, toto fere opere
exsecuti sumus, pauca tamen propria huius loci, quae non
tam dicendi arte quam officiis agen*t*is continentur, attingam.
ante omnia ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum
2 causae praesentis cupido laudis abducat. nam ut gerentibus
bella non semper exercitus per plana et amoena ducendus
est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandae
civitates quamlibet praecisis impositae rupibus aut operum
mole difficiles, ita oratio gaudebit quidem occasione laetius
decurrendi et aequo congressa campo totas vires populariter
3 explicabit: at si iuris anfractus aut eruendae veritatis
latebras adire cogetur, non obequitabit nec illis vibrantibus

6 turbatam ceram *Salmasius*, turbata cetera B — 11 tradidimus *edd. vett.*, tradimus B — 30 agentis *Obrecht*, agendis B.

concitatisque sententiis velut missilibus utetur, sed operibus
et cuniculis et insidiis et occultis artibus rem geret. quae 4
omnia non dum fiunt laudantur, sed cum facta sunt, unde
etiam cupidissimis opinionis plus fructus venit. nam cum
illa dicendi vitiosa iactatio inter plausores suos detonuit,
resurgit verae virtutis fortior fama, nec iudices, a quo sint
moti, dissimulant, et doctis creditur, nec est orationis vera
laus, nisi cum finita est. veteribus quidem etiam dissimulare 5
eloquentiam fuit moris, idque M. Antonius praecipit, quo
plus dicentibus fidei minusque suspectae advocatorum in-
sidiae forent. sed illa dissimulari, quae tum erat, potuit:
nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam
per obstantia erumperet. quare artes quidem et consilia
lateant et quidquid, si deprehenditur, perit. hactenus elo-
quentia secretum habet. verborum quidem dilectus, gravitas 6
sententiarum, figurarum elegantia aut non sunt aut apparent.
sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod
apparent, aut si unum e duobus eligendum, causa potius
laudetur quam patronus. finem tamen hunc praestabit orator,
ut videatur optimam causam optime egisse. illud certum
erit, neminem peius agere quam qui displicente causa
placet: necesse est enim extra causam sit quod placet. nec 7
illo fastidio laborabit orator non agendi causas minores,
tamquam infra eum sint aut detractura sit opinioni minus
liberalis materia. nam et suscipiendi ratio iustissima est
officium et optandum etiam, ut amici quam minimas lites
habeant, et abunde dixit bene quisquis rei satisfecit.

At quidam, etiam si forte susceperunt negotia paulo 8
ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus cir-
cumliniunt ac, si defecerunt alia, conviciis implent vacua
causarum, si contingit, veris, si minus, fictis, modo sit
materia ingenii mereaturque clamorem dum dicitur. quod
ego adeo longe puto *abesse* ab oratore perfecto, ut eum ne
vera quidem obiecturum, nisi id causa exigit, credam. ea 9
est enim prorsus canina, ut ait Appius, eloquentia,
cognituram male dicendi subire: quod facientibus etiam
male audiendi praesumenda patientia est. nam et in ipsos
fit impetus frequenter, qui egerunt, et certe petulantiam
patroni litigator luit. sed haec minora sunt ipso illo vitio

35 cf. Sall. hist. 2, fr. 37 ed. Dietsch

29, 30 circumliniunt b, cf. 1, 11, 6, circumlinunt B — 33 abesse *addidi*.

animi, quo maledicus a malefico non distat nisi occasione.
10 turpis voluptas et inhumana et nulli audientium bona gratia
a litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem
malunt quam defensionem, sed neque alia multa ad arbi-
trium eorum facienda sunt: hoc quidem quis hominum
liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius
11 arbitrium? atqui etiam in advocatos partis adversae libenter
nonnulli invehuntur: quod, nisi si forte meruerunt, et in-
humanum est respectu communium officiorum, et cum ipsi
qui dicit inutile (nam idem iuris responsuris datur), tum
causae contrarium, quia plane adversarii fiunt et inimici,
et quantulumcumque eis virium est, contumelia augetur.
12 super omnia perit illa, quae plurimum oratori et auctoritatis
et fidei adfert, modestia, si a viro bono in rabulam latra-
toremque convertitur, compositus non ad animum iudicis,
13 sed ad stomachum litigatoris. frequenter etiam species
libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modo,
sed ipsis quoque, qui dixerunt, periculosam. nec immerito
Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem
veniret, quo populus offenderetur. sed quod ille de populo, id
ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. nam quae
fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, cum laeserunt, vocantur.
14 Nunc, quia varium fere propositum agentium fuit et
quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis
crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum,
15 tradere non alienum videtur. adferet ad dicendum curae
semper quantum plurimum poterit: neque enim solum negle-
gentis, sed mali et in suscepta causa perfidi ac proditoris
est, peius agere quam possit. ideoque ne suscipiendae
quidem sunt causae plures, quam quibus suffecturum se
16 sciat. dicet scripta quam res patietur plurima et, ut Demo-
sthenes ait, si continget, et sculpta. sed hoc aut primae
actiones aut quae in publicis iudiciis post interiectos dies
dantur permiserint: at cum protinus respondendum est,
omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promptis
etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quam opinati
17 fuerant occurrerint. inviti enim recedunt a praeparatis et
tota actione respiciunt requiruntque, num aliquid ex illis
intervelli atque ex tempore dicendis inseri possit: quod si
fiat, non cohaeret nec commissuris modo, ut in opere male

11 quia b, qui B.

iuncto, hiantibus, sed ipsa coloris inaequalitate detegitur.
ita nec liber est impetus nec cura contexta, et utrumque 18
alteri obstat: illa enim, quae scripta sunt, retinent animum,
non sequuntur. itaque in iis actionibus omni, ut agricolae
dicunt, pede standum est. nam cum in propositione ac 19
refutatione causa consistat, quae nostrae partis sunt scripta
esse possunt, quae etiam responsurum adversarium certum
est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. ad
alia unum paratum adferre possumus, ut causam bene nove-
rimus, alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium dili-
genter audiamus. licet tamen praecogitare plura et animum 20
ad omnes casus componere, idque est tutius stilo, quo
facilius et omittitur cogitatio et transfertur. sed sive in
respondendo fuerit subito dicendum, sive quae alia ita
exegerit ratio, non oppressum se ac deprehensum credet
orator, cui disciplina et studium et exercitatio dederit vires
etiam facilitatis: quem armatum semper ac velut in procinctu 21
stantem non magis umquam in causis oratio quam in rebus
cotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se umquam
propter hoc oneri subtrahet, modo sit causae discendae
tempus: nam cetera semper sciet.

De genere dicendi.

X. Superest ut dicam de genere orationis. hic erat 1
propositus a nobis in divisione prima locus tertius: nam ita
promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum.
cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio plures-
que eius formae, sicut ostendam, in omnibus his et ars est
et artifex, plurimum tamen invicem differunt: nec solum
specie, ut signum signo et tabula tabulae et actio actioni,
sed genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus
eloquens Attico. suos autem haec operum genera, quae 2
dico, ut auctores sic etiam amatores habent, atque ideo
nondum est perfectus orator ac nescio an ars ulla, non
solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una
omnibus forma placuit, partim condicione vel temporum vel
locorum, partim iudicio cuiusque atque proposito.

Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo 3
gratia visenda sint, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus
atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos ad-
huc habet, ut illa prope rudia ac velut futurae mox artis
primordia maximis, qui post eos extiterunt, auctoribus prae-

ferant, proprio quodam intellegendi, ut mea opinio est,
4 ambitu. post Zeuxis atque Parrhasius non multum aetate
distantes circa Peloponnesia ambo tempora (nam cum
Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur)
plurimum arti addiderunt. quorum prior luminum umbra-
rumque invenisse rationem, secundus examinasse subtilius
5 lineas traditur. nam Zeuxis plus membris corporis dedit,
id amplius atque augustius ratus atque, ut existimant,
Homerum secutus, cui validissima quaeque forma etiam in
feminis placet. ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum
legum latorem vocent, quia deorum atque heroum effigies,
quales ab eo sunt traditae, ceteri, tamquam ita necesse sit,
6 sequuntur. floruit autem circa Philippum et usque ad suc-
cessores Alexandri pictura praecipue, sed diversis virtutibus.
nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius,
facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus, quas *φαντασίας*
vocant, Theon Samius, ingenio et gratia, quam in se ipse
maxime iactat, Apelles est praestantissimus. Euphranorem
admirandum facit quod et ceteris optimis studiis inter
praecipuos et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.
7 Similis in statu*ariis* differentia. nam duriora et Tusca-
nicis proxima Callon atque Hegesias, iam minus rigida
Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. diligentia
ac decor in Polyclito supra ceteros, cui quamquam a pleris-
que tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse
8 pondus putant. nam ut humanae formae decorem addiderit
supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur.
quin aetatem quoque graviorem dicitur refugisse nihil ausus
ultra leves genas. at quae Polyclito defuerunt, Phidiae
9 atque Alcameni dantur. Phidias tamen dis quam hominibus
effi*ng*endis melior artifex creditur, in ebore vero longe citra
aemulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis aut Olympium
in Elide Iovem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid
etiam receptae religioni videtur: adeo maiestas operis deum
aequavit. ad veritatem Lysippum ac Praxitelen accessisse
optime adfirmant: nam Demetrius tamquam nimius in ea
reprehenditur et fuit similitudinis quam pulchritudinis
amantior.

---

4 Memor. 3, 10, 1

---

21 statuariis *Christ*, statuis *libri* — 30 effingendis *Duker ad Suet. Dom. 9 ed. Oudendorp*, efficiendis *libri*.

In oratione vero si species intueri velis, totidem paene 10 reperias ingeniorum quot corporum formas. sed fuere quaedam genera dicendi condicione temporum horridiora, alioqui magnam iam ingenii vim prae se ferentia. hinc sint Laelii, Africani, Catones etiam Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Callonas appelles. mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. tum deinde efflorescat non multum 11 inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. hic vim Caesaris, indolem Caeli, subtilitatem Calidi, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalae, sanctitatem Calvi, gravitatem Bruti, acumen Sulpici, acerbitatem Cassi reperiemus: in iis etiam, quos ipsi vidimus, copiam Senecae, vires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi. at M. Tullium non illum habemus 12 Euphranorem circa plures artium species praestantem, sed in omnibus, quae in quoque laudantur, eminentissimum. quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem et Asianum et redundantem et in repetitionibus nimium et in salibus aliquando frigidum et in compositione fractum, exultantem ac paene, quod procul absit, viro molliorem: postea vero quam triumvirali pro- 13 scriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui aemulabantur, adulatores etiam praesentis potentiae non responsurum invaserunt. ille tamen, qui ieiunus a quibusdam et aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire quam nimiis floribus et ingenii adfluentia potuit. falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. praecipue vero presserunt eum qui videri Atticorum imita- 14 tores concupierant. haec manus quasi quibusdam sacris initiata ut alienigenam et parum superstitiosum devinctumque illis legibus insequebatur, unde nunc quoque aridi et exsuci et exsangues. hi sunt enim, qui suae imbecillitati sanitatis 15 appellationem, quae est maxime contraria, obtendant: qui quia clariorem vim eloquentiae velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. quibus quia multa et pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

Et antiqua quidem illa divisio inter Atticos atque 16 Asianos fuit, cum hi pressi et integri, contra inflati illi et inanes haberentur, in his nihil superflueret, illis iudicium

5 tu *fort. delendum.*

maxime ac modus deesset. quod quidam, quorum et Santra
est, hoc putant accidisse, quod paulatim sermone Graeco
in proximas Asiae civitates influente nondum satis periti
loquendi facundiam concupierint, ideoque ea, quae proprie
signari poterant, circuitu coeperint enuntiare ac deinde
17 in eo perseverarint. mihi autem orationis differentiam
fecisse et dicentium et audientium naturae videntur,
quod Attici limati quidam et emuncti nihil inane aut
redundans ferebant, Asiana gens tumidior alioqui atque
18 iactantior vaniore etiam dicendi gloria inflata est. tertium
mox qui haec dividebant adiecerunt genus Rhodium, quod
velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt: neque
enim Attice pressi neque Asiane sunt abundantes, ut aliquid
19 habere videantur gentis, aliquid auctoris. Aeschines enim,
qui hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum,
quae, velut sata quaedam caelo terraque degenerant, sapo-
rem illum Atticum peregrino miscuerunt. lenti ergo quidam
ac remissi, non sine pondere tamen, neque fontibus puris
neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.
20 Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus
Atticorum. in quo ut est aliquid inter ipsos commune, id
est iudicium acre tersumque, ita ingeniorum plurimae
21 formae. quapropter mihi falli multum videntur qui solos
esse Atticos credunt tenues et lucidos et significantes, sed
quadam eloquentiae frugalitate contentos ac semper manum
intra pallium continentes. nam quis erit hic Atticus? sit
Lysias: hunc enim amplectuntur amatores istius nominis
modum. non igitur iam usque ad Coccum et Andocidem re-
22 mittemur. interrogare tamen velim, an Isocrates Attice dixerit:
nihil enim tam est Lysiae diversum. negabunt: at eius schola
principes oratorum dedit. quaeratur similius aliquid. Hype-
rides Atticus? certe, at plus indulsit voluptati. transeo
plurimos, Lycurgum, Aristogitona et his priores Isaeum,
Antiphonta: quos ut homines inter se genere similes, differen-
23 tes dixeris specie. quid ille, cuius modo fecimus mentionem,
Aeschines? nonne his latior et audentior et excelsior? quid
denique Demosthenes? non cunctos illos tenues et circum-
spectos vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione superavit?
non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus
24 nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud
ius iurandum per caesos in Marathone ac Salamine pro-
pugnatores rei publicae satis manifesto docet, praeceptorem

eius Platonem fuisse? quem ipsum num Asianum appella-
bimus plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparan-
dum? quid Periclea? similemne credimus Lysiacae gracili-
tati, quem fulminibus et caelesti fragori comparant comici,
dum illi conviciantur? quid est igitur, cur in iis demum, 25
qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem
putent, ibi demum thymum redolere dicant? quos ego
existimo, si quod in iis finibus uberius invenerint solum
fertilioremve segetem, negaturos Atticam esse, quod plus
quam acceperit seminis reddat, quia hanc eius terrae fidem
Menander eludit. ita nunc, si quis ad eas Demosthenis 26
virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae defuisse
ei sive ipsius natura seu lege civitatis videntur, adiecerit,
ut adfectus concitatius moveat, audiam dicentem 'non fecit
hoc Demosthenes'? et si quid numeris exierit aptius (fortasse
non possit, sed tamen si quid exierit), non erit Atticum?
melius de hoc nomine sentiant credantque, Attice dicere
esse optime dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Graecos 27
magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispo-
sitione, consilio, ceteris huius generis artibus similis Graecae
ac prorsus discipula eius videtur, ita circa rationem eloquendi
vix habere imitationis locum. namque est ipsis statim sonis
durior, quando et iucundissimas ex Graecis litteras non
habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus
nullae apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus,
quotiens illorum nominibus utimur (quod cum contingit, 28
nescio quo modo velut hilarior protinus renidet oratio, ut
in 'zeph*y*ris' et 'zop*ho*ris': quae si nostris litteris scribantur,
surdum quiddam et barbarum efficient) et velut in locum
earum succedunt tristes et horridae, quibus Graecia caret.
nam illa, quae est sexta nostrarum, paene non humana 29
voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium
efflanda est: quae, etiam cum vocalem proxima accipit,
quassa quodam modo, utique quotiens aliquam consonantium
frangit, ut in hoc ipso 'frangit', multo fit horridior. Aeolicae
quoque litterae, qua 'servum cervumque' dicimus, etiam si

4 cf. Cic. de Orat 3, 34 — 11 cf. Menander apud Stob. Flor. 57, 5

29 zephyris *edd. vett.*, zephiris B — zophoris *Christ*, zopyris Bn, zophiris Bg.

forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.
30 duras et illa syllabas facit, quae ad coniungendas demum
subiectas sibi vocales est utilis, alias supervacua, *ut* 'equos'
hac et 'ae*qu*um' scribimus, cum etiam ipsae hae vocales
duae efficiant sonum, qualis apud Graecos nullus est,
31 ideoque scribi illorum litteris non potest. quid quod plera-
que nos illa quasi mugiente littera cludimus *m*, qua nullum
Graece verbum cadit? at illi ny iucundam et in fine prae-
cipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quae est apud
32 nos rarissima in clausulis. quid quod syllabae nostrae in b
litteram et d innituntur adeo aspere, ut plerique non anti-
quissimorum quidem, sed tamen veterum mollire tempta-
verint non solum 'aversa' pro 'a*b*versis' dicendo, sed et in
33 praepositione b litterae absonam et ipsam *s* subiciendo? sed
accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa
minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta
umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem
vel duas graves cadit semper. itaque tanto est sermo
Graecus Latino iucundior, ut nostri poetae, quotiens dulce
34 carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent. his
illa potentiora, quod res plurimae carent appellationibus,
ut eas necesse sit transferre aut circumire: etiam in iis,
quae denominata sunt, summa paupertas in eadem nos
frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed
linguarum etiam inter se differentium copia est.

35 Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis
Attici, det mihi in *e*loquendo eandem iucunditatem et parem
copiam. quod si negatum est, sententias aptabimus iis
vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut
non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus,
36 ne virtus utraque pereat ipsa confusione: nam quo minus
adiuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. sensus
sublimes variique eruantur: permovendi omnes adfectus
erunt, oratio translationum nitore inluminanda. non possumus
esse tam graciles, simus fortiores: subtilitate vincimur,
valeamus pondere: proprietas penes illos est certior, copia
37 vincamus. ingenia Graecorum etiam minora suos portus
habent, nos plerumque maioribus velis movemur: validior

3 utilis *edd. vett.*, utilitas B — ut *add. edd. vett.* — 4 aequum *Buttmann*, aecum B — 7 m Voss. 1, in B — 13 abuersis T, aduersis B — 14 s *ed. Ald.*, f *libri* — 27 eloquendo *ed. Leid.*, loquendo B.

spiritus nostros sinus tendat, non tamen alto semper fere-
mur: nam et litora interim sequenda sunt. illis facilis per
quaelibet vada accessus: ego aliquid, non multo tamen,
altius, in quo mea cumba non sidat, inveniam. neque enim, 38
si tenuiora haec ac pressiora Graeci melius in eoque vinci-
mur solo et ideo in comoediis non contendimus, prorsus
tamen omittenda pars haec orationis, sed exigenda ut optime
possumus: possumus autem rerum et modo et iudicio esse
similes, verborum gratia, quam in ipsis non habemus, ex-
trinsecus condienda est. an non in privatis et acutus et *non* 39
indistinctus et non super modum elatus M. Tullius? non in
M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato
in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? cui porro
non satis est quo nihil esse melius potest?

Adhuc quidam nullam esse naturalem putant eloquen- 40
tiam, nisi quae sit cotidiano sermoni simillima, quo cum
amicis, coniugibus, liberis, servis loquamur, contento pro-
mere animi voluntatem nihilque arcessiti et elaborati
requirente: quidquid huc sit adiectum, id esse adfectationis
et ambitiosae in loquendo iactantiae, remotum a veritate
fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum natura
sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum 41
corpora, etiam si validiora fiant exercitatione et lege quadam
ciborum, non tamen esse naturalia atque ab illa specie,
quae sit concessa hominibus, abhorrere. quid enim, inquiunt,
attinet circuitu res ostendere et translationibus, id est aut
pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint adsignata
nomina? denique antiquissimum quemque maxime secundum 42
naturam dixisse contendunt: mox poetis similiores extitisse,
etiam si parcius, simili tamen ratione falsa et impropria
virtute*s* ducentes. qua in disputatione nonnihil veri est,
ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum
a propriis atque communibus. si quis tamen, ut in loco 43
dixi compositionis, ad necessaria, quibus nihil minus est,
aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehen-
dendus. nam mihi aliam quandam videtur habere naturam
sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: cui si res modo
indicare satis esset, nihil ultra verborum proprietatem
elaboraret: sed cum debeat delectare, movere, in plurimas
animum audientis species impellere, utetur his quoque

---

10 non *add. edd. vett.* — 31 virtutes *ed. Ald*, uirtute B.

adiutoriis, quae sunt ab eadem nobis concessa natura: 44 nam et lacertos exercitatione constringere et augere vires et colorem trahere naturale est. ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur et *e*loquendo dulcis magis. quod si non eveniret, omnes pares essent: et idem homines aliter de re al*ia* loquuntur et s*er*vant personarum discrimina. ita, quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis 45 secundum naturam eloquentiae dicit. quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil e*tiam* temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque adfectius postulantibus. itaque non solum ad priores Cat*on*e Gracchisque, sed ne ad hos quidem ipsos oratorem adligandum puto. atque id fecisse M. Tullium video, ut cum *plurim*um utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum et suam se rem agere diceret, ageret autem maxime litigatoris: nam 46 hoc ipso proderat, quod placebat. ad cuius voluptates nihil equidem, quod addi possit, invenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus plures: ne*mp*e enim fieri potest salva tractatione causae et dicendi auctoritate, si non crebra haec lumina 47 et continua fuerint et invicem offecerint. sed me hactenus cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne hir*t*a toga sit, non ut serica, ne intonsum caput, non *ut* in gradus atque anulos comptum, cum eo quod, si non ad luxuriam ac libidinem referas, eadem speciosiora quoque sint quae 48 honestiora. ceterum hoc, quod vulgo sententias vocamus, quod veteribus praecipueque Graecis in usu non fuit (apud Ciceronem enim invenio), dum rem contineant et copia non redundent et ad victoriam spectent, quis utile neget? feriunt animum et uno ictu frequenter impellunt et ipsa brevitate magis haerent et de*lecta*tione persuadent.

49 A*t* sunt qui haec excitatiora lumina, etiam si dicere permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus: *n*am plurimi eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt, ideoque in agendo

4 eloquendo *edd. vett.*, loquendo **G** — 6 alia locuntur *Halm*, allocuntur **G** — servant *ed. Gryph. 1536*, saluant **G** — 9 etiam *ed. Camp.*, est **G** — 11 Catone *Obrecht*, Catime **G** — 13 plurimum *Christ*, omnium **G** — 16 placebat *edd. vett.*, placet **G** — 18 nempe *Becher*, neque *libri* — 21 hirta toga *Burman*, hiratoga **G** — 22 ut *add. Halm* — 27 non cod. Vallensis, dum **G** — 30 delectatione *Pottier*, deiectione **G** — 31 at *ed. Camp.*, ac **G** — 34 nam plurimi *Halm*, ā plurimis **G**.

clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox
litteris reliquisse, ut Periclen, ut Demaden: rursus alios
ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse,
ut Isocraten: praeterea in agendo plus impetum *valere* 50
plerumque et petitas vel paulo licentius voluptates, com-
movendos enim esse d*u*cendosque animos imperitorum:
a*t* quo*d* libris dedicatum in exemplum edatur, et tersum
ac limatum et ad legem ac regulam compositum esse
oportere, quia veniat in manus doctorum et iudices artis
habeat artifices. quin illi subtiles, ut s*ibi*me*t* ac mult*i*s per- 51
suaserunt, magistri *παράδειγμα* dicendo, *ἐνθύμημα* scribendo
esse a*p*tius tradiderunt. mihi unum atque idem videtur
bene dicere ac bene scribere, neque aliud esse oratio
scripta quam monumentum actionis habitae. itaque nullas
non, ut opinor, debet habere virtutes, *virtutes* dico, non
vitia. nam imperitis placere aliquando quae vitiosa sint
scio: quo different igitur? quod si mihi des consilium iudi- 52
cum sapientium, perquam multa recidam ex orationibus
non Ciceronis modo, sed etiam eius, qui est *str*ictior multo,
Demosthenis. neque enim adfectus omnino movendi erunt
nec aures delectatione mulcendae, cum etiam prooemia
supervacua esse apud tales Aristoteles existimet, non enim
trahentur his illi sapientes: proprie et significanter rem
indicare, probationes colligere satis est. cum vero iudex 53
detur aut populus aut ex populo laturique sententiam indocti
saepius atque interim rustici, omnia, quae ad obtinendum
quod intendimus prodesse credemus, adhibenda sunt, eaque
et cum dicimus promenda et cum scribimus ostendenda
sunt, si modo ideo scribimus, ut doceamus, quo modo dici
oporteat. an Demosthenes male sic egisset, ut scripsit, aut 54
Cicero? aut eos praestantissimos oratores alia re quam
scriptis cognoscimus? melius egerunt igitur an peius? nam
si peius, sic potius oportuit dici, ut scripserunt, si melius,
sic potius oportuit scribi, ut dixerunt. quid ergo? semper 55

---

22 Rhet. 3, 13

---

4 valere *add Halm*, posse *edd. vett.* — 6 ducendosque *Burman*, docendosque **G** — 7 at . . . edatur *Halm*, ad quos libris dedicatorum in exemplum edantur **G** — 10 sibimet ac multis *Gesner* (sibi ac multis *Burman*), similes ac multos **G** — 12 aptius *Daniel in ed. Leid.*, altius **G** — 15 virtutes *add. Buttmann* — 19 strictior *ed. Tarvisiana*, fictior **G** — 25 laturique sint *Halm.*

sic aget orator, ut scribet? si licebit, semper. *si vero* qua*ndo*
impediant brevitate tempora a iudice data, multum ex eo,
quod *oportuit* dici, recidetur, editio habebit omnia. quae
tamen secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita
posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non tem-
56 poris. nam id quoque plurimum refert, quo modo audire iudex
velit, atque eius vultus saepe ipse rector est dicentis,
ut Cicero praecipit. ideoque instandum iis, quae placere
intellexeris, resiliendum ab iis, quae non recipientur. sermo
ipse, qui facillime iudicem doceat, aptandus. nec id mirum
57 sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. prudenter
enim qui*dam*, cum interrogasset rusticum testem, *an* Am-
phionem nosset, negant*e* eo, detraxit adspirationem breviavitque
secundam eius nominis syllabam, et ille eum sic optime norat.
huius modi casus efficient, ut aliquando dicatur aliter quam
scribitur, cum dicere, quo modo scribendum est, non licet.
58 Altera est divisio, quae in tres partes et ipsa discedit,
qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se
videntur. namque unum subtile, quod *ἰσχνόν* vocant, alte-
rum grande atque robustum, quod *ἁδρόν* dicunt, con-
stituunt, tertium alii medium ex duobus, alii floridum
59 (namque id *ἀνθηρόν* appellant) addiderunt. quorum tamen
ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi,
tertium illud, utrocumque est nomine, delectandi sive, ut
alii dicunt, conciliandi praestare videatur officium, in docendo
autem acumen, in conciliando lenitas, in movendo vis
exigi videatur. itaque illo subtili praecipue ratio narrandi
probandique consistet, *est*que id etiam detractis ceteris vir-
60 tutibus suo genere plenum. medius hic modus et trans-
lationibus crebrior et figuris erit iucundior, egressionibus
amoenus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen
ut amnis lucidus quidem, sed virentibus utrimque *r*ipis
61 inumbratus. at ille, qui saxa devolvat et pontem indignetur

---

7 e libr. rhet. fr. 6 H. — 33 Verg. Aen. 8, 728

---

1 si vero quando *Woelfflin*, steterunt quae **G**, sin erunt quae *Gertz* — 3 oportuit *Christ*, potuit *libri* — recidetur **Par.** 2, reciderunt **G** — 3, 4 quae tamen *Halm*, quaedam **G** — 12 quidam *Halm*, qui *libri* — an *ed. Tarvisiana*, ad **G** — 13 negante eo *ed. Ald.*, neganteo **G** — 18 discedit *edd. vett.*, descendit **G** — 22 *ἀνθηρόν* *ed. Tarvisiana*, anaeponim **G** — 23 movendi *edd. vett.*, amouendi **G** — 24 utrocumque *edd. vett.*, est *hoc loco Halm*, est ultrorumque **G** — 28 probandi *om.* **G**, *habet* **T** — est *addidi* — 32 ripis inumbratus *G. Meyer*, sipisim umbratus **G**.

et ripas sibi faciat, multus et torrens iudicem vel nitentem contra feret cogetque ire, qua rapiet. hic orator et defunctos excitabit ut Appium Caecum, apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquandoque *ut* Ciceronem in oratione contra Catilinam in senatu adloquetur. hic et amplificationibus 62
extollet orationem et in superlationem quoque erigetur: quae Charybdis tam vorax? et Oceanus medius fidius ipse: nota sunt enim etiam studiosis haec lumina. hic deos ipsos in congressum prope suum sermonemque deducet: vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales. hic iram, hic misericordiam inspirabit: hoc dicente iude*x* *deos* appella*b*it et fle*b*it et per omnes adfectus trac*tus* huc atque illuc sequetur nec doceri desiderabit. quare si ex tribus his generibus necessario sit 63
eligendum unum, quis dubitet hoc praeferre omnibus, et validissimum ali*o*qui et maximis quibusque causis accommodatissimum? nam et Homerus brevem quidem cum 64
iucunditate et propriam (id enim est non deerrare verbis) et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quae sunt virtutes generis illius primi, et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem, qua certe delectatione nihil fingi maius potest: sed summam *ex*p*res*surus in Ulixe facundiam, et magnitudinem illi v*o*cis et v*im* orationis *ni*vibus *hibernis* copia verborum atque impetu parem tribuit. cum hoc igitur nemo mortalium con- 65
tendet, hunc ut deum homines intuebuntur. hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat, haec est vere dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia 66
est. nam ut inter gracile validumque tertium aliquid con-

---

3 Cic. p. Cael. c. 14 sqq. — 5 in Catil. 1, 7, 17 — 7 Cic. Phil. 2, 27, 67 — 10 p. Mil. 31, 85 — 18 Hom. Il. 3, 214 sqq. — 22 ib. 1. 249 — 24 ib. 3, 221 sqq. — 26 Hom. Od. 8, 173

---

4 aliquandoque ut *nos*, aliquandoque *libri*, aliquemque ut apud *R. Stephanus*, aliquemque ut *ed. Leid.* — 13 iudex . . . flebit *Madvig*, iudet appellauit et fleuit G — 14 tractus *Madvig*, tractatus G — 17 alioqui *edd. vett.*, aliqui G — 23, 24 expressurus *Seyffert in Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1861*, *p. 298*, regressurus est G — 24, 25 vocis et vim orationis *Seyffert ib.*, uicisset cum orationi G — 25 nivibus hibernis copia *ed. Leid.*, similibus et copia G.

stitutum est, ita horum inter se intervalla sunt atque inter haec ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum.
67 nam et subtili plenius aliquid atque subtilius et vehementi remissius atque vehementius invenitur, ut illud lene aut adscendit ad fortiora aut ad tenuiora submittitur. ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quae utique aliquo momento inter se differant: sicut quattuor ventos generaliter *a* totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii et eorum varia nomina et quidam etiam
68 regionum ac fluminum proprii deprehenduntur. eademque musicis ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque his, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

69 Plures igitur etiam eloquentiae facies, sed stultissimum quaerere, ad quam se recturus sit orator, cum omnis species, quae modo recta est, habeat usum, atque id ipsum non sit oratoris, quod vulgo genus dicendi vocant. utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causa modo, sed pro par-
70 tibus causae. nam ut non eodem modo pro reo capitis et in certamine hereditatis et de interdictis ac sponsionibus et de certa credita dicet, sententiarum quoque in senatu et contionum et privatorum consiliorum servabit discrimina, multa ex differentia personarum, locorum temporumque mutabit: ita in eadem oratione *aliter concitabit*, aliter conciliabit, non ex isdem haustibus iram et misericordiam petet, alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.
71 non unus color prooemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis servabitur. dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter [dulciter], breviter, urbane,
72 non ubique similis, sed ubique par sibi. sic fiet cum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat utiliter et ad efficiendum quod intendit potenter, tum laudem quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequetur.

73 Falluntur enim plurimum qui vitiosum et corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia exultat aut puerilibus sententiolis lascivit aut immodico tumore turgescit

2 eorum *edd. vett.*, quorum *libri* — 8 a *add. Badius* — 25 aliter concitabit *add. Halm* — 27 *fort.* alias ad mitigandum *post* movendum *inserendum* — 31 dulciter *incl. Christ* — 35 consequetur *ed. Camp.*, consequatur *libri.*

aut inanibus locis bacchatur aut casuris, si leviter excu-
tiantur, flosculis nitet aut praecipitia pro sublimibus habet
aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque
plausibile. quod quidem placere multis nec infitior nec 74
miror: est enim iucunda auri ac favorabilis qualiscumque
eloquentia et ducit animos naturali voluptate vox omnis,
neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli, quo
minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi
corona est. ubi vero quid exquisitius dictum accidit auribus 75
imperitorum, qualecumque id est, quod modo se ipsi posse
desperent, habet admirationem, neque immerito: nam ne
illud quidem facile est. sed evanescunt haec atque *e*moriuntur
comparatione meliorum, ut lana tincta fuco citra purpuras
placet: at si contuleris *Tyriae* eam lacernae, con-
spectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. si vero iudi- 76
cium his corruptis acrius adhibeas ut fucin*i*s sulpura, iam
illu*m*, quo fefellera*n*t, exua*n*t mentitum colorem et quadam
vix enarrabili foeditate pallescant. lucent igitur haec citra
solem, ut quaedam exigua animalia igniculi videntur in
tenebris. denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator 77
optime tantum, sed etiam facillime faciet. neque enim vim
summam dicendi *et* os admiratione dignum infelix usque ad
ultimum sollicitudo persequitur, oratorem macerat et coquit
aegre verba vertentem et perpendendis coagmentandisque
eis intabescentem. nitidus ille et sublimis et locuples cir- 78
cumfluentibus undique eloquentiae copiis imperat: desinit
enim in adversa niti qui pervenit in summum. scandenti
circa ima labor est, ceterum quantum processeris, mollior
clivus ac laetius solum. et si haec quoque iam lenius supina 79
perseverantibus studiis evaseris, inde fructus inlaborati
offerunt sese et omnia sponte proveniunt, quae tamen cotidie
nisi decerpantur, arescunt. sed et copia habe*a*t modum,
sine quo nihil nec laudabile nec salutare est, et nitor ille

14 Rem. amor. 707 sqq.

5 iucunda auri *Gesner*, iuc. auribus *Halm*, iocundiores G — 12 emoriuntur *ed. Gryph.*, moriuntur G — 14 Tyriae *add. Aldrouandus de Testaceis 3, 5* — eam *Heinsius*, etiam G — 16 fucinis *Buttmann* fucinus G — 17 illum . . . exuant *Buttmann*, illud q. fefellerat exuat G — 23 et os *Halm*, eos G — 24 nec *ante* oratorem *delevit Haupt* — 30 clivus *Hardouin* (G cliuos), clives T, dives M S — 33 habeat *Heindorf*, habet *libri*.

80 cultum virilem et inventio iudicium. sic erunt magna, non
nimia, sublimia, non abrupta, fortia, non temeraria, severa,
non tristia, gravia, non tarda, laeta, non luxuriosa, iucunda,
non dissoluta, grandia, non tumida. similis in ceteris ratio
est ac tutissima fere per medium via, quia utriusque ultimum
vitium est.

Conclusio.

1 XI. His dicendi virtutibus usus orator in iudiciis, con-
siliis, contionibus, senatu, in omni denique officio boni civis
finem quoque dignum et optimo viro et opere sanctissimo
faciet, non quia prodesse umquam satis sit et illa mente
atque illa facultate praedito non optandum operis pulcher-
rimi quam longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque
2 prospicere, ne quid peius quam fecerit faciat. neque enim
scientia modo constat orator, quae augetur annis, sed voce,
latere, firmitate: quibus fractis aut imminutis aetate seu
valetudine cavendum est, ne quid in oratore summo desi-
deretur, n*e* inter*si*stat fatigatus, ne quae dicet parum audiri
3 sentiat, ne se quaerat priorem. vidi ego longe omnium, quos
mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium
Afrum valde senem cotidie aliquid ex ea, quam meruerat
auctoritate perdentem, cum agente illo, quem principem
fuisse quondam fori non erat dubium, alii, quod indignum
videatur, riderent, alii erubescerent: quae occasio *de* illo
4 fuit dicendi, malle eum deficere quam desinere. neque erant
illa qualiacumque mala, sed minora. quare antequam in has
aetatis veniat insidias, receptui canet *et* in portu*m* integra
nave perveniet. neque enim minores eum, cum id fecerit,
studiorum fructus prosequentur. aut ille monumenta rerum
posteris aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinat, *i*ura
quaerentibus reddet aut eloquentiae componet artem aut
5 pulcherrimis vitae praeceptis dignum os dabit. frequentabunt
vero eius domum optimi iuvenes more veterum et vere
dicendi viam velut ex oraculo petent. hos ille formabit
quasi eloquentiae parens, et ut vetus gubernator litora et

---

30 de Orat. 1, 42, 190

---

4 grandia Goth., fortia G — 18 ne *ed. Ald.*, non *libri* — inter-
sistat Goth., interstat G — 24 de *add. Halm* — 27 et in portum *edd.
vett.*, in portu et G — 30 destinabat iura quaerentibus *Obrecht*, destinatur
(destinat *codex* Almelovenianus) aquerentibus G.

portus et quae tempestatium signa, quid secundis flatibus,
quid adversis ratio poscat, docebit, non humanitatis solum
communi ductus officio, sed amore quodam operis: nemo
enim minui velit id, in quo maximus fuit. quid porro est 6
honestius quam docere quod optime scias? sic ad se
Caelium deductum a patre Cicero profitetur, sic Pansam,
Hirtium, Dolabellam in morem praeceptoris exercuit cotidie
dicens audiensque. ac nescio an eum tu*m* beatissimum credi 7
oporteat fore, cum iam secretus et consecratus, liber in-
vidia, procul contentionibus famam in tuto collocarit et
senti*e*t vivus eam, quae post fata praestari magis solet,
venerationem, et quid apud posteros futurus sit videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quae- 8
que antea scierim quaeque operis huiusce gratia potuerim
inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum,
si qui forte cognoscere v*eli*nt, protulisse. atque id viro bono
satis est, docuisse quod scierit. vereor tamen, ne aut magna 9
nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse et
dicendi peritum velim, aut multa, qui tot artibus in pueritia
discendis morum quoque praecepta et scientiam iuris civilis
praeter ea, quae de eloquentia tradebantur, adiecerim, qui-
que haec operi nostro necessaria esse crediderint, velut
mor*a*m rei perhorrescant et desperent ante experimentum.
qui primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, 10
quam potens efficiendi quae velit, cum maria transire, side-
rum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum paene
dimetiri minores, sed difficiliores artes potuerint. tum cogi-
tent, quantam rem petant quamque nullus sit hoc proposito
praemio labor recusandus. quod si mente conceperint, huic 11
quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque imper-
vium neque saltem durum putent. nam id, quod p*r*ius quod-
que maius est, ut boni viri simu*s*, voluntate maxime con-
stat: quam qui vera fide induerit, facile easdem, qu*a*e
virtutem docent, artes accipiet. neque enim aut tam per- 12
plexa aut tam numerosa sunt quae prae*cipi*untur, ut non

6 p. Cael. 4, 10

2 ratio *Spalding* (G), ratus T — 8 tum beatissimum *edd. vett.*, turbatissimum G — 11 sentiet *Obrecht*, sententia et G, senciat et M — 16 velint *nos*, uoluissent *libri* — 23 moram *Buttmann*, morem G — 31 prius *edd. vett.*, pius G — 32 simus . . . constat *edd. vett.*, simul uoluntatem m. constant G — 33 easdemque G — 35 praecipiuntur *Buttmann*, praemuntur G.

paucorum admodum annorum intentione discantur. longam
enim facit operam, quod repugnamus: brevis est institutio
vitae honestae beataeque, si cedas *naturae.* natura enim nos ad
mentem optimam genuit, adeoque discere meliora volenti-
bus promptum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis,
13 malos esse tam multos. nam ut aqua piscibus, ut sicca ter-
renis, circumfusus nobis spiritus volucribus convenit, ita
certe facilius esse oportebat secundum naturam quam contra
eam vivere. cetera vero, etiam si aetatem nostram non
spatio senectutis, sed *tem*pore adulescentiae metiamur, ab-
unde multos ad discendum annos habent: omnia enim bre-
14 viora reddet ordo et ratio et m*o*d*u*s. sed culpa est in prae-
ceptoribus prima, qui libenter detinent quo*s* occupaverunt,
partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim am-
bitio*ne*, quo difficilius *videatur esse* quod pollicentur, partim
etiam inscientia tradendi vel neglegentia. proxima in nobis,
qui morari in eo, quod novimus, *quam* discere quae nondum
15 scimus melius putamus. nam ut de nostris potissimum
studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more
est plurimorum, ut de his, a quibus magna in hoc pars
aetatis absumitur, taceam, declamitare in schola et tantum
laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico
tempore imaginem veri discriminis et dicendi leges com-
16 perisse? quod non eo dico, quia sit umquam omittenda
dicendi exercitatio, sed quia non in una sit eius specie
consenescendum. *res varias* cognoscere et praecepta vivendi
perdiscere et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici
sumus. dicendi ratio talis, ut non multos *poscat* annos. quae-
libet enim ex iis artibus, quarum habui mentionem, in
paucos libros contrahi solet, adeo non est infinito spatio
a*d* traditione*m* opus. reliqua est *exercitatio,* quae vires cito
17 facit, cum fecit, tuetur. rerum cognitio cotidie crescit, et
tamen quam multorum ad eam librorum necessaria lectio
est, quibus aut rerum exempla ab historicis aut dicendi
ab oratoribus petuntur, philosophorum quoque consultorum-

3 cedas **Par.** 1, credas *cett.* — naturae *add. Christ* — 10 tempore *edd. vett.*, corpore **G** — 12 modus *edd. vett.*, mundos **G** — 13 quos *add. ed. Basil. 1529 in marg.*, quod **G** *in ras.* — 14, 15 ambitione *edd. vett*, ambitio **G** — 15 videatur esse *add. Halm* — 17 quam *add. edd vett.* — 24 quia *dett.*, qua **G** — 26 res varias *add. Halm* — 28 poscat *add. hoc loco Halm, edd. vett. post* annos. *in* **G** *ante* annos *erasum est vocabulum, cuius primae litterae* po *videntur fuisse.* — 29 artibus **Par.** 2 *m. 2*, partibus *cett.* — 31 ad traditionem *Halm*, ac traditione **G** — exercitatio *add. Halm* — 34 historicis *edd. vett.*, historiis **G**.

que opiniones, si utilia velimus legere, non, quod *ne fieri*
quidem potest, omnia. sed breve nobis tempus nos facimus: 18
quantulum enim studiis partimur? alias horas vanus salu-
tandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula,
alias convivia trahunt. adice tot genera ludendi et insanam
corporis curam, peregrin*ation*es, rura, calculorum an*x*ia*m*
sollicitudine*m*, *invitamenta* libidinum et [vinum et] flag*rantibu*s
omni genere voluptatum animis ne ea quidem tempora
idonea, quae supersunt. quae si omnia studiis impenderen- 19
tur, iam nobis longa aetas et abunde satis ad discendum
spatii videretur *vel* diurna tantum computantibus tempora,
ut nihil noctes, quarum bona pars omni somno longior est,
adiuvarent. nunc computamus annos, non quibus studuimus,
sed quibus viximus. nec vero si geometrae *et musici* et 20
grammatici ceterarumque artium professores omnem suam
vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consum-
pserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda
desideremus. neque enim illi didicerunt haec usque in se-
nectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt ac tot annos
non in percipiendo exhauserunt, *sed in* praec*ipie*ndo.

Ceterum, ut de Homero taceam, in quo nullius non 21
artis aut opera perfecta aut certe non dubia vestigia re-
periuntur, ut Eleum Hippian transeam, *qui non* liberalium
modo disciplinarum prae se scientiam tulit, sed vestem et
anulum crepidasque, quae omnia manu sua fecerat, in usu
habuit, atque ita se praeparavit, ne cuius alterius opere
egeret: inlusi*ss*e tot *malis*, quo*t* summa senectus habet, uni-
versae Graeciae credimus Gorgian, qui quaerere auditores,
de quo quisque vellet, iubebat. quae tandem ars digna 22
litteris Platoni defuit? quot saeculis Aristoteles didicit, *u*t
non solum, quae ad philosophos atque oratores pertinent,
scientia complecteretur, sed animalium satorumque naturas
omnes perquireret! illis haec invenienda fuerunt, nobis
cognoscenda sunt. tot nos praeceptoribus, tot exemplis in-

---

1 si utilia *Christ*, sicuti alia *libri* — ne fieri *add. Halm* — 2 facimus *ed. Camp.*, fecimus *libri* — 5 adice tot *edd. vett*, adicet ut G — 6, 7 curam . . . flagrantibus *Halm*, vinum et *inclusi*, *om.* M S, curam peregrines r. c. ansia sollicitudine multae eam libidinum et uinum et flagitiis G — 11 spatii videretur *Rollin* (G), spatia uiderentur M S — vel *Buttmann*, ut G — 14 et musici *add. Halm*, *in* G *est rasura septem vel octo litterarum* — 20 sed in praecipiendo *dd. Halm*, a***p**p***do G — 23 qui non *add. edd. vett.* — 27 inlusisse *Bonnell*, inlusire G — malis *add. Bonnell* — quot *Bonnell*, quod G — 28 quaerere S, quaere G — 30 Platoni *edd. vett.*, platonis G — ut *edd. vett.*, ait G.

struxit antiquitas, ut possit videri nulla *s*orte nascendi aetas
23 felicior quam nostra, cui docendae priores elaborarunt. M. igitur Cato idem summus imperator, idem sapiens, idem orator, idem historiae conditor, idem iuris, idem rerum rusticarum peritissimus inter tot operas militiae, tantas domi contentiones rudi saeculo litteras Graecas aetate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quo-
24 que percipi posse, quae senes concupissent. quam multa, paene omnia tradidit Varro! quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? quid plura? cum etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris et rusticae et medicinae praecepta reliquerit, dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

25 At perficere tantum opus arduum et nemo perfecit. ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum capere id rerum naturam, *nec,* quidquid non est factum, ne fieri quidem posse, *t*um omnia, quae magna sunt atque admirabilia,
26 tempus aliquod, quo primum efficerentur, habuisse: nam et poet*ica* ab Homero et Vergilio tantum fastigium accepit et eloquentia a Demosthene atque Cicerone. denique quidquid est optimum ante non fuerat. verum etiam si qui summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, praeceptores non deerunt?), tamen est, ut Cicero ait, pulchrum
27 in secundis tertiisque consistere. neque enim, si quis Achillis gloriam in rebus bellicis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur, nec qui Homeri non † fuerunt * *. quin immo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi, qui sunt optimi, non fuissent, nec post Lucretium ac Macrum Vergilius nec post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec illi, qui post eos fuerunt.
28 verum ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. an Pollio et Messala, qui iam Cicerone arcem

---

25 Orat. 1, 4

---

1 sorte *ed. Badii 1519*, forte **A G** — 5 fuit *post* peritissimus *del. Stoer* — 17 nec *Zumpt*, eo **A** (?) **G** — 18 tum *ed. Camp.*, cum *libri* — 20 poetica *Halm*, poetas **G**, poesis **A**, *sed* sis *m. 2 in ras.* — et *post* accepit *Gernhard* (**A** *corr.*), *om.* **G** — 26 in rebus bellicis **A** *m. 2 in ras.*, inbecillis **G**, in bellicis **M** — 27, 28 nec . . . fuerunt *malo abesse, sed huc transponere verba v. 21, 22*: denique . . . fuerat — 32 qui . . . fuerunt **A**, post (*om* qui) eos uicerunt **G**.

tenente eloquentiae agere coeperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriae tradiderunt? alioqui pessime de rebus humanis perductae in summum artes mererentur, si quod optimum *fuisset idem ultimum* fuisset. adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus, 29 ac, si quis haec studia utilitate sola metiatur, paene illi perfectae par est. neque erat difficile vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde maiores opes, honores, amicitias, laudem praesentem, *gloriam* futuram hominibus contigisse: nisi indignum litteris esset ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes, sed voluptatem, quae fit ex virtutibus, peti dicunt. ipsam igitur orandi maiestatem, 30 qua nihil di immortales melius homini dederunt et qua remota muta sunt omnia et luce praesenti ac memoria posteritatis carent, toto animo petamus nitamurque semper ad optima, quod facientes aut evademus in summum aut certe multos infra nos videbimus.

Haec erant, Marcelle Vitori, quibus praecepta dicendi 31 pro virili parte adiuvari posse per nos videbantur, quorum cognitio studiosis iuvenibus si non magnam utilitatem adferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

---

4 fuisset *add. Halm* — idem ultimum *add. Buttmann* — 9 gloriam *addidi* — 16 luce **M a**, lucem **A**, lucent **G**.

Index personarum et rerum.*)

* Loci, quibus stellula praefixa est, fragmentum scriptoris continent.

Index

Scriptorum a Quintiliano citatorum, quorum opera extant.

Lectiones huius editionis ab editione C. Halmii *) discrepantes.

Prior scriptura est huius editionis, altera Halmianae.

I. Prooem. 6 (p. 4, 5) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | 22 (p. 6, 15) informandus est et — inf. e. ubi.

1, 5 (p. 7, 28) haerent quae — h. quo | 8 (p. 8, 6) eruditi plane — e. plene | 11 (p. 8, 22) rationi defuerit — r. defuerint | 13 (p. 8, 33) hinc enim — hoc e. | 26 (p. 10, 27, 28) est notum — e. inventum | et si quid — vel si q. 34 (p. 11, 25) occurrentibus — occurentibus *(error typogr.)* | 36 (p. 11, 32) usque ad mortem in mores — u. ad mores.

2, 3 (p. 12, 28) etiam si posset — e. si potest | 4 (p. 12, 31, 35) tam hercule laesae quam — t. h. q. | esse domesticus — d. e. | 5 (p. 13, 7) qui timebuntur — q. timebantur | 29 (p. 15, 35) vincere velit — v. velis | 30 (p. 16, 1) loquimur — loquitur.

3, 12 (17, 24) maxime mens est formanda — m. f. | 14 (p. 17, 31, 34) quamlibet et receptum — q. r. | iniuria — iniuria est.

4, 3 (p. 18, 24) cum loquendi — c. loquendo | 4 (p. 18, 37) utuntur — utantur | 5 (p. 19, 9) fideliter iecerit — f. iecit | 8 (p. 19, 26) non enim [sic] optumum dicimus aut optimum — n. e. sic optimum d. ut opimum | 9 (p. 19, 28) adspirationis notam — n. adsp. | 13 (p. 20, 20, 21) fit a lavando lautus — f. a. l. lotus | sed et quae — sed quae | 14 (p. 20, 25) in quibusdam [ipsa] — in q. ipsa | 16 (p. 21, 4) Ὀλυσσέα — Ὑλυσσέα | 17 (p. 21, 5) loco fuit? ut Menerva — l. f. M. | 25 (p. 22, 12) secretius ut Sullae — s. S.

5, 1 (p. 23, 8) Iam cum omnis oratio — I. c. or. | 8 (p. 24, 10, 16) quale sit — q. est | ductum est — adductum est | 9 (p. 24, 20) existimetur — existimatur | 12 (p. 24, 32, 33) at in eadem — at in eiusdem | Metteio Fufeteio — Mettoeo Fufettioeo | 15 (p. 25, 6) nam dua et — n. et dua et | 16 (p. 25, 13) [detractionem adiectionem] — detr. adiect. | 17 (p. 25, 22) ἐπισυναλοιφήν — συναλοιφήν | 18 (p. 25, 32) ducenda — dicenda | 20 (p. 26, 3, 4) triumpis — in triumpis | inscriptionibus — in inscr. | 23 (p. 26, 15) ut Marcipor — ut

*) eorum, quae Halmius postea mutavit (cf. II, 367–369), hoc loco ratio non est habita.

'Appi' | 24 (p. 26, 18) ut Atreus — ut Atrei | 29 (p. 27, 8) alias . . . alias — alia . . . alia | 31 (p 27, 17) [quia in eadem flexa et acuta] — quoniam est in flexa et acuta | 32 (p. 27, 22) ἰωτακισμοὺς et μυτακισμοὺς et λαβδακισμοὺς — ʟ et λ. | 33 (p. 27, 26) deprehendimus — repr. | 43 (p 29, 18) quod Antonius — quamquam id A. | 51 (p. 30, 12) accidunt — accident | 54 (p. 30, 27) inhonoratum — inhonoratam | 62 (p. 31, 27) quia longa sequenti — q. duabus longis sequentibus | 68 (p. 32, 23) cum sit 'epi' praepositio — c. s. praep.

6, 14 (p. 34, 37) ut non quamvis — ut c. nomina q. | 15 (p. 35, 5) flexus exeunt — fl. eunt | 29 (p. 37, 1, 3) ut cum M. — ut M. | ne mentiri — ne ementiri | 30 (p. 37, 8) aliquando consuetudini servit — aliaque quae c. serviunt | 31 (p. 37, 9, 10) sive illa ex — sive ex | praecipueque ab — praecipueque | 38 (p. 38, 13) stertere — strepere | ut a velo — ut a velocitate.

7, 1 (p. 39, 21) vocant, nos — vocant, hoc nos | 5 (p. 39, 39) per qu et um — per qu et m | 10 (p. 40, 16) ubi sola ponitur — ut s ponatur | 19 (p. 41, 18) in eadem — in eisdem | 34 (p. 43, 1) ut in epistulis — ut ep.

8, 6 (p. 43, 30) in iis — in his | 8 (p. 44, 6) [in primis copiam verborum] — in pr. c. v. | 14 (p. 44, 35) [et σχηματισμοὺς] — et σχηματισμοὺς.

10, 3 (p. 46, 36) triangulum aequis lateribus possit? — triangula a. l. possint? | 13 (p. 48, 26) quid de philosophis — de phil. | 18 (p. 49, 14) Hyperbolus — Hyberbolus *(error typogr.)* | 27 (p. 50, 19) ministrabat — monstrabat | 30 (p. 50, 27) antiquitus a Chirone atque Achille usque ad — antiq. usque a Ch. a. A. ad | 37 (p. 51, 30) et certis — ex certis.

11, 17 (p. 55, 6) uti — ut.

12, 16 (p. 57, 32) ad vilem usum — ad venalem usum.

II. 1, 2 (p. 59, 13) usque et ad — usque ac | 4 (p. 59, 24) poetarum historicorumque viribus — historicorum criticorumque v. | 13 (p. 60, 36) dabuntur illis — d. et i.

4, 2 (p. 64, 32) sit historia — s. historica | 6 (p. 65, 15) ubertatis — ubertati | 20 (p. 67, 17) instruitur, cum res poscet, usurus — instruit, c. r. p., usurum | 25 (p. 67, 41) namque hae — namque et hae | 26 (p. 68, 7) thesis — chriae | 30 (p. 68, 29) alioqui eum non — alioqui n. | 38 (p. 69, 25) solet — solent.

6, 2 (p. 73, 22) quam si ad — quam cum ad | 7 (p. 74, 8) expertos — expertas.

8, 3 (p. 75, 12) adiuvarent — adiuvarentur | 10 (p. 76, 2) deterendum — deserendum.

10, 8 (p. 78, 9) praeparat — praeparet *(error typogr.)* | 15 (p. 79, 4) suo quodque loco — suo quoque loco.

11, 2 (p. 79, 23) declamaverunt — exclamaverunt.

13, 3 (p. 82, 10, 14) instruat, derigat — i. ut d. | obstabit, si collibus — obst. coll. | 9 (p. 82, 37) adversa est *(sic scribendum est)* — a. sit | 12 (p. 83, 13) tantum ab altero — t. alt.

14, 2 (p. 84, 15) illa Flavi essentia — i. Plauti e. | 3 (p. 84, 20) ut ars rhetorica, navis — a. rh., ut n.

15, 1 (p. 85, 5) quaeritur. finitur — quae finitur | 7 (p. 86, 7) creditum est: et — creditum est. | 10 (p. 86, 23) auctor — actor | 34 (p. 89, 30) substantiae Cleanthis maxime — subst. maxime.

16, 5 (p. 91, 1) Glauciae fuere magistratus — Gl. m.

17, 19 (p. 94, 35) confiteor — confitebor | 32 (p. 96, 24) indulgeant — indulgent | 41 (p. 97, 30) via, id est ordine — viam atque ordinem.

18, 1 (p. 98, 12) ϑεωρητικὴ — Θεωρητικὴ *(error typogr.)*

19, 2 (p. 99, 1, 2) utriusque magnum, maius — utrisque maius | naturae credam esse — cr. n. e.

20, 5 (p. 99, 39) virtutis est — virtus est.

III. 1, 5 (p. 105, 7) vias inierunt — v. muniverunt.

4, 16 (p. 112, 9) cuius parte non — c. n. p.

5, 7 (p. 113, 11) ceterorumque quae — c. hae.

6, 3 (p. 115, 21) nomen [non] primum — n. n. p. | 12 (p. 116, 33) quae . . . positae — [q . . . p.] | 76 (p. 125, 34) non habes hoc — non habes | 94 (p. 128, 12) crimina vel omnia neget — c. n.

7, 6 (p. 130, 27) animalium, etiam — a. et etiam | 12 (p. 131, 12) Achille, interim — A. et i. | 13 (p. 131, 17) fuerunt, eo maiorem — f. m. | 20 (p. 132, 15) animi — animo | 27 (p. 133, 15) liberi sunt decori — l. dec.

8, 4 (p. 134, 13) ambigitur — ambigetur | 6 (p. 134, 22) non utique eget — n. ubique eget | 9 (p. 135, 4) Catilinario — Catilinae | 25 (p. 137, 4, 6) fieri non posse — f. n. possit | partem dixerunt — p. duxerunt | 62 (p. 142, 4) adfectatione — adfectione.

11, 1 (p. 145, 21) intellegitur res omnis — i. o. | 8 (p. 146, 24) unus est, ad — u. sit, ad | 19 (p. 148, 2) iudicationem esse voluerunt — iud. idem e. v.

IV. Prooem. 1 (p. 150, 3) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | dedicati — dicati.

1, 3 (p. 151, 30) possit — prosit | 7 (p. 152, 13) exemplo — exempli | 15 (p. 153, 13) augenda ac — augenda aut | 31 (p. 155, 17) fama iudiciorum — infamia iudiciorum | 32 (p. 155, 19) ab rogatione — ab oratione | 38 (p. 156, 18) quaedam et elevanda — q. et levanda | 40 (p. 156, 29) quibus recte — sunt q. r. | 44 (p. 157, 15) ut enim — nam ut | 47 (p. 157, 31) perfertur — profertur | 57 (p. 159, 11) artis est. nam — artis. n. | 65 (p. 160, 12) putant — putent | 72 (p. 161, 13, 15) si praeparatus — si sit pr. | eget — egeat | 76 (p. 161, 31) sive ad expositionem — s. in exp.

2, 13 (p. 164, 10) exanimem — examinem *(error typogr.)* | 22 (p. 165, 26) tu nescias — tu scias | 45 (p. 168, 40) dum percipiatur — d. repetatur |

55 (p. 170, 16) armatus, sollicitus contra — a. c. | 60 (p. 171, 1) nam ne contraria — nam id quidem, ne qua contr. | 69 (p. 172, 15) aliquid quo — a. quod | 70 (p. 172, 18) non defendamus narrantes — n. narr. | 71 (p. 172, 27) propositione — praep. | 89 (p. 175, 12) quod fingimus — q. fingemus | 93 (p. 175, 30) nostro ducuntur — n. dicuntur | 94 (p. 175, 35) fallacitate — facilitate | 111 (p. 178, 9) dum doceo — d. eum d.

3, 15 (p. 183, 6, 9) amplificatio, omnis minutio — a. min. | de religione, de officiis — religione, officiis.

4, 6 (p. 184, 25) dicor, sed nec — d., nec | 8 (p. 184, 30) et ratione — est rat.

5, 8 (p. 186, 14) quo quaque de re dicturi simus ordine — quid quaque de re d. s., ordine | 12 (p. 186, 33) erit iniustus — erit aut ini. | 14 (p. 187 11) potest qui — p. et qui | 22 (p. 188, 9, 15) aut etiam supervacua — superv. etiam | notata inscriptis — n. in inscr.

V. 2, 3 (p. 192, 5) aut inveniendum quod — a. videndum quid.

5, 2 (p. 193, 12) inspectio ipsa saepe etiam — insp. e. ipsa s.

6, 3 (p. 193, 28) agere rerum humanarum curam — a. c. r. h. | 6 (p. 194, 5) ne umquam — ne temere u.

7, 4 (p. 194, 26) est hic — et hic | 7 (p. 195, 3) senem vidi — s. colui | 13 (p. 195, 37, 38) quod cum — quod [cum] | videntur esse vera — videntur, re vera | tum multo magis — m. magis | 24 (p. 197, 12, 14) quia et in — q. ut in | quaesierit et — q. ita | 25 (p. 197, 17, 18) in actione testationibus aut — in a. aut | rogabatur, facilius — r. et f. | 31 (p. 198, 17) saepius imperitus — s. et inp.

8, 5 (p. 200, 8) ex sequenti — ex insequenti | 6 (p. 200, 12) possunt — possint.

9, 3 (p. 201, 1) quae quia sunt *ἄλυτα σημεῖα*, mihi — quia s. *ἄ. σ.* quae mihi | 6 (p. 201, 15) recurrunt — recurrent *(error typogr.)* | 8 (p 201, 23) adiuta — adiuncta.

10, 5 (p. 203, 12) appellatio et maxime in usu est posita, qua significatur — appellatione et m. in u. p. signif. | 10 (p. 204, 7) quod probationem praestat. Celsus quidem probationem — quod ** probationem | 12 (p. 204, 20) ea, in quae communi — ea, q. esse c. | 14 (p. 204, 28) res publica: ut administranda — r. p. est: sequitur ut a. | 24 (p. 206, 5) suis filii plerumque — s. pl. | 26 (p. 206, 18) distantia est: nam — distantia, nam | 29 (p. 206, 29, 31) hanc — eum | et praesentis et praeteriti — et praet. et praes. | 37 (p. 207, 36) spectat — spectatur | 39 (p. 208, 8) adulterum — adulteros | 57 (p. 210, 36) quod neque mortale est, neque rationale neque animal, non est homo — quod neque immortale est neque mortale animal non est | 60 (p. 211, 13) manu mittitur — m. mittatur | 64 (p. 212, 2) quamvis sita — quamvis sit | 69 (p. 212, 29) verum esse eligendi — verum el. | 71 (p. 213, 6) deinde caedes et strages —

d. ** caedes | 73 (p. 213, 17) debet tutor, debet et — d. t. et | 84 (p. 215, 12) Pari dyspari — Paridi | 88 (p. 215, 29) licet, licet et — licet, et | 89 (p. 216, 1) quid si agenda — quid agenda, si | 94 (p. 216, 30) divisione, remotione, ordine, initio, incremento, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, contrariis, consequentibus — rem. div. initio, incr. s. s. d. p. cons. | 114 (p. 219, 18) venire solent — venirent | 119 (p. 220, 9, 10) sed ne se, qui — s. ne, si qui | perfectos protinus — p. se pr. | 125 (p. 221, 5) mediosque nervorum — m. horum.

11, 3 (p. 221, 26, 27) ut cui simile concessisset — ut simile concessis | [id est . . . fere sumitur] — id est . . . f. s. | 18 (p. 224, 10) oratione reperitur — o. reperietur | 24 (p. 225, 17) planipedis — lanipedis | 28 (p. 226, 9) utrumne illius an tuum malis? illius, inquit — u. illud an t. m.? illud, inquit | 29 (p. 226, 16) nam est id — n. e. hoc | 40 (p. 228, 7) victos esse Homeri — v. H.

12, 5 (p. 229, 24, 25) quia magna sint — q. m. non sint | utique vero ad — quae ad | 6 (p. 229, 32) argumenta nuda ponere — a. p. | 14 (p. 230, 37) ut animi invitis crescant — † aut animis cr.

13, 3 (p. 232, 37) ex re ipsa — ex ipsa re | 3 (p. 233, 1) etsi falsa sint — e. f. sit | 8 (p. 233, 35) disseremus — disserendum | 10 (p. 234, 9) tamen vel huic — t. velut h. | 17 (p. 235, 8) tamen interim oratoris est — t. est i. o. | 28 (p. 237, 5) utique faciendum, si — utile si | 33 (p. 237, 33) censorum — censorium | 35 (p. 238, 12) summam — summum (*error typogr.*) | 36 (p. 238, 20) quidam etiam in — q. et in | 39 (p. 238, 37) ratio est: aliquando — ratio: et aliquando | 49 (p. 240, 23) iactatum est — est iact | 56 (p. 241, 27) ieiuna — tenuia.

14, 3 (p. 242, 27) ab eodem et pro — ab eodem p. | 7 (p. 243, 21) melius adcurantur — m. gubernantur | 12 (p. 244, 24) potest videri deesse intentio — p. v. de re contentio | 17 (p. 245, 18) singula quaeque interim — singula i. | 21 (p. 246, 5, 7) nonnumquam est vera, cum et — numquam e. v., nisi et | verum est, si — v. e. sed si | 22 (p. 246, 11) non est vera sic — n. e. v. sicut haec | 25 (p. 246, 28) pecunia potest — p. autem p. | 27 (p. 247, 3, 5) tradentium partes — tr. artes | uti nefas non duco — u. esse fas d. | 28 (p. 247, 9) namque illi — namque in illis | 29 (p. 247, 16) vicibus (*sic scribendum est*) — viribus | 30 (p. 247, 23) tulerit — attulerit | 31 (p. 247, 23, 28) non uti ieiuni fontes — n. u. * * f. | propositio ac conclusio ex consequentibus et repugnantibus? — † pr. c. ex c. r.? | 35 (p. 248, 20) legibus. his — l. in his.

VI. Prooem. 1 (p. 249, 3) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | 3 (p. 249, 20) non igitur — nonne i. | 11 (p. 251, 2) utracumque — utraque | 13 (p. 251, 14, 15, 16) honorum patris admotum — h. propius a. | te avitae eloquentiae — te omnium spe ac votis el. | tantum ad poenas amisi? et si — t. poenas etsi.

1, 1 (p. 252, 9, 10) oculos et — o. ut | turba valet — t. valent | 3 (p. 252, 19) deinde subicit — d. subiecit | 6 (p. 252, 32) si et actionis — si ei actioni | 9 (p. 253, 19, 21) conspirationisve — aut conspirationis | dixi, prooemio similia,

sed liberiora — d. in p. s., sed hic l. | 13 (p. 254, 4) ut facit — ut faciat | 18 (p. 254, 32) occisus est aliquis: utrum — occisus u. | 20 (p. 255, 8, 9) quae praedicta sunt — q. dicta s. | ut Servium Sulpicium Messala contra... obiciat *(sic scribendum est)* — ut Servius Sulpicius c... obiciatur | 25 (p. 256, 6) litigatoris — litigatorum | 31 (p. 257, 7) sciebatur — sciebat | 38 (p. 258, 5, 8) equidem repugnantes — e. et rep. | fiunt. transtulit — f., † aliam cadunt tr. | 40 (p. 258, 15) quorum officii — q. officium | 43 (p. 258, 33) sed sic — sed si | 51 (p. 260, 3) sane sunt — s. sint.

2, 1 (p. 260, 26) causarum summa — c. in s. | 3 (p. 261, 6, 12) certe sunt semperque — c. semper | irascendum — irascendumve | 4 (p. 261, 13) dominatur in iudiciis, hic eloquentia regnat — dominetur in i., haec eloquentiam regunt | 7 (p. 261, 34) ingrata sunt — i. sint | 9 (p. 262, 7) igitur hos concitatos πάθος, illos m. — i. c. π. m. | 17 (p. 263, 20) et ex desideriis — et d. | 19 (p. 263, 35) ideoque ei et — i. et | 23 (p. 264, 22) cum ad eam amplificationem venerimus, dicemus — c. de amplificatione d. | 25 (p. 264, 36) sed promere in — s. eruere in | 34 (p. 266, 17) dicturi essemus — d. fuissemus | 36 (p. 266, 31) vero similis — veri s.

3, 2 (p. 267, 5) defuisse huius — d. huic | 4 (p. 267, 14) et interrogandis — et in i. | 6 (p. 267, 28) an inenarrabili — an enarrabili | 10 (p. 268, 10) securius inter — sequius i. | 13 (p. 268, 24) tantaque eius vis — cuius est tanta vis | 18 (p. 269, 13) quia sunt — q. sint | 21 (p. 269, 31) iocum vero — i. fere | 23 (p. 270, 5, 9) maxime triplex — m. est tr. | namque eadem — nam quaedam | 24 (p. 270, 12) ceteris quae — ceterisque q. | 25 (p. 270, 14) risus conciliatur — r. concitatur | 28 (p. 270, 34) nonnumquam et — quamquam et | (p. 271, 1). alterius iuste petere — a. p. | 33 (p. 271, 28, 30) sed quidam — et q. | dicendi petulantia — diccnti p. | 35 (p. 271, 36) verecundia dicet — v. dicere decet | 35 (p. 272, 1) concilietur — concitetur | 43 (p. 273, 7) et inclusa — et in clusa (*error typogr.*) | 44 (p. 273, 13) dixerat — dixerit | 45 (p. 273, 23) in parte — in partem | 48 (p. 274, 3) quare non hoc modo — q. [n. h. m.] | 50 (p. 274, 15) clusum *(sic scribendum est)* — occlusum | 55 (p. 275, 5) molestiorem apro Erymanthio — m. quam aprum Erymanthium | 57 (p. 275, 14) qualia veteres — q. iam v. | 59 (p. 275, 25) quaedam veri — q. vitii | 60 (p. 275, 28) et panem item candidum — † et parentem c. | 65 (p. 276, 20) putere. sed onerabo — p. onerabo | 68 (p. 277, 4) causa elabora, quaque — causa. metaphora quoque — 76 (p. 278, 6) atque est illi — a. i. | 90 (p. 280, 9, 11) aliena — alienam | sua — suam | 93 (p. 280, 33) comedi: pane et aqua vivo — c., panem et aquam bibo | 96 (p. 281, 17) lintre evasit — intervasit | 97 (p. 281, 22) felicitas est — facilitas est | 100 (p. 292, 8) Fulvius propinquus — F. † propinquuus (*error typogr.*) | 102 (p. 282, 16) audeo confirmare plane esse necessaria — adeo infinita ** plane necessaria | 105 (p. 283, 5) quandocumque haec — quicumque h. | 106 (p. 283, 11) posse non satis urbane — p. in n. s. urbana | 109 (p. 283, 24) vocatur et — v. ut.

4, 1 (p. 284, 19) ideo reliquerunt — i. reliquerint | 9 (p. 285, 26, 27) neque iam — n. tantum | fit: quidam faciunt ut aperte quoque rixentur. — erit: q. f. aperte, quae rixemur. | 14 (p. 286, 22) proferantur: [est] inopinatis — p.: est i. | 15 (p. 286, 30) quales fere — quales faceti.

VII. 1, 9 (p. 2, 16) verum ex — v. in | 11 (p. 3, 27) aversior — adversior | 21 (p. 5, 6, 8) habere, tractaverit — h. ** | non quicumque — n. qui cuicumque | 25 (p. 5, 32) ultra sit — u. est | 26 (p. 5, 34) propositione divisa — pr. visa | 28 (p. 6, 9) proprium [tyrannum occidit] — pr. patrem tyr. occidit | 34 (p. 7, 10) utique iure — utique. iure — 41 (p. 8, 9) difficilem — difficillimam | 48 (p. 9, 10) rusticus sum. si lex erat — rusticus eram. si lex | 53 (p. 9, 31) inquam — inquit | 54 (p. 10, 10) dictum enim est — dictum non est | 57 (p. 10, 26) an possint — an possunt | 58 (p. 10, 32) non indignum — n. est i. | 62 (p. 11, 21) qualitatem et alterius — qu., a.

2, 14 (p. 14, 5) praecesserit an — pr. laetitia an | 26 (p. 16, 18) Marrucinos — † Marginos | 31 (p. 17, 9) quod iniquum — q. indignum | 33 (p. 17, 18) pro naenia — p. † encenia | 34 (p. 17, 22) levibus aut — l. ac | 46 (p. 19, 17) praesenti ac deinde — pr.. d. | 49 (p. 19, 33) tyrannicidam — tyrannidem.

3, 1 (p. 21, 14) non est hoc infitiatio — n. e. h. depositum | 2 (p. 21, 18) non est hoc dementem esse, male tractare, rem publicam laedere — n. e. male tractare uxorem verbis laedere | 22 (p. 24, 25) quaestio, an — q. est, an | 23 (p. 24, 34, 36) pertineat, ut si dicas, equus est animal: nam . . . proprium — pertineat [falsa est si dicas, equus animal rationale: nam . . . p.] | 34 (p. 26, 26) omnia absunt — † sunt.

4, 4 (p. 27, 29) est enim de — sed hic de | 13 (p. 28, 36) in eos — in hos | 13 (p. 29, 1) si Ti. Gracchus — si Gr. | 27 (p. 31, 20) pater corrigere quam abdicare — p. non a. | 36 (p. 32, 27) aliae in nuntiando aliae in renuntiando — aliae ** in ren. | 38 (p. 33, 1) quo animo datum sit — q. a. sit | 42 (p. 33, 27) controversia est, quae — c. e., quia.

5, 3 (p. 34, 13) ignominioso patri filius — i. f. | 5 (p. 34, 26) quaestio est aut — quaestionem aut.

6, 2 (p. 35, 4) in ea uterque — in ea aut u. | 3 (p. 35, 14) quia ex hac natus est, et haec meretrix est — qui ex h. n. e, antequam meretrix esset | 5 (p. 35, 21) et contra — sed c.

7, 1 (p. 36, 31) obstat, utrimque — o. et u

8, 6 (p. 39, 2) quandoque *(sic scribendum est)* — quandocumque.

9, 9 (p. 40, 21) dubium est — in dubio est | 12 (p. 41, 2, 3) ubi et id — u. est id | eo ipso est ambiguum — et ipsum a.

10, 13 (p. 43, 23) suas partim ad casus proeliorum retinentis, partim — s. partientis ad c. p., retinentis partis.

VIII. Prooem. 3 (p. 45, 15) afuerint — fuerint | 12 (p. 47, 5) materia quidem — † certa quaedam | 13 (p. 47, 17) eloquentis — eloquentissimi | 19

(p. 48, 12) sed eadem — at eadem | 23 (p. 48, 32) obumbrant et . . . strangulant — obumbrantur et . . . strangulantur | 26 (p. 49, 5) ille durus — i. est d. | 29 (p. 49, 28) satis instructus erit, laborabit — s. laboravit ** | 30 (p. 49, 29) ut ad requisita — ut r.

2, 8 (p. 51, 34) item, quod commune est et — i., cum c. et | 13 (p. 52, 25) stlataria et inula Cosana — saccaria et † in malo cosanum | 14 (p. 52, 33) hyperbati — [hyperbato] | 17 (p. 53, 19) loquacitate, quod — l., eo q. | 19 (p. 53, 29) nihil putant referre. at — nihili p. at | 21 (p. 54, 1) id demum — id iam demum | 24 (p. 54, 24, 25, 26) nostra culpa — n. est c. | descendamus — descendimus | fiat, quando — fiat, quod.

3, 5 (p. 55, 17) ferrum adfert — f. ipsum a. | 10 (p. 56, 9) adspectu sit — a. est | 11 (p. 56, 13) ornatus pro materiae genere decet — o. m. g. esse debebit | 25 (p. 58, 22, 25, 26) porricerent — † pollicerent | quaiso — quaerito | quamquam usi — quidem u. | 26 (p. 58, 29, 30, 31) aerumna — aerumnosum | queo, horridum? — quid horridum. | prosapia — prosapiam | 28 (p. 59, 7 sqq.) iste iste rhetor, iamque quatenus totus — *deest* | tyrannus. — Britannus | min et sphin et male illi sit — al, min et sil ut male elisit | 33 (p. 60, 2) Verginio — Sergio | 50 (p. 62, 33) Vitanda et — Vitari debet et | 53 (p. 63, 15) vitanda *μακρολογία* — v. etiam macrologia | 54 (p. 63, 21) cum is apud ipsum — cui † sapasim cum | 68 (p. 65, 37) haerentes — cohaerentes | 86 (p. 69, 1) eloquenti ea — eloquentiae est ea.

4, 9 (p. 71, 7) superpositum — supra positum | 18 (p. 72, 21) qua data porta ruunt — ruunt | 24 (p. 73, 16) [huc . . . Achillis] — huc . . . Achillis 25 (p. 73, 27) servi et in — s. in.

5, 7 (p. 75, 36) est et id — est id | 19 (p. 77, 23) [illae] semper vitiosae a verbo — aliae s. v. ut a v. | 25 (p. 78, 14) spectantium — sectantium | 26 (p. 78, 16) arborum — arvorum | 28 (p. 78, 26) quamlibet clarus — q. claris | 33 (p. 79, 12) commendat? at est — c. est.

6, 5 (p. 80, 17) insuavis recte — i. apte ac r. | 10 (p. 81, 12) ferron an — ferro anne | 13 (p. 81, 28) est et . . . partibus — est [et . . . p.] | 19 (p. 82, 22) et signandis — signandisve | 23 (p. 83, 12) positio cuius . . . ponere — p. [c . . . p.] | 26 (p. 83, 35) non sacrilegum, armorum — n. s. hominem, a. | 29 (p. 84, 16) poetis quoque — p. utroque | 33 (p. 85, 9, 11) adianoeta vix ferimus — † adoinoia et vio eo f. | arquitenentem et dividere — arqui tollentem et videre | 35 (p. 85, 17, 20) Aegialeo parentat pater. mille — † aegialeo paret at pater. similia | est ab hoc totum translationis — e. h. t. a translatione | 37 (p. 86, 1, 2, 3) praestat, tropus et — pr. ** et | maxime improprius — inprobissimus | Chironem — qui *Χείρων* est | dicunt. nos — d. at n. | 38 (86. 5) et id, quo — et in quod | 40 (p. 86, 13, 19) ornandam vel — o. et | efficitur, redundat. tum autem efficitur — efficit r. t. a. efficit | 42 (p. 86, 27) ubi congestioribus — † ut in quaestionibus | 43 (p. 87, 7, 9, 11) sed cum idem adpositum — sed id quod est adp. | qui Karthaginem et Numantiam evertit — q. N. et K. ev. | ergo non esse iunctum —

e. esse seiunctum | 57 (p. 89, 21) dicamus mitioribus — d. mollioribus | 64 (p. 90, 30, 33) alio in ceris — a. ceris | quam quo eum, qui maxime placeret, experiretur — † quod eum quoque maxime facere experiretur.

IX. 1, 6 (p. 94, 7) antonomasiae pars est — habet a. partem | 9 (p. 94, 27) translatis — tanslatis (*error typogr.*) | 10 (p. 94, 30) quae quamque multae — q. quam multaeque | 16 (p. 95, 25) solent aliter atque aliter — solent aliter (*reliqua errore exciderunt typogr.*) | 22 (p. 96, 26) nequaquam eas esse — n. esse | 30 (p. 97, 36) et traiectio — et reiectio.

2, 3 (p. 100, 33) extenuationem et deprecationem — e. deprecationemque | 21 (p. 103, 34) ut Cato — et (*error typogr.*) Cato | vos meo loco — in eo loco | 36 (p. 106, 14) incerta persona et ficta — incertae personae f. | 40 (p. 107, 7) evidentiae. Celsus — ev. et C. | 47 (p. 108, 17) quae ducitur — q. dicitur | 73 (p. 113, 9) dicebatur . . . expiranti per heredes — dicebantur . . . e. h. | 76 (p. 113, 27) nam quaeso — n. † quo | 81 (p. 114, 17, 22) declamatur — declametur | patrem qui damnavit — p. quidam d. | 100 (p. 117, 10, 12) figuram nunc — f. quoque | etsi talis — et sit t. | 102 (p. 117, 25) in usum suum — i. unum s.

3, 2 (p. 118, 33) omne orationis schema — o. eiusmodi schema | 14 (p. 120, 25) iactat. et progeniem — i. pr. | 17 (p. 121, 13) vulgo amat — † vulgus a. | 18 (p. 121, 18, 25) dico et — dicto et | figuram: vitium ut — figuram | 22 (p. 122, 15) advocatum — udvocatum (*error typogr.*) | 23 (p. 122, 22) vocant, cum — v., dum | 33 (p. 124, 17) exercitatus est in — ex. in | 35 (p. 124, 28) Ulixi — Ulixei | 36 (p. 124, 34) res est et — res et cetera, et | 40 (p. 125, 20) primo verbo longum post intervallum — primum verbum longo p. intervallo | 41 (p. 125, 28) Pompeium, ego — P. [et] e. | 49 (p. 127, 17) [id est patefacta] — [patefacta] | 50 (p. 127, 29) contrarium id — c. illud | 57 (p. 128, 27) Iove patre prognatus est — I. propagatus est | 64 (p. 129, 30) est, quod — e., quo | 69 (p. 130, 29) miror, eorumque — m. eoque | 72 (p. 131, 11) circumscripti. et raro — c. r. | 74 (p. 131, 27) innatam videtur habere, non arcessitam gratiam — i. gratiam v. h., n. a. | 76 (p. 132, 4) Theon (*sic scribendum est*) — Theo | 77 (p. 132, 7) *ὁμοιοτέλευτον* habet similem — ὁ. s. | 80 (p. 132, 30) desinant. fit etiam — d. † etiam | 81 (p. 133, 10) nam et singula — n. et fit, si sing. | 86 (p. 134, 1, 3) dignus esse qui scaenam introeat — d. q. in scaena spectetur | qui non — qui eo n. | et nominibus — et in n. | 91 (p. 135, 5) (hyperbaton est) — id est hyperbaton | 100 (p. 136, 12) sicut ornant — s. ornent.

4, 1 (p. 136, 35) an ulla (*sic scribendum est*) — an nulla | 6 (p. 137, 24) si pravi — si parvi | Galliambicorum — Galliamborum | 35 (p. 142, 4) neglegentiae est hoc — n. passim h. | 37 (p. 142, 20, 21) ut s — ut si s | proxima, quarum — pr. confligat, q. | 39 (p. 142, 29) dicae faciaeque — † diee hanc | 41 (p. 143, 6) ne syllaba verbi prioris ultima et prima sequentis sit eadem — ne syllabae v. p. ultimae et primae s. sint eaedem | 52 (p. 145, 1) nihil . . . non redigi — n. non . . . r. | 53 (p, 145, 3) grammaticos, quorum — gr, † quam |

56 (p. 145, 18) atque Cicero optime vidit — quod C. o. videt | 57 (p. 145, 24) pedibus aequa — p. apta | 60 (p. 146, 14) et offendit — et offendet | 63 (p. 146, 28, 30) aliis sed — aliis nec | sit composita — s. enim c. | 66 (p. 147, 9) syllabarum verbis — s. [hic] v. | 70 (p. 148, 1) sed cum est — s. c. sit | 72 (p. 148,10) nam quod est contra — namque idem c. | 75 (p. 148, 26) quamquam sciunt — quoniam causam sc. | 76 (p. 148, 29) excidunt, quod — e. quos | 78 (p. 149, 9) Thucydidi ὑπὲρ — Th. istud ὑ. | 80 (p. 149, 23) brevibus duabus, iambum — br. i. | 94 (p. 152, 5) claudat pes, sed — pes cl., sed | 101 (p. 153, 4) praecedentibus iambo et — pr. ** et | 110 (p. 154, 28) agilitas. qui quid . . . iis — a. quid . . . is | 119 (p. 156, 8) sentiam esse — s. tamen e. | 124 (p. 157, 5) membris incisisque, plures sensus habet — m. et incisis, quae pl. s. habent | 129 (p. 157, 31) hac et illac — h. atque i. | 135 (p. 158, 32) accommodatis — commodatis | 140 (p. 159, 29) mihi — mi.

X. 1, 1 (p. 162, 3) cognitioni — cogitationi | 2 (p. 162, 13) quo quaeque — quae quoque | 3 (p. 162, 19) omnia necesse est — o. est | 4 (p. 162, 22) iam opere etiam — o. i. | 5 (p. 163, 9) Non ergo — Num e. | 7 (p. 163, 19, 23) et quae idem significarent solitos scio — [et] q. i. s. scio sol. | aliud, quo — aliud, quod | 8 (163, 28) consequemur — consequimur | 11 (p. 164, 16) quasi tamen — [quare t.] | 16 (p. 165, 2) nec [imagine] ambitu rerum — n. i. [ambitu] rerum | 17 (p. 165, 7) accommodata, ut — commodata, ut | 18 (p. 165, 13) placeant, et a conrogatis laudentur — placent, et a c. laudantur | 19 (p. 165, 14) sed e contrario — s. contrarium | 23 (p. 166, 1) [quin] etiam — q. e. | 28 (p. 266, 33) figurarum: poeticam ostentationi comparatam — f. genus ** o. comparatum | 31 (p. 167, 13, 14) est enim — etenim | solutum, et — s. est, et | 33 (p. 167, 24) adde quod — ideoque | 35 (p. 168, 7) acriter Stoici et — a. et | 37 (p. 168, 15) legendi et quae — l., quaeque | 38 (p. 168, 21) omnes persequamur [et philosophos] — o. [et ph.] | 42 (p. 169, 2, 4) ad faciendam etiam phrasin — ad phr. | singulis loquar, pauca — s., p. | 44 (p. 169, 16) summatim, quid et a — s., a | 45 (p. 169, 18, 19) sunt enim eminentissimi — enim s. autem em. | his similes — h. simillimi | 46 (p. 169, 27) ipse omnium fluminum *(sic scribendum est)* — i. o. amnium | 48 (p. 170, 6, 9) non utriusque — n. in u. | creditum est, et — creditur et | 53 (p. 170, 33) aliud secundum — a. parem | 54 (p. 170, 37) Aristophanes poetarum iudices neminem — A. n. | 63 (p. 172, 7) magnificus et diligens et plerumque — m. et dicendi vi pl. | 68 (p. 172, 32) quod ipsum reprehendunt — quem i. quoque r. | 68 (p. 173, 2) praecipuus. eum admiratus — pr. est. Admiratus *(error typogr. pro* admiratus) | 79 (p. 174, 21) studiosus in compositione, adeo *(sic interpungendum est)* — studiosus, in c. a. | 80 (p. 174, 25) is primum — is primus | 81 (p. 174, 35) sed quodam [Delphici] *(sic scribendum est)* videatur oraculo dei instinctus — s. tamquam Delphico v. o. i. | 83 (p. 175, 5, 6) elegantiam? Aristotelen *(error typogr.)* — e.? quid A.? | eloquendi suavitate — e. vi ac s. | 89 (p. 175, 37) tamen,

ut est dictum — t. [u. e. d.] | 90 (p. 176, 7) clarissimus, et — cl., sed | 91 (p. 176, 15) propius — promptius | 92 (p. 176, 18) feras — feres | 94 (p. 176, 33) non labor — nisi l. | 96 (p. 177, 5) opus, sed aliis quibusdam — o. * * q. | 97 (p. 177, 13) Pacuvius clarissimi — P. grandissimi | 100 (p. 177, 34) linguae suae *(sic scribendum est)* — linguae | 102 (p. 178, 6) ideoque immortalem — i. illam i. | 103 (p. 178, 13) in partibus quibusdam — in operibus q. | 106 (p. 178, 30, 33) [omnia] *(sic scribendum est)* — omnia | illi nihil detrahi potest, huic — illic n. d. p., hic | 107 (p. 178, 36) vincimus — vicimus | 107 (p. 179, 3) dialogisve, quibus — d., in q. | 111 (p. 179, 22) nihil pulchrius — n. umquam p. | 117 (p. 180, 12) et sermo purus, sed — et fervor, sed | 119 (p. 180, 23) quantum (*error typogr.*) — quantam | 127 (p. 181, 26) pares aut — p. ac | 130 (p. 182, 1) si aliqua contempsisset, si parum sana non — si ille quaedam c., si parum * * non | 131 (p. 182, 6) potest utrimque — p. utcumque.

2, 6 (p. 183, 1) plurima, in postero (*error typogr.*) — pl. in posteros | 8 (p. 183, 12) nulla mansit ars — n. est a. | 13 (p. 184, 1, 5) arbitrantur, cum et — a. [et] cum | accommodata sit, tum — a. est t. | 17 (p. 184, 28, 29) Atticis scilicet — Attici sc. | obscuri sunt — o. | 28 (p. 186, 17, 19) deerunt — deerant | oporteat — oportebat.

3, 2 (p. 186, 31) alte refossa — alte effossa | 10 (p. 187, 40) ut provideamus — [ut provideamus] | 14 (p. 188, 26) inquit — inquid (*error typogr.*) | 20 (p. 189, 22) in intellegendo — in legendo | 25 (p. 190, 12) velut tectos — — v. † rectos | 32 (p. 191, 11) libera adicienti — l. adiciendo.

4, 3 (p. 192, 2) finem habet — f. habeat.

5, 17 (p. 195, 4, 5) inanibus simulacris — i. se s. | adsuescere — adsuefacere | 18 (p. 195, 7) etiam M. Porcio — e. P. | 21 (p. 195, 26) autem idoneus — a. is i.

6, 2 (p. 196, 19) inhaeret . . quod . . laxatur — inhaerent . . quae . . laxantur | 7 (p. 197, 14) utrimque — utcumque.

7, 1 (p. 197, 24) intrare portum — instar portus | 6 (p. 198, 16) via ducetur, dicet — v. dicet, ducetur | 9 (p. 199, 2) observatione una — o. simul | 13 (p. 199, 20) videmus superfluere, cum eo quod, si — superfluere video: quodsi | 14 (p. 199, 23) ut Cicero ait, dictitabant — ut C., d. | 17 (p. 200, 10) pretium omnia — praemium o. | 20 (p. 200, 25) tantam esse . . fiduciam f. velim ut — tanta sit . . fiducia f. ut | 24 (p. 201, 14) non omnino dicamus — o. n. d. | 26 (p. 201, 20) quam in illa — q. illa | 29 (p. 202, 2) nescio an si utrumque — n. an u. | 32 (p. 202, 26) quod non simus — q. s.

XI. 1, 3 (p. 203, 13) parvis causis, pressum — p. [in] c. parvum | 15 (p. 205, 29) omnis sui — o. [sui] | 16 (p. 205, 32) nostra natura sublime — nostra s. (natura *errore typogr. excidit*) | 21 (p. 206, 27) pauperem se et — p. se neget | 28 (p. 207, 29) petet. fuisset tumidius si — p. quid f. t. si accipiendum | loco poni negasset — l. n. | 35 (p. 208, 33) rei publicae dederit — r. p. dediderit |

37 (p. 209, 5) Agamemnonem — Agamemnomen (*error typogr.*) | 44 (p 210, 9) levissima sedentem — l. sedens | 59 (p. 212, 22) quando ipsos loqui, quando etiam — q.etiam i. l., q. [etiam] — 65 (p. 213, 17) non possumus conviciari — n. p. non c. | 71 (p. 214, 19) si poterit fieri — si potuerit f. | 73 (p. 214, 28, 30) pro A. Gabinio — p. G. | verum ut iusta sit faciendi sibi causa, ait, non — v. † et i. s. f.: non | 77 (p. 215, 15) ut ea de causa — ut eadem de c. | 79 (p. 215, 30) detulerunt, et in — d., ut in | 82 (p. 216, 15) licuit enim — licet e. | 83 (p. 216, 19) quoque rursum — q. † sum | 85 (p. 216, 36) possit. consecutus — p. adsecutus | 88 (p. 217, 10) si milites cupidos — si cup. mil. | 92 (p. 217, 31) qui fiat ut — quod fit ut | 92 (p. 218, 2) egisse se, ut — e., ut.

2, 1 (p. 218, 20) repraesentat — praesentat | 2 (p. 218, 22) neque quae scripseris — nec q. s. | 3 (p. 218, 26, 28) quid quod extemporalis — quin e. | alia dicimus, quae — a. d., alia q. | 4 (p. 219, 1) ut, cum . . . sciam fieri — ut qui . . . fieri videam | 10 (p. 219, 27) ipsa contineantur — i. contineamus | 11 (p. 219, 29) Cius — cuius | 12 (p. 220, 2) victoriae, atque adhibitus — v., adh. | 17 (p. 220, 25) quisque queat experimento — quisque e. potest | 19 (p. 221, 2) vel cogitaverunt complectuntur et aliquo — v. cogisatione conplexi sunt, a. | 21 (p. 221, 20) imagines voco, quibus — i. voces sunt, q. | 24 (p. 222, 9) habiti: verborum — h.: at v. | 31 (p. 223, 14) miseri — † misceri | 43 (p. 225, 10) illud ipsum tempus — ill. t. | 50 (p. 226, 15) quae (*error typogr.*) quisque — qua q.

3, 3 (p. 227, 1) et ipsi n. o. solvamus — et ipse n. o. solvatur | 13 (p. 228, 15) nunc loquimur — n. loquamur | 16 (p. 228, 36) dulcis sit tamen, non — d. esse t. debet, non | 35 (p. 231, 21) id est, ut qui — id est, qui | 62 (p. 235, 32, 35) sed carent — s. ii c. | habitum a nobis — h. a nostris | 93 (p. 240, 19) accommodatus — commodatus | 110 (p. 242, 29) accommodanda — commodanda | 112 (p. 243, 3) a capite eam — a c. † eum | 119 (p. 243, 33, 34) eadem [manu] — eadem manu | ille gestus, qui — i. ** | 124 (p. 244, 29) inde removere — inde removeri | 132 (p. 246, 5) iusta fatigatione — i. fatigatio est | 154 (p. 249, 1) pronuntiatio: ut conciliet — pr.: c.

XII. 1, 7 (p. 256, 14) et iam cum *(sic scribendum est)* — et, etiam c. | 19 (p. 257, 36) et prudentes — et prudentissimos. | 32 (p. 259, 37) rem *(sic scribendum est)* — rerum | 42 (p. 261, 25) obiciuntur *(sic scribendum est)* — obicientur.

2, 3 (p. 262, 24) leges, quae natura — l., quaeque n. | 7 (p. 263, 15) operibus vere — o. se v. | 8 (p. 263, 18) et gymnasia *(sic scribendum est)* — et in g. | 14 (p. 264, 17) mobilia in campo — m. c. | 27 (p. 266, 20) exemplum dicendi — e. bene d. | 28 (p. 266, 30) caelestem erigat — caelestem **.

3, 2 (p. 267, 20) in discendo — inde disc.

5, 4 (p. 270, 14) colorem mutare — colore mutari.

6, 3 (p, 271, 15) veniae est spes — v. s. | 4 (p. 271, 26) valeat — valet | 6 (p. 271, 36) incipere quam — i. a q.

7, 4 (p. 273, 2) namque defendet non omnes — neque d. o.

8, 1 (p. 274, 15) tam ingenio tenui — i. t. tenui | 7 (p. 275, 14) repetita [tempore] — repetito t.

9, 8 (p. 277, 29, 33) circumliniunt — circumlinunt | puto abesse ab — p. ab | 10 (p. 278, 2) bono grata *(sic scribendum est)* — bona gratia | 11 (p. 278, 11) contrarium quia — c. cui † adversi *(sic scribendum est)* — adversarii.

10, 26 (p. 283, 12) etiam eam, quae . . . videtur *(sic scribendum est)* — tamen q. . . . videntur | 31 (p. 284, 7) mugiente littera cludimus m, qua — mugiente m l. cl., in quam | 39 (p. 285, 10) non indistinctus — indistinctus | 44 (p. 286, 5) essent et — e. at | 45 (p. 286, 16) placebat — placet | 46 (p. 286, 18) nempe enim . . . si non — neque e. . . . si nimium | 50 (p. 287, 7) edatur et — e. id | 57 (p. 288, 12) quidam cum — qui c. | 59 (p. 288, 28) consistet, estque id — c., sed saepe id | 72 (p. 290, 35) consequetur — consequatur | 74 (291, 5) iucunda auri — i. auribus | 77 (p. 291, 24) persequitur, oratorem — p., nec o.

11, 8 (p. 293, 16) cognoscere velint — c. voluissent | 11 (p. 293, 33) easdem, quae — eas, quae | 16 (p. 294, 24) dico, quia sit — d., quasi sit | 21 (p. 295, 28) qui quaerere — q. quaeri | 23 (p. 296, 5) peritissimus, inter — p. fuit: inter | 26 (p. 296, 20) poetica ab — poesis ab | 27 (p. 296, 26) in rebus bellicis — in b. | 28 (p. 297, 4) fuisset idem ultimum fuisset — fuisset ** | 29 (p. 297, 9) praesentem, gloriam futuram — pr., f.

Addenda et corrigenda.

in textu:

Vol. I p. 82, 37 (2, 11, 9) *lege* adversa est, *ut coniecit Becher.*

p. 247, 16 (5, 14, 29) *lege* vicibus.

p. 255, 9 (6, 1, 20) *lege* ut Servium Sulpicium Messala contra . . . obiciat, *ut coniecit Schoell.*

p. 274, 14 (6, 3, 50) *lege* nec clusum — neclusum **AG.**

Vol. II p. 39, 2 (7, 8, 6) quandoque *retinendum est.*

p. 136, 35 (9, 4, 1) *lege* an ulla.

p. 169, 27 (10, 1, 46) *scribendum est* omnium fluminum *cum Woelfflino.*

p. 174, 21 (10, 1, 79) *comma cum Bechero coll. 9, 4, 146. 147 non ante* in, sed *ante* adeo *ponendum est.*

p. 174, 35 (10, 1, 81) [Delphici] *incl. Woelfflin.*

p. 175, 5 (10, 1, 83) *adde* quid *ante* Aristotelen.

p. 177, 34 (10, 1, 100) *scribendum est* linguae suae, *ut coniecit Albr. Koehler*, lingue quae **G.**

p. 178, 30 (10, 1, 106) [omnia] *incl. Woelfflinus cum Spaldingio, om.* **G.**

p. 180, 23 (10, 1, 119) *lege* quantam.

p. 183, 1 (10, 2, 6) *lege* plurima in posteros.
p. 185, 25 (10, 2, 23) *comma deest post* iucunditas.
p. 226, 15 (11, 2, 50) *lege* qua quisque.
p. 254, 23 (12 Pr. 4) *adde in margine* 4.
p. 256, 14 (12, 1, 7) et iam cum *restitui cum Bechero.* et etiam cum **B**, etiam cum *plurimi libri et editiones.*
p. 259, 37 (12, 1, 32) rem *retinendum esse monuit Kiderlin.*
p. 261, 25 (12, 1, 42) *lege* obiciuntur, *ut coniecit Kiderlin.*
p. 263, 18 (12, 2, 8) *lege* et gymnasia. in *om.* **B M.**
p. 278, 2 (12, 9, 10) bono grata, *ut vulgo legebatur, cum Kiderlinio restitui* bono gratia **B**, bono grata **Bn** *corr.* **N.**
p. 278, 11 (12, 9, 11) *lege* plane adversi, *ut coniecit Kiderlin.*
p. 283, 12 (12, 10, 26) *lege* etiam eam, quae ... videtur, *ut coniecit idem.*

in adnotatione critica:

Vol. I p. 26, 38 *corr.* Cat. 84.
p. 84, 39 „ Flavi *ed. Gryph.*
p. 115, 38 „ 18 ad.
p. 144, 39 „ *ed. Camp.*
p. 230, 38 „ 1, 2, 14.
p. 257, 38 „ 25 c. 37, 79.
p. 283, 37 „ 22 ad Attic.
Vol. II p. 6, 39 *adde:* pr. tamen t. o. **G.**
p. 47, 37 „ *post* 5: exercere m. q. d. v. tertia quaedam via *Dzialas.*
p. 60, 35 *adde:* 10 p. Sestio 54, 115.
p. 63, 39 *corr.* Passerat.
p. 128, 38 „ scripsi...non *add.* **Par.** 1. 2.
p. 146, 37 *corr.* verbum **Par.** 1. 2.
p. 155, 37 „ v. 227.
p. 157, 33 „ 61, 204.
p. 171, 40 *adde:* — 30 quod idem amarior est *Woelfflin coll.* 11, 1, 116.
p. 173, 40 *adde:* — Imitatus m. est *Wiegand. cf. Osann 4, 20.*
p. 174, 41 *corr.* oraculo dei **T** m. 2.
p. 175, 40 *adde:* 4 Suadam [p. d.] *Nettleship in Journal of philol. XV (1886) 29 p. 22.*
p. 201, 39 *adde post* Spalding: alia **M**, *quod praefert Becher.*
p. 218, 38 *adde post* addidi: nec quae *edd.*
p. 219, 40 *dele* nos.
p. 244, 39 *dele* 4.
p. 265, 40 *adde:* 30 neque sane t. . . . fuisset *Kiderlin.*
p. 271, 40 *adde:* — 21 non *vel* nondum *addit ante* defervisse *Kiderlin.*
p. 283, 39 *adde:* 12 habuit, etiam eam quae . . . videtur *Kiderlin.*
p. 295, 41 *corr.* add.

Vindobonae, Carolus Fromme, Typograph. C. et R. Aulae.

Princeton University Library
32101 059512275

